

Gyáni Gábor

Helytörténet és országtörténet: kapcsolatuk alakulása

A város- és falubiográfiák hőskora

Mire való a helytörténetírás?¹ A kérdésre adható felelet attól függően lehet más és más, hogy honnan, milyen irányból közelítünk tárgyunkhoz. Ha a helytörténetírás által rendszerint betöltött funkciót tekintjük, akkor bizton kijelenthető: a helytörténetírás a helyi értelmiség, főként a történelemtanárok, a muzeológusok, a levéltárosok, és olykor az amatőr történetbúvárok hobbiája, amely főként a lokálpatriotizmus megteremtésére és ápolására irányul. Egy ennél prózaibb magyarázat szerint a helytörténet művelése a helyhatóságok, a városi és községi önkormányzatok (1989 előtt a tanácsok) által finanszírozott helyi kutatómunka, amely leginkább monográfiákban (város- és falubiográfiában) és reprezentatív kiadványokban ölt testet. Nem város egy adott település, tartja a (hivatalos és nem hivatalos) közvélekedés, ha nem szól a múltjáról egy vastag, jószerivel többkötetes, és lehetőleg reprezentatív kiállítású történeti monográfia. 1990 előtt a népesebb vidéki városok szinte vetélkedtek egymással, hogy melyikük képes hosszabb, a legtöbb kötetet számláló városbiográfiát irattatni a településről. Ezt a „versenyt” – legalábbis részben – Debrecen nyerte meg hétkötetes vállalkozásával. Az első öt kötet foglalta magába a szorosan vett várostörténeti elbeszélést, melyhez hatodik kötetként a Mutatók, hetedikként pedig a bibliográfiai összeállítás járult.² Egy effajta tekintélyes tudományos vállalkozás ugyanakkor számtalan szerzőt (a számuk kötetenként többnyire öt és tíz között alakult az adott esetben) és az egész vállalkozást szervező és felügyelő szerkesztőséget követel. A debreceni projekt esetében egy külön főszerkesztő, Orosz István tartotta kézben a vállalkozást, melynek elkészülte közel két évtizedet igényelt, és a szorosan

1 Az itt következő gondolatmenet több korábbi írásomból is merít: Gyáni Gábor: *A helytörténetírás jelentőségéről*. Honismeret, 1990/1. 3–6.; Uő: *Történelemszűzességek*. L'Harmattan, Bp., 2002. 59–77.

2 Szendrey István, szerk.: *Debrecen története 1693-ig*. 1. köt. Debrecen, 1984; Rácz István, szerk.: *Debrecen története 1693–1849*. 2. köt. Debrecen, 1981; Gunst Péter, szerk.: *Debrecen története 1849–1919*. 3. köt. Debrecen, 1997; Tokody Gyula, szerk.: *Debrecen története 1919–1944*. 4. köt. Debrecen, 1997; Veress Géza, szerk.: *Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből*. 5. köt. Debrecen, 1997; Bényei Miklós, szerk.: *Debrecen története 1–5. kötet: Mutatók*. 6. köt. Debrecen, 2000; Bényei Miklós, összeáll. és szerk.: *Debrecen helytörténeti irodalma*. Válogatott bibliográfia. 7. köt. Debrecen, 2002.

vett várostörténeti elbeszélés pedig 2613 oldalt tett ki. Nem csoda, ha egy ilyen méretű történeti elbeszéléstől senki sem várhatja el a lokálpatriotizmust élesztő funkció betöltését, hiszen ki olvassa el a több ezer, tudományos szöveggel teli oldalt. Ezért is határozott úgy a szintén meglehetősen hosszúra sikeredett, négy kötetbe foglalt, 3634 oldalas (!) Szeged várostörténeti monográfia³ egyik szerzője, a történész-levéltáros Blazovich László, hogy 317 oldalon összefoglalja a város úgymond rövid történetét.⁴ A kötet előszavát jegyző Tandi Lajos meg is jegyzi: „*Arra hamar rájöttünk, hogy a Szeged történetének vaskos köteteit nem forgathatják mindennap se tanárok, se diákok, de olykor még a szorgos lokálpatrióták sem. S azt is felismertük: szükség lehet egy, a középiskolákban használható – tanárnak, diáknak egyformán kézhez álló – helytörténeti ismertető munkára.*”⁵

A fentiekhez sokban hasonló indítékok hatottak akkor is, amikor hárman együtt írtunk egy „rövid” Budapest-történetet azért, hogy ne kizárólag a Budapest története akadémiai vállalkozás szóljon fővárosunk múltjáról.⁶ Ez utóbbi módfelett terjedelmes kötetei (pusztán a negyedik kötet 809 oldalt tesz ki) aligha jutnak el a szélesebb olvasóközönséghez.⁷ Persze más módon is meg lehet szólaltatni a város történeti múltját, például lexikon formájában, vagy az ún. krónika műfajában.⁸ Az utóbbiakat is hivatásos kutatók írják, a rangos várostörténeti biográfiákat pedig többnyire (vidéki) egyetemi, olykor akadémiai történészek jegyzik. Ebben az esetben azonban nem kimondottan helytörténeti, a lokálpatriotizmus ügyét szolgálni hivatott, hanem a tudományos történetírás szája-íze szerint elképzelt helyi történet megírása a szerzők célja. Nem odázhatjuk tovább ezek után, hogy közelebről szemügyre vegyük a helytörténetírásnak az akadémiai történetírás-hoz fűződő – időben változó – viszonyát.

A helytörténetírás mint afféle bedolgozó

Milyen képet alkot magának az akadémiai történetírás a helytörténetről, beleértve a várostörténetet is? Olyat, amely – a történeti tudás hierarchiájának megfelelő módon – élesen elválasztja egymástól a nagy, az országos, tehát a nem-

3 Kristó Gyula, szerk.: *Szeged története* 1. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1983; Farkas József, szerk.: *Szeged története* 2. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1985; Gaál Endre, szerk.: *Szeged története* 3/1–2. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1991; Kristó Gyula, szerk.: *Szeged története* 4. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1994.

4 Blazovich László: *Szeged rövid története*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged 2005.

5 Uo. 4.

6 Bácskai Vera–Gyáni Gábor–Kubinyi András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. BFL, Bp., 2000; ugyanebben a műfajban ld. még: Gerő András–Poór János, szerk.: *Budapest-történet*. Budapesti Negyed, 20–21. szám, 1998, Nyár–Ősz.

7 Gerevich László, szerk.: *Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig*. Akadémiai, Bp., 1973; Gerevich László–Kosáry Domokos, szerk.: *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Akadémiai, Bp., 1973; Kosáry Domokos, szerk.: *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. Akadémiai, Bp., 1975; Vörös Károly, szerk.: *Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Akadémiai, Bp., 1978; Horváth Miklós, szerk.: *Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig*. Akadémiai, Bp., 1980.

8 Berza László, főszerk.: *Budapest lexikon* I–II. köt. Akadémiai, Bp., 1993; Bart István, szerk.: *Budapest krónikája a kezdetektől napjainkig*. Corvina, Bp., 2007.

zeti történetet és a helytörténetet. A helytörténetírást egyébként pozitív módon megítélő Vörös Károly, aki az 1970-es és 1980-as években a helytörténetírás szuperlektoraként minisztériumi felhatalmazással gyakorolta a hazai helytörténetírás felett a szakmai felügyeletet, így adott hangot ezen közkeletű elképzelésnek. A helytörténetírást a makro- vagy országos történettől megkülönbözteti, hogy egyfajta munkamegosztás eredményeként az országos történet fogalmi rendjével egyeztetendő (neki megfeleltetendő) mikroszintű (de nem mikrotörténeti!) tudással szolgál. Ebből ered a helytörténetírás megannyi specifikuma. *„A helytörténeti kutatás az országos szinten végzett történészmunkával szemben három nagy előnyt kínál a vállalkozónak. Azt, hogy természetes, jól körülhatárolt, szerves, de kisebb közösséget vizsgálhat. [...] Ebből következik a munka második előnye: a szerves közeget a legkomplexebb módon megközelíteni [...] a teljesség lehetőségével. Végül harmadik lehetőségként a szerves közösség komplex megközelítése igen mély analízist tesz lehetővé, [...] amely az országos méretekben kutató történész számára soha nem lesz megoldható.”*⁹

Tévedés ne essék: Vörös szerint a helytörténetírás a történeti tudásnak nem alacsonyabb rendű formája, különösen, ha jól és szakszerűen művelik, mivel *„az általános törvényszerűségek helyi érvényesülésének feltárásához”* járul hozzá a maga módján. Amikor azonban Vörös tisztázni próbálja, hogy miben rejlik a helytörténetírás ezen becses hozadéka, akkor meglehetősen homályosan fogalmaz. *„A helytörténetírás feladatának nem az országos történet kategóriáinak egyszerű és mechanikus alkalmazását tartjuk egy kisközösség életére, hanem inkább az ennek elemzése alapján kibontakozó kép egyeztetését az országos történet kategóriáival.”*¹⁰ S milyen fogalmi bázison, milyen kategoriális alapokon végezhető és végzendő el vajon egy adott helyi „szerves közösség” kívánatos analízise, ha nem a makrotörténetből levonható szemléleti keretek adják ehhez a kiindulópontot? Vörös posztulátuma szerint nem a magasabb szintről elindulva kell a helyit kutatni, bár valamiképpen mégiscsak egyeztetni kell a helyi történetből leszűrt eredményeket az általános fogalmával. S mit jelent vajon ez a fogalmi egyeztetés? Arra gondol vajon Vörös, hogy ennek nyomán derülhet csupán fény az általános és a helyi azonosságára, netán kettőjük különbségére? S miért fontos mindez, mi következik belőle az országos- és makrotörténetre, valamint a helyire nézve? Az a felelet adható csupán ezekre a kérdésekre, amit Vöröstől hiába várunk, mely szerint a helyi mégiscsak alárendelt minőséget képvisel a nemzeti történet síkján absztrahált történeti tudásban megnyilatkozó általánoshoz képest, jóllehet a helytörténet annál *„mélyebb szintű munkát tesz lehetővé – sőt kötelezővé”*.¹¹ Viszont az előírt egyeztetés alkalmazkodást követel tőle ahhoz, hogy érvényes történeti tudásként önmagában is megálljon a talpán.

Erősen kétlem, hogy ma minden további nélkül magunkévá tehetjük a helytörténet és az országos történet így definiált kettősségének a Vörös által némileg

9 Vörös Károly: *A helytörténeti kutatásról*. Valóság, 1972/2. 45. Megjegyzem: Vörös lektori helybenhagyása nélkül nem jelenhetett meg ez időben helytörténeti munka Magyarországon.

10 Uo.

11 Uo.

módosított (enyhített) elvét. Kérdés ugyanis, hogy mennyire vizsgálható mélyebben az állam története, a konvencionális történetírás kizárólagos referenciája, ha a benne elmerülő historikus olykor az elemi, vagyis a helyi történések szintjére ereszkedik le, elhagyva ezzel az állami hatalom centrumából feltáruuló holisztikus szemléleti horizontot? Vitathatatlanul csak nemleges felelet adható erre a kérdésre. Vörös Károly sem feltétlenül így gondolja persze a dolgot, hanem arról kíván itt értekezni, hogy a helyi társadalom történetét árnyalt módon elbeszélő helytörténet érdemben járulhat(na) hozzá az általános törvényszerűségek helyi érvényesülésének a feltáráshoz. Ezt állítva akaratlanul is kitart azonban a történeti valóság helyi és általános szintjei között tételezni szokott hierarchia elve mellett. Ráadásul Vörös implicite azt sugallja, hogy az országos történettel egyeztetett helytörténet lehetséges hozzájárulása az általános tudáshoz csak a társadalom- és mentalitástörténet esetében képzelhető el. Márpedig a struktúratörténet felívelése óta közhelyszámba megy, hogy az ún. társadalomtörténeti tudás legfőbb, olykor egyenesen kizárólagos forrása éppenséggel a helyi szintű vizsgálódásokban rejlik; mindaz, amit ebben a körben vizsgálódva megtudhatunk a múlttól, nem csupán kiegészíti vagy színezi a nagyobb egységekre szabott, rendszerint a nemzeti történet fogalmában elgondolt történeti (össz)képet, hanem maga teremti meg a múlt történeti képét.¹²

A helytörténet ez utóbbi fogalmának a mélyén, többek közt, a történelem térbeliesítése bújik meg, nevezetesen, hogy „a gazdaságnak, a társadalomnak, a kultúrának egyaránt van térszerkezete [...] és ezek a] különböző térszerkezetek, különböző területi egységek [...] nemcsak méreteikben, határaikban, hanem tartalmukban és tulajdonságaikban is eltérhetnek egymástól, annak ellenére, hogy alapelemeik (család, háztartás, üzem) gyakran azonosak, illetve egymással egybeesők”.¹³

Hol és miben tér el ez utóbbi megközelítés Vörös Károly idézett, a helytörténetnek a makrotörténettel való egyeztetését előíró (jóllehet megengedő) koncepciójától? A struktúra- és társadalomtörténet sugalmazása szerint a helyi kutatás a lokalitást nem az általánosság konkrét színtereinek egyikeként idézi fel, hogy a szerves helyi közösség megtestesülését lássa benne, amely lehetővé teszi, sőt szinte kiköveteli ennek a magába zárt entitásnak a komplex vizsgálatát. A problémaközpontú helytörténetírás a lokalitást nem önnön teljességében, hanem csupán egyes megnyilatkozásaiban helyezi górcső alá azzal együtt, hogy a lehetséges és tényleges összehasonlító perspektívát mindig szem előtt tartva választ igyekszik adni egy sor általános, ha nem is feltétlenül az országos, a nemzeti makrotörténet szempontjából releváns kérdésre.¹⁴ A helyi nem feltétlenül egy adott konkrét

12 Bővebben és régebben kifejtve: Gyáni Gábor: *Helytörténet, várostörténet és regionális kutatások új megvilágításban*. Herczeg Mihály–Szemenyei Sarolta–Szigeti János, szerk.: *Vásárhelyi tanulmányok IX*. Helytörténeti dolgozatok. Hódmezővásárhely, 1979. 5–16.

13 Faragó Tamás: *Településtörténet, történeti táj, történeti térbeliség*. (Kísérlet egy 18. századi monografikus jellegű regionális kutatás tervezése során keletkezett kérdőjelek megválaszolására) (1984). In: *Uő: Tér és idő – család és történelem*. Társadalomtörténeti tanulmányok (1976–1992). Bíbor, Miskolc, 1999. 26.

14 A megfogalmazás mikrotörténet-írással összefüggő különös jelentőségére ld. Szijártó M. István: *A történész mikroszkópja*. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata. L'Harmattan, Bp., 2014. 241.

települési egység (falu, tanyavidék, város) és/vagy közigazgatási egység (az előbbieken túl a megye, a néprajzi régió), hanem az ún. történeti táj, mely utóbbit az élet legkülönbözőbb vetületeiben egyaránt érvényes, de csak helyi vizsgálattal kideríthető szabályszerűségek térbeli rendjéből (eloszlásából) lehet rekonstruálni. Ennek megfelelően külön beszélhetünk gazdálkodási, a demográfiai viselkedést illető, vagy a társadalmi szokásokban tetten érhető „helyi” megnyilvánulásokról, amelyek nem feltétlenül alkotnak egymással összefüggő, zárt rendszert, olyat, melyre bátran alkalmazhatnánk a „szerves” közösség fogalmát. Ha ki lehet egyáltalán mutatni a dolgok bármilyen közös belső logikáját, az semmiképp sem abszolutizálható. A történeti táj fogalma ténylegesen nem, vagy véletlenszerűen esik csupán egybe valamely együtt élő közösséggel (településformával), közigazgatási-hatalmi szervezeti egységgel (megye, kerület, járás, uradalom, tanyavilág).

A helytörténetírás ekként körülírt fogalma nem az országtörténet szintje alatt, sokkal inkább amellet állóként, sőt olykor azt helyettesítőként határozza meg a lokalitásra irányuló történeti és kutatói érdeklődést. Ma már idehaza sem számít újdonságnak az alulról felfelé haladva építkező, helyi közösségtanulmányokat (community studies) eredményező történeti (és néprajzi, történeti antropológiai) kutatás. Az akadémiai vállalkozás keretében készült társadalomnéprajzi szintézis is teret adott a vele való kísérletezésnek. A Szilágyi Miklós által szervezett és az általa egybefogott, a tizenegy falusi és mezővárosi vizsgálatot felölelő esettanulmány-sorozatban az összehasonlíthatóságot, a közös vagy eltérő mintázat azonosítását az egységes, de nem valamely „országossal” egyeztetett szempontrendszer és tematika látszott garantálni. További fontos cél volt, hogy „konkrét, ám modellértékű példák segítségével mutassa be minden szerző – a csak elnagyolt vázlatra elegendő terjedelemben, de »monografikus« szemlélettel – az általa alaposan ismert település társadalmának belső szervezetét és működését”.¹⁵ Ezen az úton-módon is elkerülhető tehát a kutatási eredményeit az országos történettel kényszerűen egyeztető konvencionális helytörténetírás Vörös által javasolt gyakorlata.¹⁶

A helytörténet az „amatörizmus” fellegvára

Hogyan és miért alakult ki a munkamegosztásnak ez a módja az országos történet- és a helytörténetírás között? A modern akadémiai történetírás nemzeti tudományként szökkent szárba szerte Európában a 19. század folyamán. Hazánk sem számított kivételnek e téren. A hamisítatlanul nemzeti tudományként színre lépő történetírás azon nyomban politikai célok szolgálatába szegődött azáltal, hogy felkarolta a nemzetállam-építés ügyét.¹⁷ Ezzel pedig szorosán együtt járt,

15 Szilágyi Miklós: Bevezetés. In: Paládi-Kovács Attila, főszerk.: *Társadalom*. Magyar Néprajz 8. köt. Akadémiai, Bp., 2000. 873. Az esettanulmányoknak helyet adó főfejezet címe: Falu, város – helyi társadalom.

16 Ez irányba mutató további kutatási törekvésként említhető: Horváth Gergely Krisztián: *Vidék egy agrártársadalomban? A rurális társadalomtörténet lehetőségei*. In: Pap József-Tóth Árpád, szerk.: *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Rendi társadalom – polgári társadalom* 28. HIK, Bp., 2016. 11–28.

17 Stefan Berger with Christoph Conrad: *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015; Gyáni Gábor: *Profesz-*

hogy kezdettől, mindenesetre a hazai akadémiai történetírás 1867-es intézményesülésétől, a Magyar Történelmi Társulat megalakulásától és a Századok megjelenésétől fogva nyilvánvaló különbséget tettek az országos történet és a helytörténet között. „Az utóbbiakat a szakma [...] több évtizeden át [...] alacsony színvonalú, partikuláris, sőt provinciális alkotásoknak tekintette, melyek nem sorolhatók a tudományos művek közé, legfeljebb egyes adataik hasznosíthatók.”¹⁸ Vonyó ezt azzal magyarázza, hogy a helytörténet művelői zömében amatőr, műkedvelő, lokálpatrióta tollforgatókból rekrutálódtak. Valójában a szorosán vett akadémiai történetírás sem kizárólag csak professzionális tudósokból állt még akkoriban, hiszen úgyszólván senki sem esett át közülük a szakmai szocializáció folyamatán, amely egyetemi történetész képzettséget és a szakszerű történeti diskurzus művelésében való bizonyított jártasságot kíván és feltételez. A magát professzionálisnak valló akadémiai történetírás kezdetben, az 1880-as évekig bizonyosan, úgy és azzal tett szert a szakszerű tudományosság magának vindikált jogcímére, hogy kizárólag a nemzeti történelem kutatását és elbeszélését kultiválta, amit azonban felruházott a szakszerűség fogalmával; aki nem azt művelte, az ab ovo amatőrnek és dilettánsnak minősült, ennél fogva a helytörténetírás a maga egészében kívül rekedt a tudományosság ekként meghúzott határain. Annál könnyebben megtehették ezt az akkori „akadémikus” történészek, akik maguk sem feltétlenül értették még a szakszerű történetírás minden mesterségbeli csínját, mert a nemzetépítés lázában égő állam és társadalom sem értékelte sokra a szubnacionális történeti tudatot, és a neki megfelelő tudásanyagot.

A helytörténet relevanciája kezdetben a városi hely kapcsán világított ki csupán, mivel a számában gyorsan növekvő városi népesség, benne a polgársággal és középosztállyal, valamint a proletariátussal a modern európai társadalmak jellegzetes társadalmi alkotóelemeként maga is igényt kezdett formálni a sajátjának is tudott (nemzeti) történeti öntudatra. A modern városi polgárság identitáskeresési vágya és törekvése jutott ebben kifejezésre: minél történelmibbnek tüntette fel magát valamely népcsoport vagy közösség, annál több elismertséget vívhatott ki magának a mérvadó közvélemény részéről. Ez rejlett a honi városbiográfia-írás első aranykorának a mélyén is, amely idehaza a 19. század végén, a 20. század elején tetőzött. Ezekben az évtizedekben szinte minden valamirevaló városnak, Európában és Magyarországon egyaránt, megírták a történetét, melyek szerzői rendszerint a helybéli értelmiségből kerültek ki, és jellemző módon, egyszemélyben végezték el az említett feladatot, hogy az „ősidőktől” kezdve nyomon kövessék az adott település írásos forrásokkal alátámasztott múltját, eljutva az akkori közelmúltig (többnyire 1848-ig).

A szabad királyi városoknak és az 1870 után törvényhatósági joggal felruházott többi városnak, közöttük számos alföldi paraszti mezővárosnak a múltja került ez alkalommal terítékre. Jól mutatja ez, hogy milyen élénk lehetett körük-

szocializáció és nemzeti öntudat. A Századok első éve. Századok, 2016/5. 1103–1116.; Uő: A nemzet mint tudomány – a nemzeti tudomány. In: Cieger András–Varga Bálint, szerk.: Tudomány és művészet a magyar nemzetépítés szolgálatában. Szöveggyűjtemény. MTA BTK TTI, Bp., 2017. 13–19.

18 Vonyó József: A vidék története, a helytörténet a Századok hasábjain (1867–2016). Századok, 2016/5. 1117.

ben a nem csupán a nemzeti, hanem a városi lokalitáshoz kötött polgári, akár parasztpolgári (például a debreceni cívis) öntudat historizálásának, történelmi kontextusba helyezésének az igénye. A századfordulón egyre-másra napvilágot látó városbiográfiákat, várostörténeti monográfiákat megrendelőik és finanszírozói, a városi hatóságok és a helyi elíttek a polgár történelmi emlékezete beszédes monumentumainak szánták. Így vallott az ezeket a törekvéseket belülről fűtő ethoszról Éhen Gyula szombathelyi polgármester: *„Nemzeti fejlődésünk géniusza kijelölte az utat, melyen haladnunk kell. S városaink történetének rövid vonásokban való ismertetése hangos intelem, melyszerint (sic!) hazánk jövőndő felvirágzásának legfőbb alapja a városok életerős fejlődésében keresendő.”*¹⁹

A polgárt és a várost történeti kategóriaként nem a politika, az állam (a nemzet, az ország), hanem közvetlenül a gazdaság, a társadalom fogalmi körén belül lehet csupán megragadni. A gyors iramban szárba szökkenő, a városbiográfia műfajában megoldott helytörténettel szükségképpen együtt járt az a fajta egyéniesítő szemléletmód, amely határt húzott a hely- és az országtörténeti narratíva között. Az utóbbi kétségkívül a politika primátusának az elvén nyugodott, a helytörténeti beszédmód ellenben a művelődés, a művelődési viszonyok fogalmát tematizálta nagy előszeretettel. Ebben a minőségében nyomban alá is rendelődött az államtörténetként rögzülő nemzeti történelmi kánonnak. Az egyes települések különálló országtörténeti múltja önmagában rendszerint elégtelen volt ahhoz, hogy szert tegyenek ezáltal valamiféle nemzeti történeti rangra: az időnkénti királyi látogatások, előkelők átvonulása, vagy egy-egy csata alkalmankénti helyszínként folyamatosan nem részesülhettek az országos történeti elbeszélés áldásaiból. Marginalizálódásukat tovább fokozta, hogy a helytörténetírás, amely kezdettől kiszorult az akadémiai tudományosság szűken vett világából, nem ígért komolyan vehető értelmiségi (egyetemi és akadémiai) karriert a terület szorgos művelőinek. Ez a „szakma” már ezért sem válhatott különösebben vonzó foglalatossággá azok számára, akik az alkotó értelmiség intézményes életpályájának a bővületében éltek.²⁰

Valójában ugyanabból a narratív eszközkészletből gazdálkodott a helytörténet is, amiből az ország- vagy nemzettörténet: olyan lineáris elbeszélést alkottak az adott hely múltjáról, amelyből a teleológiai mondanivaló sem hiányzott. Abban is kísérteties volt a hasonlóság közöttük, hogy az origo, az eredet megtalálása, és annak bizonyított ősisége volt hivatva megemelni a történetben szereplő hely történeti rangját. Szinte az alapító mítosz erejével hatott minden arról szerzett tudás hogy mikor történt meg a hely „első” – írott forrásokkal (vagy régészeti leletekkel) dokumentálható – meglepedése, és mikortól vált az adott település többé-kevésbé folyamatosan lakott helyé. Ez kivételes jelentőséget kölcsönzött a lokalitás első okleveles említésének, valamint annak is, hogy mely időponttól élvezett a település valamilyen (a király által szavatolt) előjogot (szabad királyi státust, vásártartási jogot).

19 Éhen Gyula: *A modern város*. Szombathely, 1897. Az Előszó első, számozatlan oldala.

20 R. Várkonyi Ágnes: *Szeremlei Sámuel és a mezővárosok történetének historiográfiája*. Századok, 1974/4. 920.

A helytörténet mint helyi történet emancipálódása

A 20. század kezdetétől egyre inkább érlelődött a történetírói paradigmaváltás igénye, amely az *Annales* francia történeti folyóirat körül összegyűlt történészek és társadalomkutatók későbbi munkásságával adott új értelmet a helynek az országos történehez fűződő viszonyát illetően. Erre akkoriban François Simiandnak a francia államtörténet-írást bíráló eszmefuttatása utalt explicit módon. Simiand arra kérte a történészeket, hogy adják fel helytelen beidegződéseiket, azon „törzsi ködképeiket”, melyek szerint a politikátörténet-írás az egyedül legitim történészi beszédmód. „A »politika ködképe«, azaz a politikai tények, háborúk stb. tanulmányozásának túlsúlya, vagy legalábbis az azokkal való szüntelen foglalatosság, amitől ezek az események túlzott jelentőséget kapnak. [...] A politikai tényeket persze nem szabad figyelmen kívül hagyni, de szükséges, hogy azok elveszítések teljesen jogosulatlan kitüntetett szerepüket, amelyet a történetírás egyéb ágainak kutatásaiban is őriznek.”²¹

Némi szerény előzménnyel a háta mögött (Tagányi Károly) idehaza Mályusz Elemér pendítette meg elsőként egy olyan történetírás elvi lehetőségét, amely nem az amatőr helytörténetírás és a professzionális ország- vagy nemzet-történet-írás dualizmusában mozog. Mályusz már kutatói pályája kezdetén, a húszas évek elején javasolta a német „territoriális történetírás” szemléleti gyümölcsötetését magyar földön is.²² Milyen kapcsolatban áll vajon ez a német történetírói gyakorlat a szorosan vett helytörténettel? A voltaképpeni helytörténet, fejtegeti Mályusz, „egy közösség múltja”, a territoriális történelem pedig lefedi azoknak a kisebb-nagyobb területeknek a múltját, ahol „valamely személy vagy testület saját jogánál fogva fejedelmi hatalmat gyakorol, legfejlettebb alakjában pedig szuverén államhatalomnak az alapja”.²³ Mályusz olyan helytörténet művelése érdekében emelt szót ezúttal, amely „mintegy középső helyet foglal el az »Ortsgeschichte« és a »Territorialgeschichte« között”.²⁴ Ezen pedig azt értette Mályusz, hogy nálunk nem a német értelemben vett territoriális történetírásra van égetően nagy szükség, mivel alig két-három, a németekéhez fogható territóriumra akad idehaza pozitív példa a közeli és a távolabbi múltban (Magyarország, Erdély, Horvátország, Szlavónia, a délvidéki Bánság). Sokkal inkább a megyei territóriumokra irányuló helyi kutatások kerülhetnének magyar földön a történetírás napirendjére. Azért sikkadt el korábban – Mályusz szerint – ez a területi fókuszálás, mert a német territóriumoktól eltérően a mi megyéink sohasem alkottak intakt politikai egységet,

21 François Simiand: *Történeti módszer és társadalomtudomány*. Kritikai tanulmány Lacombe, illetve Seignobos urak újabban megjelent könyveinek apropóján. In: Benda Gyula–Szekeres András, szerk.: *Az Annales*. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata. L'Harmattan – Atelier, Bp., 2007. 71. Ennek a diskurzusváltásnak a körülményeiről bővebben szól: André Burguière: *The Annales School*. An Intellectual History. Trans. Jane Marie Todd. Cornell University Press, Ithaca, 2009. 3–4, 260 (5. jegyzet).

22 Mályusz Elemér: *A helytörténeti kutatás feladatai (1923–1924)*. In: Uő: *Klió szolgálatában*. Válogatott történelmi tanulmányok. Szerk. Soós István. MTA BTK, Bp., 2003. 493–512.

23 Uo. 493.

24 Uo.

lévén, hogy azok „határai politikailag nem szabdalták fel független, külön részekre az országot”. Következésképpen a kizárólagosan a politikatörténet művelésére szakosodott hazai akadémiai történetírás könnyed kézzel átengedhette a területiális történetírást „a vidéken élő autodidakta történetkedvelőknek”. Mályusz a doktori disszertációját is már egy ilyen, mondhatni területiális történetírói műfajban alkotta.²⁵ Ez alapon konstatálja végül történésünk, hogy a helytörténetírás semmiképp sem alacsonyabb rendű foglalatosság, szemben az országtörténet művelésével, sőt: éppen hogy ez jelenti a tudományos történetírás megújításának az egyik legfőbb zálogát. „Politikai történetírásunk fundamentumait is [...] a helytörténeti kutatás segítségével kell leraknunk, különben történetírásunk épülete összeomlással fenyeget.”²⁶

Amikor Mályusz végül kidolgozza a népiségtörténetírás fogalmát, és kezdi azt a gyakorlatba is átültetni, nyomban túllép a megyetörténeti szemléleti horizonton,²⁷ hogy immár a falutörténet síkján ragadja meg az akadémiai történetírás előtt ennek során megnyíló páratlan lehetőségeket. Ennek jegyében jelenti ki a húszas évek végén, hogy „egy-egy falu múltjából, valódi történetéből több tanulság vonható le, több általános eredmény állapítható meg az egész magyar nemzetet illetően is, mint egy olyan történeti esemény ismertetéséből, amely csak külsőleg országos fontosságú”.²⁸ Ily értelmű javaslatait a szellemtörténeti szintetizálás akkori kánonjával szembeni heves ellenérzése fűtötte, amely a Hóman Bálint és Szekfű Gyula által ambicionált *Magyar történet* jellegű makrotörténeti szemlélet elutasításával volt egyenértékű. Hasonló gondolati impulzussal szolgált számára az a sajátos nemzetfogalom is, amely az állam történeti múltja helyett a „nép” historikumát helyezte (helyezte volna) a történetírás érdeklődésének homlokterébe. Ezzel a döntő konceptuális váltással, hite szerint, igazibb nemzetteremtő, nemzeti öntudatot fenntartó szerepet vindikálhat magának a történetírás, mint ami a szellemtörténet-írással jár együtt, amely a nagy koreszmék lineáris rendjében találja meg az egyedüli történelemformáló erőt. Mályusz, ezzel szemben, a népben, és nem az államfenntartó elit által képviselt magas kultúrában és politikai akarásban fedezi fel a történelem tényleges mozgatórugóját. Úgy gondolja, hogy a historikus főként ennek a népi-nemzeti entitásnak a történeti felmutatásával járulhat hozzá a nép nemzeti öntudatra ébredéséhez.²⁹ Mindez azonban egy, a mainstream történetírás által birtokba veendő professzionális helytörténetírást kíván, mert egyedül ez kezeskedhet azért, „hogy a népünkben meglevő történeti érzéket megerősíthetjük és kifejleszthetjük”.³⁰

25 Mályusz Elemér: *Turóc megye kialakulása*. Budavári Tudományos Társaság, Bp., 1922.

26 Mályusz Elemér: i. m. (2003) 506.

27 Megjegyzem: a megyetörténet nem Mályusz találmánya, a műfaj már korábban is létezett, jóllehet akkor még nem jelentett a makro-, vagyis az országtörténettel egyenértékű történetírói témát. Varga Bálint: *Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon*. Történelmi Szemle, 2014/2. 179–202.

28 Mályusz Elemér: *Falutörténet* (1929). In: Uő. i. m. 517.

29 Bővebben: Gyáni Gábor: *A kánonromboló Mályusz Elemér választásai*. In: Papp Gábor, szerk.: *Konzervatív gondolkodók. Egy akadémiai ülészak előadásai*. Kossuth, Bp., 2016. 215–219.

30 Mályusz Elemér: i. m. (2003) 518.

Ezzel nyomban meg is érkeztünk ahhoz a historiográfiai fejleményhez, ahol a helytörténet és a nemzet- vagy országtörténet közötti munkamegosztást többé nem az alá- és fölérendeltség elve szabja meg: a helytörténet, legyen szó megye-, régió-, város- vagy falutörténetről, itt a makrotörténettel egyenértékű, legalábbis mellérendelt státust foglal(hat) el. A népiségtörténetben ugyanakkor nem a francia Annales, hanem egyes két háború közötti német, a *Volksgeschichte*t idéző történetírói törekvések hazai visszhangját, és egyben önálló megnyilatkozását kell értékelnünk. A második világháborút követően viszont az *Annales* hatására terjedő struktúratörténet-írói áramlatok leheltek új életet a helyi történet addig lebecsült gyakorlatába. A helyi történet – egyes történészek szerint – már nem a provinciális és antikvárius történetírói törekvések melegágya, hanem olyan mikroszintű vizsgálódások kitüntetett terepe, amelyek olykor még az általános történet fogalmi rendszerét is áthatják. Ezeket a historikusokat, ennek megfelelően, nem a hely ún. komplex, hanem annak problémaközpontú (parciális) megközelítése vezeti tehát, amelyből az interlokális összehasonlítás sem feltétlenül hiányzik.

Az *Annales* második nemzedékének egyik meghatározó (gazdaság)történész képviselője, Ernest Labrousse tett sokat azért, hogy meghonosodhasson a történetírásban a regionális léptékű helytörténeti szemlélet. Olyan programot fogalmazott meg a történetírásban Labrousse, amely a kora újkori polgárság nemzetközi keretekben folyó történeti kutatására irányult. Ezt pedig kifejezetten csak regionális léptékben gondolta kivihetőnek. „A polgárt definiálni? Nem értenék egyet a vállalkozással. Látogassunk inkább el hozzá, keressük fel élőhelyén, a városokban ezt az urbánus fajt, és vegyük górcső alá. [...] Veszélyt az jelent, hogy a vizsgálódás kereteit a lehetséges határokhoz képest túl szűkre szabjuk. A legfontosabb tanács ezért az, hogy minél több esetet kell beemelni a vizsgálatba. [...] Jöjjön tehát először a vizsgálat! Jöjjön hát a megfigyelés! A meghatározással foglalkozhatunk később is.”³¹ Később így folytatódik a gondolatmenet. „A munkát lehetőleg olyan, behatárolt földrajzi kereteken belül kellene elkezdeni, mint a városok vagy a nagyvárosi negyedek. Nem szabad azonban kizárni a szélesebb körű vizsgálatokat sem, amelyek foglalkozáskategóriákat vagy éppen más jellegű csoportokat [...] tanulmányoznának akár országosan.”³² A gazdaságtörténetet makrosíkon kutató Labrousse³³ a társadalomtörténet-írás kapcsán a helyi mélyfúrásokat tekintette üdvösnek; ez az elgondolása pedig termékeny befogadókra lelt egyes tanítványaiban. Ők voltak azok, akik az 1960-as és 1970-es években sorra megszülető régiótörténeti monográfiáikban – mesterük szándékainak megfelelő – új értelmet adtak a helyinek, midőn az egyes strukturális jelenségekre, a változások feltételezett strukturális okaira (tizenhetedik századi „válság” vagy a tizennyolcadik századi agrárforradalom)

31 Ernest Labrousse: *A nyugat-európai polgárság története (1700–1850)*. In: Benda Gyula–Szerekeres András, szerk.: i. m. 277. Az írás egyébként 1955-ben látott napvilágot.

32 Uo. 279.

33 Vö. Jean-Yves Grenier–Bernard Lepetit: *A kísérletezés szerepe a történettudományban* C.-E. Labrousse kapcsán. In: Benda Gyula–Szerekeres András, szerk.: i. m. 193–221.

vonatkozó általános történelmi megállapításokat revideáltak ennek során.³⁴ A tudatos léptékváltás azt követelte tőlük, hogy ne önnön teljességében (a maga komplex mivoltában), hanem csak néhány probléma kapcsán kerüljön be az adott hely (régio) a történetírói látókörbe; kitűzött céljuk volt, hogy ezzel mintegy teszteljék az általános magyarázatot a helyi kontextus beható ismeretében.³⁵

Goubert régiótörténeti vizsgálódásaiban a népesedés jelenségeinek aprólékos rekonstrukciója került előtérbe, ami korántsem volt a véletlen műve: a francia történeti demográfusok által az 1950-es években kezdeményezett, az anyakönyvek feldolgozásán nyugvó elemi szintű család- és háztartás-rekonstrukciós vizsgálatok készítettek őt erre. Ez a fajta helyi szintű kutatásokra alapozott akadémiai történetírás, amely a cambridge-i historikusok kezén fejlődött tovább és lett idővel széles körben ható nemzetközi historiográfiai áramlattá,³⁶ azzal a lehetőséggel kecsegtetett, hogy legalább egy konkrét téma (pl. a népesedés története) kapcsán értelmét és funkcióját veszti az általános, a makroszintű történeti megközelítés, valamint az ún. helytörténet addigi különállása. Különösen igaz ez az ún. prestatisztikus történeti korok vonatkozásában, ámbar a modern kori állami statisztikai adatszolgáltatás feltételei mellett, a 19. századtól kezdődően – már csupán az anyakönyvek kutathatósági tilalma folytán is – némiképp alábbhagy, olykor el is marad a helyi történet illetően előtérbe helyezése. Mindamellet az országos történet és a helytörténet szokványos különállásának és hierarchikus kapcsolatuknak a helyébe az a helyi, vagyis mikroszintű kutatás lép, amelynek érdemben nincs országos (makro) párja. A történeti demográfia volt e tekintetben az úttörő; annak mint modellnek a szellemi kisugárzása azonban idővel szélesebb körben is érezhetővé vált. Ez a fejlemény mondatta a neves angol középkor történészrel, hogy: „*A helytörténet, természete szerint, szinte mindig társadalomtörténet*”.³⁷

A történeti demográfia mellett, vele párhuzamosan a várostörténet-írás is áttörte a helyi és az országos történet, a mikro- (a mezo-) és a makroszint közötti kínai falat. A magát új várostörténetként (New Urban History) feltüntető áramlat képviselői a történelmi változások mechanizmusait, a strukturális átalakulások belső okait feltárva az általánost sejtető szabályszerűségeket ragadták meg a szorosan vett helyiben. A ki- és bevándorlás, a társadalmi mobilitás vagy a társadalmi átrétegződés, és nem utolsósorban a városokon belül végbemenő szociofizikai mozgások többnyire kvantitatív rekonstrukciója egy bizonyos fizikai helyhez, adott településformához kötött jelenségként szemléltette a „nagy

34 Pierre Goubert: *Local History*. Daedalus, 1971/1. 119, 120–121.

35 Uo. 124. Burguière történetesen Pierre Goubert Beauvaisis régiójára vonatkozó kutatásai kapcsán mutatja be ezt az újfajta „helytörténetírást”. André Burguière: i. m. 116–118.

36 A cambridge-i történeti demográfia első fontos műve: Peter Laslett: *The World We Have Lost*. Methuen and Company Ltd., London, 1965. A nemzetköziesedés folyamatát bemutatja: Kenneth A. Lockridge: *Historical Demography*. In: Charles F. Delzell, ed.: *The Future of History*. Essays in the Vanderbilt University Centennial Symposion. Vanderbilt University Press, Nashville, 1977. 53–64.; Faragó Tamás: *Történeti demográfia*. In: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József, szerk.: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Osiris, Bp., 2006. Különösen 309–335.

37 Rodney Hilton: *Further Dimensions for Local Historians?* Local Historian, 1973/8. 390.

átalakulás” teljes társadalomtörténetét.³⁸ A strukturális történetírás igényeihez (és témaválasztásához) szabott várostörténet-írás említett változata azzal lépett tovább fogalmi síkon, hogy a várost (a helyet) immár nem csupán az érintett társadalmi folyamatok színtereként, hanem azok éltető közegeként vette számba. Ez a belátás pedig a történész számára azt sugallta, hogy a város a maga szociofizikai környezetével amellet, hogy teret ad valaminek, egyszersmind létrehozza a modernként felismerni vélt társadalmi jelenségeket. Ez alapon a strukturális szemléletmóddal átítatott új várostörténeteszek a mobilitásról, mint par excellence városi folyamatról kezdtek beszélni.³⁹ S ezzel mintegy megelőlegezték a későbbi paradigmaváltást, amely újabban mint térbeli fordulat (spatial turn) vált közkeletűvé.⁴⁰

A szintetizálási kényszer, a szinoptikus látásmód igénye továbbra sem csilapodott azonban, ami a mikro- és a makro összehangolására, a kettő integrálására vonatkozó eltérő javaslatokban nyilatkozott meg. Pierre Goubert elgondolása szerint a helyi mélyfúrások diffúz eredményeit monografikus tanulmányok formájában lenne tanácsos rendszerbe foglalni. Meg is jelölte a feladat elvégzésére szerinte legalkalmasabb francia kutatóintézeteket, jóllehet némileg borúlátó volt a munka kivitelezését illetően.⁴¹ Hasonló gondok foglalkoztatták az amerikai új várostörténet egyik alapító atyját, Stephan Thernstromot is, amikor az egyes városi esettanulmányok kumulativitását mérlegelve reális veszélyként említette, hogy a helyi kutatási eredmények többnyire kimerülnek egymás utánzásában. Felettből kívánatos lenne persze, hogy a kvantitatív társadalomtörténeti tanulmányok eredményeit általánosabb érvényű kategóriákba vonhassuk össze (aggregáljuk őket), amely az összehasonlíthatóság talaján biztosítja a megfigyelések kumulativitását. Ugyanakkor egy már előzetesen megállapított mintázat normaként való illetén rögzítése, az a kíváncsóság, hogy az egymást követő egyedi kutatások mind egymáshoz idomuljanak, nem feltétlenül teszi vonzóvá ezt a történetírói gyakorlatot. Miközben roppant fontos az általánosíthatóság érdekében elérendő kumulativitás követelménye a struktúratörténeti beállítottságú történész számára, az ezzel szükségképpen együtt járó mechanikus megismerési eljárás könnyen kiolthatja a történeti kutatásból az innovációt és az eredetiséget, ami az egyedi történelmi minták felismerésében, az ún. idiografikus történetírás művelésében szokott leginkább megnyil-

38 Hasznos áttekintéssel szolgál erről: Stephan Thernstrom: *The New Urban History*. In: Charles F. Delzell, ed.: i. m. 43–51.; Gyáni Gábor: *A várostörténet-írás új irányzata. A New Urban History*. *Történelmi Szemle*, 1978/3–4. 588–601.; Bácskai Vera: *Várostörténet*. In: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József, szerk.: i. m. 245–259.

39 Theodore Hershberg: *The New Urban History: Toward an Interdisciplinary History of the City*. In: Uó, ed.: Philadelphia. *Work, Space, Family, and Group Experience in the 19th Century*. Oxford University Press, Oxford, 1981. 20.

40 Simon Gunn–Robert J. Morris, eds.: *Identities in Space: Contested Terrains in the Western City since 1850*. Leicester University Press, Ashgate, 2001; Gyáni Gábor: *Budapest – túl jön és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*. *Napvilág*, Bp., 2008. 9–21.

41 Pierre Goubert: i. m. 124.

vánulni.⁴² Úgy tűnik, előbb vagy utóbb mégiscsak visszajutunk ahhoz a kezdeti állapothoz, amely a helyiben a partikularitást, az országosban (a nemzetiben) pedig az általánost véli felismerni.

A mikrotörténet új paradigmája

Az előbbiektől merőben különböző perspektívát nyit a mikrotörténet-írás, melynek döntő eszmei forrásai között ott találjuk a kulturális antropológia interpretatív áramlatát. Ez utóbbi tanítása szerint a kutató nem a helyit vizsgálja, hanem helyben kutat. Egész pontosan így szól ez a krédó. „Abszolút képtelenség azt képzelni, hogy nemzeti társadalmak, civilizációk, nagy vallások vagy bármi más lényege leegyszerűsített formában az úgynevezett »tipikus« kisvárosokban és falvakban található meg. Kisvárosokban és falvakban [...] kisvárosi és falusi életet találunk. Ha a helyi, mikroszkopikus kutatások tágabb érvényessége valóban egy ilyen feltételezéstől függne – vagyis attól, hogy a kicsiben a nagyot ragadják meg –, akkor nem is lenne semmilyen érvényük. De persze nem ettől függ. A kutatás helyszíne nem azonos a kutatás tárgyával. Az antropológusok nem falvakat (törzseket, városokat, szomszédságokat...) kutatnak; falvakban kutatnak. Különböző dolgok, különböző helyeken tanulmányozhatók, s bizonyos dolgokat [...] körülhatárolható kis egységekben lehet a legjobban tanulmányozni. De nem a hely teszi, hogy mit tanulmányozunk.”⁴³

Egy ilyen szemléletmód és kutatási stratégia különösen nagy hatással van a mikrotörténet és a történeti antropológia híveire. Giovanni Levi megfogalmazása szerint: „A mikrotörténelem gyakorlata alapvetően a megfigyelés léptékének a lekicsinyítésén, a mikroszkopikus elemzésen s a dokumentációs anyag intenzív vizsgálatán alapul.” Majd hozzáfűzi: „Nem egyszerűen ama tény okainak és velejáróinak feltárásáról van szó, hogy minden társadalmi rendszeren belül különféle dimenziók élnek egymás mellett; más szóval arról, hogy úgy kell átfogó és komplex társadalmi rendszereket leírni, hogy ezenközben ne veszítsük szem elől az egyes egyének társadalmi terét, azaz az embereket és életük helyzetét. Nem arról van szó tehát, hogy a léptéket konceptualizálnánk, mint minden társadalmi rendszer inherens tényezőjét s a társadalmi interakciók kontextusainak [...] fontos jellemzőjét.”⁴⁴ Levi szerint a „mikrotörténelem számára a lépték redukciója analitikus eljárás, amelyet bárhol alkalmazhatunk, függetlenül az elemzett tárgy dimenzióitól”⁴⁵ Magyarán: nem a helyinek, a nagy egésztől (ország, nemzet) élesen elkülönülő partikularitásnak a felderítése a cél, hanem a helyiben jobban megfigyelhető, a lépték lekicsinyítésével mikroszkopikus látványként feltáruuló valóság megragadása. Hiszen a megfigyelés léptékének a „kísérleti leszűkítésével” a mikrotörténelmi kutatás – a

42 Stephan Thernstrom: i. m. 48–49.

43 Clifford Geertz: *Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez*. Ford. Kovács Éva. In: *Uó: Az értelmezés hatalma*. Antropológiai írások. Vál. és összeáll. Niedermüller Péter. Századvég, Bp., 1994. 189–190.

44 Giovanni Levi: *A mikrotörténelemről*. In: Sebők Marcell, szerk.: *Történeti antropológia*. Módszertani írások és esettanulmányok. Replika, Bp., 2000. 129.

45 Uo. 130.

mikroszkopikus megfigyelés révén – „addig figyelembe nem vett tényezőket képes feltárni”, bár továbbra is az általános összefüggéseket igyekszik felderíteni.

A mikrotörténezszer megingathatatlan meggyőződése szerint a mikro- és a makrojelenések egymáshoz fűződő viszonyát semmiképp sem az alá- és fölrendeltség szabja meg tehát: „egyik léptéknek sincs kiváltságos helyzete. A makrojelenések nem kevésbé, a mikrojelenségek nem jobban valóságosak (vagy fordítva): nincs közöttük hierarchia. A különböző léptékű reprezentációk nem a mögöttük rejlő valóság kivetítései.”⁴⁶ Az általánosíthatóságot, az egyedi (a mikro) tágabban vett érvényességét ilyenformán a kumulativitás nem önmagában garantálja, a totalitást nem lehet ugyanis sem összeadással, sem megsokszorozással megismerni. A történezszer, és a többi társadalomtudós szintén, mindig egy adott léptékben ismer rá a társadalmi működés általános elvére: az eltérő léptékekben rögzített különféle érvényességek ugyanakkor nem hatálytalanítják, és nem írják felül egymást. Következésképpen: „Egy szintézist írni az egyedi, már létező tanulmányokhoz képest azt jelenti, hogy megváltoztatjuk a léptéket, vagyis a tárgyat és a problematikát.”⁴⁷ Ez a belátás a centrális nézőpont feladását követeli meg, hogy annak helyébe a marginális (a mikroszintű) nézőpontok párhuzamosságát, és akár azok együttes tekintetbevételét lehessen léptetni. A mikro és a makro értelemszerűen nem alternatívái többé egymásnak abban a megszokott értelemben, hogy a történeti valóság külön mikro- és külön makrováltozatát képviselnék. „Mindkettő »igaz«, [...] de egyikük sem jár teljességgel kielégítő eredménnyel”, ez is, az is teremti a valóságot. A történetíróra pedig az a feladat hárul ebben a helyzetben, hogy állapítsa meg egymáshoz való illeszkedésüket. „A mikrotársadalmi tapasztalat kihívása – ha úgy tetszik, kísérleti jelleggel ennek az útnak a választása – abban áll, hogy a legelemibb tapasztalat (a kisebb csoporté, sőt akár az egyéné) a leginkább megvilágító erejű, mert ez a legösszetettebb, s ez tagolódik bele a különböző kontextusok legszélesebb körébe.”⁴⁸

Végszó

Igen messzire jutottunk áttekintésünk végére érve a városbiográfiában (a falumonográfiában) megvalósuló helytörténetírás valamikori gyakorlatától. Nem abszolutizálnánk azonban ezeket az utóbbi taglalt történetírói törekvéseket sem, amelyek kezdik felszámolni a hagyományos helytörténetet. Mindenképpen érdemes azonban latolgatni egy ilyen helyi történet művelhetőségét. Ráadásul

46 Bernard Lepetit: *Építészet, földrajz, történelem*. In: Czoch Gábor–Sonkoly Gábor, szerk.: *Társadalomtörténet másképp*. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években. Csokonai, Debrecen, é. n. 49.

47 Uo. 50.

48 Jacques Revel: *A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása*. In: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor, szerk.: i. m. 65.

ez a törekvés ma már több pusztán elvi lehetőségnél: ténylegesen létező, ha nem is különösebben elterjedt történetírói gyakorlatnak számít. Bizonyosságul szolgálhat erre nézve az itt következő rövid szemle, amely a teljesség igénye nélkül ad számot az új helyi történet fogalmát többé-kevésbé kimerítő hazai történetírói erőfeszítésekről.

A struktúra- és társadalomtörténeti helytörténetírás eleinte a Cambridge Group igényeihez (fogalmi apparátusához) igazított történeti demográfiai mélyfúrásokban nyilvánult meg hazánkban is, amelyek elsősorban a prestatistikus kori falvakat tüntették ki figyelmükkel.⁴⁹ A struktúratörténet jegyében folyó városkutatás már eddig is számos figyelemre méltó monográfiát eredményezett,⁵⁰ és könnyen társítható hozzájuk a történeti-antropológiai és a mikrotörténeti alapokon művelt városi és falusi helyi történet is.⁵¹ A helyi történet itt vázolt új paradigmája ihlette a francia régiótörténetre emlékeztető, bár nem közvetlenül általa inspirált magyar régiótörténet-írást is, amely Mályusz idővel elhalt ez irányú kezdeményezését kelti életre.⁵² Nem csupán egyéni történetírói érdeklő-

49 Andorka Rudolf: *Gyermek, család, történelem*. Történeti demográfiai tanulmányok. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Bp., 2001; Faragó Tamás: i. m. 151–295.; Uő: *Nemek, nemzedékek, rokonság, család*. In: Paládi-Kovács Attila, főszerk.: i. m. 393–483.; Uő: *A múlt és a számok*. Pest-Buda és környéke népessége és társadalma a 18–20. században. BFL, Bp., 2008.

50 Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917*. Akadémiai, Bp., 1979; Tóth Zoltán: *Szekszárd társadalma a századfordulón*. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban. Akadémiai, Bp., 1989; Tímár Lajos: *Vidéki városiakok*. Debrecen társadalma 1920–1944. Magvető, Bp., 1993; Szakál Gyula: *Vállalkozó győri polgárok 1870–1940 között*. Sikeres történeti modellváltás. L'Harmattan, Bp., 2002; Bácskai Vera: *Városok és polgárok Magyarországon I–II*. BFL, Bp., 2007; Takács Tibor: *Döntéshozók*. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a 20. század első felében. L'Harmattan, Bp., 2008; Rigó Róbert: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)*. ÁBTL – Kronosz, Bp., – Pécs, 2014; Szilágyi Zsolt: *Föld és hatalom*. Mezővárosi elit Kecskeméten 1920–1939. L'Harmattan, Bp., 2017.

51 Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai*. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Magvető, Bp., 1989; Gyáni Gábor: *Hétköznapi Budapest*. Nagyvárosi élet a századfordulón. Városháza, Bp., 1995; Uő: *Az utca és a szalon*. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940). Új Mandátum, Bp., 1998; Horváth Sándor: *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. MTA TTI, Bp., 2004; Benda Gyula: *Zsellérből polgár*. Társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthelyi társadalma, 1740–1849. Osiris, Bp., 2008; Tóth Árpád: *Polgári stratégiák*. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Kalligram, Pozsony, 2009; Kövér György: *A tiszzaeszlári dráma*. Társadalomtörténeti látószögek. Osiris, Bp., 2011. 15–330.; Szívós Erika: *Az öröklött város*. Városi tér, kultúra és emlékezet a 19–21. században. Történeti tanulmányok. BFL, Bp., 2014.

52 Romsics Ignác: *A Duna–Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–19-ben*. Akadémiai, Bp., 1982; Für Lajos: *Kertes tanyák a futóhomokon*. (Tájtörténeti tanulmány). Akadémiai, Bp., 1983; Glósz József: *Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében*. Wosinszky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 1991; Csíki Tamás: *Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon*. (A miskolci, a kassai, a nagyvárad, a szatmárnémeti és a sátorlajújhelyi zsidóság gazdaság- és társadalomtörténetének összehasonlító vizsgálata 1848–1944). Osiris, Bp., 1999; Hudi József: *Könyv és társadalom*. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. OSZK – Gondolat, Bp., 2009; Nagy Mariann: *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején*. Gondolat, Bp., 2003; Gaál Zsuzsanna: *A dszentri születése*. A Tolna megyei reformkori középbirtokos nemesség átalakulása a neoabszolutizmus és a dualizmus korában. Szekszárd, 2009; Pozsgai Péter: *Családok és háztartások*. Tolna megye társadalma a 19. század közepén. PhD-értekezés, 2010; Horváth Gergely Krisztián: *Bécs vonzásában*. Az agrárpiafosodás feltételrendszer Moson vármegyében a 19. század első felében. Balassi, Bp., 2013; Szilágyi Adrienn: *Békés vármegye nemességének társadalomtörténeti*

désről és gyakorlatról, hanem tudományos irányzattá, sőt csoportképző erővé is válni képes történetírói beállítottságról van szó ez alkalommal. Ezt, egyebek közt, a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület konferenciáinak a „programszerűsége” is jól példázza: az egyesület két tanácskozást szentelt eddig a helytörténeti kutatásokat megújító ilyesfajta történetírói törekvések eredményeinek bemutatására.⁵³ A helyzet, láthatóan, jócskán megérett arra, hogy bátran (tovább) kísérletezzünk a helytörténet nem éppen konvencionális módjának a művelésével.

vizsgálata a 18–19. században. PhD-értekezés, 2015; Farkas Gyöngyi: *Lázadó falvak.* Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961. Korall, Bp., 2016.

53 Dobrossy István, szerk.: *Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok.* A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1999. évi miskolci konferenciájának előadásai. HIK – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 2003; H. Német István – Szívós Erika – Tóth Árpád, szerk.: *A város és társadalma.* Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2010. évi, Kőszegen megrendezett konferenciájának kötete. HIK, Bp., 2011.

Iványosi-Szabó Tibor

Hetedfél évszázad

Lélekben felkészültem arra, hogy lezárom kutatómunkámat, és nem készítek több tanulmányt. Az elmúlt évben már – „solutus omni fenore” – ennek megfelelően formáltam át céljaimat, rendeztem be napjaimat. A *Forrás* kezdeményezése nyomán ezen mégis változtatnom kellett. A hasonló évfordulók kihívásait, a hasonló felkéréseket vállalni kell. Az elszánásnak érthetően további okai is vannak. Kezdem talán a leginkább személyes jellegűvel. Kecskeméthez ugyanis nemcsak az köt, hogy itt születtem, és egyetemi éveimtől eltekintve itt élek, hanem az is, hogy eleim immár négyszáz év óta itt keresték boldogulásukat. Iványosi Jakab – akkor már tősgyökeres és számottevő adót fizető gazda – neve megtalálható nemcsak a város ránk maradt legrégebbi (1662. évi) adókönyvében, hanem a különféle nyilvántartások bizonyosságai szerint társaira háruló terhekből a következő negyedszázadban is bőségesen kivette részét, és végül a város szolgálatában lelte halálát. Dédapám pedig 1848-ban kecskeméti nemzetőrként a szabadságharc katonája lett.

A város múltjához való mélyebb kötődésemet mégis az alapozta meg, hogy egyetemista koromban kutatni kezdtem a szabadságharc alatti történelmét, majd alkalmam nyílt arra, hogy a nyári szünetben a levéltárban dolgozzak. Így már ekkor megismerhettem ritka gazdag kora újkori anyagát. Az akkor szerzett tájékozódási pontok, az akkor létesült személyes kapcsolatok készítettek azután arra, hogy közel két évtizedes tanári-szakfelügyelői munkámat feladva a megyei levéltár igazgatását elvállaljam. Immár négy és fél évtizede, hogy a Homokhátság, megyénk és Kecskemét írott emlékeinek gondozásán, gyarapításán túlmenően annak múltjával is elmélyülten foglalkozhatok.

A viszonylag széles körű kutatásaim középpontjában mindvégig a „hírös város” állt. A rendi-feudális társadalom korában keletkezett források feltárása és az ezek alapján készült tanulmányaim során felfigyeltem reformkori gazdaságában és társadalmában kitapintható erőteljes változásokra, amelyeknek az elemzése a kandidátusi fokozat megszerzését eredményezte. Ezt követően Kecskemét monográfiájának a tervezésekor a szerkesztő az 1686 és 1849 közötti bő másfél évszázad eseményeinek a feltárását és bemutatását adta feladatul. Elkészítésének szakmai elismeréseként kaptam meg a „MTA doktora” tudományos fokozatot, majd a monográfia megjelenése után váratlan megtiszteltetésként beválasztottak a város díszpolgárai közé.

Mivel én is vallom, hogy jobb adni, mint kapni, elhatároztam, hogy gazdag forrásaink alapján a következő évtizedben a város monográfiájában érthetetlenül elsikkadt kora újkori történelmét – a témán belüli korábbi kutatásaimat, publikációimat folytatva és kiegészítve – alaposabban feltárom és bemutatom. Ennek érdekében a Nemzeti Kulturális Alapprogram és a megyei levéltár támogatásával előbb újabb fél tucat kötetben adtam közre a kora újkor legjelentősebb forrásait. Ezen előkészületek után másfél tucatnyi tanulmány elkészítésével tártam fel részleteiben is a város és a Homokhátság hódoltság alatti megpróbáltatásait és eredményeit. Dr. Zombor Gábor korábbi polgármester úr – a kézirat átvételekor – azt ígérte, hogy a vaskos kötetet a város feltétlenül és rövidesen meg fogja jelentetni, de ez azóta sem történt meg.

Ráadásul ebben az évben Kecskemét két szomszédja és mindvégig sorstársa, Cegléd és Nagykőrös is joggal ünnepelheti fennállásának hetedfél évszázados történelmét, mivel a később csaknem fogalommá vált „Három Város” neve így együtt 1368-ban jelent meg első alkalommal egy hivatalos okmányban. Tekintettel arra, hogy középkori és kora újkori történelmükkel kapcsolatosan a köztudatban és a szakirodalomban is a számottevő fehér folt mellett több bizonytalanság, pontatlanság, sőt tévedés rögzült, indokoltnak láttam, hogy e három település közép- és kora újkori fejlődésének rokon és eltérő vonásait részleteiben és folyamatában is feltárjam. A hat legfőbb területet érintő tanulmányból összeálló terjedelmes anyagot egy újabb kötetbe szerkesztettem. Mivel az ezzel kapcsolatos ígéretek ellenére egyre csekélyebb az esély arra, hogy a két kötet közül akár egyik is megjelenjen, érthető, hogy elfogadtam a *Forrás* felkérését, hogy – 85 év fölött a remény bizony már alig-alig pislákol – az utóbbi másfél évtized alatti, több mint ezer oldalt kitevő kutatásaim és elemzéseim eredményeiről, a Homokhátság és az egész hódoltság legjelentősebb civis közösségének több évszázados formálódásáról és a térségben betöltött meghatározó szerepéről legalább egy rövid vázlat fennmaradjon, és szélesebb körben is hozzáférhető legyen: ne lehessen az egészet meg nem történtté tenni.

*

Míg egy település, egy város jellegét, arculatát általában természeti adottságai és épített öröksége határozza meg, lelkét mindig a lakossága alkotja. Főként, ha az közösséggé tudott szerveződni, és egy egészséges tradíció alapján a generációk sora élteni. Egy élő entitás számára pedig nemcsak az elemi létfeltételek szükségesek, hanem az igényes célok és a mozgósító távlatok is. Négy és fél évtizedes kutatásaim során e város történelméből az első félezer évnek föltárásában, elmélyültebb ismertetésében vállalhattam részt. Ez a rövid áttekintés érthetően csak erre az időszakra korlátozódik, és még így sem teszi lehetővé, hogy a település formálódásának teljes folyamatát akár csak vázlatosan is ismertessem. Arra talán mégis alkalmas lesz, hogy felidézsem, milyen feladatok, milyen távlatok, milyen lehetőségek és kényszerek határolták be, vagy lendítették tovább a hol bővülő, hol pedig tragikusan lecsökkent létszámú lakosság életét. Jelezhetem, mi emelte ki ezt a futóhomokon rögzült települést több tucat hasonló társa közül. Itt csak fölillantani tudom azokat a folyamatokat, amelyek néhány évszázad alatt méltán „hírös várossá” tették.

A település létrejöttéről, formálódásának kezdeteiről írott emlékeink nem maradtak. A környékről szórványosan előkerülő régészeti leletek pedig éppúgy nem oszlatják a keletkezésének időpontját burkoló homályt, miként a Kecskemét név eredetét vallató, olykor merész magyarázkodások sem adnak megnyugtató választ. Azt érdemes talán megemlíteni, hogy mivel szélesebb körű kecsketenyésztésre ez a tájegység nem alkalmas, írott forrásainkban pedig éppen ezért ennek semmi nyoma, valószínűbb, hogy valamely Kecske (?) vagy Kécske (?) nevű személyről kaphatta az egykori szállás, majd település a nevét. Az viszont kétségtelen, hogy ez a tájegység évszázadokon át a fejedelmi, majd a királyi birtokok része volt. Talán ezért sem tűnik fel a tatárjárás utáni évtizedekben az itt található települések neve az erősen megritkult okleveleinkben, sem magánszemélyek adásvételeiben, sem pedig örökségi egyezségek, viták során. Köztudott, hogy e neves évforduló alapját képező oklevél már oppidumként, mezővárosként említi Kecskemétet, ezért léte, múltja minden kétséget kizáróan jóval korábbi évtizedekre, esetleg évszázadokra tekint vissza. Bár a jelzett homályt alig oszlatja, feltétlenül meg kell említenünk, hogy Kecskemét területén került elő egy olyan ólompecsét, amely egykoron egy Orseolo Péter király – Szent István utóda – által kibocsátott oklevelet hitelesített. Mivel az írott szöveg nem maradt ránk, e ritka érdekes lelet ugyancsak kevés támpontot nyújt. Emellett azonban egyéb bizonyíték is van arra, hogy már a tatárjárás előtt és után is e szűkebb térségben több számottevő falu, egyház létezett. Ezeknek, pontosabban csak egy csoportjuknak a létre utal az 1456-ból származó egyik oklevél, amelyek ekkorra már elpusztultak, elnéptelenedtek, de sok más társukkal együtt korábban Kecskeméthez hasonlóan önálló települések, egyházak voltak: Juhászegyház, Koldusegyház, Kolosegyház, Hetényegyház, Ballóság és Törökegyház. További társaik, Ágasegyház, Kerekegyház, Borbás, Szentkirály és Szentlőrinc ekkor még kun szálláshelyek voltak.

A letelepített kunok és jászok a későbbi „Három Város” határát azért nem kapták meg, és ezek azért maradtak szálláshelyeik között szigetként továbbra is királyi birtokok, mivel ezen a területen a fontos útkereszteződések jelentős vámhely alakult, és számottevő lakosság élt. Így szolgáltatásaik az uralkodóháznak évenként érdemi hasznot jelentettek.

A magyarországi városoknak a falvak sorából történő kiemelkedését a XIV. század gazdasági lendülete segítette erőteljesen. A megkésett magyar fejlődés azonban széles körben csak a mezővárosok kialakulásának kedvezett. A Kárpát-medencében a század végéig csaknem 800 oppidum jött létre. A kunok betelepítése ellenére a királyi birtokot képező Cegléd, Kőrös és Kecskemét is ennek a gazdasági fellendülésnek köszönhette kiemelkedését. Kialakulásuk és első nagy örökségük tehát mindenképpen a középkorhoz köthető.

A város nevét már 1353-ban rögzítette egy királyi adománylevél, amely „prope possessionem Kechkemeth...” (Kecskemét falu mellett) az akkor éppen lakatlan Ágasegyháza adományozását örökítette meg. Az ünneplés alapjául szolgáló 1368. évi oklevelet a budai káptalan állította ki, melyben igazolták, hogy a Kappanhalmától délre fekvő tölgyerdőt „...Chegled, Keurus et Kechkemeth...” közösen használja. 1415-ben Zsigmond király felesége, Borbála említi saját tulajdonaként, 1423-ban pedig Zsigmond király intézkedett oppiduma felett.

Magánföldesurak kezére 1439-ben került a város, amikor a déli határvidéken a török támadásokkal szemben több vár megerősítése végett Albert király felesége, Erzsébet királyné kénytelen volt 2500 arany ellenében elzálogosítani ezt a birtokot, és utódai nem váltották azt vissza. Ez a hatalmas összeg önmagában is jelzi, hogy ekkor már igen jelentős mezőváros volt.

Célszerű egy sort idézni Zsigmond király imént említett okleveléből, hogy a mezővárosi jogok egy részére utalhassunk: „Judici et Juratis, ceterisque Civibus, et universibus Hospitibus Oppidi Nostri Kechkemet.” Tehát az uralkodó ebben az utasításában nemcsak az oppidum bírójának és az esküdtek tanácsának, hanem valójában a település összes polgárának adott utasítást. Ennek alapján nyilvánvaló, hogy – a falvakkal ellentétben – e mezőváros lakosai, polgárai már évtizedekkel korábban jogosultak voltak esküdteket és bírót választani, akik a közösség egészéért felelősek voltak. A hódoltság koráig lehetőségeiket folyamatosan újabakkal bővítették. A középkorban megszerzett mezővárosi jogok közül célszerű a legfontosabbakat felidézni. A bíróválasztás mellett a papválasztás jogát Magyarországon a középkorban a mezővárosok többsége következetesen gyakorolta. Mivel Kecskemétnek nem kegyúri temploma – a mai Barátok temploma – volt, hanem azt a közösség saját erejéből építette, így plébánosát is évszázadokon át a tanács hívhatta meg. A mezővárosokat illető egyik legjelentősebb jog azonban – a falvakkal ellentétben – a széles körű birtokjog volt. Ez nemcsak a jószágokra és a használati eszközökre korlátozódott. A város határa a király, majd a földesurak tulajdona volt ugyan, de az oppidum lakossága közösen birtokolta azt. A különféle terheket a közösség vállalta magára, ezeket együttesen rótták le, érdekeiket pedig a tanács képviselte. Itt ismeretlen volt már ekkor is a nyomáskényszer. Minden gazda önállóan birtokolta jól körülhatárolható mezei kertjét, a háztelket, a gyümölcsöst, a szőlőt, a legelőt, és azokat örökül hagyhatták. Ezeket az évszázadok során szerzett jogokat 1564-ben, a hódoltság elején I. Ferdinánd király a város kérésére külön oklevélben megújította és rögzítette. Ugyancsak középkori örökség a kisebb regálék jogának a gyakorlása. A vásártartási jogot már 1393-ban biztosan birtokolta a közösség, és a hódoltság korában már három országos vásár tartására volt jogosult. Nem tudjuk, hogy mikor szerezték meg a kocsmá és a mészárszék tartásának a jogát, de kétségtelenül ez is középkori örökség. A különféle terheket a királynak, illetve a királynéknak egy összegben pénzben (summaadó) rótták le. A következő századokban a várostól ugyancsak távol élő földesurak hasonlóan ragaszkodtak ehhez. Ennek ellenében viszont a város tanácsa megszerezte és gyakorolta a lakosság felett a földesúri jogokat. Ennek értelmében a gabona és a különféle termények, jószágok után szedhető tized és a munkajáradék kivétel nélkül a várost, a közösséget illette. Az egyházi tizedet is a váci püspököknek régtől fogva egy összegben rótták le a tanács. A király és a földesurak sosem szóltak bele a bíróválasztásba. A főbenjáró ügyek kivételével jogsértés és jogi viták esetében az évenként választott bíró, illetve a tanács döntött.

Ezekhez a települést közvetlenül érintő jogokhoz további adottságok járultak, amelyek a környező falvakkal szemben érdemben növelték a mezővárosnak a térségen belüli súlyát. Bár Kecskemét nem tartozott a Kunsághoz, már a XV.

században – Halas, Mizse, Hantos és Berény mellett – a városban megtelepült kunszéken, bíróságon intézték a környező kunok vitás ügyeiket. Erről az első ránk maradt feljegyzés 1439-ből való. Ekkor Maglódi László, kecskeméti királyi ispán volt („Comes de Kechkemeth et Judex Cumanorum”) a kunszék bírása. Számtottevő úthálózata miatt pedig egy vámszedő végezte itt folyamatosan munkáját. Régtől fogva a környéken lévő települések az itteni sólerakatból szereztek be ezt az étkezéshez pótolhatatlan anyagot. Bár a céhes ipar ekkor még szinte csak a királyi városokban fejlődött ki, a legelső írott emlékeink számtottevő iparról tanúskodnak, amely a környék falvainak az igényeit is jórészt kielégíthette. Iskolájában nemcsak a helyi, hanem a környező települések fia is megszerzhették az alapismereteket. Mindezek lehetővé tették, hogy már a középkorban nemcsak egyik oppidum, mezőváros volt a sok közül, hanem már a XV. század egészében a Homokhátságon belül egy számtottevő körzet természetes igazgatási, gazdasági és kulturális központjává vált.

Írásos emlékek hiányában a település formálódásáról csak a nagyon esetleges régészeti anyag birtokában következtethetünk. Ezek alapján viszont nehéz egységes képet alkotni arról, hogy az egykori nyári-téli szálláshelyek alkalmi, ingó lakhelyeit, sátraikat miként váltották fel az állandósuló, épített otthonok. Az viszont kétségtelen, hogy ezek itt is halmaztelepülés szerkezeti kereteiben rögzültek. Ennek késői megjelenési formáiról a mai Bethlenváros beépítettsége alapján alkothatunk halvány képet. A középkor vége felé azonban ez a „halmazállapot” valamelyest módosult, tagolódott, és fokozatosan, egyre markánsabban kirajzolódott a mai belváros sugaras utcarajzolata. A legelső ránk maradt adóösszeírásban fellelhető utcák – Nagy, Szentmária, Új, Kozma, Oskola és Gyümölcs – ha részben módosult néven is, de a legelső térképeken is sorra fellelhetők. Már a hódoltság korának első szakaszában is árok- és sövényrendszer védte valamelyest az itt élők értékeit. Aligha kétséges, hogy ezek már a XV. században, a közbiztonság erőteljes romlása idején megépültek. A jobb módú gazdák két, majd három-négy elemből álló lakóépületei már a középkor utolsó századában figyelemre méltó kényelmet biztosítottak. Erre utalnak a mázos kályhacsempék, a mázas edénydarabok és a ruházkodás fokozódó igényességét jelző különféle fémcsatok és díszek.

Megfelelő építőanyag hiányában e sík vidéken csak csekély számú égetett téglából készült középületet emeltek. Városunkban alighanem a legelső – a Kerámia Stúdió előtti téren – a Homoki kápolna lehetett, amelyet az 1700-as évek végén tűz pusztított el, majd később lebontották. A ránk maradt legelső középület a XIV. században épített mai Barátok temploma, pontosabban ennek a magja. De a régészek munkája azt jelzi, hogy ennek helyén egykor már állott egy kezdetlegesebb épület. Az is kétségtelen, hogy a mai Kodály Intézet egyik sarokrésze a középkorban önálló, lakótoronyszerű építmény volt. Lőrösszerű ablakaihoz hasonló nyílás a kortárs gyulai és több más síkvidéki téglavár falán máig fellelhető. Ezt a templommal és a szűkös temetővel együtt már a középkorban fal és árok védte. A csekély számú középület felsorolásakor nem feledkezhetünk meg az akkor igen rangos épületről, az iskoláról, amelynek létét az Oskola utca elnevezés örökítette meg.

Az anyagi kultúra változásának, gyarapodásának a folyamatát sem tudjuk pontosan áttekinteni. Míg az ország szerencsésebb részein már jóval a tatárjárás előtt figyelemre méltó gazdasági gyarapodás észlelhető, a Homokhátságon – részben a kunok letelepedése miatt is – romlott a közbiztonság, és egy időre megtorpant a társadalmi munkamegosztás fejlődése. Az viszont kétségtelen, hogy a nomád állattartás mellett már az Anjou-korban általánossá vált a letelepült életforma, és fokozatosan kiépültek a termelés újabb ágai. De még a híres középkori francia utazó, Bertrandon de la Broquiere számára is az volt az igazán feltűnő, hogy „Szegedtől Pestig terülő termékeny rónán látott számtalan nyájat, melyek magukra hagyatva legeltek”. Kétségtelen, hogy évszázadokon át a nagy pusztaságokon a rideg állattartás volt a meghatározó. Az ország legfontosabb exportcikkeinek egy része – a szarvasmarhák és a lovak – főként az Alföldről került ki. Viszont az is a figyelemre méltó változások jele, hogy 1423-ban a kunok azért tettek panaszt Zsigmond királynak, hogy a kecskeméti gazdák kárt tesznek vetéseikben és kaszálóikban. Tehát a középkor utolsó századában már ők is fokozatosan bekapcsolódtak a tájegység szélesebb körű társadalmi munkamegosztásába. Bár a szántóföldi növénytermesztés fejlődésének folyamatát sem tudjuk megrajzolni, azt viszont rögzíteni lehet, hogy az oszmán hódítók Buda elfoglalása után milyen fontosabb terményekre vetettek ki adót. A tizedelt gabonafélék mellett fellelhető a lencse és a lenmag is. Mivel ezek után tetemes mennyiségűilletéket fizettek, kétségtelen, hogy a már jóval előbbi, békésebb évtizedekben a lényegesen nagyobb lakosság még szélesebb körű termeléssel tudta magát ellátni.

Bár a szőlő- és gyümölcsstermesztéssel kapcsolatos tizedet nem vetett ki a városra az első években a hódító hatalom, kétségtelen, hogy ezen kultúrák már a középkorban meghonosodtak határában. Már egy 1075. évi oklevél Alpáron jelentős szőlőültetvény adományozásáról rendelkezett. Anonymus pedig érdemi gyümölcsstermesztésre utal a Körvélyes-tó és gyümölcsény formában. Sokkal meggyőzőbb érv, hogy a hódoltság első szakaszából fennmaradt legelső jegyzőkönyvünk musttized szedéséről és a város által fizetett szőlőcsőszről tesz említést. A török tiszteknek pedig rendszeresen jelentős mennyiségű gyümölcsöt és belőlük főzött pálinkát ajándékoztak. Egy ennyire igényes növénytermesztési kultúrának viszont a súlyos háborús körülmények között, néhány évtizeden belüli tömeges elterjedése elképzelhetetlen. Tehát ez is feltétlenül középkori örökség.

Az ipar középkori szintjére, szervezettségére, az egykori írott emlékek elpusztulása miatt, ugyancsak a hódítók gyorsan felvetett adójegyzékei alapján tudunk következtetni. Tekintettel arra, hogy a családnevek a középkor végén váltak nálunk általánossá, és a nyilvántartások készítése során ezeket az egyes családfők igen gyakran a foglalkozásuk alapján kapták, legalább közvetve tanúskodnak a munkamegosztás létéről, összetettségéről. Az egyik korai török adókönyvben Kecskeméten 52 családfőnek 16-féle elkülönült ipari foglalkozásra utaló neve maradt ránk. Ezek alapján joggal következtethetünk arra, hogy itt a középkor végén, a mezőgazdaság különféle ágazatainak a művelése mellett, ha nem is egyszerre mind a tizenhat szakmát, de legalábbis számottevő részüket, többségüket folytatták. Ez pedig a munkamegosztás igen jelentős szintjére utal. Ezeket a sokat

mondó családneveket célszerű felsorolni: Ács 1, Borbély 3, Dézsarakó 1, Kenyeres 1, Kovács 6, Kutas 1, Mészáros 1, Molnár 3, Ötvös 5, Rámás 1, Süveges 3, Szabó 14, Szigyártó 1, Szűcs 1, Tímár 1, Varga 9 fő. Ha ezekhez még felidézzük, hogy a gazdák között volt 20 járgányos malom tulajdonosa, 10 (alkalmi) kereskedő és 11 tózsér, azt látjuk, hogy a mezőváros társadalma a hódoltság elején igen tagolt volt, és közel 30%-a részben, ritkábban pedig egészen elkülönült a mezőgazdasági munkától. A nagyon summázott áttekintésen belül ezeket az adatokat azért kell megtűrnünk, mivel egyrészt a magyar középkori gazdaságról és társadalomról „illik” enyhén lenézően szólni, másrészt evidenciának kell tekinteni, hogy az alföldi mezővárosok csak a hódoltság korában emelkedtek fel, és ekkor élték meg virágkorukat. Márpedig az itt felsorolt adatok egy olyan közösségről, városról készültek, amelyet nemcsak Mohácsot követően dúltak fel a visszavonuló török és tatár csapatok, hanem Buda elfoglalása után is felperzszelték azt a segédhadak. A két tragikus esemény között pedig másfél évtizeden át, majd az ország fővárosának elfoglalása után, a várháborúk során újabb két évtizedben zsarolták, rabolták, pusztították a környéket a fegyelmetlen keresztény és oszmán segédhadak.

Egy utazó, egy turista megelégszik azzal, hogy egy-egy város külső képét magával viszi múltó vagy tartós emlékként. Aki annak habitusát, vitalitását kívánja észlelni, annak meg kell ismerkednie társadalmával is. Időbeli kirándulásunk során mi sem kerülhetjük meg ezt az igényesebb szembenézést. Sajnos itt is jórészt a korszak végén rögzített, és a háborús események miatt már erősen roncsolt társadalom egysíkú – kizárólag az adóztatás lehetőségeit felmérő, rögzítő – adatok alapján tudunk egy erősen elnagyolt képet felvázolni. Azonban még ezek is komoly támpontul szolgálhatnak. A Buda elfoglalását követő években a defterdár Kecskeméten nem egészen háromszáz családfő nevét vette jegyzékébe. Az adóalapokon túl még azt is tudjuk, hogy 57 felnőtt fiú és valamelyik házaspár 50 felnőtt hozzátartozója élt, volt adóztatható a városban. A korábbi állapotokra enged következtetni, hogy még ez az erősen kimerült gazdaság és társadalom is igényt tartott 92 fő cselédre, szolgára. Ezekkel együtt a lakosság száma – ekkor már a kiscsalád volt csaknem általános – minden bizonnyal elérte, esetleg meghaladta a kétezer főt. Ha megemlítünk még néhány további adatot, előttünk állnak a középkori mezővárosi társadalom legfőbb vonásai. A defterdár 72 családfőnél nem talált adóztatható értéket. Kapuadó fizetésére 200 gazda volt kötelezhető. Közülük 82 egy, 5 pedig két cselédet tartott. Ha felidézzük az ipart űzők, a tózsérek, a kereskedők számát, kétségtelemné válik számunkra, hogy már a középkor utolsó századában, az igen komoly társadalmi munkamegosztás hatására, egy erősen tagolt társadalom volt ebben az alföldi oppidumban. A többszöri súlyos vagyoni károsodás miatt ekkor a vagyoni tagoltság már érhetően kevésbé markáns. Az viszont több mint figyelemre méltó, hogy a lakosságnak közel harmada részben vagy egészben elszakadt a közvetlen mezőgazdasági termeléstől, és a társadalmi munkamegosztás még ebben a zilált, roncsolt állapotban is erőteljes maradt.

Tekintettel arra, hogy a mezővárosok nem képezték a nemesi nemzet részét, politikai szereplésükről igazán nem szólhatunk. Mégis két epizód felemlítése idekívánkozik. Az egyik a Dózsa-féle paraszti felkeléshez kapcsolódik. Egy

kisebb katonai egységük ugyanis megjelent a város alatt, de a tanács és a bíró nem engedte azt be. Az akkor még számottevő jómódnak örvendő mezőváros nem kockáztatta sem a korábban kivívott jogait, sem pedig lakóinak ingóságait. A másik eseménynek csak helyszíne volt, érdemi döntésre az esküdteknek nem volt módjuk. Az ún. Kalandos Társaság 1526-ban itt tartotta összejövetelét. Ennek tagjai zömmel a középnemesek érdekeit kívánták az országgyűlésen képviselni, és a főurakkal szemben a királyi hatalom támaszai voltak.

Ha politikai lehetőségekről nem is, de közéletéről joggal szólhatunk már a középkorban is. A városban működő testületek és hivatali személyek – tanács, bíró, esküdtek – létéről, feladatköréről azonban érdemben csak a következő korszakban, a magyar írásbeliség emlékei alapján célszerű beszámolni. Azt viszont kiemelhetjük, hogy a közélet működési formái, szabályai és keretei a középkor évszázadaiban formálódtak, rögzültek. A mezővárosi közösség is ezekben az évszázadokban érett egygé, és ezekben a századokban élték meg első sikereiket és sokszorosan az egymásra utaltságot. Az ekkor megszerzett sok-sok tapasztalat alapján tudta a mezőváros tanácsa mind az idegen államhatalommal, mind pedig földesuraival szemben a későbbi keserves évtizedekben is az egész közösség érdekeit képviselni, megvédeni.

Amilyen nehéz a középkori egyház valós működésének formáit, kereteit feleleveníteni, éppoly nehéz annak befolyását, hatását eltúlozni. Ezzel nem a működését kívántam minősíteni, hanem csak arra utalni, hogy a közösségszervezésben, az elvontabb gondolkodásra való készítetésben, egyfajta történelmi látásmód formálásában, a közkerkölcs stabilizálásában semmilyen vetélytársa nem jelentkezett. Mindezt hosszú időn át elmondhatjuk még az írásbeliség, az iskolai képzés és egyfajta szociális gondoskodás terén is. Néhány adat Kecskeméttel kapcsolatosan ezekből a századokból is rendelkezésünkre áll. A korabeli állapotokra feltétlenül jellemző, hogy itt 1475-ben Benedek és Mátyás nevű lelkészek egyszerre szolgáltak, tehát már ketten folytatták lelképásztori tevékenységüket. Szervezőmunkájuknak minden bizonnyal meghatározó része volt a plébánia mellett sok évtized óta működő iskola működtetése, amelynek épülete a korszak végén a városban az egyik fontos tájékozódási objektum lett. Minden bizonnyal ebben kezdte tanulmányait több évtizeddel korábban Kechkemethi Bálint is, aki 1476-ra a budai káptalan tagjai közé emelkedett. Az innen induló tanulók, deákok 1420-tól tűnnek fel Bécsben, Krakkóban és Páduában az egyetemeken és főiskolákban. Az itáliai egyetemekre csak azok mentek, akik magasabb minősítéseket kívántak szerezni. Ebben a században legalább kilenc fiatal jutott ki ebből az iskolából a külföldi egyetemekre. Több mint figyelemre méltó, hogy – egy Rómában fellelt jegyzőkönyv szerint 1496-ban „Johannes presbyter de Kecskemeth” anyjával és testvérével zarándoklatot tett az „örök városban”. Ezzel kapcsolatosan legalább annyira fontos annak a ténynek a hangsúlyozása, hogy egy alföldi oppidumban is nyilván több más emberben felmerült ekkor már a világlátás hasonló igénye, mint azt, hogy az összegyűjtött rendkívüli élmények sora nemcsak az egyházi események színezését eredményezte, hanem a családi-rokoni összejöveteleken éveken át tágították különféle csoportok külföldről szerzett ismereteit is. A XVI. század elején pedig a krakkói és bécsi egyetemeken

tanuló diákjaink ismertették meg a város lakóit a reformáció tanaival. Ugyancsak figyelemre méltó eredmény, hogy a hódítók adóösszeírói, a defterdárók a század derekán már öt nős deákat találtak itt. Ők nyilván az egyre izmosodó írásbeliség, a helyi közigazgatás támaszai, illetve irányítói lehettek.

Már Tacitus megfogalmazta az arany szabályt: az elődökről, a történelemtől szólni és írni csak „sine ira et studio” (harag és részrehajlás nélkül) szabad. A középkor megítélésekor ezt az utódok nem követték. A klasszikus görög-római elemek ismételt felfedezése és követése során a reneszánsz az előző kor minden művészi hajtását csak barbárnak, sőt a legbarbárabbnak, gótnak volt hajlandó minősíteni. A XVIII. században pedig gyanússá vált minden tekintély, és a történelem korszakolásakor, az egyes időszakok, területek jelzőkkel való ellátásakor pedig nem finnyáskodtak. Nem követte az arany szabályt a felvilágosodás sem, amikor az egész középkorra rásütötte jelzőjét. Mivel a világosnak sötét az ellentétpárja, az újkorral szemben a középkor csak sötét lehetett. Ha ezeket a „tudományos” ítéleteket az idő ki is kezdte, a rögzítéséhez felhasznált ragasztó kétségtelenül időtálló lett. Szerencsére a közelmúlt egy-két generációjának munkája révén legalább a gótika – benne a magyarországi is – eredetisége, kiváló értékei ma már nyilvánvalók, és félezer esztendővel később ez a stílus, ez a kor visszakapta méltó megítélését. Ezek alapján bízhatunk abban, hogy nemcsak a középkor képzőművészetének, hanem minden más területének az eredményét, értékét utódaink fokozatosan fel fogják tární és el tudják fogadtatni. Igazi gondot majd az jelent, hogy – a számottevő tudatos pusztítás ellenére – szerencsére a képzőművészet és az építészet terén a gótika sok ezernyi emléke maradt ránk, az írásbeliség rendkívüli hézagossága, az anyagi kultúra tárgyi emlékeinek elpusztulása miatt viszont a többi területen az áttörés sokkal nehezebb lesz. A kesergés és a hamisítást eredményező idealizálás helyett ezért kellett Kecskemét esetében is egy kevéske emléket, ténnyt felidézniem.

*

Az egész Kárpát-medence kora újkori történelmét döntően meghatározta az oszmán-török hódítás. Éppen ezért egy alföldi mezőváros múltjának áttekintése során megkülönböztetett figyelmet kell erre az időszakra fordítani. Miként korábban már utaltam rá, Kecskemét sorsát már a hódoltság előtt száz évvel befolyásolta az oszmán hatalom balkáni hódítása, mivel 1439-ben a török elleni végvárrendszer kiépítése érdekében ezt a királyi birtokot elzálogosították, és így magánföldesurak tulajdona lett. Egy újabb fontos érv pedig az, hogy az egész hódoltság területén élő magyarság hétköznapijairól, terheiről és alkalmi lehetőségeiről legalaposabban a kecskeméti források alapján szerezhetünk ismereteket. Ezek minél teljesebb összegyűjtése és igényes elemzése azért is vált fontossá, mivel feldolgozásuk révén a hódoltsági állapotokról az eddigieknél tárgyilagosabb és sok tekintetben merőben új képet szerezhettem, formálhattam. Újabb érv, hogy a különféle nyilvántartásokat a kutatók eddig csak nagyon kis mértékben kamatoztatták. A múlt századi tankönyveink és Nagykőrös török alatti fejlődésével kapcsolatos vélemények nyomán máig több félreértés és hamis illúzió él a török uralomról. A közelmúltban készült kétségtelenül színes

és látványos kiállítás (Beszélő köntös) pedig csaknem kedélyes intermezzóként jelenítette meg ezt a másfél évszázadot. A Szulejmán-sorozatot nézők közül pedig minden bizonnyal sokan sajnálják, hogy korán leáldozott nálunk a csodálatosra maszkírozott isztambuli világ, a „Kelet fénye”.

Az óvilág mindhárom kontinensére terpeszkedő Oszmán Birodalom a keleti despotizmusok egyike volt. Talán legfontosabb anyagi bázisa a keleti kereskedelem megadóztatása lett. Bár ennek révén még a XVI. században is néhány évtizeden át igen komoly bevételhez jutott, de a földrajzi felfedezések nyomán ez rohamosan apadt. Ezért a nyílt katonai erőszakra épülő állam hatalmas hadseregét csak a meghódított területek végletes megadóztatásával, valamint újabb és újabb rablőháborúk indításával tudta fenntartani. A perifériákon azonban még így sem volt képes stabilitást elérni. Legnagyobb hódítójuk, Szulejmán még azt el tudta ugyan érni, hogy a középkori Magyarország három részre szakadt, és középső részét tartósan hódoltatta, de itt merőben más gazdasági, társadalmi és katonai viszonyokat talált, mint akár a Balkánon. Ezért is célszerű feleleveníteni jeles történészünk, Salamon Ferenc klasszikus megállapítását, melyet a szakmabeliek évtizedeken át figyelmen kívül hagytak, pedig döntően segíti a hódoltság lényegének a megértését. Itt Buda elfoglalása után (1541) valóban világtörténelmi kuriózum alakult ki. Ezt az Európában elképzelhetetlen állapotot már a kortársak is jól érzékelték. A békekötések során a magyar fél soha nem ismerte el területeinek elvesztését. Balassa János 1555-ben tette a következő megállapítást: „A török országunk egyes részeit ugyan elfoglalta, de inkább csak háta mögött hagyta, mint meghódította. Hiszen saját hivatalait, saját törvényeit behozni nem bírta, s kénytelen eltúrní, hogy azon részek a maguk szervezetében maradjanak, és hogy a maguk alkotmányával éljenek.” Ez az állapot azt is jelentette, e világbirodalom itt kénytelen volt eltúrní, hogy a frissen meghódított terület lakossága legfőbb ellenségének, a magyar királynak is adózzon, és különféle szolgáltatásokat végezzen számára. Bele kellett törődnie, hogy továbbra is a magyar birtokjog érvényesüljön, a hódoltsági jobbágyok pedig igazi uraiknak mindvégig a magyar földesurakat tekintsék, és nekik szolgáltatásaikat évenként eljuttassák. Kénytelen volt belenyugodni, hogy a régi és az újabban hozott magyar törvények a hódolt területen is érvényesüljenek. A magyar pénzek forgalma mindvégig csaknem általános volt, sőt a XVII. században már a török állam is magyar valutában követelte meg itt az adókat. A jogszolgáltatás és a közigazgatás terén pedig kezdettől fogva egyfajta párhuzamosság alakult ki, amelyből a török fél később jórészt visszavonult.

Mindez csak azért történhetett meg, mivel a mezővárosokban és a falvakban a közigazgatás és a jogszolgáltatás több évszázados hagyományát nem tudták kiiktatni. Bár a török közigazgatás és bíraskodás legfontosabb hivatalnokai, a kádi Kecskeméten is jelen volt 1597-ig, a magyar igazgatás valójában változatlanul és széleskörűen működött. Itt fel kell hívni a figyelmet egy igen fontos tényre. A hódoltság első szakaszából a legjobb esetekben is az írott emlékek alig egy százaléka maradt ránk. Ezért az egyes jelenségeket jó, ha egy-egy adattal tudjuk dokumentálni. De ezekből az esetleges támpontokból olykor még a hivatali rendszer működése is jól rekonstruálható. Az 1550-es években is a magyar királyi

közigazgatás ismételten kötelezővé tette a falvak és a mezővárosok bírúinak és esküdtszékeinek, hogy a hódoltságon kívül megjelölt helyeken megjelenjenek, és – a későbbi adóztatás érdekében – településük teherbíró képességeiről tárgyilagos képet adjanak. Tehát a települések életét irányító legfontosabb testületek folyamatosan működtek. Jól tudjuk, hogy Kecskeméten 1557-ben „nagy sokak”, a *népgyűlés* hagyta jóvá az ötvöscéh szabályzatát és működését. Az 1591-ből fennmaradt jegyzőkönyvben pedig „Sok helyütt említetik a város Gyűlése”. Ez a testület később is folyamatosan működött, és még 1697-ben is igen fontos döntéseket hozott. Szerepe az évenkénti bíróválasztáson, az esküdtek megválasztásán túlmenően a jelentősebb terhek kivétele során megkerülhetetlen maradt. Ezekben minden gazdának részt kellett vennie. Még 1673-ban is a szegényebb gazdák közé tartozó „Pipere Mihály bírák tételén jelen nem lévén, fizetett tall. 1” (kb. két heti napszámber) büntetést. A lélekszámában gyarapodó település igazgatása a királyi városok mintájára korszerűsödött: a négy pars, „városnegyed” érdekeit a tanácsban a gazdák számának arányában választott esküdtek képviselték, a döntések végrehajtása pedig az évenként választott négy kisbíró és a tizedesek feladata lett. Bár a kádi a század végéig helyben volt, a legelső ránk maradt jegyzőkönyv (1591) bejegyzései kézzelfoghatóan bizonyítják, hogy a hivatali szervezet, a középkori örökség az előző évtizedekben is megszakítás nélkül működött. Az 1564-ben létrejött felekezeti békét a város főbírójának házában kötötték meg. Egy 1591-ben készült feljegyzés szerint „A Bírakat és a Tizedeseket gyakran megszidogatják”, tehát régóta és folyamatosan hozták és végrehajtották a lakosságnak sokszor nem tetsző döntéseiket. A következő évből a vásárbíró intézkedése maradt ránk. A tanács döntött a közbiztonságot, sőt a munkabérekkel kapcsolatos rendeleteit megsértőkkel szemben is. A főbíró egyik legfontosabb támasza a pénzügyeket irányító adószedő, később pedig mellette a másodbíró lett. Nemcsak jegyzők, kocsmárosok és mészárosok, hanem juhászok, gulyások és lovászok is könnyítették már ekkor a város vezetőinek munkáját. Rajtuk kívül szőlőcsószók és a hódoltság vége felé „darabontok”, „fegyveres vitézek” segítettek valamelyest javítani a vagyon- és közbiztonságot.

A polgári kort megelőzően a közigazgatás és a jogszolgáltatás még szorosan összekapcsolódott. Hangsúlyoznom kell, hogy a kádi jelenléte ellenére a mezőváros bíráskodása is folyamatosan működött. Bár Kecskemét csak 1570-ben lett szultáni birtok, a város kérésére I. Ferdinánd király már 1564-ben megerősítette a kecskeméti bíró és tanács középkorban elnyert jogait, többek között azt, hogy a más – akár a királyi, vagy erdélyi területen lévő – településen törvényt sértő kecskeméti polgárt csak a város bírója és tanácsa vonhatja felelősségre. A tényleges jogszolgáltatás folyamatosságát egy 1591-ben keltezett feljegyzés is tanúsítja: „warasunkbelj eskütt birak polgárok... jámbor személyök előtt löt ez dologh, azok előtth wallottak” a tanúk. Azt is célszerű kiemelni, hogy ez a jogszolgáltatás nem volt egysíkú, és több tekintetben szakszerűbb, és főként emberségesebb volt, mint a hódítók eljárása. Ha a város valamely tisztségviselője érintett volt egy peres ügyben, akkor nem a helyi tanács hozott ítéletet, hanem a „három város bírósága”. Tehát ilyen ügyekben a nem érintett Cegléd és Kőrös esküdtszékei, bírái mondtak ítéletet a hatályos magyar törvények alapján. Egy másik

testület végső soron fellebbviteli bíraskodást látott el. Ezeket „fogott bírák”-nak nevezték. Mivel még a jogtörténészek is azt állítják, hogy ezt az intézményt a hódoltság alatti különleges állapotok hozták létre, kellőképpen hangsúlyozni kell, hogy valójában ez is középkori örökség. Tringli István munkájában e témához két rendkívül fontos adatot találtam. Az első a XV. század közepéről való: „1459-ben *fogott bírói* ítéletet hoztak a Pilis melletti Hartyánpilis nevű föld vagy bozotos ügyében.” A másik jogi esemény a század végén keletkezett: „1496-ban *fogott bírói* ítélettel döntöttek az Alagi nemesek között... több birtokrész ügyében...” Kecskeméten már a hódoltság első szakaszában, a kádi ittléte idején is találkozunk ezzel a joghatósággal. Ennél a testületnél ki kell emelnünk, hogy tagjait különféle településekről gyűjtötték össze, rendszerint vásárok alkalmával. A több napon át ülésező testület tagjait nemcsak távolabbi városokból ideérkező, igazgatásban, jogszolgáltatásban tapasztalt emberek közül „fogták” alkalmoszerűen össze, hanem a környékbeli falvak (Szentkirály, Szentlőrinc stb.) esküdtjeit, bírúit is igen gyakorta bevonták. Tehát kétségtelen, hogy falvaink parasztemberei, a kistelepülések vezetői is voltak a magyar jogrendszerben olyan jártasak, hogy a hódoltság legnépesebb mezővárosában tucatnyi eltérő témában igényt tartottak szakértelmükre.

Az viszont cáfolhatatlan, hogy a hódítók is jogot formáltak a jogszolgáltatás bizonyos területeire. A bíraskodás viszont a török igazgatás, a török hivatalnokok számára csaknem nyíltan a pénzszerzés volt. A bírság összegét elsődlegesen nem a vétség jellege, hanem az ügyfél vagyona alapján szabták meg, vetették ki. Rendkívül gyakorivá vált az is, hogy a természetes halálozás esetén is akkora bírságot róttak ki a családra, mintha gyilkosság történt volna. Sok háztartás ezekbe bele is rokkant. Még egy 1668-ban végzett Pest-Pilis-Solt megyei vizsgálat során is 94 megkérdezett helység bírái közül fele állította: „akármilyen színe alatt haljon meg az ember, de annak díját csak megveszi a szegény emberen...” a török. Ezért joggal állapítja meg e téma legjobb ismerője, Hegyi Klára: „Ezt a működést sem jogszolgáltatásnak, sem bíraskodásnak nem nevezhetjük, sokkal inkább a bűnök megadóztatásának.” A hódoltság első felében gyilkosság, vagy más fontosabb ügyben még Budán döntöttek. A XVII. században már a bíraskodás formai részéről is lemondtak, és csak a városok által beszedett bírságpénzekért mentek ki fegyveres csapatok évenként 3-4 alkalommal. A jegyzőkönyvek sajnos csak azokat a tételeket rögzítették, amelyeket a város szedett be az érintettektől, de arra nem történik utalás, hogy a szubasák és a vojvodinák esetenként mekkora összeggel távoztak. A csapatok ellátásáról és a kötelező ajándékokról is csak ritkán van adatunk. Kecskeméten 1667 és 1685 között – kisebb megszakítással maradtak ránk feljegyzések, ekkor – évenként átlagosan 454,73 forintot szedtek be büntetéspénzként. [Egy cseléd éves bére kb. 30, a főjegyzőé 100 forint volt.]

A hódítók jogsértése ellen viszont bármely szintű település tehetetlennek bizonyult. Pedig az önkényeskedés, a zsarolás nem csak a falvakat sújtotta. Még a hódoltság legbékésebbnek számító évtizedeiben is a török hatóság és katonaság jogtalan és szertelen követelése egymást érték. Az ugyancsak szultáni birtok, Kőrös levéltárában megmaradt okmányok tanúsága több mint figyelemre méltó: 1627-től 1665-ig, tehát 38 év alatt a különféle katonai és hivatali zaklatásokkal

szemben a kőrösiek legalább tizennégyszer kértek és kaptak szultáni védele-
velet, szinte azonos tartalommal. Ezeket a ritka fontosnak látszó okmányokat
Drinápolyban kérhették-kaphatták meg a települések, jókora ajándékok és díja-
zások ellenében. „Hasznosságukról” és költségeikről azonban nemcsak a kőrösi
cívisek gyakorta ismételt kérelmei, hanem több kecskeméti adat alapján is véle-
ményt formálhatunk.

A későbbi témákból sem adhatok – hely hiányában – az oly sokszor valójá-
ban idealizált (I. Beszélő köntös című kiállítás) hódoltsági állapotokról részletes
tájékoztatást. Csak arra lesz lehetőségem, hogy a leginkább jellegzetes, városunk
életét leginkább meghatározó esetekből egyet-egyet felidézzek. Azt azonban
figyelembe kell vennünk, hogy ezek mégiscsak egy védett és tekintéllyel rendel-
kező város hivatali apparátusát érintő események. Ezek alapján viszont elkép-
zelhetjük, mit éltek meg a jóval kisebb települések és a sokkal kiszolgáltatottabb
családok.

A magyar történelemben Mohács (1526) és a karlócai béke (1699) közötti
közel két évszázad eseményeit, lehetőségeit az oszmán hatalom, illetve az elle-
ne folytatott háborúk sora határozta meg. A kb. 180 évből alig 70-80 év akadt,
amelyben háború vagy polgárháború nem keserítette a Homokhátság lakossá-
gát. A XVI. században Kecskemétet a török, illetve a tatár segédhadak három
alkalommal (1526, 1541 és 1599) rombolták, égették csaknem porig. A lakosság
aránytalanul nagy részét vagy elhurcolták, vagy menekülésre kényszerítették.
Buda elfoglalása után negyedszázadon át tartottak a várháborúk, amikor a
hadak sorra érintették ezt a vidéket is. Elfogadható békét csak az 1568 és 1591
közötti két évtizedben élt meg ez a tájegység. A török világbirodalom a gyors
hódítások révén sok-sok népet, sok-sok kultúrát kényszerített hatalma alá.
Legfőbb összetartó ereje mindvégig a keleti despotizmus, a nyílt és kíméletlen
erőszak mellett a szövevényes hatalmi praktika maradt. Az uralkodók halálát
rendszerint súlyos politikai-katonai válság követte. Az állam sokszor legfonto-
sabb feladatait sem volt képes ellátni. A bécsi békét (1606) követő évtizedekben
pedig a pénzügyi válság súlyosan erodálta mind a hadsereget, mind pedig a
közigazgatást. A magyarországi hódoltság területén – bár kétszer annyi török
katona tartózkodott, mint a végvárainkban – mégis a hódítók szinte a várak
foglyaivá váltak. A keleti birodalmakra egyébként is jellemző korrupció pedig
ma elképzelhetetlen formát öltött. Bár a bécsi békében vállalták ugyan, hogy a
falvak és a mezővárosok fogják adójukat a katonai-közigazgatási központokba
vinni, mégis „A vajdák egész sereggel jártak faluról falura, városról városra,
keresték a büntetéseket, s ha nem voltak is ilyenek, találniok kellett, hogy
valakibe, vagy a községbe köthessenek, és magukat jól megfizettessék”. Mivel
a jelzős szervezetek senkit sem győznek meg, senkinek sem nyújtanak érdemi
tájékoztatást, csak egy-egy esettel lehet érzékeltetni, mindez mit jelentett még
a legnagyobb településeknek is egy-egy alkalommal. 1658. január 24-én – tehát
egy valóban békésnek mondható időszakban – „Nazur bék Urunk eő Nagysága
emberei, úgymint Vajda népe Városunkban lévén, adtunk ajándékot rend szer-
int [az évenként négy alkalommal szokásos módon]: Az Nagyságos Nazur
Béknek Tallér 100. Rókabórt 12. Farkasbórt 1. Gyöngyházás késeket 12 párt.

Sajtot 12. Vajat 12 pintet. 4 szál daru tollat, egy téhely kö[önséges] kést. Az Úr fiának 10 tallért, egy rókabórt, egy sajtot, egy pár kést. Az Úr inasainak Tallér 14, 3 rókabórt, 6 sajtot, 6 pár kést. Tihájának Gzáfernek tallér 8, két pár kést, két sajtot, egy rókabórt. Hasznadarjának tallér 10, egy pár kést, egy sajtot, egy rókabórt. Tyatónak [török deák] tallér 12, két róka bőrt, egy pár kést, két sajtot. Két kávéfőző inasnak egy-egy tallért, egy-egy pár kést. Teke Tatárnak egy pár kést. Egri Huszeinnak egy pár kést. Memhet óda Bassának, Murtezán öccsének öt pár kést, fél tallért. Három holnapi ajándékba az úrnak tallér 12. Subbasáknak tallér 10. Item subbasáknak magoknak tallér 48, rókabórt 12, sajtot 12, vajat 12 pintet, 4 szál daru toll, 12 pár kést. A gyalog Agának 5 pár kést gyöngyházast, magánosan valót négyet, 4 szál daru toll, 4 sajtot. Ali Iszpahiának róka bőrt 1, egy pár kést, harmadfél pint vajat." Alig hihető, de Budán bármely komolyabb ügy intézése során csaknem hasonló ajándékozont kellett szétosztani, hogy a város küldöttje legalább az ügy intézője elé kerülhessen.

Ha a működő hivatal, a budai pasa embereinek rutinszerű látogatása ilyen kiadásokkal járt, ezek ismeretében jobban el tudjuk képzelni, mit jelentett a város lakossága számára pl. 1672-ben egy vásár megrendezése. „Annak megtudása, Sz. Katalin napkor mely várbeli török volt városunkban: Baja, Szabadka, Szeged, Janko [Jankovác, Jánoshalma], Pecsih [Pécs], Pargy (sic!), Tona [Tolna], Földvár, Fejérvár, Buda, Pest, Hatvan, Eger, Heves, Szolnok, Várad, Csongorád, Sárköz, Kalocsa, Adony, Ercs, Pentelye, Vacs, Szekszárd.” Ez a feljegyzés a velük kapcsolatos kiadásokra nem utal. Hogy egy-egy katonai egység megjelenése mit jelenthetett a tanács számára, azt egy-két évvel későbbi feljegyzés alapján elgondolhatjuk: „Patai András uram főbíróságában Szent Katalin napi sokadalomhoz az nazur embere Memhet aga és Amhet basa szubasái nálunk lévén, tizenhárom napok alatt mennyi nyavalyában forgottunk az idő alatt, mennyit költöttünk reájok, vajat, mézet, abrakot, húst, akárki megtekintheti [a feljegyzésekben], és mellette mennyi embereket búsított, kilenc [egy olvashatatlan szó] esküdt ellen, pénzt mennyit szödött, rabokat elvitt, Isten tudná megmondani. Az kit ezután Isten ezen házhoz [a városházához főbíróként] parancsol, megtudhatja, miben legyen az város pásztorsága.” Egyébként Kecskemét évenként három vásárt tartott, és nem a Katalin-napin volt általában legnagyobb a felhozatal. Érthető, hogy ezek hatására a tanács néhány évvel később – a *bécsi udvar* engedélyével – évtizedekre felfüggesztette vásárainak megtartását.

A még mindig békésnek mondható évek igazi megpróbáltatásai azonban csak az évtized második felében, a kuruc mozgalom kibontakozásakor tetőztek, amikor 800, majd 1100 fős francia hadak is ellepték a várost. A hasonló események sorát László deák, a város későbbi főjegyzője – napra pontos keltezéssel ellátva – kezdetleges strófákba szedte és összegezte. A feljegyzéseket nem művészi, hanem forrásértékük miatt tartjuk számon. A pesti törökök „Az város disznáját konyhára metélik, / Az vásárbíró is talán annak vélik, / Jobb fülét elvágá...” az egyik katona. Biztosan nem kizárólag Kakulya János kisbíró volt az, akinek „Egy darab som pálczát hátára tevének...”. Éppen ezért nem lehetett véletlen, hogy a hasonló „vendégek” megjelenésekor „Az egész Bíráknak változik a színe / Hányván zöld karikát mindnek szeme fénye.”.

A hívatlan vendégek számának, étvágyának, fogyasztásának érzékeltetése végett ugyancsak egyetlen adatot emelek ki. 1662 és 1685 között 17 olyan év volt, amelyből ki tudtam gyűjteni a két kocsmá teljes forgalmát. A több mint két évtized alatt a végvári katonák és a kurucok a franciákkal együtt évenként átlagosan 3590 liter bort fogyasztottak. Ezzel szemben a törökök évenként átlagosan 5198 litert. Tehát a kecskeméti adózóknak évtizedeken át ellenszolgáltatás nélkül évenként átlagosan 88 hektoliter bort kellett biztosítani a hatalmaskodó, zsaroló és zsákmányt követelő különféle katonáknak. (Az élelmükre, abrakokra vonatkozó adatok nem maradtak ránk. Ezt jórészt a gazdák tizedéből fedezték.) Ezt az újabb, abszurdnak látszó állítást is illik további adatokkal hitelesíteni: 1677 és 1679 között alig több mint két évnyi időből csak a töredékesen ránk maradt nyilvánvartartásokból 198 esetet – átlagosan csaknem heti két alkalom! – gyűjtöttem ki, amikor katonák keserítették a várost és annak főbíróját. A törökök 59, a végváriak és a kurucok 123, a labancok 8, a rácok 6 és a franciák 2 alkalommal lepték el a várost és annak két kocsmáját. Érdeemes az egyes csoportok számára is utalni: 38%-ban húszfős, vagy az alatti, 55%-ban 20 és 200 fő közötti, 7%-ban pedig 200 és 1200 fő közötti csapatról, seregről találtam feljegyzést. Mivel a kurucok és a végváriak lényegesen többször, és általában nagyobb számban jelentek meg, mint a törökök, nyilvánvaló, hogy a hódítók vagy hosszabb ideig tartózkodtak itt, vagy tőlük ritkábban merték megtagadni szertelen követeléseiket.

Bár a végvári katonák helyállása méltán ébreszt bennünk tiszteletet, és a kuruc romantika is még mindig hat, de azt is tudnunk kell, hogy ezek a pénztelen katonák jórészt a békés lakosság zsarolásából éltek, tengődtek. Ennek a korabeli költészetben is rögzültek félre nem érthető jelei: „Gyerünk alá, jó katonák, / Az Alföldre, Kecskemétre.” Eljárásuk módja pedig érthetően mély nyomokat hagyott eleinkben: „Az paraszt embernek / Fogd meg a szakállát, / Hajts el a marháját, / Verd pofon ő magát.”

Az igazi csapások azonban nem a valójában békés években, hanem a háborúk során jelentkeztek. Hogy a falvakra, mezővárosokra milyen veszélyt jelentettek a különféle kóbor, főleg tatár segédcsapatok, arról a Kecskeméten az 1686. április 20-i rablásuk összesítője alapján alkothatunk képet. Ezen egyetlen és váratlan támadás során a Kecskeméten elrabolt értékek a következők voltak: gazda 7 fő, családtag 23 fő, zsellér 8 fő, cseléd 62 fő, marha 59 db, ökör 347 db, ló 20 db, gulya 8, ménes 2, juhnyáj 9, szekér 3 db, kocsi 1 db. Hogy egy-egy gulyában, ménesben, juhnyájban hány jószág volt, sajnos nem rögzítették. Elgondolhatjuk, milyen kiszolgáltatottságban voltak a lényegesen kisebb települések.

E térségben a közvetlen török támadások sora és a hódoltság másfél-két évszázadot töltött ki. Ekkora idő minden ország, minden nép életében igen nagy. Különösen katasztrofális akkor, ha a szomszédságokban meginduló rohamos fejlődés helyett itt a pusztulás, a leépülés és a reménytelenség rögzült. Gazdasági hatásainak érzékeltetése előtt célszerű néhány adatot, néhány tény felidézni. Mátyás király halálakor Magyarország lakosainak száma kb. négymillió volt, és megegyezett Anglia lakosainak számával. A török kiűzése után pedig az ország lakosainak számát egymillióra becsülték. E két évszázad alatt a nyugati országok lakossága három-négyszeresére bővült, Angliában megközelítette a húszmilliót.

A török által sújtott területek és az ettől megmenekült részek gazdasági fejlődésében talán még nagyobb eltérések jelentkeztek. A nagy földrajzi felfedezések nyomán kibontakozódó sokirányú fejlődés nemcsak a mezőgazdaságot gyarapította, hanem szükségszerűen kihatott a termelés és az árucserre minden területére. Ennek nyomán sorra épültek ki a nemzeti piacok, a nemzetállamok, és vált általánossá a pénzgazdálkodás.

Ezzel szemben nálunk három részre szakadt az egységes állam, nem jöhetett létre egységes piac. Az ország egykor legnépesebb déli és középső részét nemcsak porig rombolták, elnéptelenítették, hanem egy jóval kezdetlegesebb katonai és gazdasági rendszer blokkolta évszázadokra a helyreállítás lehetőségeit is. Ezúttal is csak néhány tény felidézésével tudom megmozgatni a képzelőerőt. Elfogadható mennyiségű írott emlékünkhöz ugyanis csak 1662-től van. A következő évtizedekből Kecskeméten közel hetvenféle pénz és pénznév előfordulását tudtam kigyűjteni. Ezek között voltak török, magyar, osztrák, német, lengyel, velencei, francia, holland stb. valuták és a váltópénzek sora. Ha ehhez hozzávesszük a számottevő inflációt, elképzelhetjük, milyen visszaélésekre adott lehetőséget a hatalom és a kereskedők számára már csak ez az egyetlen adottság is. Ha felidézzük a közbiztonság gyengeségét, és annak gyakorta teljes hiányát, sejtethetjük, milyen akadályok gördültek az áruk cseréje és a személyek mozgása elé.

Ezeken túlmenően leszögezhetjük, hogy a hódítók országunk gazdasági fejlődésében érdemi felhajtóerőt sosem játszottak. Csupán néhány gyümölcscsel és néhány ipari termékkel bővítették az itteni lakosság ismeretét. E vidék állattartásán belül említhető változás nem történt. A sok évszázados rideg állattartás változatlan formában merevedett meg. Istállókban csak a ház körüli jószágok egy részét tartották. A növénytermesztésben belül kétségtelenül észlelhető mind az eszközök, mind pedig a termelési eljárások és a feldolgozás terén számottevő változás. De ezeket az ismereteket a királyi országrészből és a nyugati országokból szerezték, nem pedig a hódítóktól. Kecskemét lakossága ezekben az évtizedekben a rendkívüli hátrányok sorát szenvedte el. Mégis fennmaradt, lélekszámában – jórészt sok-sok településünk tragédiájának eredményeként – kétségtelenül gyarapodott is, esetenként pedig egy jelentős társadalmi réteg gazdasági felhalmozására is lehetőség nyílt. Ennek több oka is volt, de ezek között az oszmán hatalom pozitív hozzájárulását hiába keresnénk. Ezeket a tényeket azért kellett sorra vennem, mivel Kecskemét, a legnépesebb hódoltságai mezőváros életét döntően meghatározták.

Közismert, hogy az alföldi mezővárosok lakosai elsődlegesen az elnéptelenített hatalmas pusztaságokon folytatott rideg állattartással szerezték pénzbevételeiket. A kecskeméti gazdák saját birtokaikon kívül Vacstól Pusztaszerig és Tatárszentgyörgyig Alpárig terjedő országrésznyi területeken előbb hat-nyolc, majd a korszak végén húsz-huszonöt pusztát béreltek. A rendkívül alacsony bérleti díj, a nagyon olcsó munkaerő tette lehetővé, hogy még számottevő veszteségek árán is bizonyos haszonnal járjon az állattartás. A térségben felnevelt szarvasmarhákra és lovakra a hódítók azonban nem mint lehetséges árukra, hanem mint adóalapokra, leendő ajándékokra és zsákmányokra tekintettek. Ehhez is csak egyetlen példa: az egyes mohamedán és keresztény ünnepek alkalmával milyen

jellegű és mennyiségű ajándékot kellett Budára juttatni. „Anno 1670. Szentkirályi Pál uram főbíróságában Budára karácson ajándékára az minemő pásztormákat [még nem fialt teheneket] Bozó János, Tót Mihály és Horvát Péter beadtanak, arról való számtartás. Basa számára söre [hizlalni való ökör] 3, tihájának 1, tolmácsnak tehén 1, Csaulzár tihájának tehén 1, Jancsár agának tehén 1, fő kadiának tehén 1, gyömly agának tehén 1, Szentgyörgyi ispájának 1. Pesten: Názúr béknek tehén 2, Kadiának 1, két szubasának 1, Zlátó agának 1, három besli agának 3, Alay béknek 1, Sótinak 1, Murtuzánnének 30 fertály búzáért adtanak 2, Oszmán Hodzának 1.” Részükről bármiféle felvásárlás csak nagyon ritkán és csekély mennyiségben történt. A viszonylag bőséges helyi adatok között kuriózumként lelhető fel egy-egy ilyen feljegyzés. A hatalmas hadsereg, a rendkívül népes hivatalnoki réteg felvásárlóerőként sosem vált érdemivé. Igényeiket elsődlegesen a katonai eszközökkel kikövetelt különféle szolgáltatások, a határtalan korrupció, vagy az erőszak egyéb módjával fedezték. Ezért a mezővárosok esetleges feleslegüket csak külföldön tudták pénzre váltani. Gyakorta és természetellenesen a gazdák áruit a gazdák adójából saját tanácsuk vásárolta fel, annak érdekében, hogy ellenszolgáltatás nélkül vagy féláron a hódítók követeléseit teljesíteni tudják. A sokszor említett hadviselés és a rossz közbiztonság miatt csaknem állandósuló háborús gazdálkodás, olykor egyfajta keresletet eredményezett. Az egyre szűkösebb külföldi értékesítés lehetősége, az áruszállítás kockázatai és a bizonytalan pénzügyi viszonyok a spekulációnak és a nyereszkesedésnek, nem pedig a tartós, normális és széles körű árucserének kedveztek.

Az egyes gazdák állományának a méretét korábban erősen eltúlozták. A ránk maradt adatok azt is érzékeltetik, hogy még a békés évtizedekben is mind a törökök, mind a végvári katonák megtizedelték a várható hasznot. A gyakori háborúk hatását pedig a következő néhány adat alapján érzékelhetjük. Adataink azt jelzik, hogy Kőrösön és Kecskeméten békés időszakban a szarvasmarhák száma két-három évtized alatt megkétszereződött. Míg 1643-ban itt 10.601 jószág, marhaszám után fizettek adót, 1662-re ez a szám 20.560-ra nőtt. A következő két háborús év azonban olyan pusztításokkal járt, hogy még fél évtizeddel később is csak fele ennyit vehettek nyilvántartásba. Egy újabb békés periódus ismét azt eredményezte, hogy 1681-re majdnem háromszorosa, minden korábbinál nagyobb lett a számuk: 27.190 db. Bár ennek oka az is lehetett, hogy a vásárok hiányában az értékesítés megoldatlan maradt. Az újabb két háborús év alatt azonban több mint 11 ezer marhát, lovat vesztek a gazdák. A háború folytatása pedig azt eredményezte, hogy 1692-re az egykori állománynak már nem egészen harmada, csupán 28%-a maradt meg! A csaknem folyamatos további háborúk hatását, az állattartás sérülékenységét mi sem jelzi jobban, mint az, hogy a szabadságharc végére az egykori állománynak *tizedrésze* sem maradt meg! Ezek ismeretében kell tehát értékelnünk azt az állítólagos megállapítást, hogy „A török alatt boldog volt Kecskemét”.

A civis város gazdálkodásán belül valóban az állattartás volt a legszélesebb körű. A hódoltság békés évtizedeiben még az adófizetők 78-80 %-a tartott marhát, lovat vagy juhot. Még a török kiűzésével kapcsolatos keserves háborús évtized után is az adózók fele érdekelt maradt. A tartott jószágok száma azonban,

miként a korábbi adatok ezt jelezték, erősen lecsökkent. Míg a békés évtizedekben a jómódú gazdák száma – akik 100 és 200 közötti marhaszám után adóztak – 36 volt, a felszabadító háború derekára 10-re csökkent. A dúsgazdagoké pedig – akik 200 és 800 marhaszám után adóztak – néhány éves háború hatására 12-ről 1-re apadt, de még ez is elvesztette korábbi marháinak a felét.

A juhászat ezekben a századokban ugyancsak jelentős hasznot hozott. Itt a hódoltság alatti csúcsot 1678-ban jegyezték fel. Báránytizedet 97 gazda adott, 825 db-ot. Az anyajuhok száma valamivel több mint tízszeres lehetett. A Bécs ellen indított háború következtében azonban a gazdák száma csaknem felére esett vissza, a leadott bárányok száma viszont a korábbinak még a *negyedét* sem érte el. A mélypont itt 1695-ben következett be, amikor csupán 31 gazdától tudtak dézsmabárányokat szedni, de a közel húsz évvel korábbinak csak alig több mint *tizedét* tudták tőlük behajtani.

A növénytermesztésen belül lényegesen kiegyensúlyozottabb állapotokat észlelünk. A szántóföldi növénytermesztés a lakosság számával arányosan bővült, a keresletet viszont az esetek többségében a háborús pusztítások elől menekülők és a hódítók követelései idézték elő. A növénytermesztésből a gazdák lényegesen kisebb hányada részesült. Még a hódoltság végén is csak alig több mint harmaduk, mintegy 350 háztartásfő kapott erre lehetőséget. Mivel a gabona iránti igényeket a hadseregek követelései fokozatosan növelték, ezért a város határain túl, a kun pusztákon is egyre több gazda törte fel a mezőt, és a hódoltság végén a várostól nagyobb távolságban szántóvetők száma már elérte a 130 főt. Bár a szaporodó katonai inzultusok komoly mértékben zavarták a termelést, ezek egy-egy év munkáját ritkán tették teljesen tönkre. Azt azonban kellően hangsúlyoznunk kell, hogy a város lakossága saját élelmét, saját szükségleteit, ritka kivételtől eltekintve, sorra elő tudta állítani.

A takarmányozás – a csaknem általános legeltetés mellett – ekkor még csak nagyon szűk körű volt, és az esetek többségében csak a jószágok teletetését szolgálta. Abrakot, szemes takarmányt nagyjából csak a háttalok kaptak. Ezért a takarmánytermesztés jórészt egybeesett a gabonatermesztéssel. Az árpa és a zab mellett a különféle szalmák szolgálták még ezt a célt. Ezekon kívül a szénatermesztés ősi módját használták fel a marhák, lovak, ritkábban pedig a juhok teletetésére.

A szőlő- és gyümölcstermesztés terén más megállapításokat tehetünk, mint a gabonatermelésnél. Tekintettel arra, hogy e téren számottevő igaerőre nem volt folyamatosan szükség, a szegényebb gazdák és a zsellérek is képesek voltak kisebb ültetvények létrehozására, gondozására. A bővülésnek itt az állattartók szabtak határt, mivel nem engedték a város tövében lévő legelők feltörését. A növekvő feszültséget a tanács a század végén egy reformmal oldotta fel, erőteljesen kitérítve e termelési kör korábbi kereteit. Alig hihető, de ennek hatására a törpebirtokos gazdáknak is több mint háromnegyede birtokolt szőlőt, a kisbirtokos gazdáknak pedig több mint kilencven százaléka. A jelentős számú középbirtokosoknak és a gazdag civiseknek pedig csaknem mindegyike maga termelte meg borát. Ebből adódóan a gazdák csaknem 80 százaléka, de még a zselléreknek is közel fele birtokolt kisebb-nagyobb szőlőskertet. Tehát

elmondhatjuk, hogy ez a kultúra a korszak végére sokkal jobban beágyazódott a kecskeméti társadalomba, mint a gabonatermesztés vagy az állattartás. Ez olyan széles körűvé vált, amely vetekedett több szőlőkultúrára alapuló településeken található állapottal. Biztos piacot e téren a helyi fogyasztás bővülése mellett a katonák már említett szertelen igénye, követelése jelentette, mivel a tanács adófizetésre is elfogadta a bort.

A mezőváros hódoltság alatti gazdasági életébe lényegesen szervezesebben és sokrétűbben épült be a hivatali szervezet, a tanács tevékenysége, mint ma. A főbírónak évről évre négy-öt hatóság, intézmény számára kellett a kialakított vagy a ráerőszakolt tetemes összegeket, az elmaradhatatlan busás ajándékokat kigazdálkodni és számukra eljuttatni. Minden bizonnyal Kecskemét az egyetlen mezőváros a hódoltságban, ahol sikerült legalább a XVII. század utolsó felének feljegyzéseiből egy csaknem teljes és pontos összeállítást készíteni. Itt a tömörítés érdekében csak a statisztikai feldolgozások összesítőinek számaiból idézhetek. Elsőként a városra nehezedő terheket célszerű érzékelteni.

A szultáni hatalom számára fizetendő adókat több évre szólóan határozták meg. Ezek összege 1663-ban 2087, 1671-ben 2215 és 1682-ben 2492 ezüst tallér volt. [Egy ökör ára 8-10 tallér.] A számadáskönyvekből kigyűjthető különféle ajándékok, követelések pénzben meghatározott összege évenként ezer-ezerötszáz tallért tett ki. Együttesen tehát legalább négyezer tallér körüli összeget kellett e célra az adószedőnek összegyűjteni. Ezekhez járultak a különféle természetbeni juttatások, amelyek mértéke (széna, tűzifa, gabona, hajóvontatás, fuvarozás stb.) még a békés esztendőkből is erősen változott, és mivel jórészt a lakosokat terhelte, a tanács feljegyzésekben tételesen ritkán lelhetőek fel. Azoknak az esetenkénti zsarolásoknak az összegéről, amelyekről feljegyzések nem készültek vagy megsemmisültek, érthetően el kell tekintenünk. A háborúk során pedig csaknem követhetlenné váltak a különféle követelések. Értéküket pénzben rendkívül nehéz meghatározni, ezért számszerűsítésüket mellőzöm. Aligha tévedek, ha ezeket újabb kétezer tallér körüli összegre tételezem. Ezek a hatalmas terhek 1687-től mind megszűntek.

A magyar állam Buda visszafoglalásáig csaknem jelképes mértékű adót (50 tallér) szedett városunktól. A török kiűzését szolgáló háború során ez az összeg 1690-ben 2751, 1700-ban pedig 2933 tallér volt. A háború idején (főként 1687 és 1695 között) a keresztény hadak tábornokainak követelése azonban terményekben és fuvarozásban olykor szertelenné, pénzben és egyéb értékekben pedig csaknem rablásjellegűvé vált. Erdély csak a hódoltság első szakaszában, Thököly állama pedig csak annak végén szedett adót, követelt szolgáltatást Kecskeméttől.

Mivel még a közelmúltban is megjelent olyan állítás, hogy a szomszédos hódoltsági városban „...a helység földesurainak a befolyása meggyengült, hatalmuk ellehetetlenült...”, hasonló kijelentések és állítások helyett adatokkal, számokkal kell igazolnom, hogy egy hasonló következtetés Kecskemétre semmiképpen sem vonatkozik. A korszakban a város summaadóján hat-nyolc főúri család osztozott, és azt minden évben – tekintet nélkül járványokra, természeti csapásokra és háborúkra – kivétel nélkül és maradéktalanul behajtották. Ezek örökségük arányában kapták meg évenként a maguk részét. A kor közjogi

állapotára jellemző, hogy Wesselényi Ferenc, amikor nádor lett, járandóságát azonnal és önkényesen 200-ról 400 tallérra emelte. A többi földesúr esetében ilyen atrocitást nem tapasztalunk. A hasonló méretű Csáky-rész után előbb 200, majd a század végén is csak 212 tallért fizetett a város. A Rákóczi családnak 1663-ban a sokkal kisebb birtokrész után 22,25 tallért adtak, és ez az összeg még 1698-ban is éppen ekkora maradt. A nádor örököseivel még jobban meggyűlt a város baja. Ő végrendeletében a Kecskeméttől járó summát özvegyére hagyta, aki elzalogosította azt a Koháry családnak. Öccse, Pál viszont – aki Erdélybe menekült, és a kuruc mozgalom kétes hírű tábornoka lett – ezt a döntést nem vette tudomásul. Amikor az uralkodó utasítására a felségsértéssel vádolt földesúr számára a város a kifizetést megtagadta, az közel ötszáz fős sereggel lepte el Kecskemétet, és mindaddig nem távozott, és serege ellátását is megkövetelte, amíg a tanács két év summáját aranyban számára össze nem gyűjtötte és ki nem fizette. Bosszúját pedig Kecskemét a szertelen ajándék megkövetelésével haláláig még inkább nyögte. Míg a hasonló arányú Csáky-birtokrész után a város évenként 12 tallér értékű ajándékot fizetett, Wesselényi Pál 1671-től 738,5, és 1680-tól már 906 tallér értékű „ajándékot” követelt meg. Így a földesúrnak kifizetett ajándékok összege, amely 1663-ban 183 tallér volt, 1671-től 842 és 1680-tól 1024 tallér lett. Halála után megszűnt a törvénytelenység, és ismét csak 120, majd 103 tallért kellett erre a célra összegyűjteni. A kifizetett földesúri census összege kisebb ingadozást jelez: 1663-ban 1107, 1671-től 1540 tallér lett. Wesselényi Pál halála után e téren is helyreállt a korábbi, a törvényes állapot.

A váci püspöknek mindvégig 212 tallért kellett tizedként leróni.

A korábbi kiadások ismeretében, és az arányok érzékeltetése végett nem érdektelen rögzíteni, hogy a városi tanács működésével kapcsolatos költségek még 1682-ben is mindössze 458 tallért igényeltek, mivel az évenként választott tisztségviselők fizetést nem kaptak.

Indokolt legalább néhány sorban utalni arra, hogy a tanács miből fedezte évről évre ezeket az igen nagy összegeket. Hely hiányában csupán egyetlen év adataiból idézek. 1682-ben a legjelentősebb forrásból, a különféle adókból 5416 tallér folyt be. A kisebb regálék, a vásártartás, a mézszárszék, és főként a kocsmá tiszta haszna 2931 tallér lett. Az egyéb bevétel – bírság és gazdálkodás – 293 tallérral járult ezekhez. A földesúri jog gyakorlása révén a gabona-, a bárány-, a must- stb. tized ugyancsak segítette a különféle szolgáltatások, ajándékok fedezetének előteremtését. Végül a munkaszolgálatra, a robotra kell utalnom, amely sok kiadástól mentesítette a tanácsot. Ezek értékét tallérban kifejezni ugyancsak lehetetlen. Az egy főre eső átlag azonban sokkal kisebb volt, mint a falvakban.

Bár ezek az adatok önmagukban meggyőzőek, és biztos támpontok lehetnek, de nem nyújtanak viszonyítási alapot. Ezért a korszak legnépesebb, legnagyobb magyar városának, Debrecennek a kiadásaiból és bevételeiből célszerű egyet-kettőt felvillantani. Tudjuk, hogy lakosainak száma legalább háromszorosa volt mint Kecskemété. Ipara már ekkor sokkalta fejlettebb, kereskedelme pedig összehasonlíthatatlanul nagyobb. Várad elfoglalása előtt (1660) a töröknek fizetett „adója az erdélyi állami adóval együtt 7300 tallér volt”. Az arányok érzékeltetése végett célszerű kiemelni, hogy Debrecen bevétele 1662-ben 29.900 tallér körüli lett.

Kecskemét a törököknek – nem számítva ide a különféle sarcolásokat – kb. feleekora összeget fizetett ugyan, de Kecskemét bevétele csak negyede volt Debrecen jövedelmének. Nem árt utalni arra is, hogy az szabad királyi város lévén *földesúri terhei nem voltak*. A kiadása és a bevétele közötti igen jelentős eltérés tette aztán lehetővé, hogy lényegesen többet tudott költeni kultúrára, oktatásra, szociális célokra és középületekre. Mivel pedig megmenekült azoktól az ismétlődő sarcolásoktól és katonai katasztrófáktól, melyek Kecskemétet a hódoltság alatt rendre sújtották, lakosságának értékfelhalmozása és teherbíró képessége sokkal gyorsabban nőtt.

Tekintettel arra, hogy egy város lelkét, életét valóban a lakossága alkotja, legalább a hódoltság alatti társadalmat kellene árnyaltan bemutatnom. Hely hiányában mégis ez lesz a legvázlatosabb, olykor egyenesen elnagyolt. Egészséges fejlődés, békés állapotok között a lakosság mozgása, a migráció a legkevésbé ható tényező. A Kárpát-medencében az idegen hadseregek, az idegen hatalmak rendre hatalmas tömegeket kényszerítettek lakóhelyük elhagyására. Az oszmán hatalom másfél évszázadon át előbb szertelen pusztítást végzett, majd tömegeket tett földönfutóvá. Egyik történészünk el akarván kerülni a túlzásokat, azt állapította meg, hogy Kecskeméten 1546 és 1559 között a „népesség mintegy háromnegyed része tartozott a régi lakosok soraiba, s csak egynegyede tekinthető minden kétséget kizáróan új telepesnek.” Azonban alig több mint egy évtized alatt ilyen arányú változás, a lakosság 25%-át kitevő betelepülés rendkívüli migrációt jelentett. Az egyik legnagyobb csapás az ún. hosszú háború alatt érte a várost. Kecskemét 1600-ban csaknem teljesen elpusztult. Lakosainak számottevő részét elvesztette, kisebb része pedig hosszabb-rövidebb időre szétfutott. Sokan – a ceglédi és a nagykőrösi lakosokkal együtt – Komárom és Érsekújvár térségében próbálták életüket megmenteni. Egy jelentős csoportjuk csak 1607-ben, a békekötés után határozta el, hogy visszatér régi birtokaira. A migrációt a hódoltság második szakaszában újabb okok is serkentették. A török földesurak majorsági gazdálkodása, a szertelen robot elől szökött el mind több jobbágy. A hatvanas és hetvenes években a kecskeméti magisztrátus számára külön gondot és komoly költséget jelentett a baranyai és tolnai jobbágyokkal szembeni török retorzió, mivel tömegesen kerestek menedéket városunkban. A büntetés nem maradt el. „1667. Die 19. Februarii... Azon kívül fizetett őkegyelme baranyai jobbágyokért burinti váltságához f. 84.” „Szyartó Mihály uraiméknak Buda-i útikölcségre, midőn az vezér [a budai pasa] az jobbágyok végett hívtak bennünket, attam néki fl. 4.” „István Kovács Budára menvén az [ide szökött] jobbágyokkal, költött f. 1.” „Jobbágyok[at] kereső hatalmas vezér urunk [budai pasa] csauzának fizettem tall. 52.” „Baranyai jobbágyokért fizettem ... tall. 7.” Az idézett sorok azt érzékeltetik, hogy nem egy-két véletlen és jelentéktelen esetről, hanem népes csoportok érkezésének szinte folyamatáról beszélhetünk. Ennek a migrációnak a súlyát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a budai pasa később is szükségesnek látta a közbelépést. „Anno 1674. február 12. Hadasdi jobbágyokért, kijüvén vezér urunk csauza, fizettem érettek: Bor hasznából tall. 11. Székbíró Keresztes hozott tall. 7. Csaplároktól tall. 12.” „Anno 1677. die 21. Maii. Főbíró Bíró György uram Budán lévén, amely jobbágyokat a bara-

nyai iszpaiak keresnek, azokat a budai hatalmas vezér parancsából városunkból, akiket feltaláltunk, felküldtük Budára.” „Nazurnak Pesten az jobbágyok mellett való fáradtságára kéntelenségből fizettünk tall. 140, id est száznegyven. Nazur tihájának adtunk tall. 10. Az szubasáknak fizettünk tall. 10. Deáknak fizettünk tall. 1.” Ezekhez hasonló igen jelentős kiadások több mint egy évtizeden át terhelték a magisztrátus költségvetését. Már itt feltétlenül utalnunk kell arra, hogy a helyi nyilvántartások feljegyzéseiben ezen kiadásokkal kapcsolatosan egyetlen sajnálkozó vagy elmarasztaló megjegyzés sem található! Egyetlen olyan észrevétel sem tűnik fel, amely az idemenekülőök és a város lakosai között érdemi ellentétet, ütközést jelezne. Úgy látszik, hogy a távoli települések jobbágyaival való szolidaritás természetes volt mind a választott tisztségviselők, mind pedig a lakosság számára. Persze az is valószínű, hogy – az esetleges rokon kapcsolatokon túl – az esküdtek és a választott tisztségviselők tűrőképességét számottevően növelte, hogy esetenként ily módon újabb adófizetőkhöz és jelentős számú olcsó munkaerőhöz jutottak.

Viszont 1683-tól ismét a haderők atrocitásai mozdították ki lakóhelyükről a tömegeket. A háborús évek alatt ismét olyan mérvű migráció indult meg, amelyre csak az előző századfordulón volt példa. A feldolgozott nyilvántartások szerint Nagykőrös 39 településről fogadott menekülteket, míg Kecskeméten 52 ilyen földrajzi névre találtam. Az eltérés akár a két település eltérő méretéből is adódhat. Bár figyelniük kell arra is, hogy Kőrösön csak egy tájegység megnevezésével találkozunk, ahonnan mindössze ketten érkeztek, míg ide öt tájegységből – Baranya, Drávamelléke, Felföld, Mátyusföld és Tótország – 195 család jött. Biztos, hogy ezen öt tájegységen belül több tucat érintett település rejlik. Figyelemre méltó eltérésként említhetem, hogy mindössze csupán 18 olyan települést találunk, amelyből mindkét városba érkeztek menekültek. Tehát a két város „vonzáskörzete” e tekintetben számottevően eltérő volt. További sajátosság az, hogy Nagykőrösre a betelepülők nagyobb hányada (58%) a hozzá viszonylag közeli településekről érkezett. Ezzel szemben Kecskemétre a közeli településekről csak 15,5% jött, ideszámítva még az 50-60 km-re levő Soltot és Halast is. Nagyobb távolságról, más tájegységről Nagykőrösre 12%, ide viszont 68% menekült. Ezek nagyobb része azonban nem maradt itt. A Bécs elleni támadás után is a visszaköltözés gyorsan megindult, és 1684–1685-ben már 43 menekült család tért vissza otthonába, és a következő két évben 123, illetve 167 család távozását rögzítették a nyilvántartások. Tehát ezekben az években a csak a „nagy futások” során idemenekültek közül több mint 330 család költözött vissza lakhelyére. A Buda elleni ostrommal és a török kiűzésével együtt járó megpróbáltatások azonban csak ezután következtek. A nyilvántartásban fellelhető „vidékiek” jelentős hányada nem futólagosan került a városba, hanem itt le is telepedett, beilleszkedett a mezőváros társadalmába, és magukkal hozván korábbi szokásaikat, a termelés során szerzett ismereteiket, számottevően hatottak a régóta itt élők anyagi és szellemi kultúrájára.

A gyakori háborúk és polgárháborúk, valamint a természeti csapások miatt a lakosság száma érthetően csaknem hektikus mozgást jelez. Korábban e téren is a különféle becslések során erős túlzások jelentkeztek. Valójában 1546 táján 2000

és 2500 közötti lehetett a lakosság száma. Ez 1662 táján 4500, majd – két hatalmas pestisjárvány ellenére – a század vége felé kb. 6000 főre nőtt.

A rendi-feudális társadalomban a mezővárosok lakosságának tagoltsága, összetétele erősen változó volt. Kecskeméten a kiváltságos rend gyakorlatilag hiányzott. A tulajdonos főurak igen nagy távolságban, a hódoltságon kívül éltek, armális nemes nevére pedig csak elvéve akadhat a kutató. Számuk a korszak végén sem érte el a tízet, pedig négy tőzsérkedő család a hetvenes években vásárolta armálisát a kuruc tábornoktól. Tekintettel arra, hogy a török hatóság előjogaikat nem ismerte el, és kivétel nélkül jobbágytelkeken gazdálkodtak, csak a személyi adótól mentesültek, minden más terhet, még a robotot is vállalniuk kellett.

A középkorból örökölt agrártársadalom a megváltozott körülmények között még erőteljesebben tagolódott, és már nyomokban sem hasonlított a falvak társadalmára. Gazdának számított az a családfő, akinek a városban telke, és azon háza volt. Ők vehettek részt a népgyűlésben, az esküdtek és a tisztségviselők megválasztásában. Soraikban számottevő vagyoni rétegződés található. Ezek egy része szántófölddel sem rendelkezett. Egyébként a szántók és a mezei kertek birtoklásán belül megkülönböztettek pénzes kerteket, melyeket szabadon adhattak, vehettek a helyi gazdák, és városadománya-kertet, amelyeket a tanács bérletként adott egy-egy családfőnek. Ezekben belül újabb csoportot alkottak a „marhásabb” és a „marhátlanabb” gazdák, attól függően, hogy milyen méretű jószágállomány volt birtokukban. A szerencse vagy a balszerencse, a szorgalom vagy egy váratlan örökség révén gyors és erőteljes lehetett az emelkedés vagy a süllyedés. Köztük a rangsort, a közösségben kapott szerepet legtöbbször a vagyon mérete határozta meg.

Zsellérnek számított az, akinek nem volt saját háza. Ezért közöttük nemcsak nemesek, hanem olyan viszonylag gazdag, már nős családtagok is fellelhetők voltak, akik még szüleiknél laktak. Akinek volt annyi pénze, hogy képes volt telket, házat vásárolni, azonnal a gazdák közé került. Aránytalanul nagy részük azonban a szegények sorait duzzasztotta. Közülük kerültek ki a napszámosok, a kapások és az alkalmi munkások. Gyerekeik pedig a cselédek utánpótlását biztosították.

Népes réteget alkottak a pásztorok, akiknek számottevő része ugyancsak zsellér volt. Közöttük a legnépesebb a juhászathoz kötődött. A számadó-, a nyáj-, a fejő-, az ellető juhász és a bojtár egy rangsort képezett. Hozzájuk tartozott még a kisbojtár, a kospásztor, az isztrongahajtó és a sajtkészítő is. A csikósok és a gulyások száma lényegesen kisebb volt.

A cselédek, a lovászok és a béresek annál népesebb csoportot alkottak. Közöttük viszont nem jött létre olyan hierarchia, mint a juhászoknál. Számuk több százra tehető.

A középkorból örökölt társadalmi munkamegosztás a lakosság számával és az esetenkénti gazdasági gyarapodás révén érthetően jelentősen bővült. Az iparosok legfontosabb szervezeti kerete Európa-szerte a céh volt. A hódoltság alatt Kecskeméten az ötvösök (1557), a szűcsök (1559), a szabók (1585), a szappanosok (1642), a kovácsok (1653) és a csizmadiák (1656) szerezték meg a szervezetük

működtetéséhez szükséges szabályzatot, oklevelet. A tényleges szakmák és iparosok száma ezeknél lényegesen bővebb volt. A rájuk vonatkozó adatok csak elszórtan maradtak ránk, a számukra utaló adatok gyakran változtak, ezért az itt találhatóak csak tájékoztató jellegűek. A különféle nyilvántartásokban a következő mesterségek tűnnek fel: bába (5), borbély (2), csizmadia (9), hegedűs (1), kovács (13), szűrszabó (3), lakatos (1), órásmester (1), ötvös (4), szappanos (15), szabó (29), szűcs (5), takács (6) és könyvkötő (1). A hosszú háború alatt 16 olyan malomtulajdonosra utalnak, akik megsértették a város státútumait. A lakosság bővülésével számuk tovább nőtt, és 1690-ben már 34 adózónál 38 szárazmalmot írtak össze, és a tanács is működtetett egyet. Ezekben csaknem hasonló számú molnár ténykedett. Tekintettel arra, hogy a különböző szolgáltatásokra mind a városon belül, mind pedig a környező településeken nagy volt az igény, a tanács több más mesterség (pl. bognárok, vargák) és sok-sok kontár létét megtúrta, és a céhek velük szembeni támadásait elhárította. Külön is utalunk kell arra, hogy az áruk értékesítői az esetek aránytalanul nagy részében maguk a termelők voltak. Ezért itt kereskedőkről csak bizonyos korlátok között szólhatunk. A piacokon árusító kofák száma 15 és 30 között mozgott. A boltok száma pedig erősen változott, de a tízet csak a korszak végén haladta meg.

Külön kell viszont szólnom a tőzsérekről. Ők elsődlegesen marhák külföldön történő értékesítésével foglalkoztak. Bár komoly kockázatokat kellett vállalniuk, a belső piac hiányában a külföldi értékesítés megkerülhetetlen lett. Az előző évszázadok kalmáraitól keveset tudunk. Sikeres vállalkozásaik révén közülük többen számottevő vagyona tettek szert. Minden bizonnyal ők voltak azok, akik a város nevét külföldön ismertté, „hírössé” tették. Távolról sem véletlen, hogy komoly hírnevükre legkorábban egy hadtudományi elemzés, Zrínyi Miklós *Vitéz hadnagy* című munkája utal. Ő a kassai kereskedőket, a kecskeméti tőzséreket és a soproni kalmárokat azonos szintűnek tekinti. A helyi feljegyzésekben 1660–1670 között név szerint 20 tőzsérrel találkozunk. Valamennyien gazdák voltak, számottevő adót fizettek, és mindegyik viselt valamiféle tisztséget. A számottevő igaerő birtokában a gazdák jelentős hányada vállalkozott hosszabb-rövidebb fuvarozásra. Az 1662–1682 közötti tanácsi nyilvántartások szerint 105 gazda fuvarozott egy vagy sok alkalommal bort vagy egyéb terméket a tanács számára. Aligha kétséges, hogy magánszemélyek is jelentős számban igénybe vették ezt a szolgáltatást.

Talán éppen az igen erőteljes migráció eredményezte azt, hogy a városba kerülő családok viszonylag gyorsan beilleszkedtek, és a törzslakosság is befogadónak bizonyult. Azt viszont adatok sorával lehet bizonyítani, hogy többen néhány év, legfeljebb egy-két évtized után a város közéletének is fontos szereplőivé válhattak. Ismét meg kell elégednünk egyetlen példával: a Magó család 1662-ben még biztosan nem élt, nem adózott a városban, hanem Szentlőrincen lakott, ott gazdálkodott. Nevük csak 1664-ben tűnik fel a robotot teljesítők és az adózók között, de a hetvenes években Magó Mihályt már megválasztották esküdtnak. Ilyen minőségben előbb két alkalommal egy-egy évre kisbíró lett, 1680-ban adószedőnek és 1689-ben pedig már főbírónak választották. Az viszont kétségtelen, hogy számottevő vagyona birtokosa volt. Tehát a „vidékiekkel”, a jövevényekkel

szemben nem érződött fenntartás, főként nem kirekesztés. Így a cívis társadalom egyik legfőbb jellemzőjeként azt emelhetem ki, hogy mindvégig meglepően nyitott maradt, és az egyes társadalmi-vagyoni csoportok, rétegek között sem alakult ki elzárkózás. Tekintettel arra, hogy a választott tisztségek egy éven át történő ellátásáért semmiféle fizetség nem járt, csak az adózástól és a robotszolgáltatástól mentesült az illető, a megválasztás során érthetően a gazdagabb, a termelőmunkára közvetlenül tartósan nem kényszerülő személyek jöhettek számításba. Ezért több mint figyelemre méltó, hogy az esküdtek és az alacsonyabb tisztséget viselők hatvan százalékban nem voltak kimondottan gazdagok. Az viszont kétségtelen, hogy a főbírók többsége a gazdag famíliákból került ki. 1662 és 1700 között – ettől kezdve ellenőrizhető pontosan – 25 személy töltötte be ezt a tisztséget. Közepes birtokosnak volt mondható közülük 11 fő, és egyértelműen kisbirtokos volt Csertő János, aki korábban a szappanos céh mestere volt. Tehát főbíróknak csak alig több mint felét tették ki a gazdagok. A hatalomnak egy-egy famíliában történő megőrzését gátolta, hogy főbírónak ismételten csak hat-nyolc év után választották meg ugyanazt a személyt, és ritka kivételnek számított, hogy valakit háromszor is méltónak találtak erre.

Ez a nagyon vázlatos ismertetés sem hagy kétséget afelől, hogy a hódoltság legnépesebb mezővárosának társadalma minden tekintetben erőteljesen eltért a falvakétól. Bár az értékteremtés nagy hányada a mezőgazdaság valamely ágához kötődött, a népesség mind szélesebb csoportjai vettek részt az árutermelésben és az árucsere valamely formájában. A lakosság számottevő része a hódoltság egészében bérmunkából élt. A polgárosodott réteg pedig a hódoltság második felében egyre meghatározóbbá vált. Ha nem is egyezett meg minden téren Debrecen társadalmával, mivel a legmarkánsabb vonások hasonlóak vagy azonosak voltak, nem indokolatlan vele kapcsolatosan is a cívis jelző használata.

A kora újkor legszélesebb körben ható eszmei áramlata kétségtelenül a reformáció lett. Ez Kecskeméten 1548 táján kezdett terjedni. Az viszont kétségtelen, hogy 1564-re olyan jelentőssé vált, hogy a súrlódások elkerülése végett a két felekezet Végh Mihály főbíró házában egyezséget kötött. Jól tudjuk, hogy a történelem során a legelső törvényt, amely a felekezetek közötti békét garantálta 450 évvel ezelőtt, 1568-ban egy magyar országgyűlés hozta meg Tordán, amelyre joggal lehetünk büszkéek. A városunkban létrejött egyezmény azonban ezt is négy évvel megelőzte. Ez nemcsak a templom közös használatát és a két felekezet közötti békét, egyenlőséget rögzítette, hanem a közösség életének kereteit több évszázadra megszabta. Bár itt a protestánsok csak a lakosság harmadát alkották, a város irányításában zavartalanul működött az alternáció. Ennek értelmében az évenkénti főbíró megválasztása előtt, ha katolikus volt a főbíró, a katolikusok jelöltek meg három protestáns személyt, akik közül a népgyűlés megválaszthatta a város újabb első emberét. A következő évben e célra a protestánsok jelöltek három személyt a katolikusok közül. Kellően hangsúlyoznom kell, hogy ez a gyakorlat, ez a váltakozás nem néhány évre szólt, hisz kisebb módosítással a második világháborúig érvényben maradt! Ez a szokás azzal is járt, hogy itt a tanács mindkét egyház vezetőit távol tartotta a közügyek irányításától. Ha viszont bármilyen támogatást adott nekik, mindkét félnek egyformán mért, és híveik között

is minden rendbontást egyformán torolt meg. Ez is döntően segítette a valóban példátlan vallási türelem fennmaradását. Erre is csak egyetlen példát emelek ide: „Mínthogy az pápista ecclesiára sok rendben adtunk tall[ér] 29, gar[as] 3, den[ár] 14, most az számadáskor hasonlóképpen az reformata ecclesiának is megadtuk tall. 29, gar. 3, den. 14.”

A reformáció szellemi hozadékai közül városunkban is az írás-olvasás széles körben történő elterjedését célszerű kiemelni. Korábban jeleztem, hogy itt a XV. század eleje óta működött iskola. Mivel ez több szállal a katolikus templomhoz kötődött, a protestáns egyház is létrehozta a maga iskoláját. Bár a hagyomány ezt 1564-hez kapcsolja, a legelső hiteles adat jóval későbbi. „Az első név szerint ismert iskolarektor, Veresmarti Mihály *Megtérése históriájában* mint tekintélyes egyház szolgálatában töltött hivatalt említi kecskeméti rektorságát 1597 tájáról.” Az iskolákat az egyházak tartották ugyan fenn, de a tanács tőle telhetően támogatta azokat. A legtöbb feljegyzés az ünnepek során juttatott adományokról maradt. Itt is feltűnő, mennyire vigyáztak arra, hogy egyformán mérjenek. „Az reformata schola beli deák gyermekeknek adtunk den. 24. Az pápista deák gyermekeknek asszerint den. 24.” Ezek az iskolák ekkor a szellemi munkához még csak az alapokat tudták megadni.

A gimnáziumi tanulmányaikat a református tanulók általában Pápán vagy Debrecenben folytatták. Az egyik katolikus szülő, aki két fiát „scolákban taníttatta, asztaloktól Győrett, Gyöngyösen, és ruházatjokra s költségökre sokat költött”. A helybeli iskolákat viszont a szegényebb gazdák fia is látogatták. Erre enged következtetni, hogy később, amikor a népgyűlés akaratából kisbírók, székbírák, vásárbírók lettek, kötelesek voltak önállóan vezetni nyilvántartásaikat. Számadáskönyveink, robotlajstromaink rendkívül sokféle – gyakran gyakorlatlan kézre valló – kézírást őriztek meg. Sokat elárul a korabeli iskolákról, hogy a név szerint ismert 74 kisbíró között találunk 2 teljesen vagyontalant, 12 törpebirtokost és 29 kisbirtokost. Tehát közel hatvan százalékuk a szegényebb vagyoni csoportokból verbuválódott. A név szerint ismert 81 székbíró közül csak néhány százalékkal kisebb az arányuk. Az ugyancsak név szerint ismert 30 vásárbíró közül viszont 83% került ki a szerényebb vagyonúak közül. Ha ezekhez hozzávesszük, hogy a kocsmárosok, a mészárosok ugyancsak folyamatosan vezettek nyilvántartásokat, számuk tovább nő. Ugyancsak a legszegényebbek közül kerültek ki a tyúkszedő deákok, a kisbírók és vásárbírók munkáját időről időre kiegészítő írások. Ha a legszegényebb vagyoni csoportokon belül is ilyen jelentős igény volt az iskolai oktatásra, elképzelhetjük, hogy a jobb módú és a rendkívül gazdag cívisek, iparosok, tőzsérek és kereskedők között még szélesebb körű lehetett ez az igény. Arra is érdemes utalni, hogy az írni-olvasni tudóknak csak elenyészően kis része került a városi igazgatás apparátusába.

Kecskemét kora újkori irodalmából Orosz László feldolgozásában csupán két helyben született alkotást tudott megnevezni. Az első Kecskeméti Végh Mihály zsolnárfordítása – amely a Psalmus Hungaricus alapja lett – önálló alkotásként fogható fel. A XVII. században is mindössze egyetlen „korrajzi versezet” született, amelyet 1679-ben László deák – a későbbi Csizmadia László főjegyző – jegyzett le, és valószínűleg az ő munkája. Városunk irodalmi termése valójában ennél

jóval bővebb. Az 1645 és 1705 közötti évtizedekből eddig 211 verset, illetve vers-és szövegtörédeket tudtam összegyűjteni, melyeket a nyilvántartások üresen maradt lapjaira „probatio calami”-ként, valóban a készített lúdtollak próbájaként kanyarintottak a kisbírók és deákok az emlékezetükben megmaradt versekből. Mivel ez szélesebb körben még nem igazán ismert, megengedhető, hogy – egy irodalmi folyóiratban Orosz László feldolgozása alapján – néhány nevet, néhány címet felidézzek.

A különféle zsoltárok *Szenczi Molnár Albert* fordításaiként éltek tovább százak és ezrek emlékezetében. A katolikus egyházi énekek lejegyzett részei *Kájoni János Cantionale catholicum* című kötetéből valók. De került elő *Szőlősi Benedek Cantus catholiciájából* is néhány idézet. Nem kevésbé figyelemre méltó, hogy a *A tékozló fiú históriája* és a *Mária Magdolna históriája Szentmártoni Bodó János* erdélyi unitárius költő alkotása a két folyó között is olvasókra talált. Rajtuk kívül fellelhető *Szegedi Lajos* protestáns lelkész, *Szkhárosi Horvát András*, *Újvári Tamás*, *Carthausi Szt. Domokos*, *Pécsely Király Imre* egy-egy verse, illetve versrészlete, *Aquinói Szent Tamás* és *Szent Bernát* egy-egy himnusza. Idézték a *Kecskeméti Graduál* (1637–1681) egyik énekét is. Található a *Kun-kódexből* (1621–1647) is néhány sor, valamint az *evangéliumokból* kisebb részletek.

Legalább ennyire indokolt, hogy a világi jellegű művek alkotóit ugyancsak név szerint említsük. Az egyik lejegyző teljes egészében idézte *Balassi Bálint Cantio elegansát* (Siralmas énekét). A kor két jelentős katolikus költője is nyomot hagyott. *Hajnal Mátyástól* két, *Nyéki Vörös Mátyástól* egy idézet került elő. Fellelhetők ezen kívül *Rimay Jánostól* és *Szepsi Csombor Mártontól* származó versrészletek is. Ezeknél az idézeteknél nem lehet eléggé erőteljesen hangsúlyozni, hogy többségükben csak alig néhány osztályt végzett emberek, ritkán adódó szabad percekben szinte tudattalanul vetették papírra, ami ezekben az évtizedekben otthon még csak nagy ritkán kerülhetett kezükbe.

Feltétlenül ki kell emelnem, hogy a „tollpróbák” között több eredeti, helyben keletkezett vers is fellelhető. Az 1673. év különösen sok keserűséget hozhatott mind az egész országra, mind pedig a helybeliekre. Három helybeli anonim verselő is megörökítette ennek sok szomorúságát, nyomorúságát. „*Oh nyomorúságos esztendő, / Homályba beborult idő, / Voltál nekünk csak búszerző, / Gyakran méreggel emésztő...*” A másik vers szerzője minden bizonnyal a magisztrátus valamelyik tagja lehetett, vagy legalábbis a bírák lelkiállapotát, hangulatát örökítette meg: „*Oh kegyelmes Isten szánj meg, / Ez nyomorult háztúl ments meg, / Hogy házunkban nyughassunk meg, / Többé ne is ismerjük meg...*” Nyomorult, nyomorúságos háznak több helyen is a városházát nevezték a tisztségviselők. Minden tekintetben kiemelkedő alkotás az a vers, amelynek a feljegyző adta az *Anno 1673* címet, pontosabban jelzést. Ez nemcsak terjedelmét, hanem formai sajátosságait tekintve is kiemelkedik a többi közül. Minden bizonnyal eddig még teljesen ismeretlen volt a magyar irodalmi életben. Egy Erdélyből ideszakadt ember panasolja el benne fájdalmait. A hús strófából ízelítőül csak az első három versszakot idézem. „*Kegyesen tápláló, / Mindeneket formáló / Szent Jehova Isten! / Légy gondom viselő[m] / És jól igazgatóm, / Keserülő Isten. // Oh mert reád hadtam, /*

Igyemet rád bíztam, / Ez idegen földön / Nincsen jóakaróm, / Sem gondom viselő[m], / Keserülő Isten. // Vajha szüleimet, / Édes nemzetimet / Csak egyszer láthatnám, / Éltömet éltökért, / Az ő jóvoltokért / Letenni nem szánám..." A népművészetről és a kor zenei életéről hely hiányában nem szólhatok, csupán azok létere utalok.

A kora újkor Európa nyugati fele számára – a háborúskodások ellenére – az élet minden területén soha nem látott gyarapodást eredményezett. A háborúkból nekünk jóval több, a gyarapodásból viszont csak alig-alig jutott. A keleti despotizmus nem tudta ugyan meghonosítani az alapvetően keleti termelési módot, de a szomszédos államoktól és az őslakosságtól való félelem miatt a fékek sorával bénított minden tőle telhető változást. Erre is csak egyetlen példát említek. 1642-ben – tehát Buda eleste után száz évvel, a hódoltság legbékésebb időszakában –, mivel erősen megrongálódott a templomtorony, ezért magától a *budai pasától* kért és kapott a város engedélyt, „...hogymint tornyukat se nagyobbra, se kisebbre nem építvén, az eldülés ellen faoszlopokkal megtámogathassák...”. Ezért az engedélyért 201 tallért – kb. húsz ökör ára – kellett (az ajándékokon kívül) a városnak fizetni. Mivel a csaknem általános hivatali hangnem a hódítók és a hódoltak kapcsolatát mindennél jobban érzékelteti, még egy – az évenkénti természetbeni szolgáltatások egy részét érintő – idézetet célszerű beszúrnom: „...Az szénát pedig béhozátok Városi Bírák ezen fával, melyről levelet vettetek, ha karóban nem akartok száradni.” Ezen a rövid és nagyon vázlatos áttekin-tésen is átsüt a hódoltság egész időszakát átfogó reménytelenség, az esztelen tilalmakba való ismételt ütközés, ami ebben a másfél évszázadban sokakban egyfajta benuhátságot eredményezett. Az alig felfogható ellentétek sora jelentkezett még rövid időközön belül is. Az anarchia, és olykor a váratlan lehetőség, a mindent bénító korrupció és a keleti despotizmus, a városképző erők és az egyéni kockáztatások érvényesülése, a háborús konjunktúra és a féktelen rablás hektikusan váltogatták egymást. Kecskemét lakossága ezeknek lett részben haszonélvezője, és időről időre súlyos kárvallottja. A tózsérek életrevalósága, vakmerősége és leleményessége olykor meglepő anyagi felhalmozást, majd a gyakori háborúk szükségszerű anyagi összeomlást eredményezett családok tucatjainak. Az időszakos, és csak egy szűkebb csoportnak jutó boldogulást nemritkán a többször említett elképesztő korrupció is segítette. A rendkívüli terhek sorát, a rablásokat, zsarolásokat pedig a hatalom jellege és a központi igazgatás fokozatos benuhátsága hozta magával. Hogy a török kiűzése után még maradt itt élet, maradt a továbbélésre lehetőség, a magyar parasztság tűrőképességének és rendkívüli vitalitásának volt köszönhető.

Mivel Kecskemétnek a rendi-feudális társadalmon belüli utolsó másfél évszázadát – több kötet és kéttucatnyi tanulmány elkészítése, publikálása alapján – a város újabb monográfiájában részletesen feltártam, ebből az időszakból csak a leginkább meghatározó folyamatokra, eseményekre és alkotásokra célszerű itt utalnom.

A török hatalom kiűzését eredményező közel két évtizedes (1683–1699) kíméletlen háború a lakosságot azért viselte meg rendkívüli módon, mivel korábbi jószágainak, tartalékainak és értékeinek nagyobb részét már a háború első éveiben elvesztette. Ráadásul az osztrák zsoldban szolgáló tábornokok nemcsak

igen szerencsétlen stratégiát folytattak, hanem gyakorta a háborút a sokat szenvedő lakosság kirablásával meggazdagodásuk forrásának tekintették. Előlük – miként a tatárok elől – Kecskemét gazdái megtakarított pénzük nagyobb részét a templomban rejtették el, ahonnan viszont Rensingh hadbiztos azt a szó szoros értelmében elkobozta. Ez a minden szempontból keserves másfél-két évtized azonban így is sokkal gyümölcsözőbb lett, mint a sokkal több kárt és szenvedést eredményező előző másfél évszázad. Ezt érzékelteti az is, hogy még javában folyt a háború, amikor a lakosság termelőkapacitását már folyamatosan képes volt javítani. Termékeit valós piacon, valós értékében tudta cserélni, vásárait pedig Pozsonytól Erdélyig és Rimaszombattól Baranyaig terjedő térségből tőzsérek, kereskedők és iparosok sora hozta állatait és ipari termékeit. Ez azt jelzi, hogy a hódítók kiűzése után az egységes piac szinte éveken belül kezdett kiépülni, a megelégnélkül gazdálkodás eredményeként a város tanácsa pedig képes volt olyan összeget előteremteni, amely révén megszerezte Szentlőrinc pusztát gazdái számára.

Azonban a bécsi adminisztráció szűklátókörűsége és a magyar nemesség önző ragaszkodása régi rendi kiváltságaihoz előbb az országgyűlésben súlyos politikai ütközéseket, majd egy újabb, az egész országra kiterjedő kíméletlen háborút eredményezett. Vitathatatlan, hogy a Rákóczi-szabadságharc alapvető célkitűzése, a magyar állam függetlenségének a perszónalunión belüli megteremtése, a magyarság közjogi szerepének a visszaállítása, az önálló nemzeti létünk és az önálló nemzeti fejlődésünk lehetőségének a biztosítása volt. Kecskemét a kezdeti és váratlan katonai sikerekhez katonákkal, pénzzel és terményekkel egyaránt hozzájárult. Ezen átmeneti eredmények ellenére 1706-tól nyilvánvalóvá vált, hogy értelmetlen a pusztító háború folytatása. Sajnos a meginduló tárgyalásokon a bécsi küldöttség a merev magyarellenességet, a kuruc tábornoki kar pedig a királyi hatalom számára elfogadhatatlan álláspontot – Rákóczi erdélyi fejedelemségének megtartása – képviselt. A felek kölcsönös bizalmatlansága, majd rosszhiszeműsége a háború folytatását eredményezte. Ez Kecskemét számára a rendkívüli csapások sorozatát hozta. A következő évek nemcsak a város jelentős részének a felperzselését, háromszori kiürítését, és 1707 tavaszán pedig a kegyetlen rác pusztítást eredményezték, hanem rendkívül súlyos anyagi terhet, sok-sok fuvarozást, katonák ezreinek ismételt beszállásolását és ellátását is magukkal hozták. Ezek a terhek a lakosság nagyobb részét korábban sosem látott tartós éhínségbe taszították, a jobb módúaknál pedig tartalékainak teljes felélését eredményezték. Az 1711-ben megkötött szatmári béke a nemesség számára legalább több fontos előjogának hosszú időre történő megőrzését biztosította. A mezővárosok és a falvak lakossága számára viszont földesuraikkal szemben – a szertelen áldozatok fejében – több évtizedre még a korábbiaknál is nagyobb kiszolgáltatottságot eredményezett.

Ismételten hangsúlyoznom kell, hogy a Bécs ellen (1683) induló török támadás és a szatmári béke közötti csaknem három évtized nemcsak a katonai szolgáltatások, a rablások és zsarolások özönét, hanem a város értékeinek szertelen pusztulását is eredményezte. Közben két súlyos pestisjárványt és több természeti csapást – sáskajárásokat, szárazságot, állatjárványokat – is el kellett

szenvednie a lakosságnak. Több mint figyelemre méltó, hogy Kecskemét és széles vezetőrétege mégsem süllyedt letargikus állapotba. Az igaz, hogy csaknem másfél évtized kellett ahhoz, hogy a szabadságharc előtti lélekszámát, gazdasági hatékonyságát visszaszerezze, de még ebben a lábadozó szakaszban is meg tudta őrizni tartását. Legnagyobb földesura ismét megkísérelte, hogy a város sok évszázados jogait megnyirbálja. Hosszas és sok anyagi áldozattal járó küzdelem után csak 1718-ban volt hajlandó az uralkodó kegyeit is élvező és országos főméltóságot elérő Koháry István, hogy lemond jogtalan követeléseinek nagyobb részéről. Minden bizonnyal ennek is volt köszönhető, hogy ettől kezdve a magisztrátus és a város elsődleges célja a földesuraitól való megváltakozás, a szabad királyi státus megszerzése lett. A tanács az 1724 utáni évtizedekben kisebb földesuraitól rendkívül súlyos váltságdíjak árán sorra meg is szabadult. A leghatalmasabb, a Koháry-Coburg família viszont olyan rendkívüli árat, feltételt szabott, hogy csak 1834-ben, és akkor is csak rendkívül nagy kölcsönök felvételével tudta ezt a város teljesíteni, amelynek törlesztése aztán csaknem fél évszázadra lebénította gazdasági erejét, és még így sem sikerült a polgári átalakulásig a nagy cél elérése.

Visszatérő szokás, hogy a magyar történelmen belül a XVIII. századot leértékelik, elmarasztalják. Egyesek a *szabadság* hiányát, mások a „*félgymarmati létet*” emlegetik, ezzel sok jogos kérdést lefedve és elkenve. Ezekkel egyrészt indokolni lehetett minden gazdasági, társadalmi lemaradást, főként pedig el lehetett terelni a figyelmet a magyar rendek zsákutcás törekvéseinek következményeiről. Kétségtelen, hogy Kecskemét sorsát is alapvetően meghatározta a rendi kiváltságok továbbélése. Ennek elismerése ellenére látnunk kell, hogy ebben a másfél évszázadban – a korábbiakhoz képest – csaknem minden téren rendkívüli eredményeket ért el a város és az ország.

A szántóföldi növénytermesztésen belül a termékek mennyisége a lakosság számának bővülésével arányosan nőtt. A gabonatermesztés terén pedig az árutermelés mind meghatározóbb lett. A reformkorban már Bozó Jánoshoz hasonlóan tucatnyi gazda volt, aki nyolc-tíz tonna gabonát termelt eladásra. Az istállózó állattartás és a lovak energiájának fokozottabb igénybevétele a takarmánytermesztés méreteit növelte erőteljesen. Az igazán komoly változásokat azonban részben az új növényi kultúrák elterjedése, részben pedig – a javuló közbiztonság hatására – egy új gazdálkodási szervezet, a tanyarendszer fokozatos kialakulása jelentette. Ez tette lehetővé a belterjesebb gazdálkodást a szántóföldi növénytermesztésben, mivel segítette, hogy a kapásnövények egyre meghatározóbbá váljanak. Egyben lehetővé tette a tanya körüli kisállattartás széles körű elterjedését. A század második felében a kukorica termesztése fokozatosan elterjedt, és a reformkorra már igazán tömegessé vált. Erre épült mind a paraszti háztartásban, mind pedig az árutermelésben egyre meghatározóbbá váló sertés- és baromfitenyésztés. Hasonló karriert futott be a burgonyatermesztés is, amely a tömegélelmezés terén nyújtott rendkívüli segítséget, és vált a magyar konyha pótolhatatlan alapanyagává. Az ipari növények közül a dohánytermesztés lett ezen a vidéken egyre jelentősebb haszon forrásává. A len és a kender termesztése bár számottevően bővült, nem eredményezett a gazdáknak hasonló jövedelmet.

1629. okt. 27. – nov. 7. Iv. Murad szultán rendelete a budai kádihoz a három városban előforduló bűn fölötti fenyítő eljárás iránt

In anno 1296
 Midon ar flay medih mahumet fonyes
 tor ik csot ar Constanis napohy bol
 nagszohel o' so' neppet ke mid ut
 voma nagszohes Eger var at meg
 hallana is mihoron or keret volai
 fegeude ar kettes kemeti polgas
 rohat s lei bin ffwat van aldas
 hoz victioneh feaz okrot fhat
 feaz juhotes s i' in nagszoh
 kes kery or et meh' fel ar Capas
 Egen keprene adran nehich Hao
 feaz ar am, at sauztis kernd
 vala pedige ar Lakgarokete
 ar Capas nehik nem adabanem
 Ege Kon tist adde vasa meh' hagg
 Hoge hawalaki ffaborgatno,
 ahar naohet ar Kontost mutat
 nek meg ammal ar bolgarok
 meg' E' honok s' hargore
 nel' Mik on valami ureget
 Lakamah voma jorvi fegeud
 felol ar Biro ar Kontost rea
 veyen ar biz en ket' tanacs
 tal Ege rit' ke rit von ar ferege
 nagszohet midon ar jorvi
 koh' or ket' voma
 Ege van ar biro ar Kontost
 voma krot' le van or voma
 Ege van ar biro' Leibem men
 Ege van ar biro' Cohet' hah
 Ege van ar biro' Cohet' hah
 Ege van ar biro' Cohet' hah

Jhon Co'om 2 hal
 D. verhas Hor Cho Qing
 E' p'of'jara D. 4
 Olajis Co'om kapa'
 tara D. 13
 Cibot vottam 2 24
 Kasat vottam 2 12
 Co'ia em Le'viga halat
 Hix mandonk' attam 2 5 miles
 Hix hix voma
 Kasat vottam 2 0
 Dapizot vottam 2 4
 Jhat vottam 2 4
 Kasat vottam 2 4
 Ege halat Co'ia D. 17
 Hix vottam 24 felis
 Ege k'v'or Co'om
 D. 12
 Ege halat vottam 2 8
 Ege halat vottam Bajakinak
 24 2
 Az p'ech' i'ff'itok'nak
 attam 12 28
 Az meh' deak' vottam f'at
 ar kocsik' fel' vottam
 attam ann' 220
 Katalin
 al
 f.

Az Eger ostromára induló III. Mohamed szultánhoz fordult Kecskemét elöljárósága, hogy egy csaszt küldjön, aki az átvonuló törököktől megmenti a város lakóit.

1677. Jul. 20.

Kohány István fülkei Várkapitány,
védlevele Keefkenés Város népére.

Eredesi ei azért nevezetes: mert
Kohány István saját kezével van
aláírva; minthogy akkor még jobb
kezre nem volt az ágyú-golyó átvál
óffe ronefolva.

33.)

XII. levél.

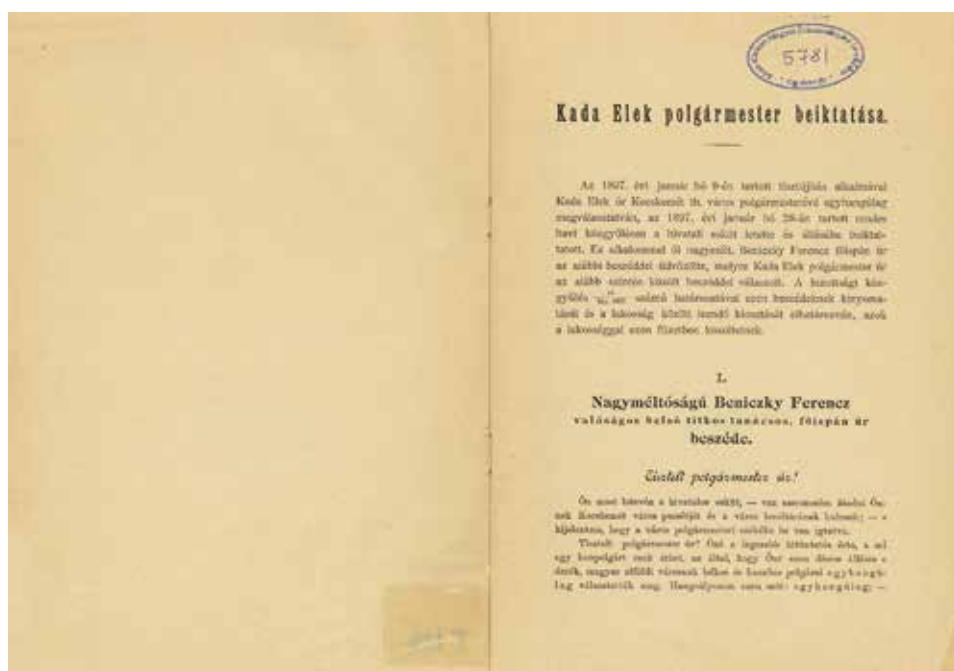
H. II. k. 313. m. 493. l.

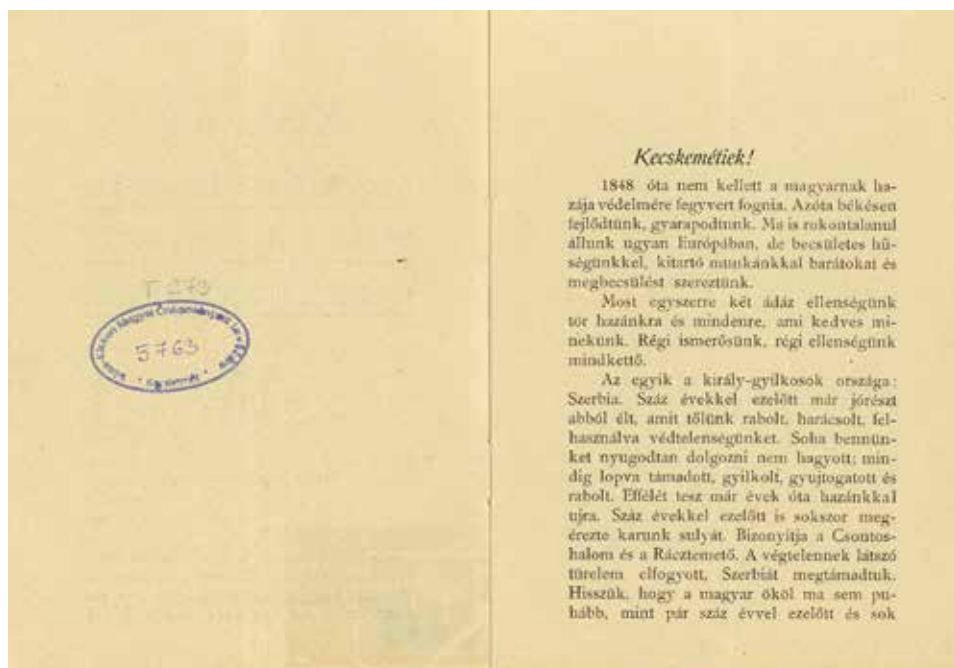
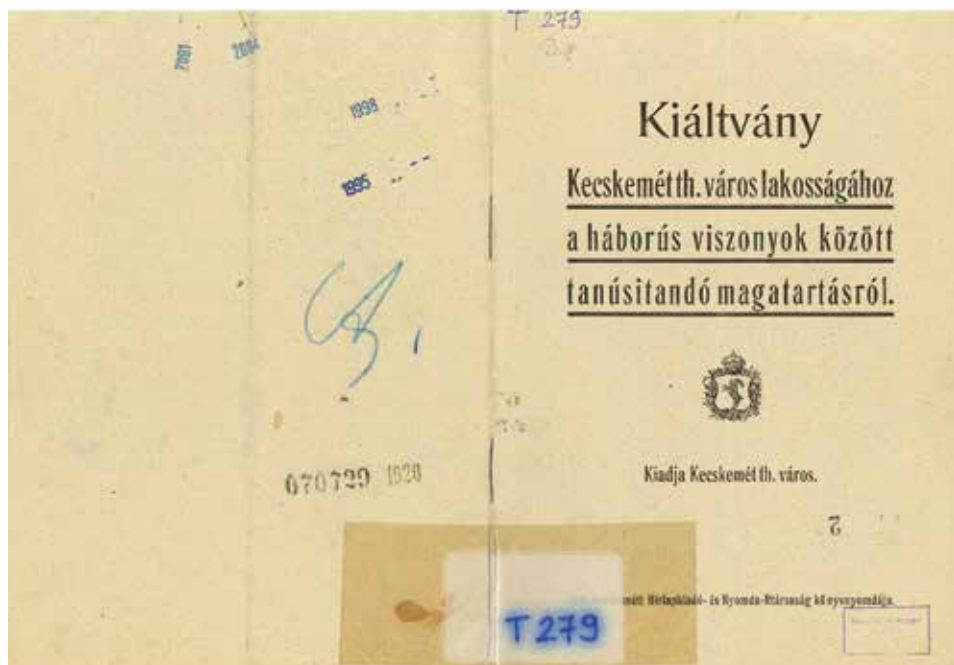
Gróf Koháry István földesúr védlevele, 1677. július 20.

Az 1865. évi országgyűlésbe hívó levél pecsétje

Kada Elek polgármesteri székfoglalója, 1897. január

Sándor István kiáltványa az I. világháború kezdetén a város lakóihoz. 1914. augusztus 5.

Sokkal jelentősebbé vált viszont a későbbi évtizedekben a konyhakerti növénytermesztés, amely ugyancsak a reformkor vége felé kezdett mind szélesebb körben elterjedni.

A növénytermesztésen belül azonban a leglátványosabb siker kétségtelenül a szőlő- és gyümölcsstermesztés terén bontakozódott ki. Ezt nemcsak a rohamosan növekvő kereslet segítette elő, hanem a termelési kultúra igen komoly hagyománya és a széles körű szakismeret egyaránt. Ezenkívül ki kell emelni azt a tényt, hogy a mind fenyegetőbb futóhomok megkötése elengedhetetlen feladat lett a város számára. Ennek hatására a szőlő telepítésére a magisztrátus a korábbi terület többszörösét, 1600 holdat árusított ki. A korábban is tömegeket foglalkoztató igényes kultúra a mindinkább belterjesebbé váló mezőgazdaság húzóágazatává vált. Párhuzamosan növekedett a vele szorosan összenőtt gyümölcsstermesztés is. Ez azonban a korszak vége felé egyre inkább különvált, és az önálló, többholdas gyümölcsösökről a végrendeletek és a vagyoneleltárak sora emlékezik meg. Célszerű megemlíteni, hogy több évtizeden át sajátos sikert értek el az eperfaültetvények, amelyek a selyemhernyó-tenyésztés révén váltak egy időre tömegessé. A tudatos erdőgazdálkodást ugyancsak a futóhomok rohamos fenyegetése segítette évtizedeken át. Néhány évtized alatt a város határában 3700 hold erdőt telepítettek. A máig meglévő erdőink jelentős részének az alapjait ezekben az évtizedekben kezdték megvetni.

Az állattartáson belül a rideg állattartás, a hatalmas puszták olcsó bérlete révén még csaknem fél évszázadon át megőrizte korábbi méreteit és gazdasági szerepét. Azonban a század második felében a baromban tartott jószágok száma fokozatosan visszaesett, és a nagy állattartás rovására – a textil- és a bőrparban jelentkező kereslet folyamatos növekedése révén – a juhtenyésztés vált mind fontosabbá. Az ősi racka juhokat egyre több gazda merinónyájra váltotta át. A század második felétől pedig részben az istállózó, részben pedig a kisállattartás vált egyre elterjedtebbé.

A békésebb évtizedekben a társadalmi munkamegosztás a falvakban és a mezővárosokban is figyelemre méltó módon bővült. Ezt eleinte a céhek számának növekedésén lehetett lemérni. Hangsúlyoznunk kell, hogy a XVIII. század nagyobb részében a céhek ezeken a területeken még a szakmaiság, a szakértelem és az igényesség terjedését szolgálták. Kecskeméten a számban is növekedő iparosok komoly anyagi áldozatok révén sorra szereztek meg a szükséges szabályzatokat. A borbélyok 1716, a szűcsök 1723, a szíjgyártók 1724, a takácsok 1725, az asztalosok és a lakatosok 1742, a gombkötők 1743, a kőművesek és az ácsmesterek 1779, a kerékgyártók 1785 és a molnárok 1817 folyamán szervezheték meg saját céhüket. A különféle szakmák, mesterségek száma természetesen ennél jóval nagyobb volt. Néhány újabb adat kiválóan érzékelteti az e téren lezajló folyamatot. Míg 1707-ben 13 szakmában 55 fő tevékenykedett, fél évszázad múlva, 1757-ben már 32 szakmát 242 fő űzött. A fejlődés ütemét jelzi, hogy nem egészen negyedszázad elteltével, 1780-ban már 46 szakmában 433 mester kereste kenyerét. A korszak végén pedig 67 szakmában 753 fő fizetett adót. A céheken kívül tevékenykedő mesterek számáról nincsenek adataink, pedig mindvégig számottevő igényeket tudtak kielégíteni. Érdemes utalni arra is,

hogyan az egészségügy – miként Európa nagyobb részén – még gyerekcipőben járt. Ezt érzékelteti, hogy a legkezdetlegesebb sebészi beavatkozást a század elején még a borbélyoknak engedélyezték, és a bábákon kívül 1780-ban is csak egy patikus és egyetlen orvos szolgálta a városban az egészségügyet. Az orvosok száma a korszak végére már négy lett, és a patikusoké pedig ötre bővült. A kontárok népes taborára és az akkor még meghatározó jellegű háziiparra itt csak utalni tudok.

Az ipar fejlődésén belül célszerű azt a néhányat kiemelni, amelyek a technikai fejlődést és a városiasodást leginkább jelzik. Egy népes mezővárosban elsőként a malmokat kell említenem. A lóval meghajtott járgányos malmok száma egy évszázad alatt több mint duplájára nőtt, és 96 után fizettek adót. Ezek munkáját segítették a szélmalomok. Az első 1706-ban állították fel Kecskeméten. Az időjárás azonban itt ezeknek nem kedvezett, így számuk még 1826-ban is mindössze hat volt. Vízimalmot csak a Tiszán tudott a tanács építtetni (1750), ahol néhány évvel később Tatai János is engedélyt kapott egy újabb működtetéséhez. Ezeknek a szolgáltatásait a környékbeliek vették igénybe. Figyelemre méltó viszont, hogy az első gőzmalom építésére már 1839-ben kért egy vállalkozó engedélyt, de egy ilyen malmot csak 1844-ben tudott felépíteni egy szerencsésebb vállalkozó.

A szőlő- és gyümölcsstermesztés már a hódoltság alatt létrehozta a házi jellegű szeszfőzés különféle formáját. Az alapanyag gyors ütemű növekedése számukat megsokszorozta, és érdemi technikai fejlődést is eredményezett: 1750 táján 166 pálinkafőzdet adóztatott meg a tanács. A technikai fejlődés és a teljesítőképesség növekedése révén a következő évtizedekben számuk rohamosan csökkent, kapacitásuk viszont folyamatosan nőtt.

A városiasodás kétségtelen jele volt az is, hogy 1710-ben önálló vendégfogadó nyílt a város központjában. Ehhez 1759-ben egy újabb társult. Az 1789-ben épült szállodában pedig már négy szoba, és 15 ló befogadására képes istálló várta az utasokat. A korszak végén pedig csaknem húsz kocsmá és vendégfogadó tartását engedélyezte a tanács.

Az építőipar fellendülését ezen a vidéken erősen hátráltatta a természetes és tartós építőanyag csaknem teljes hiánya. Évtizedeken át a mocsári homokkő kitermelésével igyekeztek kiegészíteni a nagyon költséges tégláégetést. Az egyházi, a katonai célú épületek emelése és az igényesebb civis otthonok létrehozása mégis megkövetelte az egyre tömegesebb téglá- és cserépezetést.

Az útviszonyok az egész korszakon belül rendkívül rosszak voltak. Ezért az árucseré és a személyszállítás az év nagyobb részében mindvégig komoly gondot jelentett. Ennek ellenére 1697-től kiépült a postaszolgálat, amely azonban 1713-ig csak alkalmasszerűen működött. A szolgáltatás csak ezután lett folyamatos, és több vállalkozó számára ráfizetéses.

A rossz utak és a környező települések viszonylag fejletlen társadalmi munkamegosztása meghatározta az áruforgalmat. Bár Kecskemét a középkortól három alkalommal tarthatott országos vásárt, és ezek számát 1746-ban, majd 1798-ban újabbakkal növelhette, áruforgalma másodrendű maradt. Bár Morvaországtól Szabadkáiig és Gyergyótól Szombathelyig tartó térségből jártak ide kereskedők, ezekre a vásároknak elsődlegesen élő állatokat hoztak. Számuk legtöbbször figye-

lemre méltó volt. Egyetlen példa: 1779-ben az őszi vásárra 5544 szarvasmarhát és 5284 juhot hajtottak ide. Hetivásárain hatvan-hetven kereskedő és kofa kínálta közel ilyen megoszlású portékáját.

A pénzügyek lebonyolítása a polgári forradalomig nagyon visszafogott maradt. Bár a közbiztonság mindvégig kiegyensúlyozott volt, az ipar fejletlensége, a kereskedelem egyoldalúsága és a városra háruló súlyos terhek miatt a lakosság egyes rétegein belül a felhalmozás szerény maradt. Igazán nagy vagyont csak néhány kereskedő tudott összegyűjteni. Közülük is kiemelkedett Czollner Mihály és felesége, akik olyan tömegű pénzt és értékeket tudtak leemlényes és sikeres vállalkozásaik révén profitálni, amelyből nemcsak örököseiknek jutott bőségesen, hanem szegényházat, kórházat, iskolákat és egyházakat is bőkezűen támogattak. A kölcsönzés csaknem a korszak végéig alkalmi jellegű és szűk körű maradt. Csak a polgári forradalmat megelőző évtizedekben jöttek létre az első pénzintézetek, amelyek iránt azonnal rendkívül nagy lett az érdeklődés.

A polgári forradalomig tartó időszakban Kecskemét társadalmá is számottevő változáson ment át. Az előző másfél évszázadra annyira jellemző migráció évtizedeken át most is fellelhető maradt, de jellege merőben más lett. Nem a létüket, életüket mentő tömegek zúdultak ide, hanem munkát és boldogulást kereső emberek, családok igyekeztek a betelepedéshez engedélyt szerezni. Iparosok és kereskedők százai, chirurgusok, tanárok, orvosok és patikusok sora jött hosszabb-rövidebb időre, és sok közülük le is telepedett. Ennek nyomán a más nemzetiségűek száma jelentősen megnőtt. Korábban csak a cigányság tért el szokásaiban, nyelvében a lakosság többségétől. Számuk azonban még a forradalom idején is alig haladta meg a százat. A görög és a zsidó kereskedők évtizedeken át tevékenykedtek a városban, de csak a század második felében kaptak engedélyt letelepedésre. A zsidók első zsinagógájukat 1817-ben, a görög kereskedők pedig ortodox templomukat 1829-ben építették fel. Szlovákok iparosként és nyári munkák végzőiként a szabadságharc befejezésétől ismételten érkeztek, és jelentős számban le is telepedtek. A reformkorban a piarista gimnáziumban a szegény sorsú szlovák gyerekek százai szerezték meg a műveltség alapjait és gyarapították nemzetiségük értelmiségét. A németajkúak közül legtöbbször különféle mesterségeket űztek, ezért hosszú időn át könnyen kaptak letelepedésre engedélyt. A nemzetiségek még együttesen is a teljes lakosság elenyészően csekély részét alkották, de a város gazdasági életében mind jelentősebbé váltak. Többségük már az első generáció során asszimilálódott.

A város lakosságának számával kapcsolatosan ezen időszakon belül is sok pontatlanság, megalapozatlan feltételezés vált ismertté. A szabadságharc lezárásakor a háborús veszteségek és a pestis miatt ötezernél többen aligha éltek itt. A dikális összeírások szerint az adózók száma 1707-ben 663 volt, és még 1725-ben is csak 767 adózót találunk. 1757-ben viszont – az ismételt súlyos pestisjárvány ellenére – már 2872 fő található a jegyzékben. Ezzel összhangban van az első pontosnak mondható, 1771-ben készült összeírás adatai. A jegyzék alapján a város lakosainak száma 15.348 fő volt. A II. József kori összeírásban (1786) pedig számuk 22.677-re bővült, és az 1850. évi szerint már 39.834 lett. Az viszont

kétségtelen, hogy az ország legnépesebb mezővárosa maradt mindaddig, amíg törvényhatósági jogú várossá nem vált.

A társadalom belső szervezete érdemben nem változott, csak kisebb-nagyobb hangsúlyeltolódások észlelhetők. Mivel a rendi társadalom változatlan maradt, a helyi nemesség továbbra is létezett. Számuk a betelepülések révén jelentősen nőtt. A század második felétől mind erőszakosabbá váltak követeléseik, melyek révén kiváltságukat szerették volna a tanácsra és a város lakosságára erőltetni. Bár sikerrel nem jártak, próbálkozásaik, vádaskodásaik a tanácsnak igen sok gondot okoztak, és jelentős belső feszültség forrásává váltak. Önálló szervezetet nem hozhattak ugyan létre, de a város vezető testületeiben számuk, befolyásuk egyre nőtt, és sorra blokkolni tudták a mind szükségesebbé váló gazdasági és társadalmi reformokat.

A társadalom gerincét változatlanul a telekkel rendelkező gazdák alkották. Tagoltságuk birtokaik alapján lényegesen erőteljesebb lett. A leggazdagabbaknak a vagyona, a legszegényebbeknek pedig a száma nőtt erőteljesen.

A zsellérek aránya a lakosságon belül számottevően emelkedett, a pásztoroké pedig az állattartás jelentőségének mérséklődésével folyamatosan csökkent. A tanyás gazdálkodás térhódításával mind a cselédek, mind pedig a nap-számosok, bérmunkások iránti igény megnövekedett. Külön is utalnom kell a kertészekre, akik a gazdák egyes tanyáin őrizték a felszereléseket, a jószágokat és a terményeket. Ezekből adódóan a XIX. századra korábban nem tapasztalt gazdasági és társadalmi ellentétek sora jelent és erősödött meg, amelyeknek féken tartása a tanács számára mind nagyobb feladatot jelentett.

Tekintettel arra, hogy a társadalmi munkamegosztás differenciálódása a századfordulón lelassult, az iparosok és kereskedők száma bár a lakosság gyarapodásával bővült, de a belső arányokon ez kevés változást eredményezett. A mezőgazdasági munkáktól független személyek 1707-ben a lakosság tíz százalékat alkották, és ez az arány a polgári átalakulás előtt sem érte el a tizenkettőt. Mivel a gazdagabb rétegük számottevő része idegen anyanyelvű volt, és csak lassan asszimilálódott, a város igazgatásán belül súlyuk a kívántnál lényegesen kisebb maradt.

Az iskolák számának növekedésével, a gimnáziumok felső tagozatának kiépítésével, és főként a jogi kar létrehozásával a világi értelmiség száma és súlya jelentősen megnőtt. Ettől kezdve emlegetik Kecskemétet az iskolavárosok között. Az 1828. évi összeírás alapján 29 főt sorolhatunk – kisebb megszorításokkal – ebbe a társadalmi csoportba. A szenátorok többsége (7 fő) jogi végzettségű volt. Idevették a hivatalnokok számottevő részét is: adószedő (1), jegyző (1), írnok (1), postamester (1), pedagógus (8), ügyvéd (6), orvos (1), patikus (2), (szakképzett) bába (1). A következő két évtizedben számuk jelentősen tovább nőtt, de még így is elég szerény maradt. Többnek a munkássága, tudományos eredménye és hatása országosan is számottevő lett. Közülük kétségtelenül a legkiemelkedőbb Katona József drámaíró, a város ügyésze volt. Azonban Mátyási József költő neve is országosan ismertté vált. Csányi János országos szaklapokban több tanulmányt jelentetett meg. Gömörly Frigyes, Simonyi János és Horváth Döme szenátorok és tisztségviselők voltak. A két gimnáziumban is többen tanítottak, akik ugyancsak

növelték a város hírnevét. A piaristák közül Simai Kristóf, Révai Miklós, Horváth Cyrill és Horányi Elek, a református gimnáziumban tanítók közül pedig Tatay András, Nagy István és Karika János vált országosan ismertté. Rajtuk kívül Hornyik János történész és Szilády Károly nyomdász kezdte munkásságát, és hatott már a forradalom előtt a város szellemi életére.

E másfél évszázad szellemi és kulturális élete olyan vigasztalóan gyarapodó és sokrétű lett, hogy illetlenség lenne itt néhány bekezdésben még felvázolni is. Szakirodalma széles körű, és az átlagon felüli érdeklődést is ki tudja elégíteni.

Bár Kecskemét katonai-stratégiai szempontból távolról sem volt jelentős pont, sorsa mégis több téren összeforrt függetlenségi harcainkkal. A hazafias erők és az ellenfelek minden alkalommal nemcsak figyelembe vették gazdasági erőforrásait, hanem számoltak vele, és messzemenően ki is használták azt. A polgári forradalomból kinövő szabadságharcunk során ennél lényegesen többről volt szó. Kecskemét földesuraival szemben sok évszázadon át igen sok ütközést élt és vívott meg, és anyagi erőforrásait négy évszázadon át néhány főúri család erősen megcsapolta, és jogtalan követeléseik rengeteg gondot okoztak a magisztrátusnak. Az utolsó évszázadban pedig a megváltkozás révén nemcsak tartalékait vették el évenként, és tették lehetetlenné a lakosság számottevő részére a felhalmozást, hanem olyan adósságra kényszerítették a várost, amelynek törlesztése polgári emelkedését fél évszázadra visszavetette. Ezért érthető, hogy néhány nemesi családtól eltekintve a város egésze lelkesen üdvözölte a polgári forradalmat, és igen nagy részt vállalt anyagilag és fegyveresen is a szabadságharcból. Ezen események feltárását és azok ismertetését a közelmúltban több forrásközlésben, monográfiában és kisebb kiadványban is megtettem. Ezért itt egy elnagyolt ismertetés bántó lenne. Azt azonban feltétlenül ki kell emelnem, hogy a közel ezerfőnyi fegyveres szolgálatot végző katona mellett a szabadságharc két tábornoka is szorosán kötődik városunkhoz. Gáspár András itt született, innen indult rendkívülinek mondható katonai karrierje. Klapka György az itteni piaristák gimnáziumában tanult éveken át, és valójában városunkban sajátította el alaposabban a magyar nyelvet, itt vált igazán magyarrá. Gömöry Frigyes nevét nem a sorsdöntő csaták, hanem a helybeli önkéntesek szervezése és irányítása tette emlékezetessé. Muraközy János viszont szabad csapata révén a szabadságharc kritikus szakaszában vált katonai körökben ismertté. Csányi János pedig az osztrák, a horvát és az orosz haderők parancsnokaival szemben védte tőle telhetően a várost és lakosságát. Kossuth itteni fellépése és beszéde, a sokirányú és igen jelentős áldozatok mellett e néhány személy kötődése is újabb impulzusokat adott és ad a szabadságharc emlékének ápolásához.

*

Egy város a generációk sorát testesíti meg. A közösség és tagjainak élete, fejlődése csak áttételesen hasonlítható ugyan össze, de mindkettő esetében megállapíthatjuk, hogy önmagában a sok-sok esemény felidézése, a mégoly jelentős epizódok kiemelése – bár hasznos lehet – semmiképpen sem elegendő egy teljesebb kép, az igazi habitus megformálásához. Többet árul el róluk, hogyan

dolgozták fel kríziseiket, miként használták ki lehetőségeiket. Hasznosabb tehát a részletek helyett arra figyelni, volt-e törekvéseiknek határozott iránya, volt-e környezetükre kisugárzásuk, és volt-e teljesítményüknek íve. Ha megtett útjuk markáns, és fontosabb próbálkozásaik, eredményeik ebbe belesimulnak, akkor már a jövőjük sem lehet kétséges.

Ez az áttekintés Kecskemét esetében remélhetőleg mindhárom kérdésre választ adott. Egy rövid összegzés itt a végén talán mégsem felesleges. A kezdet a Déllő-tó partján létesült szálláshely volt, amely idővel állandó település – a korabeli meghatározás szerint – villa, majd falu, possessio lett, és 1368-ban pedig már mint oppidum került be a korszak közel nyolcszáz magyar mezővárosa közé. Későbbi emelkedését sosem a vak véletlen, nem valamely főúri szeszély vagy politikai konjunktúra határozta meg, hanem lakóinak szorgalma és a szerves gazdasági-társadalmi fejlődés. Kétségtelen, hogy Kecskemét helyét, hasonló társai közül történő kiemelkedését eleinte földrajzi helyzete szabta meg. Ez a számára nem rendkívüli adottság máig érezteti hatását. Egy másodlagos közlekedési gócpont is válhat ugyanis emelőerővé, segíthet egy településnek abban, hogy szűkebb és tágabb környezetétől újabb és újabb impulzusokat kapjon, hogy azután megerősödve azokra folyamatosan hasson, azokat fokozatosan magával emelhesse. Ezt a lehetőségét Kecskemét immár hetedfél évszázad óta felhasználja, és ezt a feladatát folyamatosan ellátja. A török hódítás és néhány földesúrának mohósága visszafogta ugyan szépen induló lendületét, de még így is meg tudta őrizni a Homokhátságon belül irányítószerepét. Több kisebb mezőváros megelőzte ugyan közjogi téren, de a jelzett gáncsoktól megszabadulva a polgári korban gyorsan bepótolta ezt a lemaradást: törvényhatósági jogú város, később megyeközpont, majd megyei jogú város lett, és ma is gazdaságát, népességét tekintve az ország egyik legjobban gyarapodó települése.

Évszázadokon át nagyállattartásával vált az ország külkereskedelmének egyik bázisává, és tőzsérei révén a tájegységen belül annak szervezőjévé. A hódoltság után a belterjesebb növénytermesztés, a sokoldalú szakmai ismeretet követelő tanyás gazdálkodás, a zöldség-, a szőlő- és gyümölcstermesztés révén nyújtott mind bővebb árualapot külkereskedelmünk számára, és hatott országosan is a gazdasági és a társadalmi fejlődésre. Társadalmi feszültségeit konfliktusok nélkül sorra meg tudta oldani. Nem véletlen, hogy Németh László Kecskemét eredményei alapján vázolta fel „kert-Magyarország” programját. A malom-, a konzerv-, majd a szeszipar után a modern technika és a közlekedéssel kapcsolatos iparágak váltak számára meghatározóvá. Mivel viszonylag korán iskolaváros lett, így szellemi és kulturális kisugárzása és hatékonysága mind figyelemre méltóbbá vált, az utóbbi fél évszázadban pedig még gazdasági súlyánál is erőteljesebb. E téren is belső erőforrásai emelték. Vonzásköre pedig sokrétűbbé, és nem csak a két folyam között vált mindinkább meghatározóvá.

Tekintettel arra, hogy történelme során a külső erők és a váratlan események sokkal inkább gátló, semmint felhajtó erőként jelentkeztek, minden ok adott ahhoz, hogy Kecskemét és annak lakossága továbbra is bízson sokirányú adottságaiban, elért eredményeiben. Távlatos jövőjére magabiztosan tekinthet, azt tudatosan építheti.

Felhasznált irodalom

Hegy Klára

2001 *Az oszmán hatalom berendezkedése és működése*. In: Zsoldos Attila szerk. *Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig* 255–328. Bp.

Hornyik János

1860–1866 *Kecskemét város története oklevéltárral I–IV*. Kecskemét

Iványosi-Szabó Tibor

2002a *Kecskemét története 1541-ig*. In: Bárth János (szerk.) *Kecskemét története 1849-ig*. Kecskemét monográfiája I. 89–171. Kecskemét

2002b *Kecskemét a kései feudalizmus korában 1686–1949*. In: Bárth János (szerk.) *Kecskemét története 1849-ig*. Kecskemét város monográfiája I. 229–731. Kecskemét

Kecskemét a kora újkorban (Kézirat, 650 pagina)

Hasonlóságok és eltérések a „három város” középkori és kora újkori történelmében. (Kézirat, 360 pagina)

Novák László

1986 *A három város*. Budapest

2014 *A magyar településszervezet hungarikuma – A Három Város*. In: *Irodalom – Művészet – Tudomány* 46. évf. 192–206.

Orosz László–Füzi László

2003 *Kecskemét irodalomtörténete*. Kecskemét

Szakály Ferenc

2001 *A hódolt megye története*. In: Zsoldos Attila (szerk.) *Pest megye Monográfiája I/2*. 329–544. Bp.

Dobozi Eszter

Fölemel, majd elfelejt

Kecskemét, 650

*Hajlékodból, ha kilépsz,
itt örökké fúj a szél.
Szemedet szúrja homok,
fogaid közt ha forog,*

*csikorog szemcséiből
ezernyi, ám ha kidólsz,
ápol e hely, s eltakar,
megigéz, és itt maraszt.*

*Azt se tudja, hogy ki vagy,
száműzöttnek – enni ad.
Tovafutnál, nem ereszt.
Fölemel, majd elfelejt.*

Hernády Judit

Koháry István lírai meditációi az emberi élet végéről

Elvénült embernek búsuló gondolati...

A 17. században nemcsak a vizuális ábrázolások iránti igény növekedett meg, hanem a különféle elmélkedésgyűjtemények is egyre népszerűbbekké váltak.¹ Ez részint annak volt köszönhető, hogy a meditatív elmélyülés számára alkalmas kiindulópontot jelentettek a képi illusztrációk, mivel az értelem mellett az érzékeket is bevonták az elmélkedés folyamatába.² Vizualitás és értelmi reflexió összekapcsolása megfelelt a kor szellemének, hiszen – Mario Praz megállapítását idézve – a barokk ember „örömét lelte abban, ha a szó jelentését alátámasztotta a plasztikus megjelenítés hozzáadásával”.³

Illusztráció és elmélkedés kapcsolatának jellegzetes barokk példái voltak a jezsuita emblematikus meditációk. Korondi Ágnes mutatott rá arra, hogy az „*érzék bevonása (applicatio sensuum), ami az ignáci meditáció egyik kulcseleme, nagyon jól összekapcsolható az emblémák plasztikusságával és az ebben rejlő retorikai lehetőségekkel*”.⁴ A humanista emblematikát a jezsuita szerzők saját célkitűzésüknek megfelelően alakították át, alkalmassá téve a hívek közötti széles körű terjesztésre.⁵ A négy végső dolog egyikeként a halál is gyakran tűnt föl a külföldi és magyarországi emblémás könyvek tematikájában.⁶

1 Kónya Franciska, *Kép és szó: A barokk jezsuita irodalmi emblémáról és előzményeiről* = Keresztény Szó, 2012/1., 1.

2 Korondi Ágnes, *A jezsuita emblémameditáció műfajának recepciója a kora újkori magyar kegyességi irodalomban = Értékek és ideológiák az irodalomban*, szerk. Korondi Ágnes, T. Szabó Levente, Kolozsvár, Kolozsvári Magyar Irodalomtudományi Tanszék–Kolozsvári Láthatatlan Kollégium, 2008, 93.

3 Idézi Korondi, *i. m.*, 88.

4 Korondi, *i. m.*, 91.

5 Knapp Éva, *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században: Tanulmány a szimbolikus ábrázolásmód történetéhez*, Budapest, Universitas, 2003, 29.

6 Knapp Éva, Tüskés Gábor, *A halál motívuma a magyarországi irodalmi emblematikában = Irodalomtörténeti Közlemények*, 2009, 131–163.

Koháry István mind Nagyszombatban, mind Bécsben jezsuita oktatási intézményben végezte tanulmányait.⁷ A jezsuita iskolákban a tananyag részét képezte az emblémakészítés módszereinek elsajátítása.⁸ Koháry tanulókori leveleiben említést is tett saját műveiről, terjedelmes magyarázatot fűzve hozzájuk.⁹ Később is, egészen élete végéig, fontosnak tartotta e képalkotási módszer felhasználását saját lelki épülése szempontjából. Ezért lakóhelyeinek falain több, valószínűleg saját maga által tervezett, emblémajellegű festményt helyezett el.¹⁰ Kép és szöveg egymást támogató kapcsolata így a költő mindennapi életében is realizálódott, ami bizonyára komoly segítséget nyújtott egyéni meditatív praxisa elmélyítésében.

Az *Elvénuilt embernek búsuló gondolati vagy hogy inkább életének végéről elmélkedési* kötet egyike az 1720-as évek környékén, a pozsonyi Royer-nyomdában megjelent kiadványoknak.¹¹ Két, kisebb eltérést mutató nyomtatványa ismert; mindkét példány hely, név és év megjelölése nélkül látott napvilágot, a kötet cím két különböző értékű kronosztichont tartalmaz. Érdekes röviden számba venni az eredeti nyomtatvány tipográfiai jellemzőit, ugyanis ezek határozottan arra mutatnak, hogy a külön lenyomatként megjelent vékony füzet lírai darabjai egy összefüggő versciklust képeznek. Láttuk, hogy Koháry számára fontos volt az irodalmi alkotással szorosan összefüggő „képíratás”. Ezt példázza a vizsgált mű is: az előzéklapon és az utolsó vers fölött egy-egy grafikus ábrázolás, egy *vanitas*-kompozíció és egy *memento mori* látható.¹² Mivel a nyomtatvány lapjain se oldalszámok, se verscímek nem szerepelnek, az egyes összetevőket csak tipográfiai elemek különböztetik el egymástól.¹³

Az első metszet tehát – egy rövid kísérő versszöveggel – a címlap előtt áll. Erre következik a két tagra osztott kötet cím, amelyek közé egy nyomdadísz ékelődik. *A kegyes olvasóhoz* címzett, kurzívval szedett, négystrófás költemény formailag világosan elkülönül a rákövetkező, fő szövegnek tekinthető darabtól. Ennek a hosszabb, tizenöt versszakos, cím nélküli szövegnek a végén egy újabb nyomdadísz áll, majd ezt követi a *memento mori* ábrázolás, és egy ehhez szorosan kapcsolódó háromstrófányi terjedelmű, ugyancsak cím nélküli záróvers.

A kor szimbólumkedvelő alkotásmódjának megfelelően a két képen megjelenített tárgyak mind jelképeznek valamit. A koponya – mindkét kompozíció leghangsúlyosabb, központi eleme – az emberi halandóság klasszikus szimbóluma volt, a barokk idején szinte már kegytárgy, a többi elem az idő (homokóra) és az élet egyes aspektusainak (fogyó gyertya, kettétört kard, lekaszált gabona) mulan-

7 Lőkös István, „*Üdö mulatás közben szerzett versek*”: *Koháry István költészetéről = Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686–1699)*, szerk. Bodó Sándor, Szabó Jolán, Eger, Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1989, 270–271.

8 Knapp, *i. m.*, 69–85.

9 Thaly Kálmán, *Koháry István tanulókori leveleiből* = Századok, 1876, 392–393.

10 Thaly Kálmán, *Koháry-műemlékek a szent-antali kastélyban* = Századok, 1871, 56–61.

11 *Régi magyar költők tára, XVII. század, 16* (a továbbiakban: *RMKT XVII, 16.*), s. a. r. Komlowszki Tibor, S. Sárdi Margit, Budapest, Balassi Kiadó, 2000, 604.

12 *RMKT XVII, 16.*, 625–626.

13 *A kegyes olvasóhoz* vers kivételével, de ez kevésbé tekinthető valódi, jellegadó címnek.

dóságára utal.¹⁴ Az asztalon fekvő papírlapon a „*sic vanescimus*” felirat olvasható. A közvetlenül a zárlat felett látható kép csak mintegy megismétli az első, komplexebb ábrázolás fő motívumát, elhagyva a mellékes elemeket.¹⁵

Valószínűsíthető, hogy a jezsuita emblémakészítés példája inspirálóan hatott a költőre. A hagyományos embléma három fő elemből állt: a mottójellegű címből, az emblémaképből és a szöveges *subscriptió*ból.¹⁶ A Koháry-kötet emblémaként funkcionáló metszetei cím nélkül állnak, *subscriptió*juk pedig eltérő terjedelmű: az első egy négysoros, a második egy háromszoros négysoros, felező tizenkettes formájú vers. Mindkét textus szorosan kapcsolódik a képi illusztrációhoz, és morális célzatú tanítást közöl. Mivel az első szöveg kifejezés módja feltűnően költőietlen, köznyelvi jellegű, a kép és a nyitóvers kapcsolatában a vizualitás dominál. A kötet végén szereplő metszetenél azonban megfordul ez a viszony, és a háromstrófás költemény válik hangsúlyossá. A két metszet szimbolikus tartalma a halálméltóságokkal összefüggő emblémák tipikus gondolati körében mozog.¹⁷

A lírai beszélő először a metszet szemlélésére szólítja fel az olvasót:

*Ha ide tekintesz, nizzed ezen képpen,
Feiedet, szemedet irták le miképpen,
S-el hid bizonyára, hogy talatak szépen.
Mert halalod után léssen olyan éppen.*¹⁸ (277)

A fenti sorok önmegszólító gesztust is kifejezhetnek, vagyis a ciklusszövegek dialogikus jellege éppúgy értelmezhető externálisan, vagyis kifelé szólóan, mint internálisan. Utóbbi esetben a középkori elmélkedő irodalom egyik ismert szövegtípusához, a *soliloquium*hoz, vagyis az emberi lélek önmagával való beszélgetésének formájához kapcsolódik. A ciklus elején az egyetemes halandóság már tudatosított pozíciójában állva szólal meg a szöveg beszélője, állítását a grafikus ábrázolás üzenetével szembeesítő mozzanattal nyomatékosítva. A rövid vers két variánsa közül a lírai alany az egyikben „megfősült fej”-et, míg a másikban fejet és szemet említ, azaz mindkét esetben a koponyát emeli ki, ami valóban e kompozíciók fókuszpontja, elengedhetetlen eleme volt. A koponyakép gyakorlatilag egy tükörként funkcionál, amelybe a vers olvasójának, illetve lírai alanyának bele kell tekintenie. Ezzel a gesztussal már a ciklus legelején létrejön egy olyan személyes érintettség, amely majd a halálmeditáció gondolatainak hatásmechanizmusát megalapozza. Egyben alkalmas arra is, hogy személyes jelleget öltson; a később többször feltűnő fejmotívum birtokosa mindig az adott költemény kontextusának

14 A barokk és a halál viszonya kapcsán lásd: André Chastel, *A barokk és a halál = Uő., Fabulák, formák, figurák: Válogatott tanulmányok*, Budapest, Gondolat, 1984, 95–114.

15 Ez csupán egy koponyát ábrázol, két keresztbe tett sípcsonttal.

16 Knapp Éva, *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században: Tanulmány a szimbolikus ábrázolásmód történetéhez*, Budapest, Universitas, 2003.

17 Knapp–Tüskés, *i. m.*, 157–158.

18 A kritikai kiadás 76–79. számozású versei tartoznak a vizsgált Koháry-nyomtatványhoz. *RMKT XVII, 16.*, 277–280. A versidézetek mellett zárójelben a kritikai kiadás oldalszámát jelöltem.

megfelelően változik: először „*fejed*”, majd „*fejem*”, végül „*fejünk*”. Tehát amellet, hogy az eltérő igei személyragok jelzik a megszólaló beszédmódjának módosulását, a képek és versszövegek között is szoros motivikus kapcsolatot hoznak létre.

A rövid bevezető darabra következő versből (*A' kegyes olvasóhoz*) a halál explicit tematizálása még hiányzik, ez csak a központi, legterjedelmesebb versszöveg közepe táján fog – megfelelő előhangolás után – újra előtűnni, immár teljes erővel, hogy innentől azután végig dominálja a költői beszédet. Az előzéklap után álló kötet cím azonban már előre jelzi ezt a témaváltást a „vagy hogy inkább” fordulattal.

*

A kegyes olvasóhoz szóló költemény egy akkortájt még viszonylag ritkán megverselt emberi alaptapasztalatot emelt a figyelem középpontjába: az öregséget mint versképző élményt. Nem meglepő hát, hogy a mű fő szövegszervező gondolatalakzatává az antitézis vált. Az első személyű formában megszólaló lírai alany a kesernyés, fanyar hangvétellű felütésben az öregség élethelyzetét a bánat érzelmi minőségével egylényegűként határozza meg:

*Világ veszélyében nem egyszer kerültem,
Ollykor ugyan éppen fülemig merültem,
Iffjú koromban de még-is örültem,
Most már csak búsúlok, mint hogy meg vénültem. (278)*

A verskezdet szubjektív nézőpontú panasza a következő strófában a külsődleges, testi-fizikai tényezők számbavételével egészül ki:

*Kezdet nehezeden lábaim járása,
Akadályoztatik nyelvemnek szóllása,
Ugyan azon szerint füleim hallása,
S-meg homályosodot szemeim látása. (278)*

Ezáltal a vers világában az öregség egy olyan – idővel elkerülhetetlenül bekövetkező – testi állapotként jelenik meg, amely a fizikai erőnlét és az érzékelési képességek megfogyatkozása révén maga után vonja a világi örömök megélésének ellehetetlenülését, vagy legalábbis akadályoztatását. Ennek következményeképpen a lírai én egy voltaképpen pszichés alapú problémával szembesül: a melankólia emberi lelken való elhatalmasodásával. A harmadik strófa fejtegetései – a személyes nézőpont elhagyásával – már erre az általános érintettségre helyezik a hangsúlyt. A vénség negatív aspektusait a rímhelyzetű, sorvégi szavak nyomatékossíva fejezik ki, ráadásul a kifejezőkészlet – „*ínség*”, „*erőtlenység*” és „*betegség*” – elemeinek jelentésstartalma érdekes módon oszcillál a korporális és pszichikus vonatkozású jelentésmező között. Az utolsó sor kéttagú, szinonim azonosítója („*az vénség nyavalya, betegség*”) éppen ezáltal fog majd a következő strófa etikai gondolatkeretéhez szervesen illeszkedni. A kereszténység Szent Pál tanítása alapján kétféle szomorúságot különböztetett meg: az üdvöset, mely

lényegében a bűnbánattal volt azonos, és a kárhozatosat, mely a világi dolgok miatt keletkezett.¹⁹ A lírai alany individuális életében jelentkező öregség is egy ilyen bánatot ébresztő világi tényező. De vajon hogyan képes az ember megsza- badulni e „betegségtől”? A válasz egyértelmű: sehogyan. A költő barokk-katoli- kus világszemlélete azonban nem engedte, hogy a vers lírai alanya megrekedjen a vallási tanítás szerint veszedelmes lelkiállapot útvesztőjében. Hiszen az öregség folyománya, a melankólia eluralkodása a kedélyvilágon már az individuális aka- rat hatáskörébe tartozik.

Koháry egy leleményes gondolati csavar segítségével alakítja át a kezdeti vers- situáció attitűdjét, az elmélkedés mentális-lelki folyamatának közbeléptetésével. Az értelmi reflexió térnyerését jelölő „tudom” említése éppen arra a belátásra utal, hogy az öregség nemcsak betegségnek, hanem orvosságnak is tekinthető. Ráadásul éppen az ifjúkor bizonyos lelki impulzusai ellenében ható medicina:

*Noha tudom aztis, hogy finum orvosság,
Olly betegség ellen, mellyben iffiúság
Sok ízben sénlődik, emberi gyarlóság
S-foitogattya szivét az világi híváság. (278)*

A nézőpontváltás jellegét és indítóokát jól jelzik az „emberi gyarlóság” és a „világi híváság” kifejezések. Az értékszembesítést időszembesítéssel egybekötő strófák most ifjúság és vénység, egészség és betegség, öröm és bú ellentétét vallásetikai dimenzió- ba helyezik. Tehát az öregség létállapotában a melankólia az, ami a szív ép, egész- séges állapotát fenyegeti, de e léthelyzet a pozitív aspektust sem nélkülözi: a tiszta öröm mellett a szívet „fojtogató” világi élvezetek iránti vágyat is csillapítja. Vagyis a vers kontextusában a vénység betegség (érzéki-világi sík) és orvosság (etikai sík) ellentétét hordozza magában, bár itt még negatív oldalára esik a hangsúly. Tudjuk, hogy Koháry költeményét idős korában írta, így joggal feltételezhető, hogy az adott személyes élethelyzet meditatív megközelítése valóban szándékában állhatott. E személyes érintettség azonban nem jelent hangsúlyozott individualitást; a vers az öregség állapotát tipizált formában tematizálja, annak ellenére is, hogy azt a probléma érzékletessé tétele céljából egyéni színekkel festi meg.

A vizsgált ciklus szempontjából azonban jogosan merülhet fel a kérdés: vajon miért kellett a halálelmélkedések tematikájához kapcsolódó versek közé egy vénülő ember bánatos gondolatait ecsetelő művet iktatni? Nyilvánvalóan az öregedés és a halál közötti szoros kapcsolat indokolja a költő döntését. Hiszen az öregség nem más, mint a test lassú, fokozatos elhalása, mely mintegy előre figyelmezteti az embert a halál közeledtére. A betegség szerepe is hasonló, mert szintén az élet mulandóságának tapasztalatát hordozza magában, így a két élet- állapot (a vénység mint betegség) összekapcsolása a halál horizontjában jelenik meg. Az alább idézett egyházi ének sorai érdekes allúziót mutatnak a második strófával összevetve, mivel ezek a már halott ember állapotát írják le, és szintén

¹⁹ „Az Istennek tetsző szomorúság ugyanis üdvös töredelmet eredményez, s ezt senki sem bánja meg; a világ szomorúsága ellenben a halálba visz.” (2Kor 7.10)

arra mutatnak, hogy a műben leírt képesség- és erőcsökkenés a közeledő halál képzetét készíti elő:

*Sok ki mulasokrol mar peldat uehettek,
Az halal mergitöl megh rettenhetnetek,
Mert atiatok fia eö teöriben eset,
Ez csalárd vilagban kik voltak kedvesek.²⁰
[Halandó emberek, kik most jelen vadtok...]*

De vajon a személyes érintettségén túl befolyásolhatta-e még más Koháryt abban, hogy az öregedést tegye meg kötete kiinduló élményévé? Mivel a sztoicizmus etikai vonatkozású tanításai nagy hatással voltak a korszak gondolkozásmódjára, felvethető még bizonyos sztoikus írások inspirációja is. Seneca tesz említést egyik levelében egy bizonyos Bassus nevű barátjáról, akire „*nagy, szinte teljes súllyal nehezedik az öregség*”.²¹ A levél alapvető témája az öregség és a közeli halál viszonya. Bassus alakja a sztoikus ideált testesíti meg, „*erős és derűs, lelkileg nem esik össze, bár testi ereje csökken*”.²² Az öregség állapotáról pedig azt írja a filozófus, hogy „*a többi halálnemhez fűződhet valami remény*”²³, de reménytelen annak helyzete, „*akit az öregkor visz a halál felé*”.²⁴ Felfogásában az emberi élet mulandósága a természet törvényszerű rendjébe illeszkedő tényező: „*a természet nem akart ránk más törvényt szabni, mint önmagára: amit megalkotott, szétbontja, s mindent, amit szétbont, újból megalkotja*”.²⁵

Érdekes, hogy a Koháryhoz hasonlóan börtönben raboskodó Wathay Ferenc volt még az, aki külön verset szentelt a vénség témájának. Énekes könyve XVII. versének már kezdősora jól érzékelteti az ellentétes értékelést: „*Áldott vénség, vigadj, ne bánkódjál*”.²⁶ Wathay sem önmagában vizsgálta ezt az emberi alapállapotot, hanem személyes szabadulási vágyának keretébe helyezve. A 19 versszakból álló költemény gondolatmenete párhuzamba állítható Koháry alkotásával, csak mintegy ellenkező előjellel, a pozitív értékítélet nézőpontjából fogalmazza meg ugyanazokat az állításokat. Wathay azonban nem saját, hanem apósa állapotát verseli meg, ami – érthető okokból – nyilvánvalóan megkönnyítette számára az előnyös aspektus kiemelését.

*

A ciklus következő versében az öregség immár explicit módon, egyértelműen a halálközelség kiemelt élethelyzeteként jelenítődik meg. Ennek során pedig a már többrétűen – részint képi illusztrációval, részint egy egyénített élet- és sze-

20 *Régi magyar költők tára, XVII. század, 15/A* (a továbbiakban: *RMKT XVII, 15/A*), kiad. Stoll Béla, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992, 782.

21 Seneca, *Prózai művei, I*, Budapest, Szenzár Kiadó, 2002, 182.

22 Seneca, *i. m.*, 182.

23 Seneca, *i. m.*, 182.

24 Seneca, *i. m.*, 183.

25 Seneca, *i. m.*, 184.

26 *Wathay Ferenc énekes könyve, II*, Budapest, Magyar Helikon, 1976, 99.

rephelyzet közbeiktatásával – előkészített elmélkedés értelmi mozzanata egyre inkább központi szerepűvé válik.

Az „*Elmémben forgatom elmúlt napjaimot...*” kezdetű, cím nélküli versben a nagyszámú birtokos személyjeles névszók, az egyes szám első személyű megszólaló és az életrajzi utalások következtében a személyes hangütés még erőteljesebb kifejezést nyer. Ezek szerepe azonban itt sem az önfeltárás demonstrálása, hanem a hitelesítés; a didaktikus-morális tartalmak szemléletes, átlelkesített megfogalmazásához járulnak hozzá. Ezt jelzi, hogy a szubjektív múltidézés általános érvényű, a barokk korában közkedvelt témákkal kapcsolatos megjegyzések tarkítják. Az egész vers gondolati tengelyét az emberi személy és az evilági élet viszonyának problematikája alkotja; szerkezetileg két nagyobb tematikus egységre tagolható: az első hat strófát a felidézett életesemények sorozata tölti be, a 7. versszaktól kezdve viszont a beszédhelyzetet már a közelgő halál képzeje uralja. Érdekes arra is felfigyelni, hogy már rögtön a vers felütésében egybefonódnak az emlékezés és az értelmi reflexió mentális folyamatai, ugyanis a lírai alany lelki terének történéseit végig ez, vagyis az emlékezés és elmélkedés dinamikus – hol egymást váltó, hol egymásba oldódó – kapcsolata fogja dominálni.

Az első strófa befejezett melléknévi igeneves jelzői a múlt lezártágát, bevégeztségét hangsúlyozzák, és előkészítik a következő versszakok meglátásait. Az utolsó sorban, az élet külsődleges aspektusai után, a belső lelki viszonyoknak, a szív és az elme megzavart állapotának rajza következik, mely nyilvánvaló megfelelést mutat az előző költemény első szakaszával. Ehhez egy versszaknyi terjedelmű didaktikus fejtegetés csatlakozik; a világról alkotott barokk felfogás jellemző elemei sűrűsödnek egy strófába:

*Ez csalárd világnak tellyes hamisságát,
Mutatot kedvének álhatatlanságát,
Szinlet javainak enyésző hivságát,
Kevés üdő alat elmulandóságát. (278)*

E megszemélyesített világot két fő tulajdonság jellemzi: mulandósága és csalárdsága. Javai ennek révén nem lehetnek mások, csak „szinlet”-ek, vagyis nem bizonyulnak valódi értékeknek; mindez egybecseng az ószövetségi Prédikátor hiábavalóság-filozófiájával (Préd 1,2).

A rövid elmélkedést személyes múltidézés követi; ismét időszembesítés keretében fejeződik ki a lírai szubjektum jelenének vigasztalansága. Ennek során a vers beszélője a „forgandó szerencse kerekén” ülőként látatja önmagát. E toposz a barokk költészet egyik kedvelt témájára utal: a szerencsét gyakran ábrázolták képi és írásos formában is megszemélyesített alakként. Fortuna istennő legfontosabb attribútuma pedig a kerék volt, amelyet ő maga forgatott. A keréken ülők életének íve így egyszer emelkedett, másszor aláhanyatlott.²⁷ Egy másik versében Koháry így ábrázolta a szerencse természetét:

²⁷ A korszak szerencse-képzetének részletes tárgyalása: Gottfried Kirchner, *A fortuna-téma profán értelmezése = Az ikonológia elmélete*, szerk. Pál József, Szeged, JATE Press, 1997, 450–483.

*Alhatatossága, s-ö tulajdonsága álhatatlanságban,
ritkán hizelkedik, s-gyakran mesterkedik, kit hogy ejcsen kárban.
jovait ha osztya, azokat el fosztya, s-embert veti porban.*

*Jár, kél nyughatatlan, szaporán s-úntalan, kerekét forgattya,
soknak Ūraságra fejét méltóságra, némelykor juttattya,
többeknek veszélyre s-keserves inségre s-gyakortáb fordittya.²⁸
(A' szerencse forgandó voltárúl)*

A költő láthatóan törekedett mondanivalója variált megformálására: az ellentét a 4. strófában tovább erősödik, a pozitív elemek már csak tagadás részeként szerepelnek, hogy erre azután a múlt és a jelen szomorú állapotai közötti párhuzam feleljen. A vers beszélője ekkor éri el „kesergésének” csúcspontját, amit az előző vershez hasonlóan újra a sorvégi hangsúlyos helyzetben álló főnevek jeleznek. Az alapszituáció megváltozását, az érzelmi-akarati fordulatot a következő strófa „kel tehát” szókapcsolata mutatja. A sztoikus-keresztény felfogásnak megfelelően a „békével szenvedés” emberi magatartása veszi át a panasz helyét. Koháry a személyiség lényeges elemeit jelző főnevek felsorolásával nyomatékosítja, hogy a jó kereszténynek egész valójával Isten felé kell fordulnia (vö. Mt 22,37). Ezek a sokszor ellentétként kezelt párok (fej és szív; test és lélek; élet és halál) átfogják az emberi egzisztencia teljességét; komplementer fogalmakként egymástól elválaszthatatlan adottságai evilági létezésének. A „törődött szív” Isten irgalmába való ajánlása után a 7. strófában a halál várásának szándéka vezet át a második tematikus egységébe, ahol a haláltéma kibontására kerül sor.

Míg a 7. strófa a célt fogalmazza meg, a 8. az ennek eléréséhez szükséges lelki beállítottság követelményét: „Világnak hívságát szivembüül kizárom”. A konkrét személyes étellel kapcsolatos utalások a 9. versszaktól kezdve elmaradnak, hogy átadják helyüket a halálelmélkedésnek. A világ állhatatlanságának megfelelően az emberi élet stabilitása is csak mulékony látszat, melyet konvencionális, bibliikus eredetű hasonlatokkal világít meg Koháry:

*Mint álom, mint árnyék, életem folyása,
Fogy, múlik, enyészik óránként futása,
Lészen halálomhoz egyik nap jutása,
Isten kegyelmébüül örök nyúgovása. (279)*

A versben szereplő igék többnyire valaminek a belső állapotát vagy tulajdonságát tükrözik, itt válnak egyedül – az életidő futását érzékeltetve – dinamikusá és pörgő ritmusúvá. A halál mint út gondolata a strófaszervezet szintjén is kifejeződik, a folyamatjelleg, a mozgásképzet fokozásával egyidejűleg: a három soron keresztül futó életfolyam képzete az utolsó sorban jut el végpontjához, az eufemisztikus kifejezéssel jelölt halálhoz. Koháry elmés megoldása, hogy a rím-

28 RMKT XVII, 16., 52.

helyzetű szavak közül a létezés mulékony változandóságával ellentétes (örök) nyugovást tette meg a versszak zárószavává.

A 10–13. strófákban Koháry kiemeli az antik mitológia eszköztárából a halállal és túlvilággal kapcsolatos legismertebb, legáltalánosabb elemeket (Párkák, Cháron, Léthe). A három Moira tevékenységét egybefűzi saját személyes sorsával, majd általánosítva is megfogalmazza az emberi halandóság tételét. Ezt azután a keresztény középkor megszemélyesített halálalakjával, az egykor népszerű haláltáncok kaszás csontvázfigurájával kapcsolja össze. Az e képzet mögött húzódó értelmet Pázmány Péter így magyarázta egykor, *Az halálról* című prédikációjában: a Halált „kezében egy nagy kaszát vágólan írván, és a mellé ilyen mondást függesztvén, Nemini parce, senkinek nem kedvezek; arra mutattak, hogy valamint a kaszás a füvekben válogatást nem tézsen, hanem noha egyik magassabb a másiknál, egyik szob a másiknál, de egy-aránt mind levágja, egy rakásba hánnya, úgy a halál nem nézi, hogy emez hatalmasb vagy gazdagb, szob vagy ifiab, erősebb vagy bölcsebb, hanem egyenlőképpen lekaszál, földhöz vér és oly egy-arányúvá tézsen mindeneket, hogy a holt csontok-közöt megválogatható különbsége nem marad az embereknek”.²⁹ A két kultúrkör ábrázolási módjának egybejárása a halál szuggesztívebb erejű megjelenítését teszi lehetővé. A vers beszélője a változatosságra való törekvés céljából váltogatja és kombinálja a személyes hangnemet az általános érvényű megfontolások objektív beszédmódjával:

*Az kegyetlen Párkák noha elkéstének,
Eletemnek véget még nem vettenek,
Tudom, de felőlem nem feletkeztenek,
S-az halál törében bé rekesztettenek.*

*Volt életem kötve Clotho gusalyára,
Fonalát Lachesis fonta orsójára,
Pergetve orsóját nyújtotta hoszára,
Eljut Atroposnak mecző ollójára.*

*Azok szokták éltét embernek nyujtani,
Akarattyok szerint meg hozszabitani,
Midön kedvek tartya, félben szakasztani,
Halál hálójában béis taszítani.*

*Nem szünik körülök Cháron vigyázása,
Lethe vizeiben van hajókázása,
Ez világbúl másra embert hordozása,
S-abbán szüntelenül sok fáradozása.*

²⁹ Pázmány Péter, *Összes munkái*, VII, Budapest, M. Kir. Tud. – Egyetemi Nyomda, 1905, 441.

Iár közel hozzája az keserves halál,
Felvont kaszájával körülötte sétál,
Iffjat és vénet egyaránt lekaszál,
Kaszája fejemre maid nem sokára szál. (279–280)

A Párkák tevékenységének részletes rajza az emberi élet kiszolgáltatottságát és törékenységét dinamikus formában ragadja meg, hogy azután a Cháron-epizód a korábbi útképzet hiányzó elemét, az átmenet mozzanatát egy köztes szintér és egy közvetítő szerepű alak együttesében mutassa fel. Ezt követően a narrátori tekintet elhagyja az alvilág sötét atmoszférájú közegét; figyelme a földfelszínen áldozatokat szedő halálfigura cselekvésmódjára irányul. A haláltáncokból ismert antitetikus párok közül most csak az alaptémához közvetlenül kapcsolódó ifjú és vén példája jut szerephez. Valószínűleg nem véletlenül válik éppen a kasza hangsúlyos motívummá – ez volt az a hagyományos halálattribútum, amely leginkább a fejre vonatkozó értelemben volt használatos. A lírai én lefejezésének mozzanata így a ciklus eleji koponyaábrázolásra is visszautal.

A vers (és egyúttal a megelőző szövegegységek) fő értelemképző motívuma a világ, a szív és a halál. A szívhez kötődnek az érzésvilág történései, legyenek azok károsak (bánat, kesergés) vagy üdvösek (bűnbánat, Istenhez fordulás), de fontos figyelembe venni, hogy a szív ekkor még nem csak a racionalitással polarizált szentimentalitás jelképe volt, hanem sokkal inkább az emberi lény legbenső és legértékesebb valóját jelölte, az érzés és az értés közös székhelyét,³⁰ aminek megromlása az egész ember bukását vonhatja maga után. Ezért is hangzott így az ószövetségi bölcsességi írás felszólítása: „Minden féltve őrzött dolognál jobban óvd szívedet, mert onnan indul ki az élet!” (Péld 4,23).

A mű terében megnyilvánuló világ végig megmarad negatív minőségeket hordozó közegnek. A barokk jellegzetes toposzai valamifajta veszélyes, aktív ártó hatalommal rendelkező lény képében jelenítik meg, olyan tényezőként, ami „csalárd”, „hívságos”, és folyvást kelepccéket állít. Lényegében e negatív aspektusok a versbeli alany keserűségének okai; emberként pedig testi valója kapcsolja legintenzívebben a földi létezéshez, mivel teste a fizikai világ része. Ezért elkerülhetetlenül részesül annak mulandóságából, amelyet az öregedés élettani folyamata mintegy előre jelez. Tehát a lírai ént az öregség a – heideggeri fogalommal élve – világban-való-lét egzisztenciális bizonytalanságával szembesíti. A test börtönében³¹ öntudatára ébredő szubjektum léthelyzete azonban nemcsak a vénülés tapasztalatát vonja maga után, hanem a morális bűn felé való hajlást is. A bibliai külső ember a testi, világias késztetéseknek alávetett ember. Koháry költészetében éppen ezért tölt be olyan fontos szerepet a világtól való belső

30 „A Bibliában és a keresztény hagyományban a szív a lelki élet székhelye. A belső ember szimbóluma, míg a test a külső emberé. [...] A szív az érzelmek helye, ugyanakkor a gondolkodásé és a bölcsességé is.” Szimbólumtár, szerk. Pál József, Újvári Edit, Budapest, Balassi, 1997.

31 A testet börtönrel azonosító metafora platonikus eredetű, korai hatását mutatja, hogy már Szent Pál leveleiben is megtalálható: „Mert gyönyörködöm Isten törvényében a belső ember szerint; de más törvényt látok tagjaimban, ellenkezőt elmém törvényével, és engem rabbá tevőt a bűn törvénye alá, mely tagjaimban vagyok. Én, szerencsétlen ember! Ki szabadít meg engem e halálnak testéből?” (Róma 7,22–24)

elszakadás kívánalma. Bár a kortárs emlékezések bizonyossága szerint a költő személyisége hajlott egyfajta aszketizmusra, mindez nem a világ és az élet vulgáris értelemben vett utálatát, hanem sokkal inkább a világi, külső sorstól – avagy a szerencse kegyeitől – való függetlenedés szándékát jelentette.³²

Amellett, hogy az „*Iffjat és vénet egyaránt lekaszál*” sor már eleve relativizálja az öregség miatti kesergés jogosságát, a zárlat egy új gondolat megfogalmazásával oldja fel az alapszituáció problémáját:

*Kiszabadul lelkem testem tömlöcéből,
Ez árnyék világnak sűrő veszélyéből,
Vesztemre sokképpen hánt kelepcezeiből,
Lészen boldogságom Isten kegyelméből. (280)*

A megelőző strófák elégikus hangnemét hirtelen a bizakodás gesztusa váltja fel, a „*halál mint kívánatos jó*” gondolata jut végül szóhoz.³³ Ezzel a halál egy olyan eszkatologikus perspektívában értelmeződik, amely megfosztja azt egyoldalúan rémisztő, pusztító vonásaitól; egyszerre bír szétválasztó és közvetítő funkcióval: a lelket (benső) elszakítja a testtől (külső), majd átvezeti a túlvilági létezés színterére. A vers elején szereplő „*mostoha sors*” szorításából való feloldozást a lírai alany keresztényi hitvallásának megfelelően Isten kegyelmétől várja.

A vers terében megjelenő ember léthelyzetét meghatározó három fő tényező – a külső világ, a benső szubjektum és a halál – egymással állandó kölcsönhatásban léteznek. Erre mutat, hogy az elmúlás jelentéstartományához köthető kifejezések már az első strófától kezdődően átszövik a mű textusát. A lírai szituáció azt sugallja, hogy végérvényesen csak a halál – szabadítóként felfogva – oldja fel pozitív módon a külső és a belső közötti ellentétet, mely az egzisztenciális létezését világbeli jelenléte során elkerülhetetlenül áthatja.

*

A következő, szintén cím nélküli, „*Tanácsos fejünknek leirt képét néznünk...*” kezdetű versben már a halálra való készülés feladatára helyeződik a hangsúly. A vénség miatti kesergés e költeményből teljesen elmarad, helyét a halandóság tudatosításának szándéka veszi át. A cikluskezdő vers távolságot és tanítói szerepvállalást jelző felszólítása megváltozott formában ismétlődik meg: a lírai én már nem egyes, hanem többes szám első személyben, az egész emberiség sorsával közösséget vállaló szubjektumként szólal meg. A közösségi beszédmód keretében megformálódó direktív gesztus az olvasót ismét a halál jelképes ábrázolásának szemlélésére készíti:³⁴

32 Jelenits István, *Koháry István: Ez világot senki által nem élte, sem kedvére mindenkor, bú nélkül nem élte = A régi magyar vers*, szerk. Komlószi Tibor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979, 361.

33 Pázmány egy egész prédikációt szentelt a témának *Hogy a halál kívánatos jó* címmel: Pázmány, *i. m.*, 633–651.

34 Az elmúlás redukált megjelenítésmódját képviselő, egyszerűsített koponyakép nyersségével talán még erőteljesebb hatást is ér el, mint az előzéklapon szereplő allegorikus *vanitas*-kompozíció.

*Tanácsos fejünknek leirt képét nézniünk,
Méltó halálunkról nekünk emlékeznünk,
Nem-is illik arrúl soha feletkeznünk,
Ne lehessen könnyen éltünkben vétkeznünk. (280)*

A lírai alany igyekszik a feltételezett olvasót a megfelelő irányulás felvételére ösztönözni. A befogadó három lelki képességhez fordul a normatív világnézeti háttérre utaló „tanácsos”, „méltó” és „illik” szavak jelezte perspektívából megszólalva.³⁵ Először a világ hiúságában elmerült ember legalacsonyabb, szenzuális képességének üdvös irányba fordítását célozza meg, a koponya kontemplatív szemlélésének mozzanatával. Ezt az emlékezés lelki aktusának korrekciója követi, innentől ugyanis már nem az egyéni sors kellemes vagy kellemetlen történéseinek emlékei kapnak helyet a tudati térben, hanem a halál gondolata. Ezzel az inkább emocionális hangsúlyú orientációt felváltja a tisztán mentális aktivitás; a szöveg így eléri, hogy az emlékezés aktusa elmélkedésbe forduljon át. A költői dikció ezután a felismert igazságok gyakorlati-etikai vonatkozására tereli a figyelmet, hiszen a meditatív elmélyülés elsőrendű célja a befogadó akarati dimenziójának megérintése, megmozgatása.

A következő strófa tartalmilag már nemigen nyújt újdonságot, ehelyett inkább a megelőző gondolatokat igyekszik nyomatékosítani, interiorizálni. A „*Kígyó, béka, féreg emészti testünket*” fordulat jól illeszkedik a grafikus ábrázoláshoz, sőt annak hatását mintegy totalizálja az egész test elenyészését dinamikus formában szemléltető képével.

Nem csak a vers, de egyúttal az egész ciklusnak is záróstrófája tömören összegzi a legfontosabb gondolati pontokat:

*Közelget naponként életünknek vége,
Lészen bizonyosan órájának vége,
Világ hívságának ha lesz nálunk vége,
Halálunknak leszen üdvösséges vége. (280)*

A fenti sorok a végképzet különféle síkú értelmezési lehetőségeit játsszák egybe: az első két sor az életidő végességét, a halál elkerülhetetlen tényét fogalmazza meg; a 3. sor áttér a világi hívsághoz való kötődés akarati gesztussal végbevihető megszüntetésének előirányzására, míg az utolsó megjegyzés a személyes, egyedi halál üdvösséges végének lehetőségét villantja fel. A „vége” rím négyszeres használata első rátekintésre persze monotonnak tűnik; ezt alighanem maga Koháry is érzékelte, de azt is, hogy ennek ellenére milyen gazdag jelentésmézőt idéz fel, illetve milyen sokrétű motivikus szálakat létesít a cikluskompozíción belül. A „vég” magába sűríti az egész kötet kulcsmotívumát; az ifjúkor, az örömök, az emberi élet, a világi hiúság és az empirikus idő végét. Jelzésértékűen

³⁵ A három lelki képesség bevonása a meditatív aktusba a szentignáci lelkigyakorlatok jellemző vonása volt. Tüskés Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai*, Budapest, Universitas, 1997, 30–33.

zárja le a nyomtatványszöveg darabjait, de egyúttal a kötet kompozíciójának keretes szerkezetét is megerősíti a cikluscím második tagjára való visszautalással.

*

A vizsgált mű motívumkincsének és gondolati alapvetésének forrásvidéke valószínűsíthetően a korabeli vallási irodalom körén belül határozható meg. Koháry István költészetére egyébként is jellemző volt a hagyományos tartalmak integrációs igénye, a túlzott eredetieskedés kerülése. Mintha egész költői életműve a keresztény világnézet és etikai cselekvésmód begyakorlásának, elmélyítésének szándékával íródott volna; a morális igénynek rendelődött alá a poétikai kifejezésforma. A haláltéma megverselése is ezt a költői szerepvállalást, lírikusi attitűdöt tükrözi. De közelebbről tekintve, vajon honnan meríthetett Koháry e tematikát illetően?

Már a középkori kódexirodalomban feltűntek a halált tematizáló, különféle műfajú szövegtípusok.³⁶ Az *ars moriendik*, *memento morik*, *vanitas*-költemények, haláltáncok (*danse macabre*) célja egyaránt arra irányult, hogy a halál tudatosításával felhívják a figyelmet az emberi életidő végességére és az Isten előtti számadás elkerülhetetlenségére. A halálról szóló irodalom ekkor, és később is hangsúlyosan morális célzatú volt.

A barokk időszak kegyességi irodalma középkori műfaji és gondolati hagyományát vitte tovább, de sokszor módosított, kevert formában, a megváltozott tendenciákhoz és igényekhez igazodva.³⁷ Csak néhány, katolikus szerzőségű példát fogok említeni, hogy ezáltal érzékelhetővé váljon az a tágabb művelődés- és irodalomtörténeti kontextus, amelynek Koháry István műve is szerves részét képezte. Magyarul 1612-ben jelenik meg egy Szent Bernátnak tulajdonított könyvecske, *Szent Bernát világosvölgyi apátúrnak Az jó életnek módjáról való könyve*, melynek több fejezete is említi a halállal kapcsolatos éberség és készülődés fontosságát: „Azért akarta az Úr Isten mi előttünk eltitkolva lenni az utolsó órát, hogy mindenkor ébren legyünk, hogy midőn asztot nem láthatjuk, minden nap reá készüljünk.”³⁸ Vagyis „az bölcs embernek minden élete, haláláról való elmélkedés”.³⁹ A középkori halálról szóló elmélkedések és *ars moriendik* a barokk idejének is kedvelt vallásos olvasmányai, folyamatosan újabb és újabb átdolgozásaik⁴⁰, költői megformálásaik látnak napvilágot.⁴¹ Ilyen volt például a jezsuita Tarnóczy István népszerű *Holtig-való barátság* (1680 k.) című könyve, mely a haldoklók és

36 Szabó Flóris, *Források kódexeink halál-szövegeihez*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1964, 681–690.

37 Kónya, i. m., 1–3.

38 *Szent Bernát világosvölgyi apátúrnak Az jó életnek módjáról való könyve*, kiad. T. Fejes Ildikó, Piliscsaba, PPKE BTK, 2013, 141. (A szövegben mai helyesírás szerint módosítottam.)

39 *Szent Bernát*, i. m., 141.

40 Például Sárkány György, Síbolti Demeter és Vidos Lénárd 1632-ben Gyulafehérvárott megjelenő művei. S. Sárdi Margit, *Ars moriendi és a meghalás gyakorlata = Lélek, halál, túlvilág: Vallásnéptudományi fogalmak tudományközi megközelítésben*, szerk. Pócs Éva, Budapest, Balassi, 2001, 474–487.

41 Laczházi Gyula, *Vanitas és memento mori = A magyar irodalom története, I*, szerk. Jankovits László, Orlovsky Géza, Budapest, Gondolat, 2007, 410–421.

a mellettük tartózkodó emberek számára adott különféle tanácsokat.⁴² Szintén a kor egyik gyakran forgatott olvasmánya volt Illyés István *Soltári énekek és halottas énekek* (Nagyszombat, 1693) című műve, mely a zsolttárfordításokon és halottas énekeken kívül egy *A jól meg-haláshoz való készület* című kis írást is magában foglalt.⁴³ De a kor prédikációirodalmának is gyakori témája volt a halál.

Gondolatilag nagyon közel állnak Koháry felfogásához a fenti, a teljesség igénye nélkül felsorolt alkotások, amelyek egy részét olvashatta is a buzgó katolikus és egyetemet végzett főúr. De nemcsak a kor irodalmi műveinek hatása gyanítható a mű háttérében, hanem a vallási gyakorlatban használt egyházi énekeké is, melyek számos szöveghelyén találkozhatunk a halálra való készülés gondolatával. A 17. század folyamán sorra jelentek meg a katolikus és a katolikus vallásgyakorlat számára átdolgozott, eredetileg protestáns egyházi énekek gyűjteményei: a *Cantus catholici...* (1651), a *Cantionale catholicum...* (Csíksomlyó, 1676) és a század végén Illyés István már említett könyve. Az énekgyűjtemények kiadását ösztönözte a rekatolizációs szándék, s a reformáció által elterjesztett anyanyelvi templomi éneklés népszerűsége a hívek széles rétegeiben.⁴⁴

Koháry mint gyakorló katolikus jól ismerhette a főként virrasztások és temetések alkalmával előadott halottas énekek motívumkincsét. A halál megszemélyesítése, a jellegzetes halálattribútumok, az azonos szóképek, ismétlődő formulák és toposzok mind erre mutatnak. Csak néhány példa a gondolati elemek egyezéseire:

*Majd el-megyünk bizonynal, holnap vagy ma leszen;
Bóldog az, a ki várja ez órájat készen:
Vigyázzatok, magatok ójjátok;
Mindenütt les Halál, járván utánatok.⁴⁵
[IAj Halál, büneinknek te keserves sóldgya]*

*Jaj ha készületlen, Avagy ha véletlen
Eletedet Halál talállya!
Job hogy most készen légy, Es lelkeddel jót tégy,
Halálban hogy kárát ne vallya.⁴⁶
A' halalhoz való készüetről*

A versbeli halálfigura megjelenítési módja szintén a hagyományhoz igazodik:

*Kaszás e' földön a' Halál,
ki mindenütt rendet kaszál.*

42 Kónya Franciska, „Nincs nagyobb szükség az halálnál; de nagyobb barátság sincsen abban való szolgálatnál”: *Halálra való felkészülés Tarnóczy István bestsellerében = Az áhitat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon*, szerk. Bogár Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2013, 133–144.

43 Bogár Judit, *Illyés István Soltári és halottas énekeihez = Régi magyar népelemek és imádságok*, szerk. Bogár Judit, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015, 49–67.

44 *A magyar irodalom története, II*, szerk. Klaniczay Tibor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964, 146–149., 318–320.

45 RMKT XVII 15/A, 792.

46 RMKT XVII 15/A, 787.

*Ereit mutattya, kaszáját forgattya,
Virágokat nem szán, korókkal egybe-hány.
Jaj ódd magad szép virág-szál.⁴⁷
Est messor*

*Halál mind a vadász mindenkor lesbenn áll,
Ajtóknak küszöbén éjjel-nappal őrt áll.
Már sokat levág a sebes kaszájával,
Gyarló ember körül mindenkoron ott áll.⁴⁸*

*

Koháry István lírájának egészét áthatotta az elmélkedés és a vallási áhítat összekapcsolására irányuló költői szándék, bizonyos műveiben e törekvés megéléte különösen szembetűnő – az *Elvéniült embernek...* című kötet is ezek közé sorolható. Koháry e viszonylag kései alkotása figyelemre méltó színfoltja a magyar nyelvű barokk lírának. Ökonómikus módon ötvözi a korszak didaktikus költeményeinek főbb motívumait és gondolati elemeit, egy vallomásszerűen ható, az öregség élményét a halál perspektívája felől tematizáló keretbe ágyazva. Egy olyan összegző, szintézisreteremtő alkotásnak tekinthető, mely jól szemlélteti a barokk líra egyik ágának alaptípusát, a morális célzatú meditatív költeményt; egyúttal tükrözi a korszak olyan jellegzetes tendenciáját is, mint amilyen a műfaji határok elmosása, a képi ábrázolás és irodalmi meditáció egybeforrasztására tett kísérlet.

47 RMKT XVII 15/A, 796.

48 Vargyas Lajos, *A magyarság népzeneje*, Budapest, Planétás, 2002, 489.

Novák László Ferenc

Kecskemét, a Három Város gyöngyszeme

Történeti-néprajzi barangolások az elmúlt évszázadokban

Nagykőrösnek különös kapcsolata alakult ki Kecskeméttel a XX. század közepén. Bács-Kiskun megyét tulajdonképpen a kommunista hatalom hozta létre 1950-ben. Kecskemét már a XIX. század utolsó harmadában kiemelkedett magasabb közigazgatási, törvényhatósági funkciójával, valóságosan is megyei jogú városi minőségbe került, következetesen annak folytatásaként, hogy a korábbi évszázadban szabad királyi városi rang megszerzésére törekedett.¹ Nemcsak pénzügyi, kereskedelmi, ipari központtá vált Kecskemét, hanem közigazgatási, igazságszolgáltatási központi funkciókra is szert tett, s erősítette azokat.

A trianoni ország- és nemzetcsontítás még nem változtatott a megyék területi rendezettségén (az elcsatolt megyék csonka maradványai az itteni megyék területéhez integrálódtak), azonban a Rákosi-korszak elején döntöttek úgy, hogy a legnagyobb, Pest-Pilis-Solt-Kiskun épségben maradt megyét szétdarabolják.² A Baja központú csonka Bács-Bodrog megyerészt, Solt megye egészét, Kiskun megyét, Kiskunlacháza kivételével, valamint Kecskemét közigazgatási környezetét Pest megyéből, Bács-Kiskun megye néven önálló közigazgatási egységgé szervezték. Az új megye központja Kecskemét városa lett.

Az új megyének külön hivatalokra, intézményekre volt szüksége, s ezért munkaerőre, szakemberekre, akik működtetni tudták a megyei közigazgatási intézményrendszert. Ennek tulajdoníthatóan, Nagykőrösről is számos szakember, diplomás ember keresett megélhetést Kecskemét megyeközpontban, vállalva a mindennapi közlekedéssel járó ingázást is.

A megyei intézmények között kiemelkedően fontos, jelentős volt a Kecskeméti Állami, majd későbbi nevén a Bács-Kiskun Megyei Levéltár, amelynek első igazgatója dr. Balanyi Béla nagykőrösi jogász volt, aki a városi hivatali munka

1 Ferenc József Habsburg császár 1857. évi látogatásakor is az uralkodó elé került a kecskemétiék ohaja. A szabad királyi városi címet átmenetileg használta is Kecskemét.

2 Újszász, Tószeg, Vezseny ekkor került Szolnok megyéhez, de például Kismaros és Nógrádverőce (Verőcemaros közös néven), Rád, Penc ekkor került Pest megyéhez Nógrádtól, akárcsak Hont megye csonka része, mint Szobi-járás. Novák László Ferenc, 1998. 251–260.; Hont vármegye déli része (16 község) Pest megye északi részét képezi. A szétdarabolt megyéből megmaradt Pilis megye, s ezért is indokolt lenne az új megyenév: Pest-Pilis-Hont megye használata.

mellett helytörténettel, majd amatőrként régészettel is foglalkozott.³ A háború után ő mentette meg a városi levéltárat és a múzeumi gyűjteményt, s helyezte el a már üresen álló, a pusztítás állapotában lévő katonai mentelep főtiszti épületében. A levéltári anyag 1950-ben Kecskemétre került vele együtt, de a muzeális gyűjtemény továbbra is az egykori 48-as huszárkaszárnya (későbbi nevén, 1849-től katonai mentelep, s mivel ott történt a gazdák loállományának fedeztetése, „csődörös laktanyának” nevezték a kőrösiek) főtiszti épületében maradt. Itt lakott családjával, s dolgozott tovább is, mint a múzeum mellékállású vezetője. Dr. Balanyi Béla 1973-ban került nyugdíjba, s utódjául dr. Iványosi-Szabó Tibort, kiváló középiskolai történelemtanárt nevezték ki a megyei levéltár igazgatójának.

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen történelem, földrajz és néprajz szakosként végeztem 1972-ben, s Pest megye hívására kerültem Nagykőrösre az Arany János Múzeum igazgatójának és szakmuzeológusának. Tekintettel arra, hogy Nagykőrös levéltári anyaga visszakerült 1973-ban az újonnan megszervezett Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Osztályába⁴, így számomra könnyebbé vált a történeti kutatás, amely elengedhetetlenül szükséges volt az Arany János Múzeum „Hej, Nagykőrös híres város...!” című állandó kiállítási monográfiájának elkészítéséhez és a további tudományos kutatásaimhoz.

A kőrösi történeti kutatások szükségessé tették, hogy Kecskeméttel, Cegléddel is foglalkozzak, különösképpen azért, mert a már történeti fogalomká vált „Három Város” létjogosultságát tudományosan is megalapozzam. A Pest Megyei Múzeumszervezet igazgatója – korábban ceglédi múzeumigazgató – dr. Ikvai Nándor bízott meg Cegléd mezőváros XVIII–XIX. századi kutatásával, ami 1982-ben meg is jelent az általa szerkesztett ceglédi tanulmánykötetben.⁵ A nagykőrösi állandó kiállítás megnyitása, 1978 után, Kecskemét kutatását is elkezdhettem. Ebben messzemenően támogatott dr. Iványosi-Szabó Tibor, a megyei levéltár igazgatója, valamint a Katona József Múzeum igazgatóhelyettese, dr. Sztrinkó István kedves kollégám.⁶ Hosszas vizsgálódásaim során módomban állt kutatni Kecskemét XVIII–XIX. századi levéltári anyagát. Többek között a mezőváros tanácsának az élet különböző területeit felölölő és dokumentáló iratait (tanácsi

3 Bálint Alajos régészeti ásatásain is részt vett Nyársapáton, ily módon „tanult bele” a régészetbe. Művészi tehetséggel is megáldotta a Teremtő. Ő készítette a 19-es mártír városparancsnok, Mészáros János domborművét, amit a városháza bejárata melletti falrészén helyeztek el (ti. az aradi munkást a román megszállók a városháza előtt lötték agyon), majd a rendszerváltozás után felcserélték Dezső Kázmér polgármester domborművével, amelyet szintén ő alkotott, s eredetileg 1983-ban, az Arany János Múzeum aulájában került felavatásra, a múzeumalapító polgármester születésének centenáriuma tiszteletére. Novák László Ferenc, 2002.

4 Böőr Lászlót nevezték ki osztályvezetőnek, aki a Csongrád Megyei Levéltár munkatársa volt Szegeden.

5 Novák László, 1982a.

6 A megyei múzeumigazgató, dr. Horváth Attila régész ekkor vált meg a hivataláról. Sztrinkó Pista barátilag mondta, hogy a megyei vezetés rám gondolt utódként, de Pest megye vezetése (dr. Csicsay Iván megyei elnökhelyettes és dr. Ikvai Nándor megyei múzeumigazgató) közölték az ügyben eljáró, személyi anyagomban vizsgálódó Bács-Kiskun megyei személyzeti megbízottal, hogy „Novák elvtárs még fiatal erre a megbízatásra”, így nem lehettem a Katona József Múzeum, illetve a Bács-Kiskun Megyei Múzeumszervezet igazgatója. Dr. Bánszky Pál művészettörténészt nevezték ki 1980-ban, s helyettesének dr. Sztrinkó István néprajzkutatót.

jegyzőkönyvek, iratok, peres jegyzőkönyvek és iratok, hagyatéki, közigazgatási iratok, inventáriumok, adókönyvek stb).⁷ A református és római katolikus egyházak anyakönyveinek kutatása is módomban állott. Elsődlegesen a keresztelési és halálozási anyakönyvek felé irányult az érdeklődésem. Ez utóbbi vizsgálata során a rettenetes 1739. évi pestisjárványra, de a későbbi járványos megbetegedésekről, halált okozó betegségekről is ismereteket szerezhettem.⁸

A helyi történeti kútfők mellett a Magyar Országos Levéltár anyagában kutathattam az úrbéri összeírásokat, amelyekből a települési viszonyokat is megismerhettem, közelebbről Kecskemétet.⁹

A második világháború idején súlyos pusztítást szenvedett a kecskeméti levéltár a múzeum gyűjteményével együtt.¹⁰ A XVI–XVIII. századi jegyzőkönyvek, más dokumentumok elpusztultak a város Szikrába menekített házában, ahol éppen a háború pusztításától szándékozták megóvni azokat. A szorgalmas levéltáros, Balla János másolati jegyzőkönyveket készített a XIX. században a tanácsi jegyzőkönyvekről – ezeket nem „menekítették el”, így megmaradhattak –, s neki köszönhetően, szerencsés módon kutatható a város XVIII. századi története. A város múzeumának igazgatója, kiváló művelődéstörténész Szabó Kálmán is alapos gyűjtőmunkát végzett a levéltárban, így sok értékes néprajzi adat maradt fenn a későbbi kutatás számára.¹¹

Kecskemét kiváló történésze, Hornyik János pozitívista szemléletű, eredeti dokumentumokat közlő forrásmunkái, könyvei nélkül a várostörténet megismerése, kutatása komoly nehézségekbe ütközne.¹²

A kecskeméti kutatásaim is igazolták azt a törekvésemet, hogy a másik két város, Nagykőrös és Cegléd történetének ismeretében a „Három Város” fogalom megalapozott, mély tartalommal rendelkezik.

A korai történeti kutatások fényt derítettek a „Három Város bírósága” létezésére és működésére.¹³ Ennek történeti valósága szükségessé teszi, hogy megvizsgáljuk, milyen földrajzi környezetben, hogyan alakulhatott ki egymás közelségében három jelentős nagyságú, népes település, mezőváros.

A „Három Város” fogalma visszanyúlik a XIV. századig. Nagy Lajos királyunk – éppen 650 évvel ezelőtt, 1368-ban iktatta Cegléd birtokába a Clarissa apácarendet, s ebből az alkalomból határjárást rendelt el. Az oklevél említést tesz arról a tölgyerdőről, amely Cegléd, Nagykőrös és Kecskemét határán húzódott

7 Lásd Novák László, 1987.

8 Novák László, 1982b; Novák László, 1982c.

9 Eddig csupán az 1950-ben kialakított csonka Pest megye anyaga volt ismeretes, Wellmann Imre kutatásaiból kimaradtak a Bács-Kiskun megyéhez csatolt részek. Wellmann Imre, 1968; Szükségesnek tartottam, hogy a történeti Pest-Pilis-Solt vármegye kutatását végezzem. Novák László, 1979; Novák László Ferenc, 2004; Novák László Ferenc, 2005.

10 Dr. Balanyi Béla, „Béla bácsi” elmondása szerint bombatalálat érte az épületet, és megsemmisült az értékes, pótolhatatlan levéltári és múzeumi anyag.

11 A dokumentumgyűjteményt Szabó Kálmán Hagyaték megjelöléssel tartja nyilván és őrzi a Katona József Múzeum.

12 Hornyik János, 1860; Hornyik János, 1862; Hornyik János, 1927.

13 Benkó Imre, 1930.

keresztül. Ez az oklevél igazolja azt is, hogy a három település már jelentősebb volt a környezőkhöz képest, mivel „*trium oppidum seu villarum*”-ként említi. Azaz, a három település a falunál (*villa*) már jelentősebb, városias jellegű, a mezővárosi fejlődés (*oppidum*) állapotában létezhetett.¹⁴

A sajátos történeti körülményeknek, a táji adottságoknak meghatározó szerepe volt a társadalmi, gazdasági fejlődésben, a mezővárosi fejlődés kibontakozásában. A honfoglalás után vidékünket is – templomos és templom nélküli – aprófalvak rendszere jellemezte. A XIII. századi tatárdúlásnak is tulajdoníthatóan depopuláció következett be; azaz a kedvezőtlenebb földrajzi fekvésű és adottságú – a településföldrajzi értelemben „helyi” és „helyzeti energiájú” – helységek elnéptelenedése, pusztává (*praedium*) válása.¹⁵ A három jobb helyi és helyzeti energiákkal rendelkező település, Kecskemét és két szomszédja, magukhoz vonzották, magukba ötvözték a környező kisebb településeket, falvakat, s ezáltal kialakulhatott a tágas belső határuk, amely a mezővárosi fejlődés egyik, azonban igen fontos, meghatározó tényezője.

A Három Város táji adottsága közel azonosnak tekinthető, mivel a Homokhátságon terülnek el.¹⁶ A mezőgazdálkodásnak hasonló körülmények voltak adottak, így a földművelés, állattartás rendszerében egység, azonosság jöhetett létre, a három város sajátosságaként, amelyet valóságosan a kézműipar és kereskedelem koronázott meg. A gazdálkodás, kereskedelem alakította ki a sajátos társadalmi viszonyokat, teremtette meg a civis társadalmat. A kor gazdasági konjunkturális viszonyaihoz jól alkalmazkodtak a mezővárosok. A tágas határ nemcsak a földművelés feltételeit biztosította, hanem kiterjedt legelőterületei, kaszálói által a nagy jelentőségű jószágtartást, s arra alapozódóan a jószágkereskedelmet is. A XIV. század második felében (Mátyás király kora), valamint a későbbi évszázadokban – különösképpen a török hódoltság korában – a nyugat-európai piacok ellátása sóre-marhával, lóval és juhval.¹⁷

A jövedelmező gazdálkodás teremtette meg az erős mezővárosi társadalmat, a civisek világát. A jelentős agrártevékenység, mezővárosi életmód mindinkább megkövetelte és szükségszerűvé tette a kézműipari termelést, amelynek minőségi színvonala, gazdasági jelentősége erősítette a Három Város, köztük kiemelkedően Kecskemét mezőváros szerepét, jelentőségét.

A mezővárosi jogállás kivételes állapotot jelentett. A XIV. század közepén ugyan rövid ideig királyi város (*civitas*) volt Kecskemét vám és árumegállító jogával, azonban földesúri hatalom alá kerülve, a XV. század közepétől, a legfontosabb kiváltságot a földesurak közbenjárásával a királytól nyert vásártartási privilégium jelentette Kecskemétnek, akárcsak – valójában – a másik két városnak

14 Lásd Novák László Ferenc, 1978.

15 Kecskemét és környékének régészeti feltáráshoz Szabó Kálmán, 1938.

16 Cegléd helyzete jobbnak ítéltető, mert déli határa ugyan hasonló a szomszédokéhoz, homokvidék, az északi területe azonban a jobb talajminőségű dombságra is kiterjed (ez képezi a Cserhát délkeleti nyúlványát)

17 Pach Zsigmond Pál, 1963.

is. Kecskeméten már vásárokat tartottak a XV. században, annak első említése 1463-ból maradt fenn.¹⁸

Kecskemét mint vásárváros nagyobb jelentőségre tett szert, amit igazol az is, hogy a török hódoltság korában nem élhettek ezzel a jogukkal a szomszédos mezővárosok.¹⁹ Itt csupán arra utalunk, hogy a hódoltsági állapotban is megőrizte Kecskemét kereskedelmi központ szerepét, Pesthez és Szegedhez hasonlóan. A szomszédos Kőrösről, Ceglédről is rendszeresen jöttek a – Szent Gergely- (március 12.), Szent Lőrinc- (augusztus 10.), Szent Katalin- (november 25.) napi – kecskeméti vásárookra.²⁰

A XVII. századi történeti forrásanyag nagyszerűen igazolja a török hódoltságban önmaguk sorának irányítására kényszerült mezővárosok összefogását. Az egyes mezővárosok autonómiájának fundamentumát képezte a vallás. A protestantizmus (az 1567-es debreceni zsinat határozata nyomán a kálvini ág, kálvinizmus) a mezővárosi önrendelkezést hatotta át a világi (magistratus) és egyházi hatóság (consistorium) szerves összefonódásával. Kecskemét különleges helyzetét igazolja, hogy itt a római katolikusság is, a ferences szerzetesrend jóvoltából, szerepet játszott a közösségi élet, az autonómia szerveződésében.

A mezővárosi önrendelkezés legszembetűnőbbben a bíraskodásban nyilvánult meg. Kecskemét mint török fennhatóságú mezőváros (a másik két várossal együtt hászváros) nem válhatott függetlenné Pest vármegyétől, jöllehet az a közigazgatási hatalom távol volt, Nógrád vármegyébe menekült a törökök elől, előjárói Fülek, Nógrád, Szécsény várában látták el hivatalukat.²¹ A kecskeméti ügyek intézésébe bevonták a másik két városbelieket is, sőt a környező, de távoli helységekből érkező piacozókat is, akiket a kecskeméti magisztrátus a bíraskodásába vont, meghívta őket ítélezésére. Ezért is nevezték őket „fogott bírának”. A „Három Város bírósága” létezése, illetve működése már a XVI. század végétől ismeretes.²² A „Három Város bírósága” nemcsak Kecskeméten, de Nagykőrösön és Cegléden is működött.²³ A helyi törvénykezést, illetve joghatóságot Pest vármegye tartotta ellenőrzés alatt. Ezért is, súlyosabb esetekben, Pest vármegye ítélőszéke elé kerültek az ügyek, s az ítéletek végrehajtása a vármegye, a viceis-

18 Sárosi Edit, 2011. 4.

19 Nagykőrös mezővárosi jogállását I. Lipót erősítette meg 1693-ban, s biztosította a szabad vásártartás jogát. A XVIII. század közepétől már negyedik alkalommal, Anasztáziusz vagy Szent György napján (április 24.) is tartottak országos állat- és kirakodóvásárt. Novák László, 1978.

20 Hornyik János, 1860. 249–250.; A XVIII. század közepétől május 10-én, Gordián napján (a XIX. század közepéig prosperáló híres „fehértói zöldvásár” valamint szeptember 26-án, Ciprián-napon is tartottak vásárt. Hornyik János, 1927; Novák László Ferenc, 2015.

21 Itt szükséges említést tenni az ún. paraszt vármegyéről, amely végeredményben Pest vármegye hatalmának előretolt állása volt. Novák László Ferenc, 2015; Vö. Szakály Ferenc, 1969; Szakály Ferenc, 1982.

22 Kecskeméten maradtak fenn XVI. századi történeti források – XX. század közepi pusztulásuk hatalmas veszteség –, amelyek erre is bizonyosságot szolgáltak. Hornyik János, 1861. 98–99.

23 Például „Fogott emberek számára hozatta[m]’ Mustott dn 25.” – jegyezte föl a kőrösi számadó 1653-ban, abból az alkalomból, hogy a város főbírájának hívására összeült a Három Város bírósága. MNL PML NkV SZK 1653/54. 181.

pán jóváhagyásával történhetett meg (pl. 1654-ben a két nagykőrösi boszorkány halálos ítéletének végrehajtása, megégetése).²⁴

A Három Város fogalom a törökök kiűzése után, a rendi viszonyok helyreállása után jelentőségét veszítette.

A török hódoltság idején nemcsak a vármegye, de a földesurak is kénytelenek voltak a biztonságos királyi fennhatóságú területekre, így Nógrádba menekülni (pl. Kecskemét legnagyobb földesura, Koháry István Fülek várkapitánya is volt a XVII. század második felében). A mezővárosi közösség, élén a magisztrátussal, a tanáccsal, amelyben a mezőváros legtekintélyesebb és vagyonosabb cívis gazdái foglaltak helyet, viszonylag nagy önállóságra tett szert. A társadalmi élet meghatározója volt a vallás, amely az autonómiát birtokló mezővárosi közösség kohéziójának legszilárdabb tényezője volt. Míg Cegléden és Nagykőrösön a kálvini vallás vált egyeduralmukodóvá, Kecskeméten a protestánsok (többségében reformátusok, kisebb részben lutheránusok) mellett a katolikuság is fontos szerepet játszott a hitéletben, de a mindennapi életben egyaránt. Köszönhetően a helyben megmaradható ferences rendnek, a kolduló barátoknak.²⁵

A törökök kiűzését követően, a XVII. század végén, ténylegesen a Rákóczi-szabadságharc bukása után (1711) a Habsburg királyi hatalom megerősödése folytán vette kezdetét a rendi restauráció. Ennek egyik legjelentősebb megnyilatkozása volt az újszerzeményi birtokigazolások az 1688-ban megszervezett Újszerzeményi Bizottság előtt (*Neoaquistica Commissio*), amely nemcsak tisztázta a birtokviszonyokat, hanem új birtokstruktúrát is kialakított (ti. akik a török időbeli birtokjogukat nem tudták igazolni, a bécsi kamara elkobozta ősi jószágukat, s másoknak juttatta).

Ebben a tekintetben Cegléd helyzete bizonyult a legegyszerűbbnek – egyben a legragikusabbnak –, mivel a testületi földesúr, a Clarissa apácarend 1714-ben már igazolta ceglédi birtokjogát. Ez a mezőváros katolikus földesúri hatalom alá került, s az – a „*cuius regio, eius religio*” alapján – megtörte a protestáns hegemóniát, felszámolta a mezővárosi autonómiát. Az urbárium bevezetésére már 1744-ben kísérletet tettek az úrbéri, jobbágytelki viszonyok megteremtésére, de az csupán Mária Terézia 1767-es úrbérrendelete után következett be. A viszonylag szabad mezővárosi közösséget az úrbéri viszonyok közé kényszerítették, s közvetlen hatalmat gyakorolt felettük az apácarend, majd jogutódja, a vallásalapítványi uradalom.²⁶

Kecskemét és Nagykőrös helyzete ha nem is egyszerűbbnek, de mindenféleképpen jobbnak tekinthető, mert több földesúri család birtokolta, így azoknak nehézséget jelentett a földesúri javaik törvényességének bizonyítása.

Nagykőrös fele része a Keglevich grófi család tulajdonában volt, s rajtuk kívül még számos család mondhatta magát a mezőváros földesurának. Tekintettel

24 Novák László Ferenc, 2015.

25 A nagy egyházi rendek valóságosan is földesurak, földbirtokosok voltak, nekik is menekülniük kellett a törökök elől, akik a katolikusok közül csak a szegény ferenceseket túrték meg, nemcsak Kecskeméten, de más hódoltsági helységeken (pl. Gyöngyös, Jászberény, Szeged, Szolnok is). Salamon Ferenc, 1885.

26 Novák László, 1982e.

azonban arra, hogy a XVI–XVII. században a birtokviszonyok javarészből a feledés homályába veszttek, ennek következtében a földesurak birtokvisszaszerzési törekvése elé szinte elháríthatatlan akadályok gördültek. A Keglevichék már 1702-ben igazolták birtokjogukat (Nagykőrös magisztrátusa meg is fizette a kamarának az ezért kirótt fegyverválságot).²⁷ A Keglevich család a tényleges birtoklásért birtokkihasítási pert indított (1756-ban „ex usu”, majd 1772-ben „ex jure” proporcionális pert), azonban eredményt nem értek el, Nagykőrös királyi jóváhagyással megmaradhatott autonómiájában. Mint korábban is, fizetniük kellett a földbirtoklásért (cenzus), de végül is a földesurak arra kényszerültek a XIX. század elején – mivel távol éltek –, hogy eladják birtokukat Nagykőrös város közösségének. Ezt követően mehetett végbe a lakosság birtokmegváltkozása, a redempció.²⁸

Kecskemét is több földesúri családot mondhatott magáénak. Közöttük a Koháryak rendelkeztek a legnagyobb birtokkal, a mezőváros legtekintélyesebb urai voltak. Különösen a XVII. század közepétől – azután, hogy 1663-ban a törökök hatalmas támadásba kezdtek a „Szejdi-járás” során, Nagyváradot elfoglalták, de még északon Érsekújvár is a kezükre került – mindegyre erősítette befolyását a hódoltsági részek felett Pest vármegye, következésképpen Koháry István is a kecskeméti birtoka felett. A Koháryak számára nem jelentett gondot a birtokigazolás (mentesültek a birtokigazolás alól), hatalmuk alá vonták a mezővárost. Koháry István a földesúri bíraskodást is bevezette (még pallosjogot is szerzett 1712-ben), így a mezőváros közvetlen hatalma, irányítása alá került. Ennek ellenére azonban Kecskemét mezőváros-autonómiája nem szűnt meg, Nagykőrössel összehasonlítva azonban hátrányosabb helyzetben létezett. Mivel a mezővárosi tanács intézkedéseinek feljebbviteli joghatósága a földesúri úriszék volt, csak utána fordulhatott a magisztrátus a vármegyéhez, ellentétben Nagykőrössel, ahol a Keglevicheknek nem sikerült úriszéki bíraskodást bevezetni, így közvetlen feljebbviteli hatósága a vármegye lehetett.

Koháry földesúri befolyása, hatalma nem bontotta meg Kecskemét mezővárosi egységét, autonómiáját. Jóllehet a földesurak – mint Kőrösön is – igazolták birtokjogukat, azonban ténylegesen nem voltak képesek közvetlen hatalmuk alá, magángazdaságukba vonni, majorsági gazdálkodásra berendezkedni. Ennek is betudhatóan, Kecskeméten is megtörténhetett 1834-ben a redempció, a kecskeméti birtokmegváltkozása.²⁹

Kecskemét mezőváros törzshatára tehát a kecskeméti birtokában maradhatott. A legnagyobb földesúr, a Koháry család a város területén nem alakíthatott ki magángazdaságot, csupán a pusztákon rendezkedhetett be uradalmi gazdálkodásra, így Szentlőrinc és Vacs pusztákon.³⁰

27 A tulajdonjog, a birtoklás jogosságának igazolása után a birtok értékének 10%-át kellett fegyverválság (*Jus Armorum*) címén megfizetni: azaz a törökök kiűzéseért is fizetni kellett a földbirtokosnak a Kamarának.

28 Novák László, 2006.

29 Novák László Ferenc, 2006.

30 Szentlőrinc Nagykőrös pusztája volt a XVIII. század közepén, amit Kecskemét rendkívüli módon sérelmezett, de végül is a mezőváros tulajdonába kerülhetett. Hornyik János, 1927. A pusztát a város

A „Három Város” említésére utoljára 1710-ből van adatunk, Nagykőrösről: „*M. Gralis Esterhazi Antal Úr ő Excell'k vevén az három város e'gy hordo Bort fizettünk az árrában Tall. 12. poltr 12.*” – jegyezték fel a város kiadását a számadás-könyvben.³¹ A kuruc tábornokot a „Három Város” egy hordó borral ajándékozta meg, s annak költségének a Kőrösre eső részét könyvelte el a számadó második bíró.

A „Három Város” fogalom a Rákóczi-féle szabadságharc után okafogyottá vált. Az egyes mezővárosok más-más körülmények közé kerültek, önálló életet éltek ugyan, de erőteljes földesúri befolyás alá kerültek, s ennek következtében már egymás támogatására nem is hagyatkozhattak, nem lehetett szükség, nem is kerülhetett sor az összefogásukra. Valójában a Három Város együttműködését a jogi helyzet, földesúri hatalom lehetetlenítette el, ugyanakkor a helyreállt feudális rendi viszonyok között, felettük is, Pest vármegye közvetlen és hatékony joghatóságot gyakorolt Pest-Budáról.³²

Annak ellenére, hogy a Három Város már nem működött együtt, nem támaszkodtak egymásra, a megye ezt a különösnek tartható „mezőváros-konglomerátumot” kezdetben még fontos hatalmi tényezőnek tartotta. Különösen a Rákóczi-szabadságharc bukása utáni években, az átmeneti időszakban, amikor a rendi restauráció még kifejlődő állapotban volt. Például „*Becsületes Kecskeméti, Kőrösi, és Ceglédi Bírának. Bizodalmas jóakaró Bírák, Tanács és Eskütt Uraméknak. Ajánlom szolgálatomat Kegyelmeteknek ...*” – írta kurrens levelében Imre János viceispán 1711 júniusában, értesítve őket, hogy a vármegye gyűlést tart „*in campo Pestiensis, ad Rákos*”.³³ Mint régen, vármegyeháza híján a Rákos patak mezején.

A Három Város azonban, mezővárosi fejlődéséből fakadóan továbbra is megőrizte társadalmi, gazdasági sajátosságát, jelentőségét. Mint például a kötetlen, illetve szabad határhasználati – mezeikertes, tanyás – rendszert, az árutermelő

földesura szerezte meg, ezért még a XX. század első felében is a Koháryszentlőrinc nevet viselte; Vacs puszttal kapcsolatban egy személyes vonatkozású érdekességet említhetek. Édesapám (Jovanovich-Novák Novák) órásmester volt Irsán (1950-től Albertirsa). Ő mesélte nekem, hogy még a harmincas években, egy alkalommal hintó állt meg a főutcán lévő házunk, az üzlete előtt, és egy úr szállt le róla. Bemutatkozásuk során tudta meg, hogy Coburg herceg jött el hozzá Vacsról, hogy órát vásároljon üzletében.

31 MNL PML NkV SZK 1710/11. 42. pag.

32 A város előjáróinak mint korábban, az új helyzetben is rendre meg kellett jelennie a vármegyén hivatalos ügyekben, s erről tájékoztat a kőrösi magisztrátus kiadásait könyvelő számadóbírója: 1711-ben „*Budara menvén az Uj Biroslag alkalmatosságával viaticumot es discretioval, S más vásárlással költ el Tall 12.*” – jegyezte fel. MNL PML NkV SZK 1711/12. 26. pag.

33 Ekkor a Három Város még régi fényében, tekintélyében tündökölt, Cegléd is még egységben, protestáns hegemoniájában gyakorolta autonóm hatalmát, távol állt a földesúri alávetettség réme (a Clarissák 1714-ben igazolták birtokjogukat). Érdekességként említhető, hogy a vármegyei hatalom is még gyenge lábón állt ebben az időben. A Három Város előjáróit gyűlésre hívták össze, amelyet vármegyeháza nem létezésében Pest városa mellett, Rákos mezején tartottak, mint régen az országgyűléseket, szabad ég alatt. A meghívott három városi előjárókat arra is kérte az alispán, hogy élelmiszerral járuljanak a vármegye vendéglátásához: „*A Vágókat (már harmadszor intem Kglmeteket, a kik a jobb részről Eökrökbül s a javából teljenek ki) felhajtani szorgalmatoskodjék Kglmetek és ha mostani Mező Táborban szállott ügyemet valami szép házi kenyerekkel megsegítendi Kglmetek, meg háláló kötelességgel veszem...*” – írta körlevelében. Novák László Ferenc, 2015. 75.

jellegű állattenyésztést, kereskedelmet, kézműipart, a cívis társadalmi életformát. Nem véletlen, hogy Kecskemét kiváló tudósa, Váczy János tényszerűen, plasztikusan mutatja be a XIX. század végén, jellemzi a rokon vonásokkal bíró Három Várost, azok összetartozását.³⁴ A XX. század első felében Erdei Ferenc szociográfiai munkáiban, külön-külön jellemezve, ugyanakkor egészében együtt is szépen körvonalazódnak a mezővárosok sajátosságaikkal, arculatuk, társadalmuk, gazdaságuk különlegesnek mondható vonásaikkal.³⁵

A XVI–XVII. századi sajátos történelmi helyzet, a török hódoltsági állapot, a vármegye kényszerű távolléte teremtette meg az ún. „paraszt vármegye” intézményi rendszerét. Mint utaltunk rá, a magyar közigazgatás Pestről elmenekült a biztonságos királyi Magyarországra, Nógrádba (Nógrád, Fülek, Szécsény vára „hivatali” székhelyekkel), de a török–Habsburg „kettős hatalomnak” tulajdoníthatóan befolyása nem szűnt meg az alföldi, megszállt részek felett.³⁶

A XVI. század végén hatalmas pusztulást szenvedett a Duna–Tisza köze, falvak sokasága néptelenedett el, s lakossága keresett oltalmat a biztonságosabb törökök által oltalomban részesített mezővárosokban, vagy a törökök által kevésbé háborgatott vidékeken. A tizenöt éves háború (1591–1606) után a jobb helyzeti és helyi energiával rendelkező falvak újjáéledtek (pl. Monor, Ócsa, Kécske, Kürt, Várkony, Tószeg). A közállapotok biztonságát sok minden veszélyeztette. Vidékünkön gyakoriak voltak a végvári katonák túlkapásai, a lakosság sanyargatása, kóborlók, rablók támadásai. Ezek miatt is Pest vármegye az ún. „paraszt vármegyék” megszervezését tartotta szükségesnek. Egyes falvakban hadnagyot választottak, aki tizedesek segítségével mozgósította a helyi és környező falvak lakosságát veszedelem esetén.

A „paraszt vármegye” fogalmának értelmezése érdekességet vet fel. Tulajdonképpen arról lehet szó, hogy a vidék, falvak földművelő lakossága, a „parasztság” által alkotott önvédelmi szervezet, amely a tényleges vármegye előretolt állásának tekinthető. A paraszt vármegye, mint katonai-rendőri szervezet élén a kapitány állt, s tizedesek biztosították annak működését, hatalmát. Mivel azonban korlátozott, rendfenntartási, biztonsági funkciókkal rendelkező szervezet volt, a „paraszt” megnevezése arra is utalhat, hogy a vármegyének mintegy „kistestvére”, valójában egyszerűbb szervezete, „előretolt állása” lehetett.

A történetkutatás megállapítja, hogy már a XV. század végén a kialakult jobbágyság azonos volt a parasztsággal, a földművelők közösségével. Az 1514. évi nagy felkelés leverését követően a Werbőczy-féle törvénykönyv (*Tripartitum*) parasztokat (*rustici*) nevez meg, akiket a lázadás miatt „*mera et perpetua rusticitas*”-szal, azaz teljes és örökös parasztsággal sújtottak. Valójában röghöz kötötték, a parasztság örökös röghöz kötött jobbágyság állapotába került. „A XVI. század derekától kezdve aztán a rusticus-nak, illetőleg a magyar nyelven a paraszt-nak ezt a jobbágysággal való egyértelműségét egyre gazdagabban ömlő írott forrásokban, köztük most már latin nyelvű törvények és helyhatósági jogszabályok mellett a magyar

34 Váczy János, 1891.

35 Erdei Ferenc, 1937.

36 Szakály Ferenc, 1969.

nyelvi jogszabályokban is nyomon tudjuk kísélni. A paraszt és a jobbágy társítása ezután is előfordul a helyhatósági jogszabályokban, de legtöbbször már egymagában kerül elő: így is téveszthetetlenül fejezi ki a társadalmi állapotot, akár törvényekben, akár helyhatósági jogszabályokban, akár a földesúri iratokban. A különféle szövegekből világosan kitűnik, hogy a *rusticus*, a parasztember, a parasztszemély, a paraszti kéz, a *ruralis* vagy *rustica*, *rusticana persona* stb. kifejezésekben az emberek társadalmi állapotát, státusát, illetőleg *conditio*ját kívánják megjelölni. A helyhatósági jogszabály mintegy már meg is magyarázza, hogy a parasztok: jobbágyok. A társadalmi állapotot sokszor azzal fejezték ki, hogy a parasztot esetenként kifejezetten szembeállítják a nemessel, a rendet a renddel. Ilyen esetben megkülönböztetéssel szólnak gyakran parasztfundusokról vagy parasztföldekről, vagy ahogyan újabban nevezték: úrbéres földről, esetenként kimondottan szembeállítják a rurális fundust az allodiális, tehát majorsági földdel” – állapítja meg a jeles történész, Szabó István.³⁷

A török hódoltság területén, így Kecskemét és környékén nem alakulhatott ki a jobbágy telekszervezet³⁸, tulajdoníthatóan annak, hogy a földesurak nem merészkedtek erre, csupán a biztonsági királyi Magyarország területéről ügyeltek birtokukra több-kevesebb sikerrel. A XVI–XVII. században a földesurak birtokviszonyai (jobbágyaik száma és a földterület nagysága, az általuk birtokolt telkek száma) a „feledés homályába” merültek – írja Balla Gergely krónikájában.³⁹ Nagykőrösön megmaradt a jobbágytelek-szervezet csökevénye. A földesurak reprezentánsa, a földesúri jogokat gyakorló városi tanács a mezőváros lakosainak és az ide költöző idegeneknek földet adományozott: mezei kertet és „ház után való rétet”, valamint erdőt is.⁴⁰

A jobbágyterminológia valóságos társadalmi kategória volt a XVII. században is. A hódoltság korában nagymérvű volt a Három Városba irányuló bevándorlás, de innen is mentek el lakosok. Ezért is történhetett, hogy egyes földesurak esküvel köteleztették jobbágyaikat a hozzájuk való hűségre. Ebben is Pest vármegye hatóságára támaszkodtak. Ilyen eset fordult elő Nagykőrössel kapcsolatban. A Kishontban, Rahón élő Trombitás János földesúr kívánságára Pest vármegye 1630. május 14-én Fülekre rendelte a nagykőrösi illetőségű Nagy Istvánt és Váczi Mihályt, akiket esküre köteleztek: „Nagy Istvány és Váczi Mihály Kőrösön lakozók a' Nemes és V[ité]ztlő Trombitás János Úr'k Jobbágyi adjuk tudtára, hogj minémű Lelküink ismérleti és eő Kigyelme ellen tett vétkönkért törvényével meg sententiaztatván maradtunk el mindenikünk bizonyos számú birságon, de hogj ezért boszszut állani ne láttatnánk, kötöttünk magonkat arra, hogj ezért sem más okát indulatunkból, más földes Urat, vagy akarmi névvel nevezendő szabados Helyeket, mire el idegenedésünkre eő Kigyelmétől ok találhatnék, nem akarunk titkon sem nyilván keresni, sem semmi nemű szín, és mod alatt, hanem eő Kigyelmét Trombitás

37 Szabó István, 1976. 38.

38 A földesúr házas telket adott jobbágyának, aki annak birtokában – „ház után való” – járulékföldet (appertinentia), meghatározott mennyiségű szántót és kaszálórétet kapott, s használhatta a közös legelőt, de faizásban is részesülhetett.

39 Balla Gergely, 1856.

40 Novák László, 1994.

Uramat, és jövődöbéli maradékit igazán híven és képmutatás nélkül holtig szolgálni, és örökös Jobbágysai lenni...⁴¹

A Három Városban a mezőváros lakosait sem jobbágnak, sem parasztnak nem nevezte a helyi hatóság, a magisztrátus. Hogy mégis köztudatban lehetett, érdekes példa említhető. A „Három Város bírósága” Kecskeméten azért jött össze 1662-ben, mert „néhai és nemzetes kecskeméti jobbágy társunknak, *ugy mint Méhes Györgynek meg maradott árvái*” az örökségen osztozkodni kívántak. A „nemzetes jobbágy” tehát kecskeméti vagyonos ember: egyrészt szabad állapotú mezővárosi jobbágy, másrészt pedig „nemzetes”, vélhetően nemesi ranggal rendelkező cívis gazda. A kecskeméti, a kőrösiek sem tekintették magukat valójában földesúri alattvalónak, mint akik a földesurak közvetlen környezetében éltek a XVII. században, de mint később – a XVIII. században –, az úrbérrel terhelt jobbágyok, például Cegléd jobbágysorba süllyesztett mezővárosi cívis gazdái.⁴² Kőrös földesura, Kátay Ferenc örökébe lépő, akkor még báró Keglevich Miklós is számon tartotta a nemrégiben megszerzett hódoltságai birtokait 1663-ban. A mezőváros központjában fekvő telek, rajta a városházzal az ő tulajdonát képezte, s ezért a kőrösi magisztrátusnak árendát kellett fizetnie. A város számadáskönyvébe jegyezték fel, hogy „*városunk hazajért Kiklevics Miklós Úr' eő Nagha Jobbágyi vőttek raitunk 5 Tall*”. A kőrösiek tudatában nem élt „jobbágytudat”, az, hogy ők is a földesúr jobbágysai, mint azok, akiket Torna várából küldött Kőrösre a járandósága behajtása végett, s jobbágnak mondták őket.⁴³

Pest vármegye a hódoltságai – azaz a székhelyétől távol eső – területeken történő felügyeletét, befolyását, rendfenntartását a „paraszt vármegye” szervezetével biztosította. A falvak lakossága, népessége őstermelő, mezőgazda, földműves, azaz a közjogi megnevezés szerint is paraszt (*rusticus*) volt, így természetesen a falvak lakossága parasztvármegyét alkotott, szervezete a parasztságból állt.

A Három Város, mint szilárd autonómiával rendelkező, tekintélyes mezővárosok közössége, nem alkotott parasztvármegyét, maga a magisztrátus volt valóságos karhatalom, mondhatni „egyszerű” vagy „kis vármegye”. Valójában az egyes mezővárosok önálló hatalmi, rendfenntartó egységek voltak, mintegy katonai szervezetet alkottak. A mezővárosok tizedekre oszlottak, élükön tizedessel, az egyes tizedek felett pedig hadnagy állt.⁴⁴ A mezőváros tanácsának fennhatósága, irányítása alatt álltak a hadnagyok és tizedesek, akiknek esküt is kellett tenni, melynek szövege a XVII. század második feléből maradt fenn Nagykőrösön.

41 Novák László, 1978. 39.

42 Az apácarend 1744-ben még nem tudta érvényesíteni az urbáriumát, azonban az Mária Terézia 1767-es úrbéri rendelete folytán bevezetésre került. Ellentétben a másik két várossal, Cegléden megszüntették a szabad, kötetlen birtoklási rendszert, a gazdákat az úrbéri telekszervezetbe kényszerítették. Novák László, 1982a.

43 Novák László Ferenc, 2015. 105.

44 Nagykőrös példáját emelem ki. A biztonság megszervezése különösen életbevágó volt a XVII. század végi háborúság, létbizonytalanság idején. Például 1687-ben 16 tizedre, 1690-ben a mezővárost négy járásra osztották fel, az egyes járásokat 2-2 tized alkotta. MNL PML NkV SZK 1687/88, 1689/90.

A hadnagy kötelessége például többek között: *„te Hadnagyi Tisztvedben igazan serenyen és jó lelki esmerettel tehetseged szerent el jársz Biraid'k s tanatsid'k minden Varasod es Ecclesiad meg maradasára való dolgokban engedelmeskedel, őket meg becsúllód s szavokat fogadod, ha mikor kivantatik, az Varmegyével való ki menettel magad vonogatasa nélkül ki mégy, masokat is személy valogatás nélkül ki menni kenszeriteszsz, mind itthon az Varosban, mind kívül az Városon, az Ecclesia tisztasagara vigyász...”*⁴⁵ A mezőváros tehát – miként a parasztvármegye – a vármegye hívására köteles volt fegyverrel is menni, oda, ahol veszedelem támadt.

A parasztvármegye megmozdulásaiban a Három Város is részt vett. Kecskeméti példákat is említhetünk erre vonatkozóan. A mezőváros magisztrátusa 1660. július 14-én *„elküldvén városunkbeli urainkat az pusztákra tolvajoknak keresésére, nyertek tolvajoktól számos marhákat mellyek között volt 60 marha egri püspök ónagsága Békés vármegyében levő kamuthi jobbágyainak, melly marhákat meg ismervén, hitőkkel meg bizonyították, hogy saját jószágok és tolvajok hajtották el”*. Néhány nap múltán, 1660. július 17-én hasonló eseményről adtak tájékoztatást: *„kiküldvén embereinket tolvajok kergetésére, szabadszállási mezőről hajtottak marhákat no 59, mellyekre meg esküvén martonosi Eördögh Máté, Szécsi István, Sándor András és Radoviczán, hogy saját jószágok, és tolvajok hajtották el, vissza adtuk nekik, ha kívánatik taroznak fel kelni mellettünk azon marhákért”*.⁴⁶

A parasztvármegye tehát Pest vármegye irányítása és szoros felügyelete alatt állt. Egy vidék parasztvármegyéje önállóságról is bizonyosságot tett, szükség szerint saját szabályokat is alkotott. Például a Duna-vidéki falvak a Kunszentmiklós melletti Feketehalomnál gyűltek össze 1663. április 2-án, azon okból, hogy *„helynek, megmaradásáért az rajtok hatalmaskodók ellen, az kik a magyar pártról vagynak, irtanak”* szabályrendeleteket: *„Mivel a falusi bírák a szitkozódókat lágyan büntetik, ennek legyen elsőben büntetése 40 forint, másodízben, ha az ország a töröktől erre engedélyt szerez, kő által való halál; – mind a budai, mind a török-, mind a magyar uraktól való adománylevelekkel szépen éljenek, az urak büntetésébe P. vármegye ne avatkozzék; fegyvert egyebet ne viseljen, mint a melyet a hatalmas urak engedtek, öltözete is ahhoz illendő legyen, hogy a »hogy a Paraszt vármegye Az külső fegyvertől megkülönböztessék«, a sok tolvajságokat az orgazdák megsokasodásában lévén keresendő, hol a vármegye ilyet tapasztal, más falubelieknek hírül adván, menjen rá az egész vármegye, s ha bűnösnek találja, először 40 forintig büntesse, azután az alispán kezébe adja; – minden városban faluban a köznépet meg kell hiteltetni, hogy sem községe, sem bírása, sem a vármegye gondviselőinek árulója nem létszen, s amit meg tud, mi azoknak ártalmára lesz, híven bemonítja – minden gazda olyan lakost, zsellért, rideget tartson a háznál, kinek jó erkölcséről felelhet; különben előbb pálczára, pénzre, házából kiűzetésre büntetessék, azután büntetésre az urak kezébe adassék, – a ki mezei vagy házi latorral társalkodik, a büntetést el nem kerüli; a kik pedig szükség nélkül a magyar vitézekhez kimenni, utánok nyalakodni s árulkodni szoktak, elsőben 8 ftra büntettetnek, másod ízben az urak kezére adatik – ha valamely község gulyáján katonák valamely marhát hagynak, azt a pásztor a gazdának, ez ismét P. vármegye*

45 MNL PML NkV Tan. Jkv. 1636–1678.; Novák László Ferenc, 2015. 92–93.

46 Iványosi-Szabó Tibor, 1996. I. 73–74.

gyének jelentse, ki a szomszéd falu lakosait, hogy nem örvék-e, erről értesítse; – ha valamely faluból izenet vagy levél jön baj végett, a vármegye tisztje azonnal minél több lovassal és gyaloggal siessen annak oltására, különben 12 frtra s az elháríthatott kár megtérítésére büntetetik, – senki magyar fegyverestől vagy rabtól semmi jószágot 40 frt büntetés alatt venni ne merészeljen, – mivel némelyek a Dunántúli ráczokkal káros szövetkezésbe léptek, az ilyen büntetése első ízben 25 forint, másod ízben az urak kezébe adatik, – mindenki, a kinek csak lehet, lovat és fegyvert, milyet az urak megengedtek, tartson, különben 12 forintra büntetetik, – senki jószágot valakinek, kiváltképpen felföldi palócznak levél nélkül el ne adjon, mivel a felföldi emberek sok lopott marhát szoktak föl- s alá elhajtani; mert a kinek birtokában levél nélküli marha találtatik, az letartóztatik; – mivel a magyar vitézek kisebb falukban szoktak igen hatalmaskodni: azért naponként minden faluban a bíró mellett 12 czirkáló legyen, »és ha az vitézlő rend dülödni akar, ha bírnak vele azok megintessenek tőlük, ha pedig feles a fegyveres«, másfelé adjanak hírt; a kire rákerül az »az estrázsálás«, és meg nem jelen: fél tallérral büntetessék, – ha valamely bűnöst a Paraszt vármegye megbüntet, a Szenteklézsia annak büntetéséhez nem nyúlhat, s a kit az urak megbüntetnek, ahhoz a Paraszt vármegye nem szól; Kecskeméti Uraink mikor kijönnek felénk, adjanak hírt, mi is az ő veszteségek keresésére készséggel fölkelünk, de ők is e Paraszt vármegyéhez szinte oltalommal legyenek, – ha a vármegyének valami kis jövedelme esik, nem kell azt egészen feldőzsölni, hanem egy részét az uraknak való kedvesdesre meghagyni, – végre mivel a raboknak szíve mind csak a vitézlő rendhez vonz, s mit a parasztembertől hall, azzal vádaskodik: senki tehát rabot házához be ne fogadjon; hanem szálljon az bíró házához; a ki pedig lovas rabot barom körül lát, különben 15 frt lesz büntetése.“⁴⁷

A parasztvármegye önmaga alkotta rendszabása tehát részben rávilágít a működésére is. Alapvetően fontos tényező, hogy Kecskemét mezőváros, mint hatóság különbözik a parasztvármegyétől. Szükség esetén a parasztvármegye segítségére siet (pl. rablás, jószáglopás esetén, a nyomozásban), viszont fordított esetben is, Kecskemét segítségét kéri, ha szükség adódik rá. A szabályrendelet rendre „urakat” említi, akiknek köteles a parasztvármegye jelentéssel szolgálni, s az urak pedig közvetlen hatalommal bírnak felette, engedélyeznek, bíraskodnak, büntetnek. Az urak kiléte nem világosodik meg, azonban a földesurakról lehet szó, akik úriszéki joghatósággal is rendelkeztek. Az viszont nem derül ki, hogy az urak hol élnek, kétséget kizáróan nem helyben, hanem a vármegyéhez hasonlóan, a török hódoltságon kívüli, számukra biztonságos területen. Kecskeméten, Nagykőrösön és Cegléden sem.

A parasztvármegye szabálya jobbágyot nem említi, aki földesurának alattvalója, úrbér köti hozzá. *Gazdáról* viszont szó esik, aki tulajdonképpen azonos a határozatban is szereplő *parasztemberrel*. Ebben a megközelítésben is egyértelművé válik a parasztvármegye fogalma: azaz ezt a rendfenntartó szervezetet a falusi gazdák, parasztok alkották.

A bizonytalan közállapotok, létbizonytalanság tehát, szükségszerűen hozták létre a parasztvármegyét. A XVIII. században pedig, amikor már stabilizálódott a

47 Gyárfás István, 1882. 18–19.

helyzet, a rendi viszonyok restaurációja megtörtént, a vármegye hivatala is zökkenőmentesen működhetett, korlátlan hatalmával élhetett, a parasztvármegye még továbbra is létezett, működött. A kőrösi magisztrátus számadásai között jegyezte fel a számadóbíró például 1747. december 23-án, hogy a „Paraszt Vármegyével való Vármegye Katonájának adtam f. 1.,10.”⁴⁸ Hogy milyen járatban volt errefelé a parasztvármegye, nincsen adat rá vonatkozóan, azonban érdekes, hogy Pest vármegye katonája, fegyveres embere is velük tartott, akinek ellátására fizetett neki a városi tanács. Valamilyen rendfenntartási, közbiztonsági ügyben járhattak el a fegyveres katona segédletével. Ilyen eseményről történik említés 1765-ben is. A vármegye körrendelete folytán, mivel a „*Tettes N, Várgye Parancsolattyából Kis Kőrösi Tumultuansok meg fogattatásokra Nemesek és Parasztok küldtetvén*”, 1766. július 19-én a kőrösi magisztrátus 9 forint útiköltséget fizetett nekik, s „*Ugyan azoknak Puska Porra – »20«*” dénárt adott a számadóbíró.⁴⁹ Kiskőrösön tehát valamilyen lázongás, „tumultus” történt⁵⁰, aminek elfolytására már ugyan nem a parasztvármegyét mozgósították, hanem – mintegy nemesi felkelésként⁵¹ – felfegyverzett nemeseket és parasztokat – mint korábban –, akiknek ellátásához a mezővárosnak is hozzá kellett járulnia.

A mezővárosokban a *paraszt* név mint társadalmi kategóriára utaló név nem található meg. Például a nagykőrösi, vélhetően a kecskeméti, ceglédi – történeti kútfők az adózó lakosságot csupán vezeték- és keresztnév szerint említi, kézműiparosok – és egyéb foglalkozásúak – esetében a szakmát jelölve meg. Sem a *cívís*, sem a *paraszt* név nem fordul elő. A *gazda* név viszont igen, de nem társadalmi kategóriaként, hanem mint foglalkozás, illetve mint alkalmazási minőség: a város gazdájaként. A *gazda* feladata volt a mezőváros gazdálkodási dolgainak intézése, irányítása, szervezése. A város alkalmazta évről évre, fizette neki a járandóságát a többi város szolgálatában álló emberhez (prédikátor, oskolamester, szakácsaszszony, fejősjuhász, stb). Nagykőrösről említve példát, ismeretes, hogy 1630-ban „*Mihály Gazda*” bére 5 forint és 50 dénár volt, további járandósága pedig: „*Egij szöld aba dolmani egi szur 1. Nadragh 2. umogh 2 labra walo. Attunk a sarga abara nekj dn 60. Wöttünk 6 singh szöld posztot 6 Talleron. 3/1 singh sarga posztot [...] az Czinalastul a' Domajnak attunk dn 60*”, amely kiadás 2 forint és 92 dénár összeget tett ki.⁵²

A *polgár* név is megtalálható a történeti forrásokban. A polgár nem az adózó lakosságot (cívís) jelentette, hanem azt az embert, aki valamilyen hivatali funkciót töltött be, valóságosan a külső tanács tagja volt. Ők is kaptak fizetést a városi tanácstól. Ugyancsak Kőrösről említhető, hogy 1635-ben „*Polgár Petör*”

48 MNL PML NkV SZK 1747/48. dec. 23.

49 MNL PML NkV SZK 1765/66. júl. 19.

50 A jobbágyok és a földesúr között a legelőfelosztás sérelmezése folytán támadt a lázongás. (Sz. Kőrösi Ilona szíves tájékoztatása.)

51 Az 1735. április 27-én Békésszentandráson kirobbant Szegedinác Jovanovics Péro-féle lázadás leverésére mozgósítás történt Pest vármegyében is, ekkor a nagykőrösi nemesek is „felkeltek”, hadba vonultak, Dabasi Halász Péter ezredes vezetésével 176 lovas katona vonult ellenük. Galgóczy Károly, 1896. 80.

52 MNL PML NkV SZK 1630/31. 24. pag.

állt a város szolgálatában, akinek viszonylag jelentős összeg, 16 forint volt az éves járandósága, s emellett – mint a prédikátornak, oskolamesternek – járt neki még „Ket Forint Arra hus, Harom Sájt, 3 Gomollyá, 1 soo [...] waszon”.⁵³ A polgár az igazságszolgáltatásban vett részt, az egyház előljárói közé is tartozott. A kőrösi magisztrátus számadója feljegyezte 1653-ban, hogy „Dawid Péterön wöttem Csuzai Szabo Istwan't az Egy ház előtt walo Polgharok kezéből ki witelejért 1 Tallerokatt”.⁵⁴ Csuzai Szabó István⁵⁵ valamilyen vétkét eklézsiakövetéssel büntették, de Dávid Péter kiszabadította a delikvenst az egyház emberei kezéből, és ezért a tettéért a városi tanács bírságpénz megfizetésére kötelezte.

A mezővárosi dokumentumok nem szólnak tehát a parasztról mint társadalmi kategóriáról, azonban jelzőként, „egyszerű” – mondhatni –, puritán értelmében megtalálható. Több XVIII. századi példát ismerünk erre vonatkozóan Nagykőrösről. A városi tanács feljegyezte 1751-ben, hogy „A' Város számára négy fejer Hámot varatván tsak parasztossan Korponai Szijjartól által érette fizetem – 56 ½.”⁵⁶ A magisztrátus a város kocsiába fogott lovainak csupán egyszerű fehér hámot készíttetett a szíjgyártó mesterrel, s ezért 56,5 dénárt fizetett. A XVIII. század második felében már rendre Kecskemétről hozatott a városi tanács cserépedényeket, köztük kancsókat, a kocsmái részére. Például 1792-ben a kiadások között jegyezték fel, hogy egy „Ketskeméti Korsosnak 100 Paraszt és 20 Zöld kantsókért, a' mit a' Bor Biró czéd.[ula] mutatja fizett.[em] 2,40”. A 100 egyszerű, mázatlan cserépedényért és a zöldmázás kancsókért 2 forintot és 40 dénárt fizettek a kecskeméti korsós mesternek.⁵⁷

Mint az egyszerűséget kifejező szó, *paraszt* mellett annak szinonimája, a *pór* is előfordul. Ugyancsak Kőrösön, 1765-ben a város egyik lakatosmesterének, „H. Tot Gergely Lakatosnak T[ekintetes]. Motsi Ur Házához egy Pór Székre Plehet csinálvan fizettem f. 1.” – könyvelte el a számadóbíró, a város egyik előljárójának egyszerű, közönségesnek mondható ülőalkalmatossága bádogozási munkájáért.⁵⁸

A *paraszt* sajátos népi terminológiaként „üres”, „vacans” értelemben is megtalálható. Recens adatok alapján ismeretes, hogy Kőrösön a „szőlőhőgyben” a tőkék közötti üresen álló földterületet „paraszt”-nak nevezték. Ugyancsak a *vákáns* (latin *vacans* – üres) szó is erre vonatkozott.⁵⁹ Erre vonatkozóan érdekes adatot említhetünk 1721-ből. A város számadója feljegyezte, hogy „Egy Vácáns Praedicator'k”, azaz olyan református lelkésznek, akinek nem volt parókiája, ezért vándorlásra, álláskeresésre kényszerült, 57 dénár alamizsnát adott, ugyanakkor

53 MNL PML NkV SZK 1635/36. 1–16. pag.

54 MNL PML NkV SZK 1653/54. 261–262. pag.

55 Az illető neve abban a vonatkozásban is érdekes, hogy egyrészt jelzi, a drávaszögi Csuzáról vándorolt ide, másrészt foglalkozása a szabómesterség volt. Vö. Novák László, 1978; Novák László Ferenc, 2015.

56 MNL PML NkV SZK 1751/52. szept. 11.

57 MNL PML NkV SZK 1792/93. máj. 27.

58 MNL PML NkV SZK 1765/66. nov. 3.

59 Novák László Ferenc, 2015.

pedig egy evangélikus, „Lutheran *Praedik[átornak]*” 30 dénárt, hasonló okból kifolyólag.⁶⁰

Az évtizedes történeti kutatásaim során mindegyre szélesedett Kecskemét és a vele rokon másik két város ismeretanyaga, komoly tudományos eredményeket mutathattam fel. Ebben a vonatkozásban első jelentős eredményt a mezővárosi népművészet kutatásában értem el. A XVII–XIX. századi történeti forrásokkal és a múzeumok páratlan értékű tárgyaival, kincseivel együtt plasztikus képet rajzolhattam a mezővárosi népművészeti kultúráról, Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd népének tárgyalkotó, díszítő tevékenységéről, az egyének által alkotott, az individuális és a mesterségek által teremtett népművészetről. E munkának kiemelkedő eredménye az is, hogy a zártabb néprajzi tájak, vidékek tradicionális díszítőművészete, tárgyai mellett a fejlettebb gazdasági körülmények közé emelkedett nagy alföldi mezővárosok népének is értékes népművészeti alkotásait fedezte fel és mutatta be.⁶¹

Tulajdonképpen a Három Város kutatásának kiemelt része Kecskemét mezőváros, amely Nagykőrössel és Cegléddel együtt az alföldi településfejlődés – településrendszer gazdasági, társadalmi meghatározottsága által – karakteres, mintaértékű példája.⁶² A településnéprajzi viszonyok kutatása során különös érdeklődéssel fordultam a mezővárosi építészet irányába. Bejárva a Három Várost a hetvenes-nyolcvanas években, meggyőződhettem, hogy kopottsága ellenére is Kecskemét kiemelkedően mutatta még virágkorát, a városképet meghatározó sajátos építészeti arculatát. Hatalmas munkával sikerült a levéltárban felkutatni a XIX. század vége, a XX. század első évtizedeinek építőtevékenységét dokumentáló iratokat, tervrajzokat, amelyekből a város képét meghatározó nagyszabású, stílusos középítkezések mellett a lakosságnak – ugyancsak rangos, mutatós, a kor építészeti hatását is magán hordozó – építkezési kultúrája is megismerhetővé vált.⁶³

Tulajdonképpen a mezővárosi építészet lényegének megfogalmazása során jutottam arra a meggyőződésre, hogy az építészetet csak egységesen lehet kezelni: nem lehet csupán stílusos építkezésről beszélni, amikor meghatározó tényező a hagyományos, „népi” építkezés is. A gyönyörű szakrális és más középületek, emeletes házak mellett a különböző építészeti stílusokat őrző építmények – elsődlegesen is lakóházak – társaságában előkelő hely illeti meg a népi építészetet is, amely a maga egyszerűségében, de a stílusos „építőművészet” hatását is magán

60 MNL PML Nkv SZK 1721/22. 55. pag.

61 Novák László, 1982a.

62 A kutatásaimat összegeztem „*Mezővárosi fejlődés az Alföldön. A Három Város*” címmel, amelyet disszertációként nyújtottam be az „MTA kandidátusa” (CSc) tudományos fokozat megszerzésére, ugyanakkor publikációjára is sor került. Novák László, 1986.

63 A levéltárban kutatómunkámat messzemenően támogatták, segítették, dr. Iványosi-Szabó Tibor igazgató úr és kedves munkatársai (iratcsomók százait kellett átbúvárokodnom). Szükséges arra utalni, hogy az 1980-as években még kevés korszerű másológép volt, de magam sem rendelkezhettem korszerűnek mondható – a mostanra mindenki számára „természetes”, széles körben használt – digitális fényképezőgéppel. Számos fontos sérült tervrajzot sikerült átmásolnom pauszra, ezáltal tudományosan publikálnom, a további kutatások számára is alkalmassá tennem.

hordozza. Az egyszerű, nádas házaktól a vagyonosság mértékéül is szolgáló, mutatós cívisházaktól az építőművészet remekeinek számító többszintes lakóházaktól, villáktól az építészeti stílusokat reprezentáló középületekig, templomokig: valamennyien együtt alkotják és testesítik meg a mezővárosi építészeti kultúrát, határozzák meg Kecskemét építészeti arculatát, „gyöngyszem-mivoltát”.⁶⁴

A már fél évszázados történeti-néprajzi, művészettörténeti kutatómunka Kecskemét kimagasló helyzetét igazolja a Három Város viszonylatában, amelyet kellően reprezentál a kutatási területek szintézis munkája.⁶⁵

Kecskemét a Duna–Tisza közti Alföld ragyogó gyöngyszeme. Ezt hangsúlyozandó, szükséges a kiváló szociográfus Erdei Ferencet idézni, aki a következőket írja Kecskemétről az 1930-as évekre vonatkozóan: *„színekkel és ízekkel ékes ez a Kecskemét [...] Tornnyok és paloták hivalkodnak a város közepén, amelyekről nem tudja a néző, hogy szépnek vagy torznak tartsa-e őket, csak azt érzi, hogy ilyeneket még nem látott, és ámul fölöttük [...] A városkép, amit Kecskemét belső része nyújt, szép és vonzó. Külön-külön minden épületen fönnakad az anyag és cél törvényeit tisztelő ízlés, de együtt kívánatos és jóleső látvány a térség környéke. Tornnyok emelkednek sűrűn, s túl rajtuk zezzugos utcák visznek a mezőkre. Kecskemét a mezőváros megtestesítője: város, mely tornnyai közt is végtelen mezőségnak a levegőjét árasztja. Szép és kedves ez a város: a homokpuszták városa...”*⁶⁶ Móricz Zsigmondot is megejtette Kecskemét varázslatos arculata: *„Néztem ezt a gyönyörű Kecskemétet. Alig van szebb város az Alföldön. A városháza Lechner Ödön legszebb alkotása. Bűbájos épület. Előtte negyvenöt méter széles sugárút metszi ketté girbegurba régi utcák tömkelegét, s európai szépségűvé teszi a várost. Kétfelől nagyszerűen megépített, s úgynevezett magyar stílusban megtervezett paloták szegélyezik: mindenesetre egyéni jellege van a városnak. De ha az ember behatol a keskeny utcákba, még a legszélsőbb periferián is derék, izmos polgárházak vannak, amelyekről messze világít a régi jómód. Ősi településű város...”*⁶⁷

Összegzésként hangsúlyozni szükséges, hogy a jeles szociográfus és az író közel egy évszázada, az akkor látottak élményét foglalta megkapó, lenyűgöző betűsorokba. Az eltelt időben azonban sarkalatos változások állottak be Kecskemét városi településarculatában is. Különösen az 1960-as évektől. A városképet koronázó templomokkal, stílusos, többszintes épületekkel, hangulatos cívis lakóházakkal ékesített, hagyományos, halmazos településszerkezetre jellemző girbegurbás utcahálózatot a változások szele érintette meg. Kecskeméten, megyeközpont mivoltából fakadóan, egyre erőteljesebben koncentrálódott az intézményrendszer, a népesség, tulajdoníthatóan az agrárnépesség csökkenése s a gyáripar munkaerő-szükségleteinek biztosítása következtében. Különösen a „szocialista nagyüzemi mezőgazdálkodás”, téeszék megszervezését követően, a hatvanas évek elejétől. A szocialista kor korszerűnek mondott építészete – „szoc-reál” – is megjelent a városképben. Nemcsak a város peremén felépült többemele-

64 Novák László, 1988.

65 Novák László Ferenc, 2015.

66 Erdei Ferenc, 1937. 79–81.

67 Móricz Zsigmond, 1958. 156–157.

tes panelházakból, épülettömbökből álló lakónegyedek, „városok” révén, hanem a központban is. Felépült a lerombolt, impozáns szecessziós katolikus bérház helyén a Lordok-házának nevezett, környezetidegen szalagház (éppen 1968-ban, Kecskemétnek – Nagykőrössel és Cegléddel együtt – városként is történt okleveles említésének 600. évfordulóján). Közelében, éppen a római katolikus egyház klasszicista jellegű parókiája szomszédságában, a stílusában éppen nem odaillő Aranyhomok Szálloda. A későbbiek során meghatározó építmény lett a látképben a megyeháza és pártközpont, művelődési központ hatalmas épülettömbjével kiegészülve, a Halasi út elején, a hagyományos és stílusos épületeik lebontásával a Lilaház, majd a Horváth Döme és Petőfi út környékén a többemeletes, telep-szerű tömbházépítkezés. Megjelentek a nagy áruházak épülettömbjei, mint az Alföld Áruház, Domus, Univer – de sajnálatosnak mondhatóan a hagyományos városképet megbontó OTP-s háztömb az impozáns, szecessziós zsinagóga oldalában és a mutató Beretvás Szálló helyén –, s a Nagykőrösi utca elején, a Koháry körúton, éppen a Mende Valér által megálmodott evangélikus bérház mutató szecessziós épülettömbje környezetében a nyolcvanas évek Centrum Áruháza, mögötte a piac- és vásárcsarnokkal (a műemléki piarista templom és rendház mögötti térségen), de itt idegenül hat a régi egészségügyi intézmény szocreál stílusú, lapos tetős épületegysége is. A városképben jellegzetes építmény, a silótornyos malom helyén emelt Malom bevásárlóközpont, mely legújabb „modern” építészeti jelenség a város központjában.

A hatvanas években megszűnt a mezőváros vitalitását, vérkeringését képező piac Kecskemét központjában. A terület funkcióváltások során ment keresztül. Épült-szépült, parkosodott Kecskemét központja, sugárútja. A megváltozott települési-építészeti viszonyok azonban tovább erősítik, súlypontozzák a város sajátos, európai viszonylatban is különös, mezővárosi eredetű megnyilvánulását, megmutatkozását.

Kecskemét – a környező városok viszonylatában is – továbbra is gyöngyszem a térségben. Önmagában, sajátos – hungarikumnak számító – arculatában, látképében őrzi a hagyományos mezővárosi építészet gyönyörű, impozáns emlékeit, ugyanakkor sokemeletes lakótelepei, peremvárosai, villanegyedei, a magas toronyházai, az újabb kor építészeti stílusait képviselő épületek, építmények révén egy hagyományőrző, de mégis egy tetszetős, modern nagyváros képét mutatja, amely vonzóvá teszi nem csak a helyben élők, de különösen az itt jelentős számban megforduló idegenek, külföldiek számára.

Irodalom

Balla Gergely

1856 *Nagykőrösi Krónika*. Oklevéltárral kiadták Szabó Károly és Szilágyi Sándor. Kecskemét

Benkó Imre

1930 *A Három Város törvénytészeke*. Az Arany János Társaság Évkönyvei 1929–30. Nagykőrös, 153–164

Erdei Ferenc

1937 *Futóhomok*. A Duna–Tisza köz földje és népe. Athenaeum, Budapest

Galgóczy Károly

1896 *Nagy-Kőrös város monographiaja*. Budapest

Gyárfás István

1882 *A paraszt vármegye. Értekezések a történelmi tudományok köréből*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. A II. osztály rendeletéből szerkesztette Pesty Frigyes osztálytitkár. IX. kötet, XI. szám. 1882. M. Tud. Akadémia Kiadó Hivatalában, Budapest

Hornyik János

1860–1866 Kecskemét város története oklevéltárral. I–IV. Kecskemét

1927 *Kecskemét város gazdasági fejlődésének története*. Kecskemét Thj Város Múzeumának Kiadványai I. Kecskemét

Iványosi-Szabó Tibor

1996 *A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei (1591–1711)* I. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét

Móricz Zsigmond

1958 *Kecskemét*. In: *Móricz Zsigmond Összes Művei* (Riportok 1930–1935). Akadémiai Kiadó, Budapest 155–160.

Novák László Ferenc

1978 *Nagykőrös mezővárosi fejlődése és településrendszere a XVII–XIX. században*. In: *Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából* (szerk. Novák László), Acta Musei de János Arany nominati – Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei I. Nagykőrös, 9–168.

1979 *A Pest-Pilis-Solt vármegye alföldi vidékeinek településrendszerei viszonyai a XVIII. században* (Bács-Kiskun megye helységeinek az úrbéri 9 kérdőpontra adott válasza). In: *Bács-Kiskun megye múltjából II.* (szerk.: Iványosi-Szabó Tibor). Kecskemét, 134–243.

1982a *Mezővárosi népművészet, Kecskemét – Nagykőrös – Cegléd*. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 2. Nagykőrös

1982b *Pestis-, himlő- és kolerajárványok Pest-Pilis-Solt vármegyében a XVIII–XIX. században*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából 4.* (szerk.: Iványosi-Szabó Tibor). Kecskemét, 467–507.

1982c *Egy XVIII. század végi, XIX. század eleji orvosló könyv Kecskemétről és korának gyógyító gyakorlata*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából IV.* (szerk.: Iványosi-Szabó Tibor), Kecskemét, 467–507.

1982e *Cegléd mezőváros a XVIII. században és a XIX. század első felében*. In: *Cegléd története* (szerk.: Ikvai Nándor), Studia Comitatus (Tanulmányok Pest megye múzeumaiból) 11. Szentendre, 121–188.

1986 *Településnéprajz*. Tanulmányok az Alföld településnéprajzához. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 5. Nagykőrös

1987 *A Három Város hivatali rendszere a 19. század közepéig, annak iratképzése s a forrásanyag néprajzi jelentősége, különös tekintettel a végrendeletekre és az inventáriumokra*. Cumania (A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve) 10. Kecskemét, 323–338.

1988 *A Három Város építészete*. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 8. Nagykőrös

1994 *Nagykőrös története és néprajza a XIX. század közepéig I–II*. Nagykőrös Város Monográfiája I. Nagykőrös

1997 *A jobbágyfelszabadítás kérdései a XVIII–XIX. században*. Agrártörténeti Szemle XXXIX/3–4. Budapest, 1997. 453–481.

1998 *Pest megye földrajzi, történeti és néprajzi tagolódása*. In: *Egy múzeum szolgálatában*. Tanulmányok Asztalos István tiszteletére (szerk.: Asztalos Tamás). Múzeumi Füzetek 48. Aszód, 251–260.

- 2002 *„In memoriam Béla Gregorius Balanyi”*. Múzeumi Hírek I/1. Szentendre
- 2004 *Pest-Pilis-Solt vármegye népe a XVIII. században*. Archivum Musei de János Arany nominati II. Nagykőrös
- 2005 *Mária Terézia úrbéri összeírása Pest-Pilis-Solt vármegyében*. Archivum Musei de János Arany nominati III. Nagykőrös.
- 2006 *Redempció*. A jobbágy megváltkozás két útja. Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 21. Szolnok, 9–23.
- 2015 *A Három Város néprajza*. Folklor és Ethnographia 60. Ethnika, Deebrecen
- Pach Zsigmond Pál
- 1963 *Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Salamon Ferenc
- 1885 *Magyarország a török hódítás korában*. Budapest.
- Sárosi Edit
- 2011 *A kecskeméti piactér és vásártér történeti helyrajza*. Történeti Szemle LIII/3. 1–16.
- Szabó István
- 1976 *Jobbágyok–parasztok*. Értekezések a magyar parasztság történetéből. (Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta: Für Lajos). Akadémiai Kiadó, Budapest
- Szabó Kálmán
- Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei*. Bibliotheca Humanitatis Historica – A Magyar Nemzeti Múzeum művelődéstörténeti kiadványai 3. Budapest
- Szakály Ferenc
- Parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században*. Értekezések a történeti tudományok köréből 49. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Váczy János
- 1891 *A „Három Város”* (Czegléd–Nagy-Kőrös–Kecskemét). In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben*. Magyarország II. Budapest, 192–206.
- Wellmann Imre
- A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásainak tükrében*. Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 3. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest

Somogyvári Ágnes

Kecskemét korai történetének írói és a régészet

Ma már mindenki természetesnek tartja, ha egy helytörténeti munkában az adott tájegység vagy település történetének ismertetése a régészeti adatokkal indul. Ez azonban nem mindig volt így, bár a szemmel jól látható, egykori ősök alkotta maradványok mindig foglalkoztatták az emberi gondolkodást. A Kárpát-medencében sok helyen voltak jól látható régészeti emlékek, főleg a Dunántúlon római kori maradványok vagy vaskori halmok, amelyeknek történetét az egykori történetírók általában a magyarság történetének részévé tették. Itt a Duna–Tisza közén, ezen a kőben szegény tájon viszont alig-alig maradtak meg kőemlékek, még leginkább néhány Árpád-kori kőből épült templomrom látszódnak, amelyeket aztán a kőhiány miatt az alapokig kitermeltek, és így el is tűntek. Ezért leginkább a halmok, az ún. kunhalmok voltak azok, amelyek megmozgatták a történetírói fantáziát. Noha Kecskemétet az oklevelek a XIV. században említik először, ma már mindenki számára nyilvánvaló, hogy ezt megelőzően, már a XIV. század előtt, a honfoglalás idején és az Árpád-korban is lakott volt, kisebb-nagyobb tanyaszerű telepek és több házas falvak is megbújtak akkor a tájban. Sőt az őskortól kezdődően, kisebb-nagyobb megszakításokkal évezredekken keresztül lakott volt ez a vidék.

Ahhoz, hogy egy-egy térség történetéről a korábbinál valósabb kép alakulhasson ki, a látható régészeti korú maradványok mellett szükség volt magának a régészet tudományának megjelenésére is. A régészet a látható és a még földben rejtőző jelenségeket értelmezte és helyezte kontextusba. Az 1800-as évek elején már folyamatban volt a régészet tudománnyá szerveződése. Ezt megelőzően elsőként 1777-ben alakult a Nagyszombatból Budára áthozott jezsuita egyetemen az érem- és régiségtani tanszék. Volt már egyetemi oktatás, de az nem volt folyamatos. Megjelentek régészeti tárgyú írások, főleg a *Tudományos Gyűjteményben*, jelentek meg könyvek, sőt az *Akadémiai Értesítőben* 1847-ben közölték a dán Thomsen tíz évvel korábbi hármasszázados őskori (kő-, réz- és vaskor) korszak beosztását is. Jelentős változást a XIX. század második fele hozott, amikor is 1858-ban megalakult az Akadémián belül az Archaeológiai Bizottmány, a következő évben pedig megkezdtek az *Archaeológiai Közlemények* című folyóirat megjelenését.

Az 1800-as évek elejétől a nemzeti öntudatra ébredés magával hozta nemcsak a nemzet történetére való figyelmet, hanem a szűkebb pátria, egy-egy város, település történetének megírására vonatkozó igényt is. Így a XIX. században

Kecskeméten is megszülettek a város történetével foglalkozó első munkák. Ezek a munkák az ókori történetírók írásainak felhasználásával adtak képet a régi korokról, és általában a Krisztus születése utáni időszakokkal indultak.

A fentebb említett összefüggések különösen érdekessé tehetik annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy a XIX. században született jelentősebb, Kecskemét történetével foglalkozó munkák szerzői, annak a kornak a történetírói miképpen foglalkoztak ennek a térségnek a korai történetével, hírt adtak-e régészeti leletekről, és ha igen, a híradáson túl ezek miképpen épültek be a történeti munkákba.

Katona József (1791–1830) történeti érdeklődése, noha vele kapcsolatosan szinte csak a *Bánk bán* című drámájáról esik szó, nem igényel külön magyarázatot. Ez a történeti érdeklődés szülőföldje, Kecskemét történetére is irányult. Valószínűnek tartható, hogy még Kecskemétre visszakérülése előtt, tehát 1820 előtt megfogalmazódott benne egy történeti munka elkészítésének igénye, és ehhez megkezdte az anyaggyűjtést is. Ezt támasztják alá saját szavai 1818-ból, amelyekkel levéltári kutatásra kért engedélyt: *„Több esztendők óta fáradoztam, hogy Városunknak Történeteit egybe szedvén közre bocsájthassam: most már azon a ponton vagyok, mellyben a Nemes Tanácsot is a Városi Archivum éránt megkeresnem kelltek.”* A kért engedélyt nem kapta meg, csupán arra kapott lehetőséget, hogy a Notariusi Hivatalnak kérdéseket tegyen föl. Orosz László szövegelemzéseiből tudjuk, hogy 1820-ra befejezhette a történeti munka anyaggyűjtését, kialakította magának a mű koncepcióját, sőt a megírásba is belekezdhetett. Történeti munkája azonban korai halála miatt csak halála után jelenhetett meg. 1834-ben édesapja jelentette meg Pesten Trattner–Károlyi nyomtatásában a *„Szabados Kecskemét alsó Magyarország első mezővárossa történetei. Hiteles levelekből összeszedte néhai Katona József, szabados Kecskemét várossa főfiscalissa”* című munkáját. A kötetben először idősb. Katona József szólt az olvasóhoz, majd Katona József Elő-beszéde következett. Az alábbi sorok nemcsak azt mutatják meg, hogy milyen forrásokkal dolgozott, hanem történelemszemléletét is jellemzik: *„Forrásaim, mellyből merítettem, az első szakaszra ugyan, 's itt, ott is, nyomtatóványok. A' többire kéziratok, közönséges és magányos levelestárak, sok szóbeli hagyomány is, mert mivel az egész megírt historiánkban alig leljük fel háromszor Kecskemét nevét, ide kellett folyamodni. Minden első történetírás szóbeli hagyományon épül; de azért nem lehet minden hagyománt mesének mondani minek előtte historiák irattattak. Csak ebben, és más közönséges dallokban szivárgott alá az ősök emlékezete. Lám melly sokat csevegjük most is Toldi Miklós erősségét, Kádár István vitézségét, és a' historiákban nem találni; csak a' kofáknál leljük a' nótáját, de ki okosodik meg belőle.*

Igy szakasztom fel hamvadt szemfedelőket azoknak, kiket szerette vidékünk szült, és színt úgy vígak, színt úgy búsak voltak mint kiket ezennel a' kopórsójok felé vezetek – meglátni tetteiket; boldog érzés! midőn semmit se hagytak unokáiknak: mint nem léteknék bizonyosságát.”

Katona József három szakaszban tervezte leírni Kecskemét történetét a Krisztus születése körüli időktől kezdődően. Az első, kidolgozott szakasz Partiscumról, a költözött jászok – zazyges metanastae –, ahogy ma említjük őket összefoglaló néven, a szarmaták történetéről szólt, és szerepükről Partiscum építésében.

Majd sorra vette a többi népet, hunokat, osztrogótokat, gepidákat, avarokat. A második szakaszban a honfoglalástól saját koráig vitte volna a történetet, erről azonban csak jegyzetek maradtak meg. A harmadik szakaszban Partiscum valóságáról és szokásairól írt, az összes, korábban már felsorolt nép vonatkozásában végigvive az áttekintést. Forrásként az ókori történetírókat használta, Ammianus Marcellinus, Plinius, Strabón, Suetonius és Ptolemaios munkáit. Ők adtak hírt az ezen a vidéken élőkről, például Plinius az itt élő dákokról, Sztrabón a szarmaták és a rómaiak közötti harcokról, a szarmaták beköltözéséről a Duna–Tisza közére. Alapvető forrása Ptolemaios, az Egyiptomban élt matematikus, csillagász, geográfus, asztrológus és költő, aki világtérképével megalkotta azt a világméretű képet, amely a XVII. századig meghatározó volt. Térképén hat nagy település, város látható a Duna–Tisza közén, melyeket a szarmaták városainak tartottak. Ezek közül az egyik Partiscum, amelyet sokáig a mai Kecskemét helyére gondoltak.

Katona tervezett könyvének szerkezetében, felépítésében valószínűleg meghatározott mintát szeretett volna követni. Ez Schönvisner István Savariáról szóló latin nyelven írt könyve volt, melynek címe magyarul: *Szombathely régiségei és története a kezdetektől a jelen időkig*. Schönvisner István a jezsuita rend tagja, történetíró, a régészet tanára volt a már korábban említett Nagyszombatról Budára áthozott egyetemen. (Ma állami kitüntetés viseli nevét, amelyet annak adományoznak, aki a régészeti örökség védelmében kiemelkedő tevékenységet folytat.) Szily János püspök kérésére összegyűjtötte az egykori Savaria területén előkerült régészeti emlékeket, könyvében a kőemlékek és a források alapján megírta a római colonia történetét. Könyve 1791-ben jelent meg Pesten. Katona nemcsak a könyvet ismerte, de személyes kapcsolata is volt Schönvisner Istvánnal (apja egyik neki írott leveléből kiderült, hogy Schönvisner István egyik Kecskeméti tanuló rokona Katonáéknál lakott). Katona József számára az ő könyve volt a minta, valószínű, hogy ilyen módon szeretett volna Kecskemét történetét megírni, ha megadatott volna számára a szükséges idő. Munkáját, ahogy utaltam már rá, édesapja jelentette meg 1834-ben. A kortársak közül Hornyik János a kiadott munkáról fenntartással nyilatkozott, véleménye szerint mindaz, ami Katona után megmaradt, az csupán jegyzetnek tekinthető (ugyanakkor Hornyik ezeket a jegyzeteket fontosnak tartotta, mert többet közülük be is épített történeti munkájába), és a történeti kútfők összegyűjtéséig terjedtek. Szerinte idősebb Katona József azért jelentette meg fia munkáját, mert ettől anyagi hasznot remélt. Vállalkozása mindenesetre nagy haszonnal nem járhatott, de a 131 előfizető lehetővé tette, hogy a könyv megjelenhessen.

Az utókor már megengedőbben mondott véleményt Katona történeti munkájáról. Orosz László bebizonyította, hogy a történeti munka stílusa és a hivatkozott széles körű forrásismeret alapján a szöveget Katona József írhatta, a fejezetek elrendezésének hibái idegen kézre, valószínűleg idősb. Katonára utalnak. Bíró Ferenc 2002-ben megjelent Katona-monográfiájában egy számunkra is fontos megállapítást találunk: „nem is a város, hanem a táj érdekli, amelyben a város helyet foglal”. Ebben a tájtörténetben, ha csak villanásnyira is, de megjelennek az akkor még látható, emberkéz alkotta maradványok, a Bácskában lévő „Római-Sáncz”, amelyet a szarmaták védművének tartott, vagy az akkor Dunaföldvárral

azonosított Alta ripával szemben a Duna bal partján a mai Harta, „Herta, vagyis Föld-vár”.

Tizenkét évvel később, 1846-ban jelent meg Szokolay Hártó János „Szabadalmas Kecskemét városának történetirati ismertetése, azaz régibb kori és jelen állapotjának lehető hív előadása” címet viselő könyve. Szokolay Hártó Jánosról Hornyik Jánost idézem: „Asztalosmesterséget tanult; a rajzban kevés előmenetelt tett, verselésre nagy hajlammal bírt. E munka 30 évi vajúdás után látta meg az árnyékvilágot. Szellemi és anyagi tekintetben oly mostoha körülmények között, mint Szokolai volt, – avatatlanul a szakmára, készületlenül a tárgyra, szükségben a kútfőkre nézve, – józan értelmű embernek történelmi munkát kezdenie nem szabad, írnia nem lehet.” A kortárs Hornyik ítélete nagyon kemény volt mind a szerzőről, mind a munkájáról. De ki is volt ez az ember? 1781-ben született Kecskeméten, családja a szegényebb, iparúzó városi nemesek közé tartozott. A református kollégiumban tanult, az nem ismert, hogy tanulmányait mikor hagyta abba. 1815-ben Debrecenben, 1819-ben Bécsben folytatott festészeti tanulmányokat. 1853-ban halt meg. Kecskemét történetét bemutató verses munkájának első változata már 1815-ben elkészült. A várostól kért támogatást a megjelentetésre, de kérését, mivel a művet nem találták megfelelőnek, elutasították. Valószínű, hogy a verses munka egészében, a hozzá kapcsolódó jegyzetek ekkorra már részben készen voltak. Műve végül is 1846-ban Szilády Károly nyomdájában került kinyomtatásra. Művében Szokolay Hártó Kecskemét történetét ugyancsak a szarmatáktól és Partiscumtól indította, és mesélte el egészen saját koráig. Bevezetőjében, az Előleges észrevételekben megjegyzi, hogy alig van az ókori történetírók munkáiban Kecskemétre vonatkozó információ: „...a’ régibb időkből az őskorból pedig ha keresel e’ város dolgainak tudására vágó ‘s ezt szomjazó elmédnek csak néhány csepp vizet: az ős kor’ írónak könyveiben e’ tekintetben csak némelly homályos, gyanításokra utaló ó kutakra bukkanhatsz.” A verses elbeszéléshez írt részletes jegyzeteiben hírt ad két régészeti lelet előkerüléséről is: „Mielőtt az e’ földre bejött Hunnosokról vagy Kunokról szölgánánk, megjegyezzük azt még e’ helyen, hogy az Alpár vagy Árpád-lakja körüli homokbuczkákban két nevezetes régiség találtatott, mellyek közül mind egyik még a’ Metanaszta Jászok’ korára vitetik. Egyik azon vörös rézre metszett pecsét, melly mostan T. Vadassi Jankovics Miklós ur’ gyűjteményében helyet nyere, és a’ mellyre Arnó Jászovezer’ és neje Lifesztra’ neveik vannak kitetszően felvésetve, szép munkának kell lenni. Másik egy fejedelmi sírhely, mellyben bizonyos szegény ember arany koronát, lándzsát, nyilakat, ‘sa’f. talált volna, de a’ melly régiségek mielőtt ahhoz értő által megvizsgáltathattak volna, mint mondatik, nagy kőrösi zsidók’ kezére jutottak.” Egy másik jegyzetében nála is feltűnik Harta és Földvár értelmezése, egy kicsit másként, mint Katonánál: „Egyébiránt már ma nem lehet teljes bizonyoságra jőni, hogy ezen Herta mellyik lehetett, a’ mai Tiszaföldvár-e vagy talám a’ Kecskeméthez nyúgotra fekvő Harta helységgel határos régi sólti szőlős domb, vagy talám a’ Duna’ jobb partján magasra emelkedett Duna Földvár-e?”

Hornyik János lesújtó véleményét az előzőekben már idéztük. Valószínű, hogy azt, amit mondott, nemcsak a felkészült, széles látókörű történettudós mondatta vele, hanem a Szokolay Hártó viselt dolgait ismerő aljegyző is, mert-hogy Hornyik akkor ezt a hivatalt viselte. Szokolay Hártót többször megvádol-

ták, bántalmazásért elzárásra is ítélték. Az „asztalosmesterségből” kiemelkedni vágyó, ambiciózus ember lehetett, aki sem a festészetben, sem az írásban nem tudott sikereket elérni, így az évek során megkeseredett ember válhatott belőle. Valószínű, ahogyan Jókai írta: Szokolai piktorként emlegették, ez az említés a saját korában is pejoratív felhanggal bírhatott. A későbbiekben történeti munkája megítélésében az utókor Hornyik János véleményét vette át. Majdnem százötven év kellett ahhoz, hogy Szokolay Hártó munkájáról más vélemény is megfogalmazódjon. Orosz László a művet elemezve, valamint tágabb összefüggésbe helyezve megállapította, hogy bár Szokolay Hártó János nem volt felkészült történész, és a levéltári kutatásokat is nélkülöznie kellett (neki sem tették lehetővé a levéltári kutatást, mint ahogy Katonának sem), sikertelensége ellenére számos értéket felmutató verses krónikája írói fantáziáról, stílusérzékről tanúskodik, legsikerültebbek közé a múltat a jelennel összekötő különös asszociációi tartoznak. Ezek alapján szerzőjét történelmi ismereteket terjesztő szépíróként, a lokálpatrióta öntudat gerjesztőjeként tarthatjuk számon. Maga a szerző is hasonló célokat akart megvalósítani a munkájával. A műve elé 1843-ban írt Előleges észrevételekben olvassuk: *„Tudósabbakat tanítani nem is szándékom, de a’ ki szíves részvétellel ’s pártoló figyelemmel fogadja munkácskámát, bizonyos lehet benne hogy fognak találatni, kik az ebben foglaltatott tárgyakból szívesen vehető tanúságokat csak ugyan költsönözhetnek.”*

A következő, a mai napig nagy haszonnal forgatható történeti munka Hornyik János műve: *Kecskemét város története oklevéltárral*. Hornyik János (1812–1885) már fiatalon érdeklődött a történettudomány iránt, ennek kapcsán mondta a könyvhöz írt előszavában: *„Még ifjú koromban szülő városom múltjáról hallott szóhadgyományok s némely régi emlékiratok figyelmem annyira felfokozták, hogy’ e tárgyra vonatkozó adatok gyűjtése önkénytelenül főfeladatommá lőn..”* Az idézetek ellenére korábban mégsem készült a város történetének megírására. Ehhez az első lökést az Akadémia 1851-ben kiadott felhívása adta, amelyben azt kérték, hogy a török korra vonatkozó okleveleket és egyéb dokumentumokat országosan gyűjtsék össze. Hornyik erre a munkára szívesen vállalkozott, de többre még nem gondolt. Az írásra a kortársaktól, főleg Horváth Dömétől kapott biztatást, s ennek a döntésnek a meghozatalában segítettek azok a történetírók, akiknek a munkásságára rálátott (Gyárfás Sándor, Szabó Károly, Szilágyi Sándor, Szilády Áron). Az is további ösztönzést jelentett számára, hogy sorban jelentek meg a helytörténeti munkák. Döntéséről így írt, ugyancsak az előszóban: *„miután Nagy-Kőrös város egyik múlt századi derék hivatalnoka Balla Gergely által szerkesztett »Nagy-Kőrösi Krónika« 1856-ban s Gyula város története 1858-ban kinyomatott, – szab. kir. Szeged város története megírására folyó év elején 100 arany pályadíj tűzetett, – s Dézs város f. é. Mart. 5-kén saját történetére 200 forint díjt hirdetett, – elhatározásom kinőtte magát, és Kecskemét város történetének szerkesztésére magamat eltökéltem.”*

Kecskemét város története oklevéltárral című munkájának első kötete 1860-ban jelent meg, 1861-ben a második, 1862-ben a harmadik kötet, majd hosszabb kihagyás után, 1866-ban a negyedik kötet is napvilágot látott. Az első három kötet nagy elismerést váltott ki. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, és művéért megkapta az Akadémia Marczibányi-díját, ami az ő

esetében 50 aranyat jelentett. (Marczibányi István Csanád vármegye alispánja, udvari tanácsos, korának jeles mecénása volt. Létrehozott egy alapítványt a kiemelkedő tudományos és szépirodalmi művek jutalmazására. Az alapítványt 1847-től a Magyar Tudományos Akadémia kezelte.) *„Mind az okiratok nagy számát, melyek e műben először bocsáttattak közre, mind a feldolgozást tekintve, a legkiválóbb mű, azon történelmi monographiák közt, melyek a közelebbi múlt években irodalmunk terén megjelentek...”* – olvashatjuk a díj odaítélésének indoklásában.

Az 1860-ban megjelent munka első kötete foglalkozik az ősidóktól a magyar nemzet beköltözéséig Kecskemét történetével. Az ősidók Hornyiknál is a Krisztus születése körüli időszakot jelentette, és Katonához hasonlóan ő is az ókori történetírók munkáit vette alapul. Értelemszerűen ugyanúgy, ahogy Katona, Hérodotosz, Ammianus Marcellinus, Plinius, Strabón és Ptolemaios munkáit használta forrásként, megjegyyezve, hogy erre a vidékre vonatkozóan nagyon kevés adatot talált, ez a terület nem igazán vonta magára az ókori történetírók figyelmét.

Őt is foglalkoztatta Partiscum története, három fejezetet is szentelt neki. Ez a néhány fejezet azért fontos a mi szempontunkból, mert bár részletes történeti adatok nem álltak Hornyik rendelkezésére, de logikai úton megpróbálta bebizonyítani, hogy a mai Kecskemét helyén lehetett az egykori Partiscum. Figyelembe vette az éghajlati és természeti viszonyokat, amelyek kedveztek egy nagyobb település kialakulásának (vizenyős közegből kiemelkedő partosabb rész), és emellett már régészeti adatokra is figyelt az érvelésnél. Milyen régészeti adatokat ismertetett? Megemlítette, hogy Traianus oszlopán láthatóak a szarmaták, az egyik egy visszafelé nyilazó harcos, a másik pikkelyes páncélt viselő alak. Tudomása szerint az 1800-as évek elején pince- és kútásás alkalmával találtak egy nyilazó lovaszt ábrázoló kőlapot, egy pikkelyes vaspáncél maradványát és valamilyen rozsdás fegyverdarabot. Mindkettő a Pícsó két ágának közelében volt. Ő is említést tett arról, ahogy Szokolay Hártó is, hogy egy szarmata vezér, Arnó, és felesége, Lifesztra pecsétje is előkerült a kecskeméti homokból. Hornyik János hivatkozott a forrásra is. 1817-ben a *Tudományos Gyűjteményben* mutatták be Jankovich Miklós gyűjteményét, és írták le azt a kis sárgaréz táblát, amelynek egyik oldala tűzben megsérült, az épen maradt részen írásjelek voltak, amelynek megfejtéséhez szakértők segítségét kérték. Valószínű, hogy az írás értelmezésére hamarosan sor kerülhetett, ezért azonos a hivatkozás a két szerzőnél. Hornyik ugyancsak említést tesz az Alpáron előkerült sírletről is. Így írt erről: *„Egy pár évtized előtt Alpár homokán valamely földműves által esetleg fölászott, de a nagy emlékü József nádor által rendelt megyei vizsgálat eredményéhez képest, ismeretlen zsidó berészek által a tudatlan találotúl potom áron elsikkasztott temetkezési arany emlékek, fegyverdarabok és öltönyékességek, – vidékünk e részbeni meddőségét megcáfolják.”* Nem véletlen, hogy mindkét helyen olvashatunk ezeknek a leleteknek az előkerüléséről. Valószínű, hogy az aranyleleteknek gyorsan híre futott, nem véletlenül indult megyei vizsgálat a begyűjtésükért, csak sajnós, ahogy Hornyiktól tudjuk, mégsem indult elég gyorsan. Katonához hasonlóan ő is említést tesz arról a Duna–Tisza közén lévő védelmi rendszerről, amelyet „Római Sánc”-ként emlegetnek, de véleménye szerint ez az avarok védelmi rendszere, a „Ring” volt. Ez

a védelmi rendszer Hornyik korában még jól látható volt, ahogy írja: „*mikép e sáncolatok még jelenben, a nagy pusztulás után (a frank támadások következtében szétesett az Avar Birodalom) tizenegy század múlva is bámulltatják vidékünkön készítőik roppant munkáját.*” Nála is említődik Alpár, mint Szalán fejedelem vára, a „*szilárd tömötséggű dombon létezett erődítmény*”. Partiscumra visszatérve, objektív kutatóként leírja: „*hogy Kecskeméten a városon, és közvetlen körében, eddigelé olyatén ősomladék föl nem fődöztetett, mely itt egy valaha elpusztult város nyomaira emlékeztetne*”. Mindezek ellenére mégis úgy gondolja, hogy Partiscum a mai Kecskemét helyén állhatott. Számba véve mindazt, ami az egykori történetíróktól átvehető volt a Duna–Tisza közének őskori történetére vonatkozóan, Hornyik János arra a megállapításra jutott, hogy pontosabb történeti képet csak a régészet segítségével lehet adni: „*A Magyar nemzet beköltözését megelőző ezer év története oly homályos dunatiszaköze irányában, úgy az itt lakott népek, mint eseményeik s helységeikre nézve. – mikép a történetíró, írott emlékek hiányában, kell hogy e vidéken minden halmot megásattasson, s – elvégre – bújék a föld alá, adatok gyűjtése végett. És ott igen sokat fog találni.*”

Hornyik János nemcsak történeti munkájában, hanem rövidebb írásaiban is igyekezett felhívni a figyelmet a régészeti leletek fontosságára. A *Kecskeméti Lapok*ban 1872 augusztusában megjelent tárcájában a történeti munkájában leírtakról adott áttekintést népszerűsítő formában. Különösen fontosnak érezte hangsúlyozni, hogy a találók szakértők véleményét kérjék ki az előkerült tárgyakról: „*Én azért hirdetem minduntalan: hogy épületalap, kút ásás, vagy szántás alkalmával, ha valaki egy rozsdás vasszeget vagy hitvány cserép darabot, annyival inkább ha réz, ezüst, vagy arany pénzt talál, mutassa meg ahoz értő embernek, de ne vesztegesse el; ne féljen, nem veszi el tőle senki, de ha elveszik is, mint a tudományra és régészetre nézve jelentékeny tárgyat, bizonyosan többszörösen megkapja érte jutalmát, mint akár a rongyszedő, akár az ötvös adna érte.*” Felhívását ma is aktuálisnak tekinthetjük.

Az 1800-as évek második fele nagyívű fejlődést hozott a régészetben. Ebben a fejlődésben nagyon sokan szerepet játszottak, az egyik közülük Rómer Flóris volt, akit a magyar régészet atyjaként emlegetünk. Rómer Flóris indította el 1868-ban azt a mai napig létező szakmai kiadványt, az *Archaeológiai Értesítőt*, amely publikálási és tájékoztatói lehetőséget teremtett a régészet művelői számára. Ezt a töretlen fejlődést jelzi, hogy 1876-ban, főleg Rómer Flórisnak köszönhetően, már Budapesten tartották a VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Antropológiai Kongresszust. A század végére pedig eljutottunk odáig, hogy a régészeti leletek nagy összefoglaló munkákban kerültek bemutatásra. Hampel József, a kiváló régész munkáiról van szó, amelyekben összefoglalta és képtáblákkal ellátva közölte a különböző korok addig ismertté vált régészeti leleteit. A *bronzkor emlékei Magyarhonban* három kötetben 1886 és 1896 között, *A régibb középkor emlékei* (IV–X. sz.) 1894-ben és *A honfoglalási kor emlékei* 1896-ban jelent meg. Mindezek mellett volt egy olyan általános érdeklődés, amely tanárok, jogászok, orvosok, papok, gyógyszerészek figyelmét a régmúlt felé fordította, régiségek gyűjtésére, ásatások vezetésére ösztönözte őket. Ebben az időszakban alakultak sorra a városi múzeumi egyletek, és ekkor indultak meg a múzeumalapítások is. Mindez

elvezetett oda is, hogy a történeti munkákban az ókori történetírók sokszor mesei elemeket tartalmazó híradásai mellett már a régészeti eredmények is figyelmet kaptak.

Kecskemét szerencsés a tekintetben, hogy egyik kiemelkedő jelentőségű polgármestere, Kada Elek (1852–1913), egyúttal aktívan kutató régész is volt. Több feltáráson is részt vehetett az 1870-es évek végétől, de ezekre vonatkozóan csak utalások vannak, pontos adataink nincsenek. A feltárási kedv a millenniumi ünnepségekre készülődve egyre inkább erősödött, és az egész országot áthatotta. 1892-ben az Országos Régészeti és Embertani Társulat felhívást tett közzé: *„A honfoglalás korabeli emlékek föltalálása czéljából kutattassanak a sírmezők és kunhalmok s különösen a hadi emlékek, a várak és földerődök stb. ... a megyei törvényhatóságok kéreessenek föl közmunka adására az ásatásokhoz.”* Ezekhez a kutatásokhoz, amelyek többek között Alpár mezején, Nagykőrösön és Kiskunfélegyháza környékén folytak, csatlakozott Kada Elek is. 1897-től Kecskemét polgármestere volt, és bár polgármesteri teendői sok időt igényeltek, ekkor sem hagyott fel az ásatásokkal. Áttekintve feltárásait, azt tapasztaljuk, hogy Kecskemét mellett nagyon sokféle ásatott. Abból, amit a rendelkezésünkre álló hiányos adatokból össze lehet szedni, az látszik, hogy több mint negyven településen, határrészben folytatott ásatást. Ezek az ásatások egy-két naposak voltak. Ritkaságszámba ment az egy hétig, vagy annál tovább tartó feltárást. Sokszor a véletlenül előkerült, és hozzá eljuttatott leletek vitték ki a területre. Híre volt annak, hogy ha valaki régiséget talál, és azt beviszi a polgármesternek, megfizetik a napszámát. A jelentősebb eredményrel kecsegtető területekre viszont évente több alkalommal is kiment, illetve több éven keresztül visszajárt. Több évtizedes kutatásainak összegzését 1911-ben egy előadásban, majd pedig írásban is a művelt közönség elé tárta a Katona József Kör évkönyvében, *„Városunk őstörténetéből”* címmel. Az előkerült leletek alapján felvázolta Kecskemét történetét, a paleolitikumtól kezdve a honfoglalás koráig. Régészeti kutatásaiból tudta, hogy sem a paleolitikum, sem a neolitikum időszakából nem kerültek elő emlékek a város környékén. A rézkor idejéről már több emlékanyagról tett említést. Beszámolójából tudjuk, hogy tártak fel rézkori zsugorított sírokat, de hogy pontosan hol, arról nem beszélt. Úgy látta, hogy a bronzkor időszakában már jelentősen benépesült ez a terület, az itt élő népesség temetkezése a hamvasztás volt a jellemző, és a fejlettségnek egy olyan fokára léptek, amelynek során már várakat is kialakítottak. Megemlíti, hogy a mai Kecskemét területén is éltek, mert a Kistemplom téren (a mai Czollner tér) korábban kerültek elő urna-temetőik, valamint a gödröstemető területén (a mai Praktiker Áruház környéke) is találtak temetkezéseket. Váraikat (ezek minden esetben földvárat jelentenek) feltételezi Nyírben a Böddi-tanyán és Benén a Varga-tanyán, de a legjelentősebbnek az alpári várat tartotta. Az alpári várban Kada maga is ásatott, és megtalálta a bronzkori telep nyomait. Úgy gondolta, hogy ez a bronzkori nép több ezer évig élt ezen a vidéken, és a kelták voltak azok, akik felszámolták a kultúrájukat. A mai ismereteink szerint ez a népesség, a régészeti kutatás Vátya-kultúrájának nevezi őket, valóban jelentős számban népesítette be vidékünket a bronzkor egy adott időszakában. Bár a Kada által emlegetett kelták csak ennek a népnek az eltűnése után majd ezer évvel jelentek meg ezen a vidéken, a két nép élete közötti

időszakra csupán az utóbbi harminc év kutatásainak eredményei kezdenek fényt deríteni.

Előadásában ő is érintette a szarmatákat és Partiscum kérdését is. Arról, hogy jelentős hely volt Kecskemét környéke a szarmata időszakban, ásatásai során szerzett tapasztalatokat. Jelentős feltárása volt a Máriavárosban a téglagyárnál és a Széktónál is. Kada sokkal kevésbé kötelezte el magát Partiscum mellett, mint Hornyik János. Ő úgy gondolta, hogy a Ptolemaiosz említette városok közül Pessium vagy Partiscum lehetett ezen a vidéken. A kutatás mostani álláspontja szerint az oly sokat emlegetett Partiscum a mai Szeged határában lehetett. Ugyanakkor azt is tudjuk az újabb, nagy felületekre kiterjedő feltárások alapján, hogy kisebb-nagyobb szarmata települések hálózta be vidékünket, és így változatlanul azt mondhatjuk, hogy a Ptolemaiosz térképén feltüntetett városok közül az egyik talán itt is lehetett, amennyiben nem a klasszikus értelemben vett városról beszélünk.

A szarmaták után a hunok, germánok népe fordult meg a Kárpát-medencében, de ezek nyomát Kecskemét környékén Kada alig találta, viszont avar leletanyagot annál többet tárt fel. Kadát kezdetektől fogva foglalkoztatták az avarok, nem véletlen, hogy 1883-ban már tartott előadást a Kecskeméti Körben az avarokról, ahol a kor szintjén általánosan ismert és elfogadott nézeteket ismertette, több esetben Hornyik János történeti munkájából merítve. Itt még régészeti vonatkozásokra nem tért ki. A későbbiekben azonban szisztematikusan kereste az avarok régészeti emlékeit, és tárta fel az avar sírokat. Az 1888-ban Miklóstelepen előkerült magányos, valószínűleg vezéri sír szép leletanyagáról az *Archaeológiai Értesítőben* is hírt adott. Avarok után kutatott Városháldön, Lajosmizsén, Szentkirályon, Ballószögön, a legjelentősebb a gátéri feltárása volt, ahol a hosszú időn keresztül használt temető több száz sírját találta meg.

Kada Elek ugyan nem készített olyan nagy történeti munkát, mint Hornyik János, de régészeti kutatásai és Kecskemét őskorát bemutató összegző előadása akár alapja is lehetett volna egy későbbi történeti munkának. Nem tudjuk, hogy tervei között szerepelt-e egy ilyen könyv megírása. De erre ideje sem maradt. Az évkönyvben megjelent írását követően, egy évvel később, 1912-ben szélütés érte, amelyből még felépült, de a következő 1913-ban a halálához vezetett. Említett írása azonban forrás a mai kutatók számára, mint ahogy kutatásainak eredményeit már a kortársai is forrásként használták. Példa erre a Borovszky Samu szerkesztésében megjelent Magyarország vármegyéit és városait bemutató sorozatban a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéről szóló kötet (1910), amelyben a vármegye őskorát Márton Lajos a Kada Elektől kapott információk alapján írta meg. Kada írása ma többek között azért is tekinthető forrásnak, mert kutatásairól csupán néhány publikációja és a levéltárban megőrződött dokumentumok maradtak fenn, ráadásul ezek a dokumentumok is sokszor nagyon szűkszavúak. Ásatásaiból nagyon kevés jól beazonosítható tárgy maradt meg, ezért sok esetben az előadásából leírtak tekinthetők az egyetlen hiteles adatnak.

Mivel teljességre nem törekedhetünk, közel száz évet ugorva az időben az összefoglalónak tekinthető történeti munkák sorában a 2002-ben megjelent *Kecskemét története 1849-ig* című monográfiát említjük utolsóként. Számos kutató több évtizedes munkája összegződik ebben a kötetben. A nagy elődökhöz,

Katona Józsefhez és Hornyik Jánoshoz visszatérve, ez a monográfia is a szarmaták történetével indul, a Kada Elek által felvázolt, Kecskemét őskorát bemutató munka mai változata azonban, amely a Krisztus születése előtti időszakról is szólna a sok évtizedes régészeti kutatások alapján, ebből a kötetből is hiányzik...

Felhasznált irodalom

Bíró Ferenc: *Katona József*, Balassi Kiadó 2002

Fejér György: *T. Vadassi Jankowics Miklós' Gyűjteményeiről, és Régiségei között található két ismeretlen Emlékekről, eddig meg nem magyarázott Írásokról*. Tudományos Gyűjtemény 1817. XI. kötet 1–46.

Hornyik János: *Kecskemét város története oklevél-tárral I.*, Kecskemét, 1860

Hornyik János: *Az idéző pecsétről*. Székfoglaló értekezés Magyar Akadémiai Értesítő, a Philosophiai, Törvény- és Történettudományi Osztályok közlönye, IV. Pest, 1864. 41–53.

Hornyik János: *Régi pénzek lelete*. Kecskemét város birtokában levő pusztá Szentkirályon, 1872. július hónapban. Kecskeméti Lapok 1872. augusztus 18.

Kada Elek: *Városunk őstörténetéből*. A Katona József Kör évkönyve 1905–1912. Szerk. Márton Sándor. 1914. 93–118.

Katona József: *Szabados Kecskemét alsó Magyar ország első mező várossa történetei*. Hiteles levelekből öszveszedte néhai Katona József, szabados Kecskemét várossa főfiskálissa. Pesten, 1834. Trattner–Károlyi nyomtatása

Katona József – Történelmi művei, kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Orosz László. Balassi Kiadó Budapest, 2005

Kecskemét története 1849-ig. Főszerkesztő: Bárh János. Kecskemét, 2002

Orosz László: *Szokolay Hártó János várostörténete*, Levéltári füzetek (Bács-Kiskun megye) IV. Kecskemét, 1989. 83–96.

Somogyvári Ágnes: *Kada Elek régészeti munkássága*. Kecskemét „aranykora”. Kada Elek a városfejlesztő polgármester. Szerk: Péterné Fehér Mária, Kecskeméti Örökség Könyvek 3. 2013. 219–250.

Somogyvári Ágnes: *Kada Elek ásatta egykoron*. Rejtett kincsek 1. Kecskeméti Katona József Múzeum, 2016

Szilágyi Sándor: *Emlékbeszéd Hornyik János a M. Tud. Akadémia levelező tagja felett*. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. Szerkeszti a főtítkár. V. köt. 5. szám, Budapest, 1889

Péterné Fehér Mária

„Üdvözlégy Császáruk!”

Ferenc József két látogatása Kecskeméten

Ferenc József uralkodásának több mint fél évszázada alatt többször járt Magyarországon. Sőt, már azt megelőzően is. Legelőször 1843 szeptemberében két öccsével együtt öt napot töltött a Dunántúl egyes részein, majd 1846-ban egy vadászatra jött a Fertő tó vidékére, 1847 januárjában József nádor temetésén vett részt, ugyanezen év márciusában ott volt Pozsonyban az utolsó rendi országgyűlés megnyitásán. 17 éves koráig tehát nem sokat látott Magyarországból. 1848. december 2-án, az osztrák császári cím elnyerése mellett Magyarországnak is uralkodója lett, bár ekkor még nem koronázták magyar királlyá. Ettől kezdve megsokszorozódott magyarországi látogatásainak száma. Kecskeméten azonban mindössze kétszer járt, uralkodásának első évtizedében, 1852-ben és 1857-ben, mindkét alkalommal országos körútja során. Ez az időszak Magyarországon az önkényuralom, az abszolutizmus időszaka. Hogy milyen fogadtatásra lelt, és látogatásai milyen hatással voltak Kecskemétre, ezt mutatja be a tanulmány.

Az 1852. évi látogatás

Előzmények

1852 nyarán Kecskemét lakói különös izgalommal várták az ifjú császár, az alig 22 éves Ferenc József érkezését. A látogatás napján, jóval a vendégek megérkezése előtt, az utcákon tolongott a nép. A város lakóinak várakozó hangulatát – kicsit patetikusan – a szemtanú, Balla János (ekkor éppen megyehatósági írnok, később 40 éven át Kecskemét levéltárnoka) így örökítette meg: „... *A magas Fejedelem megérkezése idejét megelőzőleg az utcákon özönlő nép arczain egy ismeretlen s minden eddig nem ismert örömrizet felülmúló érzelem mutatkozott, s a kebleikben emelkedett azon vágy, hogy fejedelmük legmagasabb személye iránti érzelmüket kifejezhessék.*”¹

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (továbbiakban MNL BKML) XIV. 76 Balla János kecskeméti levéltárnok iratai 3. köt. 992–1002. p.

Mire föl volt ez a nagy öröm, lelkesedés? Kecskemét népe elfelejtette volna, hogy alig három évvel ezelőtt, 1849-ben a magyar szabadságküzdelmet fegyverrel, orosz katonai segítséggel ugyanennek az uralkodónak parancsára fojtották vérbe? A tanácsadói – a birodalmi kormány feje, Felix Schwarzenberg, és anyja, Zsófia főhercegnő – által sugallt jogeljátszási elmélet alapján, Ferenc József parancsára történt a kegyetlen megtorlás, Batthyány Lajos miniszterelnök, az aradi tábornokok, majd a szabadságharc több száz résztvevőjének kivégzése, sokak súlyos várfogságra, kényszerbesorozásra ítélése, az itthon maradottak megfélemlítése. Bosszúja elől ezek menekültek emigrációba.

A győztes uralkodó maga alakította ki Magyarországot új rendjét. Az ország területéről leválasztották Erdélyt, Horvátországot, a déli területeken létrehozták a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság koronatarományt, mindegyiket a bécsi központi kormánynak rendelve alá. Magyarország megmaradt területét öt kerületre osztották. *„A bécsi kormányt az a politikai elképzelés vezette, hogy a felszabdalt Magyarország – ahol a részek között nincs szorosabb kapocs, mint Ausztriában az egyes koronatarományok között – idővel szervesen beépül majd az egységes Habsburg Birodalomba.”*² A politikai hatóságok tevékenységük során a hadseregre és a Magyarországon 1850 januárjában szervezett csendőrségre támaszkodtak.

1850 júliusa – Haynau menesztése – után Ferenc József 1851. október 10-én kinevezte Albrecht főherceget, nagybátyját katonai és polgári kormányzóvá Magyarországon, aki 1852. április elején vette át „hivatalát”. Ferenc József az olmützi alkotmány hatálytalanításával (1851. december 31.) nyílt önkényuralmat vezetett be birodalmában. Az országos és helyi érdekek képviselőit nem volt lehetőség. Nemcsak az országgyűlést nem hívták össze, hanem a megyei és községi önkormányzatokat is megsemmisítették. Betiltották a megyegyűléseket és a városi, községi képviselő-testületek működését. A városi és községi hivatalokat kinevezéssel töltötték be. A magyarországi 1848-as törvények által kivívott polgári szabadságjogok közül csak a törvény előtti egyenlőséget és a jobbágyi függéstől való mentességet hagyta meg az osztrák kormányzat.

*

Kecskemét város – csakúgy, mint az ország – elvesztette korábbi viszonylagos önállóságát, kiváltságait. 1849 júliusától hat hónapon keresztül ostromállapot uralkodott a városban. A megszálló katonaság igényei kielégítése miatt a város élelmiszer-tartaléka teljesen kiürült, a nép éhezett, közben pedig állandó önigazolásra kényszerült, mikor, milyen alkalomból vettek részt lakói a szabadságharcban. Még 1849. október 11-én Jankovich György, Pest megyei alispán hivatalából elmozdította az 1848 júniusában népképviselői alapon megválasztott, de a városból 1849. július 24-én eltávozott Hajagos Illés polgármestert, s helyébe ideiglenesen Bódogh Antal tanácsnokot nevezte ki polgármesterré. 1849. novem-

2 Somogyi Éva: *Abszolutizmus és kiegyezés 1849–1867*. Gondolat, 1981. 57. p.

ber 21-én pedig Jankovich új tisztviselői kart nevezett ki. (Főbíró Csányi János, polgármester Gassich János lett.)³

Az új megyehatóságok és járási hivatalok 1851-ben kezdték meg működésüket.⁴ Az öt magyarországi kerület egyikébe, a Buda-Pesti kerületbe tartozó Pest megyét kettéosztották Pest-Pilis és – Kecskemét székhellyel – Pest-Solt megyére. Míg 1848 előtt Kecskeméten semmiféle hatóság – a városin kívül – nem volt, 1850-tól kezdve itt működött a megyei hatóság, ide helyezték Pest-Solt megye törvényszékét, a pénzügyőrséget, azonkívül a cs. kir. csendőrség egyik szárnyparancsnokságát. Mindezen hatóságok elhelyezését a város volt köteles biztosítani.

A városi tanács maga intézte a város belügyeit, eljárásaiért felelős volt együttesen és személyenként is. Többek között biztosítani kellett az itt állomásozó császári hadsereg, az itt működött 4. sz. katonai kórház ellátását. A temérdek élelmiszert a városnak kellett előállítania. A katonaság előbb fizetett érte, majd rekvirált, végül katonai karhatalommal lefoglalták a lakosság kenyerét, gabonáját, igás állatait. Kórház működött a piarista rendház épületében, a reformátusok líceumában és a katonai lovardában is. Csak 1851 márciusában költöztek ki az iskolákból a császári katonák. Már 1850. május 21-én a tanács így fakadt ki a szolgabírónak írt levélben: „...kénytelenek vagyunk fájdalommal tapasztalni, hogy minél nagyobb készséget tanusítottunk a város erejét túlzó közteherviselésben, annyi-val több teher rovatik reánk.”⁵ Hiába panaszták azt is, hogy a lakosoktól lehetetlen már élelmiszert beszerezni. Kecskemét előljárói minden felsőbb fórumhoz – még magához a császárhoz is – folyamodtak aziránt, hogy a katonaság számára kiszolgáltattott termények árát térítsék meg a városnak.

Ebben az időben a város által bérelt puszták tulajdonosai egymás után mondták fel a bérletet a várossal, megnehezítve ezzel a lakosság gazdálkodását, és egyben megélhetését is. A munkáskéz is kevés volt, sokan bujdostak, a magukat megadó volt honvédek rögtön besorozták a császári hadseregbe. A szülők, hozzártartozók próbálták menteni fiaikat, vagy kiszöktetni a hadseregből. Ez utóbbi azonban nagy veszéllyel járt, mert könnyen rögtönítelő bíróság elé került, akit szökésen kaptak. Azokat viszont, akik ilyen szökött katonát elfogtak, 24 pengőforint jutalomban részesítette császári parancsra a főhatóság.⁶

3 A tisztikarnak a következő esküt kellett letenni: „Én N. N. esküszöm az élő Istenre, hogy dicsőségesen országló I. Ferencz József törvényes királyomnak híve leszek, a törvénynek, s feljebbvalóim rendeleteinek engedelmeskedni fogok és hivatalos kötelességemet pontosan, s lelkiismeretesen teljesítem. – Isten engem úgy segítjen!” MNL BKML IV. 1504/c Kecskemét Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok 1849. 3. f. No. 126.

4 Sashegyi Oszkár: *Az abszolutizmus kori levéltár*. Budapest, 1965. 27–41. p.

5 MNL BKML IV. 1604 A szabadságharcra vonatkozó iratok és nyomtatványok gyűjteménye XIII. 84. sz. irat.

6 1850. június 10-én osztrák mintára népszézeírás kezdődött Kecskeméten is. Eszerint a város lakóinak száma 44.110 fő volt. Ebből magyar: 43.413, rác: 84, zsidó: 613 fő. Kecskemét előljárói túlzásnak tartották ezt a lakosságszámot. „Ez a szám oly nagy – tiltakoztak –, hogy városunkban ennyi soha nem találtattott.” A város által végzett összeírás szerint Kecskeméten és határában 5287 házban 8320 család, 32.308 lélek lakott. A pusztákon, tanyákon 939 családban 4256 fő élt. Így Kecskemét összes népessége 36.564 főt tett ki. Ebből 23.764 római katolikus, 11.090 helvét vagy református, 620 ágostai evangélikus, 99 görög nem egyesült, 991 izraelita felekezetű. Mindez az adózás szempontjából volt érdekes, 1850. november 1-jétől ugyanis érvénybe lépett az egyenes adózás ideiglenes rendszere. (Az egyenes

Az új megyefőnök, Horváth Mihály 1851 májusától lakott Kecskeméten. Mivel elhelyezésével nem volt megelégedve, a tanács döntése alapján októberben átalakították maga és hivatala számára a korábbi Arany Sas vendégfogadót.⁷ (Ettől kezdve 1861-ig itt székelte Pest-Solt megye hatósága.) 1851. július 16-án a megyefőnök a városból 1849-ben eltávozott Hajagos Illést nevezte ki Kecskemét polgármesterévé. Nem volt könnyű dolga. Az új hatalom minden rezdülését figyelte a magyarságnak. 1851 októberétől 14 naponként kellett jelentést tenni a nép hangulatáról, havonként az adózásról, a közbiztonságról, az egészségügy állapotáról. Az 1850-es évek elején a visszavonultság, a hallgatás volt a lakosság legjellemzőbb életformája.⁸

A hallgatáson túl azonban sokan húek maradtak a forradalom és levert szabadságharc eszméihez. Rajongók, ábrándozók, végsőig elkeseredettek fanatikus módon várták a forradalmi emigránsok visszatérését. A forradalomra emlékeztető tárgyakat, holmikát viseltek: láncokat, karpereceket, a forradalom vezéralakjait ábrázoló selyemkendőcskéket, fekete kalapot széles, lelógó szalagokkal, amelyek jelentését csak a beavatottak tudták. A megyefőnök politikai tartalmat sejtett mögötte, ezért elrendelte a szalagok betiltását, a rendelkezés áthágóinak megfenyítését.⁹

1851 októberében, Albrecht főherceg Magyarország polgári és katonai teljhatalmú helytartójává történt kinevezése alkalmából Kecskemét több Pest megyei településsel együtt küldöttséggel képviseltette magát Cegléden, a tisztelgő látogatáson. Más téren is iparkodott kimutatni Kecskemét vezetése lojalitását az új rend irányába. A város előrelátó vezetői idejében gondoskodtak egy Ferenc Józsefet ábrázoló portré beszerzéséről. 1851. december 22-én a tanács Búza Kiss Mihály akkori jegyzőt bízta meg, hogy vásároljon egy portrét az ifjú császárról. A főjegyző Wagner József pesti „műárustól” 160 pengőforintért vett is egy életnagyságú arcképet. A képet nem csak egyszerűen fel akarták tenni a falra, hanem ünnepélyes keretek között, „felejthetetlen” ankéttal egybekötve falra helyezni. December 29-én a tanács tagjai felkérték Hajagos Illés polgármestert az ünnepi beszéd majdani megtartására.¹⁰ Az ünnepélyt január 11-re tervezték, amelyre a megyefőnököt, a kormányzata alá tartozó hivatalnokokat, a városban állomásozó cs. kir. ezred tisztikarát, az egyházak lelkészeit, a tanács összes személyzetét és a bizalmi férfiak közül néhányat kívántak meghívni. A polgármester január

adókba tartoztak a földadó, házadó, személyes kereseti és jövedelemadó.) MNL BKML IV. 1609/m Kecskemét Város Tanácsának iratai. Összeírások 1850. 1. d.

7 Az épület a mai Piarista Gimnázium épületével szemben volt, később Cserepesnek is nevezte a népryelv.

8 Ugyancsak 1851-től a főhatóság jelentést várt a szabadságharcban részt vett, ezért elítélt, de kegyelmet nyert személyekről. Csak három személyről tudott jelenteni a polgármester. Karika Jánosról, aki itthon élt, Simonyi Jánosról, aki gyalui pusztabeli birtokán húzódott meg. Mindketten 1848-ban népképviselési alapon megválasztott országgyűlési követek voltak Kecskemétnek, valamint Bogner Ferdinándról, aki császári őrmesterből lett honvéd százados, a haditörvényszék ötévi várfogságra ítélte, de Haynau megkegyelmezett neki, ekkor itt Kecskeméten, felesége szülőhelyén telepedett le.

9 Pest Megyei Levéltár (továbbiakban PML) IV. 156/a Kecskeméti Megyefőnökség és Pest-Solt cs. kir. Megyehatóság iratai. Megyefőnöki elnöki iratok 38/1852. sz. irat.

10 MNL BKML IV. 1609/a Tanácsülési jegyzőkönyv 1851. III. kötet 958–959. p.

5-én azt közölte az összegyűlt tanácsnokokkal, hogy az ünnepélyre meghívandó személyek számát tekintve legalább 500 pengőforintba kerülne a megvendéglés. Döntés elé állította az összegyűlteket, hogy megrendezzék-e egyáltalán a lakomát. A tanács pedig a „városi pénztár sokoldalú terheltsége miatt” végül úgy döntött, hogy a város nem bír el ilyen összegű kiadást, ezért sajnálattal „*elmellőzték*” a bankettet.¹¹

1852. január 9-én az ekkor már főbíró Bódogh Antal a megyefőnöknél járt. Horváth Mihály megyefőnök csodálkozott a bankett elhalasztásán, annál is inkább, mivel szerinte arról már valószínűleg „felsőbb” helyen is értesülhettek. A „hiba” helyrehozására javasolta, hogy Kecskemét város tanácsa az ünnep megörökítésére tegyen egy bizonyos összegű alapítványt, melynek éves kamatából néhány szegény tanuló tandíja kiteljen. A tanács azonban úgy döntött, mivel a város a szükségeseket is alig képes fizetni, ezt sajnálattal nem tudja vállalni.¹² Hogy mi módon zajlott az ünnepély maga, és mit mondhatott a polgármester, erről sajnos nem maradt az utókorra írás. Helyi újság ekkor még nem jelent meg Kecskeméten. Az azonban biztos, hogy megtartották az ünnepélyes arcképelhelyezést, mert a február 27-i tanácsülésben felolvasták a megyefőnöknek Halász Gusztáv főszolgabíróhoz írt, s tőle Kecskemét tanácsához átküldött levelét. Ebből arról értesült az előjáróság, hogy a helytartóság örömmel vette a császár arcképének a városháza nagyobb tanácstermében való ünnepélyes elhelyezését. Ezt „*mint a városi lakosság a felséges uralkodóház iránt tanúsított hű érzelmeinek*” kinyilvánítását fogadta. Azt írták, felsőbb helyen is tetszéssel fogadták a dolgot.¹³ Valószínűleg ez az esemény is szerepet játszott abban, hogy Ferenc József alig pár hónappal később esedékes országjárása során Kecskemétet is felvették az útitervebe, sőt arra „*érdemesítették*”, hogy egy éjszakát itt töltsön az uralkodó.¹⁴

A fogadásra tett előkészületek

1852-ben a megyefőnök – Horváth Mihály – május 15-én kelt levelében tájékoztatta a főszolgabírót Ferenc József császár magyarországi körútjáról.¹⁵ A kecskemétiiek, pontosabban a helyettes polgármester, Rhúz Pál azonban csak 1852. május 24-én értesült Csillag Benjámint megyei titoknoktól arról, hogy Ferenc József magyarországi körútja során Kecskemétet is „*szerencsételti*” látogatásával. Azt is tudni vélte, hogy a császár június 11-én délután érkezik a városba, és szállása a megyefőnökség épületének felső emeletén lesz.¹⁶

11 MNL BKML IV. 1609/a Tanácsülési jegyzőkönyv 1852. I. kötet 31. p.

12 MNL BKML IV. 1609/a Tanácsülési jegyzőkönyv 1852. I. kötet 52–53. p.

13 MNL BKML IV. 1609/a Tanácsülési jegyzőkönyv 1852. I. kötet 357. p.

14 A Minisztertanács már 1850 nyarán is tervbe vette a császár magyarországi látogatását, ezt előkészítendő április 3-án kimondták, hogy a haditörvényszékek működésének véget kell vetni. A látogatásra azonban akkor nem került sor.

15 A megyefőnök 1852. május 15-én kelt levele MNL BKML IV. 653/b A Kecskeméti Cs. Kir. Szolgabíróság iratai 706/1852. sz. irat.

16 Az egyemeletes Arany Sas vendégfogadóban 3 terem, 16 szoba, 1 bormérő szoba, 1 éléskamra, 2 konyha, 2 pince, 1 faszín, 1 kocsiszín, 3 nagyobb és 4 kisebb istálló, 1 nagy nyári istálló, vagyis állás

Hivatalosan május 31-én tájékoztatta Kecskemét tanácsát Horváth Mihály megyefőnök a látogatás pontos napjáról. A május 31-i tanácsülés résztvevői „határtalan örömeiket” fejezték ki a hír hallatán. Méltó fogadtatás rendezését határozták el „habár fényben és nagyszerűségben más nagyobb városokkal versenyzőleg nem is, de minden esetre körülményeinkhez illőleg gondoskodni városunk feladata” – mondták ki. Hajagos Illésben merült fel a kérdés: mindenre honnan kerítse nek pénz? A városi pénztár üres volt, mert Kecskemét még nem heverte ki a szabadságharc leverésekor és utána felmerült császári katonaság támasztotta követelések terhét. Ugyanakkor újabb kiadást jelentett a városnak a tervezett Cegléd–Szeged vasútvonal irányába eső földek kisajátítása, kártalanítása. Úgy döntöttek, hogy az ún. „csücskőföldek” eladásából befolyt pénzalapból veszik kölcsön az összeget, amit majd visszatesznek a közpénztárba. Ilyen címen 6763 pengőforint volt a pénztárban, ezt kívánták felhasználni a fogadtatás költségeire. Hajagos Illés elnöklete alatt egy bizottságot hoztak létre, melynek tagjai lettek: Decsy János, Keresztes János, Rhúz Pál, Tormássy Mihály tanácsnokok, B. Kiss Mihály fő- és Gömörly Frigyes aljegyzők, valamint Soós János, Bódogh Károly, Szél József, Ladányi Gergely, Kovács László és Ferenczy Gergely bizalmi férfiak. A tanács azzal bízta meg őket, hogy: „...mindent, mit belátásuk szerint szükségesnek gondolnak, tegyék meg, az azokhoz megkívántató költségek a közönség részéről fedeztetni fognak.”¹⁷

Rögtön a következő napon, június 1-jén munkához látott a bizottság. Nem volt vesztegetni való idejük, mindössze 10 nap állt rendelkezésükre az előkészületek megtételére. Első tanácskozásukon döntöttek arról, hogy az uralkodó a városban három diadalíven fog áthaladni. Kecskemétre érkezésekor kettőn (a város határánál és a Kőrösi – ma Nagykőrösi – utca elején), távozásakor pedig a Halasi utca (ma Batthyány utca) végén felállított kapun.¹⁸ A díszkivilágításra nézve elhatározták, hogy a templomok, iskolák és minden középület lámpafénnyel lesznek kivilágítva és transzparenszel ellátva, melyek költségeit a város fedezi. A feliratok szövegét be kellett terjeszteni a bizottsághoz. Elrendelték, hogy minden háztulajdonos az utcára szolgáló ablakait „gyertyavilággal lássa el”. A város maga biztosított hozzá cserép gyertyatartókat.¹⁹ A sétatér – megyeházával szembeni sétány, melyet az egykori Dellő-tó lecsapolásával alakított ki Gyenes Mihály mérnök – kivilágítása több gondosságot igényelt. Pestről kívántak lámpákat hozzá beszerezni. Megtervezték azt is, hogy a császár útvonalán, az utcákon, kik és milyen módon foglaljanak helyet a lakosok közül, hogy a tolongást és a rendetlenséget elkerüljék. Eszerint a Kőrösi utca két oldalát a céhek, céhmesterek és segédek foglalhatták el a céhek zászlóival. (Azt is előírták, hogy éljen kiáltásokkal

volt. Az udvarban állt egy „szivárványos” és egy gémeskút vályúkkal. A szobákat és a termeket vaskályhakkal fűtötték.

17 MNL BKML IV. 1609/a Tanácsülési jegyzőkönyv 1852. II. kötet 213–215. p. – 1852. május 31.

18 Meghatározták a diadalkapu oszlopai közötti távolságot: 4,5 öl, és a kapu magasságát: 5 öl. A kapuk elkészítését Dubecz János ácsmesterre bízta. A mérethez azonos kapukra megtervezték a feliratok szövegét is, s azt, hogy az oszlopokat lámpákkal látják el és zöld lombos ágakkal díszítik. A szükséges ágak beszerzésével Gyenes Mihály városi mérnököt bízta meg.

19 A 2000 db elkészítésével Újvári János gölöncsért – fazekast – bízta meg.

üdvözlék az érkező „*magas vendéget*”). A kiállítás pontossága a céhbiztosok, a rend és csend fenntartása a céhmesterek feladata lett.

A feladatokat a szervezőbizottság tagjai felosztották maguk között. A pénzügyekkel Rhúz Pál tanácsnokot bízták meg, a vendégsereg elszállásolásáért Tormássy Mihály tanácsnok és Soós János bizalmi ember feleltek. A céhek feletti felügyeletet Bódogh Károly látta el. A tanulóifjúságra való felvigyázást a tanárokra, illetve iskolafelügyelőkre hagyták. A kivilágítás megszervezése Decsy János tanácsnok és Gömör Frigyes aljegyző feladata lett. A díszítményekért (a diadalívek felállítása, zászlók felszerelése és egyéb dolgok) B. Kiss Mihály volt felelős. A lovak és előfogatok elhelyezésének, biztosításának gondja Kovács Lászlóra és Szél Józsefekre hárult.

Június 4-én a tanács utasítást kapott Halász Gusztáv főszolgabírótól, hogy intézkedjenek a városatyák arról, miként június 11-én a városban levő minden vallásfelekezeti lelkész jelenjen meg a városházán, és csatlakozzanak az előljáráshoz. A főszolgabíró dicsérte a város azon szándékát, „...*mely szerint ezen örvendetes ünnepélynek minél fényesebb alakot kölcsönzendő*” olyan jelentős összeget ajánlottak fel a fogadás költségeire. Albrecht főherceg parancsára elrendelték a császári lobogók és a birodalmi zászlók kítűzését.²⁰

A helyi szervezőbizottság június 4-én is ülést tartott. Ekkor bízták meg a diadalkapuk elkészítésével két kecskeméti mestert, Pap Istvánt és Palotás Imrét. A diadalkapukat deszkából készítették el (márványszínű festéssel). Időközben Gömör Frigyes Pesten járt Weillnberger Károly üvegesmesterrel, három koszorút és 6000 db üvegpoharat vettek. Megvették a császár életnagyságú arcképét is – 100 forintért –, és rendeltek 10 db nagyobb zászlót. Halász Gusztáv főszolgabíró utasította a szervezőket, hogy a tervezett intézkedésekről neki részletes jelentést tegyenek. Hajagos Illés polgármester elkészítette a programot, minden részletre kiterjedően, és június 7-én megküldte a főszolgabírónak.²¹ A polgármester részletesen leírta minden egyes tervezett transzparens szövegét is a jelentésben. Közben június 5-én Ferenc József császár az Albert hadigőzösön megérkezett Budára.

Június 7-én, a megyefőnökség útján kapta meg Kecskemét azon élelmiszerek és cikkek jegyzékét, melyekre a császári konyhának a Kecskeméten tartózkodó uralkodó és kísérete élelmezése céljából szüksége volt. Az élelmiszerek beszerzését Szeles László tanácsnokra bízták, azzal a megjegyzéssel, amit lehet, helyben szerezzen be, a többi Pestről hozassa.

²⁰ Ekkor értesültek a kecskeméti előljárók a császár magyarországi útvonaláról is. Ezek szerint: I. Ferenc József, aki június 5-én érkezik hajón Budára, június 11-én kezdi meg országjáró körútját. Ceglédén keresztül ér június 11-én Kecskemétre, itt éjszakázik, majd 12-én Félégyházán, Csongrádon, Orosházán keresztül Mezőhegyesre látogat. Itt vizsgálatot tart, és 14-én Pécskán keresztül érkezik Temesvárra. Június 15-én és 16-án Temesváron időzik, 17-én a napot Aradon tölti, 18-án Simándon keresztül Nagyváradra érkezik kíséretével. 19-én Debrecen, 20-án Eger, 21-én Gyöngyös az úti cél. Június 22-én a császár Jászberénybe látogat, és 23-án tér vissza Budára. Ferenc József első magyarországi körútja június 4-étől augusztus 14-ig tartott. Ennek csak egyik szakasza volt, amelybe a kecskeméti látogatás is beletartozott. 1852. szeptember 14–28. között az uralkodó ismét Magyarországon tartózkodott. A *Pesti Napló* rendszeresen tudósított a császári látogatás minden eseményéről.

²¹ MNL BKML IV. 1504/c Közigazgatási iratok 1852. VII. fasc. 93. sz. irat. Bizottmányi jegyzőkönyv 8. p.

Június 7-én a bizottság az Erdélyi Ferenc könyvkötő és Kucsovics István által készített 300 kisebb és 5 nagyobb lámpa elkészültét tudomásul vette. A Pesten beszerzett 6000 db poharat a kivilágításhoz faggyúval kívánták beönteni. A munkát Gröber János és Sigmond Károly szappanosmesterek vállalták. (Az egyes munkát mindig az kapta meg a városi mesterek közül, aki azt a legalacsonyabb árért vállalta el.) Hajagos Illés bizottsági elnök a megyefőnöki titkártól arról értesült, hogy a Pest-Solt megyebeli települések előjárói és a vidéki lovasok már június 10-én este megérkeznek Kecskemétre. Elhelyezésükről gondoskodni kellett. A kijelölt két tanácsnok rögtön hozzájárult a szervezéshez. Javaslatukra a város azzal a kéréssel fordult a főszolgabíróhoz, hogy a lovak elhelyezését Kecskemét vállalja, de élelmezésükről az illető tulajdonosoknak, községeknél kelljen gondoskodni.

Június 8-án Csillag Benjámín megyei titkár arra szólította fel Kecskemétet, hogy Ferenc József látogatására a díszszemlére a városba érkező 7. sz. dzsidas ezred 2. osztálya elhelyezéséről megfelelően gondoskodjon.²² Június 10-én, a vendégek érkezése előtti napon is ülésezett a bizottmány. Ekkorra készült el 2000 db agyag gyertyatartó. Úgy tűnt, minden készen állt a fogadásra, mivel a rendező bizottmány több elintézendőről már nem tárgyalt.

Nem csak a bizottmány dolgozott a látogatást megelőző napokon. A város lakói is nyüzsögtek, tisztogatták, díszítették házaikat. A középületekre felkerültek a transzparensok, zöld ágakkal, virágokkal díszítettek mindent, amit tudtak. A szükséges nyomtatványokat a város akkori egyetlen nyomdájában készítették. Szilády Károly – aki 1841-ben alapított nyomdát Kecskeméten – nyomdájában pl. 100 példányban készült el a „*Deák versek Császár Őfelségéhez*” című kiadvány.²³

A nagy nap

A várt napon, június 11-én zsongott az egész város. Nagy volt az izgalom. S ezt az izgatottságot nem lehet felróni a város lakóinak. Nem felejtették el a megtorlásokat, a megfélemlítést, az elnyomatás terheit. Ami a lelkes várakozásra okot adott nekik, az egyrészt a kíváncsiság (koronás fő évszázadok óta nem járt Kecskeméten) volt, ez csalogatta őket az utcára (meg természetesen a kötelező kirendelés). Másrészt a nép nagy részének tudatában a császár igen távoli, népek feletti személye nem kapcsolódott össze konkrétan a mindennapok terhével. „*A paraszti tömegekben – nem nemzeti, hanem társadalmi okokból – tradicionálisan élt az a »királyhít«, amely szerint az uralkodó a helyi, úri hatalomnak kiszolgáltatót parasztság legfőbb patrónusa. Tőle lehetett segítséget várni, hozzá lehetett fordulni, ha a nemesek és a föld népe között konfliktus támadt.*”²⁴

22 MNL BKML IV. 653/b A Kecskeméti Cs. Kir. Szolgabíróság iratai 845/1852. sz. irat.

23 MNL BKML XI. 9 A Szilády Nyomda iratai. Nyomdai főkönyv 1841–1857. 1. kötet.

24 Gerő András: *Egy magyar kultusz: Erzsébet királyné. In: Erzsébet, a magyarok királynéja. Kiállítási katalógus (kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban 1992. május 18. – 1993. január 15.) Magyar Nemzeti Múzeum, Bp. 1992. 8. p.*

Ferenc József 1852. június 11-én délután 1 órakor indult el a fővárosból körútjára. Különvonaton érkezett Ceglédre, innen díszes udvari kocsikon folytatta útját kíséretével Nagykőrösön át Kecskemét felé. (A császár több mint 20 fős személyi kíséretében volt pl. Karl Grüne főhadsegéd, Weckbecker és br. Boxberg őrnagyok, Windischgrätz herceg, gr. Szechenyi, gr. Hunyady, gr. Schaaffgotsche és herceg Esterházy parancsőrtsztek, mindannyian inasaikkal együtt.)²⁵ A kecskeméti előjáróság és a kinevezett bizalmi férfiak, a város több előkelő polgárával együtt délután 3 órakor a Nagykőrösi országúton egészen a város határáig mentek a császár fogadására. Pár órai várakozás után a kirendelt cs. kir. lovas rendőr hozta a hírt, hogy Ferenc József és kísérete közeledik a határhoz. A felhőként felszálló porból végre kibontakozott először Horváth Mihály megyefőnök hintaja, majd Magyarország katonai és polgári kormányzója, Albrecht főherceg és kísérete, végül a császár díszhintóban, a nagykőrösi lovasság gyűrűjében. A fogadóbizottság harsogó éljenzésben tört ki, amikor a vendégsereg a diadalkapuhoz ért. Itt a kecskemétiak nevében Hajagos Illés polgármester köszöntötte a magas vendéget:

„Császári Királyi Apostoli Felség! Felséges Urunk!

Kecskemét Város küldöttei, vagyunk boldogok Fölségedet! e közönség határán legmélyebb hódolattal, s őszinte örömtől hevülő kebelled üdvözölhetni. Községünk népe, ég a vágytól, hogy legkegyelmesebb Császár, s Királya iránti hűség, és engedelmes-séggel párosult szeretetét nyilváníthassa.

*Vezérelje Cs. kir. Apostoli Felségedet a Mindenható, az illy érzelemtől áthatott nép közé szerencsésen, s tartsa meg egyetemes nagy Birodalmának dicsőségére, s összes népei boldogságára számtalan évekig.”*²⁶

Az üdvözlő beszéd után a helybeli lovasság vette át a kíséretet. Ahogy a császár áthajtott az „Üdvözlég Császáruunk” feliratú diadalkapun, a várost körülölelő szőlők külső részén felállított mozsárágyúk díszlövésai adták tudtul a kecskemétieknek, hogy a vendég megérkezett. Megszólaltak a templomok harangjai is. Még el sem ért az uralkodó és kísérete a Kőrösi utcai kapuban felállított – jobbról Magyarország, balról Kecskemét címerével, középen a kétfejű sassal díszített, egyik oldalán: „Ferenc József Ő Felségét, szívből fogadja Kecskemét”, város felőli oldalán: „Magos vendég! Szereteted boldogítsa a községet!” felirattal ellátott – diadalívig, már hallatszott az utca elején zászlókkal kivonult céhek mestereinek, segédeinek és a helyet kapott lakosoknak a „szünni nem akaró” éljenzése.

A díszmenet a Kőrösi utcán vonult a piactérre. Itt a város iskoláinak tanulói álltak sorfalat. A császár és kísérete a megyefőnökség épülete előtt állt meg. Ahogy a vendégek a nép üdvívalgása közepette kiszálltak hintóikból, a cs. kir. ezred zenészei a néphimnusz kezdték játszani.²⁷ Ferenc József megtekintette az itt állomásozó császári ezred díszsorfalát, és belépett a megyeháza kapuján. A kapualjban tisztelgő küldöttségek tagjai várták. Elsőként Hajagos Illés pol-

25 MNL Magyar Országos Levéltára (továbbiakban MOL) D 41 K. K. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn 1851–1860. Militär section 1852–1856. Nr. 2428 Reise-Liste 86. folio.

26 A beszéd szövegét már előzetesen fel kellett terjeszteni a kormányzóságnak. A Hajagos Illés kézírásával felküldött beszéd megtalálható a Magyar Országos Levéltárban. D 41 No. 3317 G 12. folio.

27 A „néphimnusz”, vagy ismertebb nevén „Gottesgüte”.

gármester a város előljárósága nevében fejezte ki ismételt örömét, hogy az uralkodót Kecskeméten fogadhatta, és biztosította őt a nép hűségéről. Majd Hoffmann János²⁸ prépost plébános az egyházak hódolatát tolmácsolta rövid szónoklatában. A császár, a krónikás Balla János szerint: „...eredeti magyarsággal viszonzni, s egyszersmind a feletti örömét, hogy e város lakosít megismerhette legkegyelmesebben kifejezni méltóztatott, hozzátevén azon reményét, miszerint az ígért hűséget megtartandják.”²⁹

Ezt követően az összesereglett helybeli és vidéki tisztviselők, nemesek, egyházak tagjainak éljenzése közben Ferenc József visszavonult a számára előkészített szobába. Néhány percre pihent csak meg, ezután fogadta a küldöttségeket. Először a helyben állomásozó Károly Lajos főherceg nevét viselő dzsidásezred tisztikarát ezredesük vezérlete alatt, majd az egyházak összes lelkészeit, a nemeséget személyenként, a megyei törvényszék és a járásbíróóság személyzetét, valamint a megyebeli községek bírát.³⁰

A fogadás után a megyeháza udvarán felsorakozott egyéb tisztviselők között tartott szemlét Ferenc József, majd udvari kíséretével a Nagytemplomba ment istentiszteletre. Onnan az őt kísérő nép folytonos éljenzése között visszatért szállítására, ahol elfogyasztotta vacsoráját a vendégekkel együtt. A *Pesti Napló* tudósításából az érdeklődők értesülhettek róla, hogy: „A császári asztalhoz a főispánon, s megyei főnökön kívül a polgármester és az apát voltak hivatalosak.”³¹

Este 8 órakor, amikor a nap letűnt, a szürkületet a városi díszkivilágítás fényei váltották fel. Főleg a város központja volt díszesen kivilágítva: a városháza, a megyeháza és környéke. A piarista templom is fénybe öltözött, feldíszítették és kivilágították ez alkalomra a ferencesrendi szerzetesek templomát, a Szentháromság-oszlopot, és a mellette állt katolikus elemi iskolát. Lámpák égtek a református egyház templomának tornyán, a református főiskola ablakaiban. Ki volt világítva a görög, az izraelita templom, a katonai „koroda” is. A kivilágítást az uralkodó is megtekintésre méltatta, és a kerületi főispán, a megyefőnök, valamint Hajagos polgármester kíséretében városnézésre indult. Lassú lépésben haladt a hintó a piacon át a Református Főiskola terén keresztül az ezredesi lakig. Innen a Szentháromság-szobor mellett a városházáig hajtottak³², majd a

28 Az a Hoffman János, aki 1849 júliusában a császári csapatok Kecskemétre érkezése előtt eltávozott a városból. Hoffmann János 1854. november 5-én halt meg.

29 MNL BKML XIV. 76 Balla János kecskeméti levéltárnok iratai 994. p. Csak az egyszerűbb embereket lephette meg, hogy Ferenc József magyarul válaszolt az üdvözlésre. A tájékozottabbak tudhatták, hogy már gyermekkorától tanulta a cseh, lengyel, francia, latin mellett a magyar nyelvet. 10 éves korában Nemeskéri Kiss Pál kanonok lett a magyar nyelv-tanára. Ferenc József olvasta pl. Eötvös Józseftől a Falu jegyzőjét. Nemeskéri szerint 1847-re, ha nem is tökéletes, de megbízható lett Ferenc József magyar nyelvtudása. Gerő András: *Ferenc József, a magyarok királya*. Pannonica, 1999. 19. p.

30 Az ünnepnap alkalmából a Kecskeméten szállásoló, és a Kecskemétre érkezett cs. kir. katonák fejenként 1 ice (0,848 l) bort (összesen 32,5 akó fehérbort) és fejenként 1 font (0,56 kg) marhahúst (összesen 539 font húst) kaptak a várostól.

31 Pesti Napló 1852. június 15. 3. évfolyam 679. szám.

32 A városháza homlokzatán Ferenc József életnagyságú arcképe mellett jobbról „Viribus unitis” (egyesült erővel) Ferenc József választott uralkodói jelmondata volt olvasható, balról „Üdvözlégy szeretett Fölség, honunk reménye” felirat díszlett.

Nagytemplom³³ előtt, a görög templom mellett, a sétaterén át, s a Budai Nagy utcán keresztül tértek vissza a megyeházához, ahol a császár szállását berendezték. A hintót végig a lakosság tömege követte, mindenütt éljenzések hangzottak. A kivilágított, feldíszített középületek ünnepi hangulata a népet is emelkedett hangulatba hozta.

A város minden ablakában gyertyafény világított.³⁴ A legpazarabbul a sétater volt kivilágítva. A fák lombjai között mécsesek, papírlámpák világítottak. A zöld kút mellett piramis alakú díszítmény állt lombokkal, lámpákkal felékesítve, mely a térnek nagy fényességet kölcsönzött. A piramis mellett állt fel a zenészek két csoportja Csikja Károly és Baktai Mihály vezetésével felváltva játszottak. Az uralkodó látogatása fölötti örömet a nép tánccal fejezte ki. A császár a körséta után visszavonult szállására, a tánc, a multság azonban éjjel 1 óráig – minden rendbontás nélkül – tartott. Az éjszaka másik fele nyugalomban telt.

Másnap reggel 5 órakor Ferenc József a nép éljenzése és a harangok zúgása közben udvari kíséretével hintóba szállt, s a Halasi kapunál felállított diadalív alatt áthajtva elhagyta a várost. A diadalív város felőli részén a következő felirat búcsúztatta az uralkodót: „*Járj boldogul körutadon, áldás keljen nyomdokidon*”, a külső részén pedig „*Dicső császár szeretetünk örök lángjával ölelünk.*” Ferenc József megszemléltette még a félegyházi út mellett gyakorlatozó császári katonaságot, majd 101 ágyúlövés jelezte, hogy eltávozott Kecskemét területéről. 120 hámos ló húzta 27 különhintó szállította a magas vendégeket tovább Félegyházára.

Utólagos intézkedések

Az ünnepnap végeztével a tanács jegyzőkönyvében, a június 14-én tartott tanácsülésen a következő gondolatot örökítették meg: „...*befejezve lón a Fejedelem megérkeztét dicsőítő ünnepély, nem maradt egyéb hátra, mint a nép azon óhajta, miszerint vezesse őt e nemzet nemtője, s vigye magával a nép szeretetével, s hódolattával azon meggyőződést, hogy e nép soha nem vetkezi le eredeti jellemét s nem szűnt meg királya iránt hű lenni.*”³⁵

A látogatás – Kecskemét szerencséjére – minden incidens nélkül zajlott le, pedig az egyszerű gazdálkodóknak nem volt biztonságos a közlekedés ebben az időben a Duna–Tisza közén. Bódogh Antal főbíró 1852. június 18-án is arról számolt be, hogy Kecskemét közeli, s távolabbi pusztáin a személy- és vagyonbiztonságot fegyveres rablók veszélyeztetik, akik nemcsak utasokat, vagy egyes embereket támadtak meg, de tanyákat, pusztabirtokokat raboltak ki, a gazdálko-

33 A Nagytemplom homlokzatán, és toronyrostélyán számtalan lámpa tündökölt, ajtajának két oldalán feliratok („*Üdvözlegység szent hajlékomban, szívem kedveltje, népek reménye*”, alább: „*Hic pro Tua Salute Rex Auguste, Fidelis amor Populi. Sua Regi aeterno Vóta Religiosa offert*” (Fordítás: Felséges Király! A hű nép szeretete itt ajánlja a te üdvösségedért ájtatos fogadalmát az örök királynak) és a császár arcképe.

34 Erről a fogadás rendezésével megbízott választmány még első, június 1-jén tartott ülésén gondoskodott. Mindenkit felszólítottak, hogy „*utcára szolgáló ablakaikat gyertyavilággal lássa el*”. A gyertyákhoz a város saját költségén 2000 gyertyatartót készíttetett Ujvári János gölönccsérrel (párját 1 váltógarasért).

35 MNL BKML IV. 1609/a Tanácsülési jegyzőkönyv 1852. június 14. II. kötet 1263. sz.

dást is akadályozva ezzel. Ezeknek a bandáknak azonban nem volt akkora létszámuk vagy fegyveres erejük, hogy a császár látogatását megzavarhették volna. (Az egy későbbi kor legendája, hogy Noszlopy Gáspár Kecskemét környékén el akarta fogni a császárt, s arra kényszeríteni, hogy visszaadja Magyarország szabadságát.)³⁶

A fogadás rendezéséért felelős bizottság június 13-án, 15-én, 20-án és július 8-án ült össze ismét. Határozatot hoztak, hogy Gömör Frigyet megjutalmazták, mint aki a város díszítése, rendezése körül, mind művészi, mind egyéb tekintetben felette sokat fáradozott. Ezeken az üléseken számolták el a különböző mesterek által készített, vagy a város emberei által vásárolt díszítmények költségeit, fizették ki a benyújtott számlákat.

A városnak a császár és kíséretének fogadása 4449 forint 35 karajcár kiadásába került. Kevesebb, mint amennyit gondoltak. Rhúz Pál 1852. szeptember 19-én készítette el a számadást a látogatásra fordított költségekről. (Kollonics Ferenc városi számvevő pedig szeptember 23-án ellenőrizte és helyesnek találta.) A végleges elszámolásról a bizottmány október 8-án tett jelentést a tanácsnak, ezzel pénzügyileg is lezárták a látogatással kapcsolatos intézkedéseket.³⁷

A második látogatás: 1857

Történeti előzmények

A császári látogatás 1852-ben semmi változást nem hozott Kecskemét életébe. Folytatódott a mindennapos küzdelem a város viszonylagos önállóságának és birtokainak megóvásáért. A főszolgabírói hivatal 1853 januárjában megróttá a városi tanácsot és a polgármesteri hivaltalt, hogy a helyben állomásozó cs. kir. ezred- és városparancsnokkal, Gorrizutti ezredessel közvetlen levelezést folytat: *„...minthogy Kecskemét nem önálló királyi város, mint a megyei főnökség, s a szolgabírói hivatal alá rendelt”* közvetlen levelezést nem folytathat.³⁸ Kapóra jött, amikor 1853 februárjában Kecskemét előljárósága hírlapokból arról értesült, hogy a városokat közigazgatási szempontból rangsorolják. Elhatározták, hogy a legfelsőbb helyre folyamodnak a kedvezőbb jogállás eléréséért. Hiszen Kecskemét 1848 februárjában már a szabad királyi városi jog elérése küszöbén állt, a császári biztost is kinevezték az utolsó vizsgálat lefolytatására. A jogi procedúrát azonban a forradalom és szabadságharc eseményei megakasztották.

1853 áprilisában Kecskemét Város Tanácsa küldöttséget indított br. Geringer volt polgári és katonai főbiztoshoz, hogy támogassa Kecskemétnek a községi

36 Noszlopyt valóban letartóztatták 1852. november 16-án, de a vádpontok között a fenti cél nem szerepelt. Végül 1853. március 3-án felségsértés vétsége miatt kivégezték.

37 MNL BKML IV. 1504/c Közigazgatási iratok 1852. 7. 93. sz. irat.

38 MNL BKML IV. 1609/a Kecskemét Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek 1853. január 3. 1853. I. kötet 21. p.

rendezés előtt benyújtott folyamodványát, amelyben Kecskemétnek a nagyobb, illetve szabad királyi városok közé való besorolását kérték. Felkeresték Krausz igazságügyi minisztert, br. Alexander Bach belügyminisztert is. (Utóbbi megígérte pártfogását.) Jártak br. Kempen rendőrminiszternél, sőt kihallgatást kértek Ferenc Józsefnél is. Karl Grünne azonban kijelentette, hogy a császár semminemű magánügyekben kihallgatást nem fogad el. A kabinetirodában kellett hagyni a folyamodványt. Hazafelé Augusz Antal főispánnal tisztelegtek, aki a megyei hivatalok szervezésével kapcsolatban elmondta, hogy Nagykovács 100.000 pengőforintos ajánlatot tett felsőbb hivatalok elhelyezésére, s ha Kecskemét nem tesz hasonló, az ottani hivatalokat elveszítheti. Persze, hogy sietett Kecskemét mindent megtenni, hogy megyeszékhely maradjon.

Jókora pénzügyi nehézségekkel küzdött a város ekkor is. Gondot jelentett a földesúri hatalom alóli megváltakozásból (1834) fennmaradt 110.000 forint fizetési kötelezettség teljesítése. Coburg hercegtől bérelte Kecskemét a 11.654 hold területű Szentlőrinc pusztát, melyet a város lakóinak osztottak tovább alhaszonbérbe, s mely így a város jelentős gazdálkodó rétegének jelentett megélhetést. A herceg a bérleti díjat megemelte, a város hiába tiltakozott. Folyamatban volt a Cegléd–Kiskunfélegyháza–Szeged vasútvonal építésével Kecskemét területéből elfoglalt földek tulajdonosainak kártalanítása, amit Kecskemét magára vállalt. (Az elfoglalt terület után járó kártérítés összege 31.556 forintra rúgott.) Az 1854. június 26-án kelt császári nyílt parancs „általános és önkéntes” állami kölcsön jegyzését rendelte el a birodalmi szükségletek fedezésére. Ötéves futamidőre 5%-os kamatra kellett jegyezni államkölcsönt. Kecskemétnek 343.910 forintot írtak elő, ebből 100.000 forintot a városi pénztár állt, a többit a birtokosokra terhelték. 1855 végére 183.283 forint tartozási kötelezettséget halmozott fel Kecskemét. Tartozásai egy részét bevételeiből, más részét kölcsön felvételével igyekezett rendezni a város.

Kecskemétnek, legalábbis a város vezető rétegének az uralkodóhoz fűződő lojalitása azonban töretlen volt. Ezt igyekeztek tettekben is kifejezésre juttatni. Minden évben a városi tisztikar tagjai istentiszteleten emlékeztek meg a császár név- és születésnapjáról. 1853 februárjában a Ferenc József ellen elkövetett merénylet sikertelensége miatti öröme kifejezésére Kecskemét 20 fős küldöttséget indított Bécsbe, Hajagos Illés vezetésével. (A küldöttség tagjai között volt Szeless János, Ferenczy Gergely, Ferenczy László, Ferenczy Jakab, balásfalvi Kiss Miklós, Sárközy István.) Március 4-én értek Bécsbe, 5-én járultak a császár elé, több más város küldöttével. Ferenc József magyarul köszönte meg a jókívánásokat, és figyelmével tüntette ki a kecskemétiakat.

1854. április 24-e, Ferenc József és Wittelsbach Erzsébet házasságra lépése alkalmából „örömnnyilatkozatot” küldött Bécsbe Kecskemét város elöljárósága. A városi polgári kórház átalakított (200-220 főt befogadó) épületét erre az alkalomra adták át, és folyamodtak, hogy a kórház felvehesse Ferenc József nevét. A császár is kegyet gyakorolt ez alkalomból, országos viszonylatban amnesztiát rendelt el a fogvatartottak részére. A császári frigy ünnepe tiszteletére a Kecskeméten állomásozó császári katonaság között fejenként 1 font húst és 1 ice bort osztottak ki a város költségére. (A Kecskeméten tartózkodó és beszállásolt

katonaság létszáma ekkor 856 fő volt, a csendőrség 20 fővel állomásozott itt.) A császári pár első gyermekének, Zsófia főhercegnőnek születésekor (1855) elhatározta a város a koldulás eltörlését és a polgári kórház részére egy új épület emelését. Ezen a napon minden koldus 1 font húst, 1 meszely bort és kenyeret kapott.

1856. szeptember 26-án Ferenc József Cegléden összpontosított katonai hadgyakorlat megtekintésére érkezett Magyarországra. Megengedték, hogy a környébeli településekről küldöttségek járuljanak elé. Kecskemétről 956 fős küldöttség (a városi tisztikar tagjai, gazdálkodók és iparosok nagy számban) különvonaton utazott „hűséges hódolatát” kifejezni Ceglédre. Ezenfelül 50 fős lovas bandérium tisztelgett a város képviselőjében az uralkodó előtt.³⁹

Újabb hódolattételre 1857-ben nyílt alkalma Kecskemét városnak és a kecskemétieknek, amikor Ferenc József második országos körútja során ismét útba ejtette Kecskemétet.

Előkészületek a császári pár fogadására

Kecskemét Város Tanácsa 1857. február 29-i ülésén tárgyalta először Ferenc József és ifjú hitvese magyarországi, konkrétan pedig kecskeméti látogatásáról. Egy bizottságot választottak a fogadás megszervezésére, az előkészületek megtételére (csakúgy, mint 1852-ben). Rögtön e bizottság feladatává tették egy forgatókönyv kidolgozását a teendőkre vonatkozóan. A bizottság elnökévé most is Hajagos Illés polgármestert nevezték ki.⁴⁰

A fogadás tervezetét a március 23-án tartott ülésen mutatta be a tanácsnak a polgármester, melyet kisebb módosításokkal elfogadtak. Ebben többek között szerepelt, hogy díszlövénnyel tudatják a császári pár érkezését a lakossággal, a vasútállomáson – mivel vasúton érkezik Kecskemétre a császári pár és kísérete – kocsik várják a felségeket (erre a célra díszes hintó beszerzéséről határoztak), a Kőrösi utca elején diadalívet állítanak fel, a kőrösi utcai lakosokat felszólítják, hogy házaikat „tisztogassák be”, zászlókkal díszítsék. „Az egész Kőrösi utca zöld fűvel behintendő!” – szerepelt a tervezetben.⁴¹ A nagytemplom környékét téglával

39 Felhívást intéztek a város lakói, az egyházak, a céhek részére, hogy aki részt kíván venni a tisztelgő látogatáson, jelentkezzen. Tizedenként írták össze a jelentkezőket. Az egyházak és a különböző céhek is beküldték a részt venni kívánók névsorát. Az izraelita egyházközségből több mint 70 fő jelentkezett. Az iparosok közül: ácsok, kőművesek tizenheten, szűcsök tizenkilencen képviselték céhüket. MNL BKML IV. 1615 Kecskemét város polgármesterének iratai. 267/1856. sz. irat.

40 MNL BKML Tanácsülési jegyzőkönyv. 1857. március 23. – 129. pont.

41 Ezt nevezte később a kecskeméti népnyelv „császáraszfaltnak”. Szabó Kálmán: A „hívös város” anekdotakincse című gyűjteményében olvashatjuk a következőket. „A szabadságharc leveretése után országos körútja alkalmával Kecskemétre is ellátogatott a császár. Nem valami díszes külseje volt akkor még a városnak, de az előljáróság annak gondolatára rémült meg főként, hogy a fölséges császár miként evickél majd be a Nagykőrösi utca sártengerén át a városba. Hanem aztán mentő gondolatuk támadt. Ami szekeret csak elő tudtak teremteni, kiküldték az erdőre gallyért, rőzséért. Ezzel borították be a császár útját, s tetejére pedig homokot szórtak. Sehol nem volt a császár kocsijának ilyen kellemes, rugalmas útja. Ezt nevezték el aztán császáraszfaltnak, de nem a maga idejében, hanem évek múltán, amikor az utcát csatornázták, s majd ölnyi mélységben ráakadtak a rőzsének a feneketlen sárba süllyedt maradványaira.”

Idézett mű: Kecskemét, 1935. 34. oldal.

tervezték kirakni, a templomokat, középületeket zászlókkal kívánták díszíteni. A megyeházára fordították a legnagyobb figyelmet: elhatározták a kapualj tapétázását, a szobák újrafestését. A császári pár személyes fogadására a városi „*leány-neveldéből*” rendeltek ki növendékeket, továbbá „*gazda leányokat*”, magyaros öltözetben csinosabb menyecskéket kívántak kiállítani. „*Kedveskedés képpen Császárné Ő Felsége előtt egy pár igen díszesen felöltözött menyecske fog tisztelkedni, bemutatandó jeles gyümölcsöket, különösen jól kitarított szőlőszemeket, magyar sütéssű kenyeret és kalácsot*” – írták a tervezetben. A lovasság, a céhek, a tanulóifjúság részvételéről is intézkedtek.⁴²

Hajagos Illés már március 26-án Pestre utazott tájékozódni. Mindenekelőtt a helytartósági osztálynál akart pontos információkat szerezni a látogatásról, azonban itt nem fogadták, mert éppen a magyarországi körút kapcsán folytonosan üléseztek. A polgármester sok mindennek utánajárt megbízásai közül. Minden nevezetesebb kocsijáratot felkeresett. Március 27-én kárpitosokat, diadalív-készítőket és szobafestőket látogatott végig. A tanácshoz írt levelében megjegyezte, hogy „*...az egész város hemzseg helyi és vidéki díszelgők seregétől, s a szó tárgya csak egyedül a nagyszerű ünnepély, melyhez mindenek reménye kötve van*”.⁴³

Hajagos Illés március 28-án ismét hazairt a helyettes polgármesternek. Hatszor próbálkozott a helytartósági elnök elé kerülni, nem sikerült. (A fogadás miatt folytonosan üléseztek.) A kocsira alkut kötött Korber gyárossal, 800 forintban állapodtak meg, s abban, hogy 500-ért visszaveszi. A zászlókat Pesten festett rudakkal, a végén aranyozott dárdával ellátva árulták. Az árjegyzéket mellékelte a tanácshoz írt levelében. Mivel a zászlókból temérékre volt szükség, a polgármester jobbnak látta azokat itthon készíttetni. A megyeház díszítését illetően kérte a kapuk hosszát, szélességét, magasságát; a lépcsőzet hosszát, magasságát, szélességét felmérteni, valamint az ablakok számát megírni.

A polgármester leginkább azonban egy a város „életkérdésével” kapcsolatos irat felküldését sürgette a tanácstól: „*... (felsőbb kíváncsólom folytán tellyes titoktartás mellett) ... azon felterjesztést, melyet ha nem csalódom – írta – legközelebb 46. eln. szám alatt Főnök úr Ő ngának bemutattam, melyet t.i. Levéltárnok úr szerkesztett a község viszonyát illetőleg; azonban némi változtatással, u. m. mivel senkihez sem intéztetik, s csupán csak Historiai deductio lesz!! A Czim, és bevezetés elmaradjanak, és mindjárt az elején kezdődjék; továbbá bele kell szólni a legutóbbi időkig tett mindenféle áldozatait a községnek, u. m. vasút, megyeház, csendőr kaszárnya, hágási intézet, s.a.t, s.a.t !!! tett áldozatainkat egész értéknagyságukban; végül, mert alkalmasint a legmagasabb helyre jutand egy kitévelt kívánok lágyítani, mely a forradalmi korszakra vonatkozóan, azt mondja, hogy »egy sem végeztetett ki« e helyett szelidebbül mondanók, »a hűtlenségnek nem esett áldozatul«, vagy a mint jobbal pótolthatatik. A dokumentumok szinte mind lemásoltassanak, s a leírás féllapon történjék, hogy német fordítását a másik féllapon megfelelőleg reá vezethessem. Vegyen tehát ügytárs úr minden erőt öszve, hogy e legsürgetőbb tárgyat hétfőn reggel*

42 MNL BKML IV. 1609/a Tanácsülési jegyzőkönyv 1857. március 23.

43 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 70/1857. sz. irat.

megkaphassam."⁴⁴ Másnap már arról írt sietve, hogy a császár és császárné együtt jönnek Kecskemétre (kocsit nem hoznak).

Az alpolgármester március 30-án még mindig Pestre írta levelét Hajagos Illésnek, tájékoztatva őt a tanács határozatairól. A kocsivételbe úgy egyezett bele a tanács, ha a veszteség – a visszavásárlásnál – nem lesz több 200 forintnál. A császár és császárné arcképeit – költségkímélés tekintetéből nem festeti meg a város, hanem mellképüket Gallia Fülöp⁴⁵ által – metszetekben – fogják megrendelni. A zászlókra itthon árlejtést tartanak, amiből kiderül, Pesten vagy Kecskeméten érdemesebb azokat csináltatni.⁴⁶ Az előkészületek áprilistól nagy ütemben folytak.

Közben a városi elöljáróság meggondolhatta magát a császári pár portréit illetően, mert Jakobey Károly festő április 4-én kelt levelében tudatja a polgármesterrel, hogy megrendelése folytán elvállalta a császári pár arcképeinek 5 láb magas és 3 láb 8 „zoll” széles nagyságban való megfestését, Ferenc Józsefet „...magyar tábornoki, Felséges Nejét pedig magyar jelmezben arany rámával ellátva” 252 pengőforintért. Május 1-re ígérte a képeket leszállítani. (50 pengőforint foglalót kapott a várostól.)⁴⁷

Mivel az előkelő vendégek Kecskeméten – a terv szerint – lovas kísérettel vonulnak a vasúti indóháztól a megyeházig és vissza, személyre szóló felhívással toborozták a lovascsapat tagjait, akik egységes öltözetben – „*díszes varratú fehér gyolcs ing és gatyá, rojtos fekete nyakkenő, fekete szövettű mellény, apró sűrű fehér érczombokkal; fekete pörge kalap fekete szalaggal*” – voltak kötelesek megjelenni a fogadtatáson.⁴⁸

Április 7-én kötött szerződést a város Grasitz Péter pesti díszítőmesterrel, aki vállalta, hogy a Nagykörösi utca elejére tervezett diadalkaput, a városban felállítandó két nagy díszoszlopot 10 nagy zászlóval és számos apróbb zászlóval díszíti. Vállalta a megyeháza külső és belső díszítését, a megyeháza kapuja alatti rész zöld posztóval való bevonását és a császári pár számára két díszes udvari támlás szék készítését is. Minden asztalosmunkát, a zászlók nyelét a város készítette, a vállalkozó utasításai szerint. A szükséges kelméket is a városnak kellett beszereznie. A fogadásra szolgáló szobák ablakaira az arany díszítésű fehér függönyöket Pesten szereztek be. A díszítőmunkát 500 pengőforint fizetésért vállalta el Grasitz

44 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 70/1857. sz. irat.

45 Helyi könyvtár.

46 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 70/1857. sz. irat.

47 Jakobey Károly (Kula? – Bp., 1891. júl. 14.) festő. Pesten és Bécsben tanult, oltárképeket és portrékat festett akadémikus stílusban. Jelentősebb portréi: a szabadságharcban részt vett Muraközy János honvéd (1850), Nagy Ignác író (1854), Liszt Ferenc (1859), Széchenyi István gr. (1860), Károlyi Lajos gr. (1864) arcképe. Magyar Életrajzi Lexikon. Bp., 1981. I. kötet 792. old.

MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 64/1857. sz. irat.

48 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 70/1857. sz. irat.

Péter, és kötelezte magát, hogy mindennel pontosan elkészül. A pesti mester a város költségén két segéddel dolgozott.⁴⁹

A város elöljárói közül majd mindenkinek volt feladata a rendezés terén. A kíséretképpen felállítandó lovas bandérium feletti felügyelettel Szokolai Sándor városi rendőrkapitányt bízta meg Hajagos polgármester. Hajós József tanácsnok feladata a császári párt kísérelő fogatok – legkevesebb 50 fogat – biztosítása volt. Huszti Pál tanácsnok azt kapta megbízatásként, hogy a felállítandó nagyobb díszítményekhez – mindegyikhez – szükséges számban a városi rendőrök közül felügyelőket rendeljen ki. Ezek minden odatartozó holmikért felelősséggel tartoztak. A polgármester felhívta Huszti Pált, hogy hagyja meg nekik, hogy kijelölt állásaikat semmi ürügy alatt el ne hagyják. Ugyancsak Huszti feladata lett felügyelni arra, hogy a Nagykőrösi és Budai utcák, a Búzapiac, a Halasi út, Vásári u. házait tulajdonosai csinosítsák ki, a vakolatlanul állókat vakolják be, a házakat zászlókkal, az ablakokat „szőnyegekkel díszítsék, a malmokat zöld gallyakkal borítsák. Mindezek, s általában... a rend és közbiztonság fenntartására ügyelet a mondott alkalomból tanácsnok úrnak fő feladatául tűzetik ki” – írta a polgármester április 11-én Huszti Pálnak.⁵⁰

Keresztes János tanácsnokra az utak rendbetételét, egyengetését, a használaton kívüli – útvonalba eső – „zöld kút” befedését bízta a polgármester. A javításra szoruló kerítések – mint pl. a „katonai koroda” kerítése – kiigazításáról is neki kellett gondoskodnia. Az útvonal utcáit fúvel kellett beszórni, hogy a kerekek ne zörögjenek, egyenletes legyen az útjuk.⁵¹

Horváth Döme tanácsnok kapta feladatul, hogy a bevonulási utcákat – Nagykőrösi, Budai Nagy utcát, görög templom környékét, piac környékét – városi közmunka igénybevételével elegyengettesse. Hasonló figyelmet kellett fordítania a templomok, iskolák, katonai lovarda s a hatóságok, hivatalok környékére.⁵² Annál is inkább, mert a Kecskeméti székelő Pest-Solt megyei törvényszék elnöke, Urbanovszky tájékoztatása szerint a császár „...azon alkalommal valamennyi itt székelő cs. kir. államhivatalt” meg fog látogatni előreláthatóan, ezért az intézményekhez vezető járdákat is meg kellene javítani.⁵³

Tormássy Mihály tanácsnok kapta feladatul az ünnepélyen testületileg megjelenő nemesek előzetes összehívását, a róluk való gondoskodást.⁵⁴ A vidékről iderendelt, egybesereglett küldöttségek számára kellő szállásról való gondoskodással Balogh Imre segédtanácsnokot bízta meg, akinek a szállásmester, egy

49 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 87/1857. sz. irat.

A díszítmények végül 651 db nagy zászlót, 50 db közepeset és 661 db kis zászlót (összesen 1362 db-ot) használt fel a díszítéshez. A diadalkapukon három arcképet helyeztet el, kettő Ferenc Józsefet, egy pedig a császárnőt ábrázolta. Négy nagy aranyozott címer is díszelte a városnak.

50 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 75/1857. sz. irat.

51 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 80/1857. sz. irat.

52 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 81/1857. sz. irat.

53 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 68/1857. sz. irat.

54 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 85/1857. sz. irat.

őrmester és négy tizedes segített. Az intézkedésekről időnként beszámolt a polgármester a szolgabírónak.

A megyeháza mellett fából egy emelvényt állítottak, hogy az érdeklődők jobban láthassák az uralkodók érkezését. Csak jegy ellenében kapott helyet valaki ezen az építményen. Egy pengőforint volt a jegy ára, 160 férőhelyes lehetett az emelvény, mert ennyi jegyet készítettek.

Április 24-én kapta meg a város a környező településekről érkező nemesek és községi deputációk számát. (Dunavecseről pl. 4 hivatalnok, Apostagról 4 követ, Soltról 4 követ, Dunapatajról 4 követ, Hartáról 4 követ, Ordasról 2 követ stb. érkezését jelezték.) Tassról jelezték, hogy nyolc nemes – köztük a Földváry család tagjai – négy lovas kocsival, cseléddel érkezik.⁵⁵ A kiskőrösi járásból 17 úri és 29 parasztlovas, továbbá 60 tagból álló küldöttség megjelenéséről tájékoztatták Kecskemét előljáróit. A kalocsai járásból a községek részéről 100 főből álló lovas bandérium és 64 főből álló községi képviselők csoportjának jöveteléről tudósított a szolgabíró.⁵⁶ A nemességet a megyefőnök hívta meg névre szóló levélben.⁵⁷

A város előjárósága maradandó emlékkel is meg akarta örökíteni az emlékezetes napot. Ennek egyik lehetőségét egy ünnepi verspályázat kiírásában látták. A tanács március 24-én tartott ülésében „10 db császári aranyat tűzött ki – csupán csak a helybeni értelmiségre szorítkozottan – jutalmul egy népszerű, s választmányilag legjobbnak ítéendő alkalmi versezetre”. A kiírást még március 26-án megküldték a szolgabírón kívül az egyházak vezetőinek, a Református Kollégium igazgatójának, a kegyesrendi iskola igazgatójának, a megyehatóságnak, a megyetörvényszéknek, a Szent Ferenc-rend házfőnökének. Az egyházi vezetőknek azért küldték, hogy azt a templomokban közhírré tegyék, az iskolák igazgatóinak szintén közzététel végett, hogy akár a tanárok, akár a diákok „műveikkel fellépjenek”. A pályázat beérkezésének határideje április 20-a volt. Előírták, hogy a pályaművek postán érkezzenek be, és a „művek – szoros titoktartás tekintetéből – idegen kézzel írva s szerző nevét tartalmazó jelíges pecsétes levélkével ellátva legyenek egy másik borítékba zárva, ezen felirattal: Kecskemét város polgármesteri hivatalának, pályázati versezet”.⁵⁸

A határidő lejártáig mindössze tíz pályamű érkezett. A polgármester azzal küldte meg őket Cseh Ferenc és Pólya József bírálóknak, hogy az idő rövidsége miatt azonnal üljenek össze egy általuk választott harmadik személlyel, és „kellőleg” bírálják el. (Harmadiknak Kricska Józsefet választották maguk mellé.) Megjegyezte még Hajagos, hogy a műveknél „a versalak vagy munkaterjedelem ne határozzon”. Igen rövid idő alatt hozták meg a döntést a bírálóbizottság tagjai. Április 24-én kelt levelükben az „Isten éltesd királyunkat” jelíges munkát jelölték

55 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 95/1857. sz. irat.

56 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 109/1857. sz. irat.

57 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 104/1857. sz. irat.

58 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 97/1857. (46.) sz. irat.

a legjobbnak. Szerzője, mint kiderült, Marikovszky Gábor, a református teológia hallgatója.⁵⁹

Egy másik elképzelése is volt a tanácsnak az ünnep örök időkre szóló emlékezetessé tételére. Felkérték a helyi születésű Simonyi Antal fényképészt – aki Párizsban tanulta ki a művészetét, és munkáit 1855-ben a párizsi kiállításon aranyéremmel tüntették ki –, hogy a császári pár fogadtatásának „...legérdekesebb jeleneteit a központban [Budán és Pesten] úgy, mint majd e hó (máj.)14-én, Kecskeméten is felvévén, ezekből egy Album”-ot készítsen.⁶⁰ Hogy mi lett a felkérés következménye, nem sikerült kideríteni. (Az album felkutatása sem járt sikerrel.) Lehet, hogy el sem készült. A felsőbb hatóságok valószínűleg nem engedélyezték, hogy olyan egyén készítsen fotókat a császári párról, aki 1851-ben szocialista tanok terjesztésének vádjával – Fourier híveként – állt a pesti haditörvényszék előtt, majd a Mária Terézia-féle büntetőtörvénykönyv 61. cikkelye alapján ügyét másodfokú felségsértésnek minősítették, és egy év fogsággal büntették. (Mivel ugyanennyit töltött vizsgálati fogságban, az ítélet után elengedték.)⁶¹

Erzsébet császárnénak személyesen is akart ajándékkal kedveskedni a város. A szolgabírónak – május 9-én – írt levelében ezt így vázolta a polgármester: „...szeretett Császár Királynőnknek édes szőlőföldünk legbecsesebb terményeiből sütenő kenyér és kalácscsal, úgy miként saját szorgalmunk természetete gyümölcs-

59 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 97/1857. sz. irat.

Marikovszky Gábor (Szerencs, 1835. – Bp., 1872. jún. 30.) Apja M. Menyhért lelkész volt Szerencsen. Az ifjú M. Sárospatakon tanult, ahol Erdélyi János vezetése alatt már kora ifjúságában foglalkozott költéssel. Innen a korán árvaságra jutott fiú Kecskemétre ment a teológiára, hol egészen önerejére lévén utalva, sokat kellett nélkülöznie. Teológus diákként nyerte meg a 10 arannyal jutalmazott pályázatot. Később tanító lett Dorogon, tanár 1860-tól Kunszentmiklóson, 1864-től dömsödi tanító-káplán. 1868-ban Máramaros-Szigetre választották tanárnak, hol a lapokba írt cikke miatt állásából elmozdították. Négy gyermekével a nyomorba taszítva Pesten húzta meg magát. 1870-től a pesti polgári iskola tanára lett. Költeményei a *Magyar Sajtóban*, a *Kalauzban*, a *Vasárnapi Újságban*, a *Napkeletben*, a *Hölgyfutárban*, a *Divatcsarnokban*, az *Új Nemzedékben*, a *Csokonai Albumban* jelentek meg. Írt beszéleket és cikkeket, munkatársa volt a *Szigeti Közlönynek*.

Munkái: *Száz költemény* (Sárospatak, 1856), *Költemény füzér* (Kecskemét, 1859), *Attila hősei* (Hős-költemény, 12 énekben, Máramaros-Sziget, 1870)

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* VIII. köt. Bp., 1902. 590. old.

60 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 98/1857. sz. irat.

61 Simonyi Antal (Kecskemét, 1821. jún. 3. – Bp., 1892. jan. 3.) Simonyi Jánosnak, Kecskemét 1848-as országyűlési képviselőjének fia. Kecskeméten, majd a pesti Institutum Geometricumban tanult, a festészetben is képezte magát, és nyelveket tanult. 1841-ben a bécsi akadémia antik rajzosztályán folytatta tanulmányait, majd három évet Velencében töltött. Járt Firenzében, Rómában, hosszabb ideig dolgozott Párizsban mint arcképfestő. Itt ismerkedett meg a fényképezés mesterségével. A szocialista tanok terjesztése miatt 1851-ben letartóztatták, a pesti Új épületben raboskodott. 1855-ben szülővárosa anyagi támogatásával utazhatott ismét Párizsba, tanulmányútra. Az 1855-i párizsi viláckiállításon pillanatfelvételi találmányáért aranyéremmel jutalmazták. Hazatérése után, 1856-ban Pesten fényképésműtermet nyitott. Rövid idő alatt Pest egyik legnépszerűbb fényképésze lett. A magyar fényképezés és portréfényképezés úttörője volt. (Arany János és Madách Imre legismertebb portréit is ő készítette.) Sikeres működés után 1873-ban csödbe jutott, 1880-ban minden vagyona árverésre került. Élete utolsó éveiben a Statisztikai Hivatal tisztviselőjeként dolgozott.

Péterné Fehér Mária-Szabó Tamás-Székelyné Kőrösi Ilona: *Kecskeméti életrajzi lexikon*. Kecskemét, 1992. 220–221. old.

csel kedveskedhessünk; ezen adományunk két ezüst tálczán és két ezüst kosárkában, a város czímerével vésetten, aranyhímzett piros bársony takaróval lenne magyar menyecskéinktől, a legjobb, s legkecsesebb Fölséges Királynőnknek jobbagyi hűséges gyermeki bizalommal párosult hódolattal átnyújtandó.” Hajagos arra kérte a szolgabíró, hogy a város hűségének ezen kifejezését vegye pártfogásba, és a megyehatóságtól kérjen rá jóváhagyást.⁶²

A várt nap közeledtével május 11-én a fogadást szervező bizottság ülést tartott a még szükséges tennivalókról. A város összes lakosát a tizedeseken keresztül értesíteni kívánták, felszólítván őket, hogy „ünnepélyesen öltözködve a tereken és utcákon minél nagyobb számban jelenjenek meg”. A látogatás napján népiünnepély tartását határozták el, táncos ifjak és nők toborzásával Erdélyi János és Kuczka vőfélyeket bízták meg.⁶³ Május 12-én a polgármester a megyefőnökkel próbakocsizást tett az előkészületek végső ellenőrzéseként, s azokat megfelelőnek találták.

Már minden készen állt a magas vendégek fogadására, mikor május 13-án a polgármester azt az értesítést kapta a megyefőnöktől, hogy a császári pár utazása „24 órával elhalasztatott”, s így a városba való bevonulásuk május 15-én délelőtt történik meg.⁶⁴ Május 14-én Eötvös szolgabíró értesítette hivatalosan Hajagos Illést a látogatás ismételt elhalasztásáról: „Megyei Főnök ő nagysága f. hó 13-ról 943. sz. rendeletével tudatja, hogy Gisella cs. k. főhercegnő megbetegedése következtében, ő cs. k. Felsőgeik által a körút tíz nappal később fog elkezdetni.”⁶⁵ A polgármester azonnal elrendelte a hír közzétételét levélben, hirdetményeken és dobszó útján. Keresztes János tanácsnok pedig arról intézkedett, hogy az ünnepre az utcák behintésére a Szentháromság temetőben kaszáltatott fű nehogy kárba vesszen, árverésen adják el.⁶⁶ A várakozás ideje alatt az emberek biztonságáról való gondoskodásra is volt idő. Falragaszokon hívták fel a lakosság figyelmét, hogy „... Felsőgeiknek bevonulása alkalmával mindennemű zászlókat az illetők egyenesen fölfelé tartssák, azokat ide s tova ne lógázzák”.⁶⁷

Május 19-én már tudták, hogy pontosan 24-én érkeznek a vendégek Kecskemétre. Közhírré tették az időpontot, és felhívták a figyelmet, hogy „... a legmagasabb bevonulás szemlélésére, a megyeház mellett felállított emelvényre jegyek... még kaphatók.”⁶⁸ Újra felhívták az egyházak, tanintézetek vezetőit, hogy a május 24-ei látogatásra a korábban megállapodott rend szerint álljanak

62 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 121/1857. (110.) sz. irat.

63 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 119/1857. sz. irat.

64 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 120/1857. sz. irat.

65 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 124/1857. sz. irat.

66 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 133/1857. sz. irat.

67 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 123/1857. sz. irat.

68 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 137/1857. sz. irat.

A 160 jegyből azonban mindössze 42 db-ot sikerült eladni, nagyrészt a város előljárói vették meg valószínű hozzátartozóik részére (pl. a főszolgabíró 4-et, Hajagos Illés 4-et, Tormássy Mihály 3-at, Hajós József 2-t stb.), de ilyen bejegyzés is volt az elszámolási listán a vevő neve alatt feltüntetve, hogy : „egy zsidó nő 1 db”, vagy „egy öreg úr 1 db”.

ki. Tormássy Mihály tanácsnok újra felszólította a nemességet, hogy a kitűzött napon délelőtt 10 órakor jelenjenek meg a már részükre kitűzött és ismert helyen. A céhek elöljárói is értesítést kaptak a császári pár megváltozott – de már pontosított – látogatásának idejéről.⁶⁹ Délelőtt 9 órakor kellett megjelenniük a tudott helyen. A céhek minden egyes tagját, minden egyes segédet felszólítottak a megjelenésre, a távolmaradókat komoly büntetéssel fenyegették. „... Az érdeemes czéhek ünnepélyszerűleg – szokásos módon – zászlaikkal, a tagok pedig díszesen öltözködve vonuljanak ki” – szölt a polgármester felhívása. Amely céhnek nem volt saját zászlaja, a várostól kapott.

A látogatás napja

„A nagy s örökbecsű nap felderültével már korán hajnalban népek ezrei tolongának az ünnepi fényben díszlett utcák főbb pontjaira.” Így kezdődik a tanács jegyzőkönyvében a nap eseményeit megörökítő bejegyzés.⁷⁰ A vasútállomástól kezdve a Kőrösi utcán végig, az utca mindkét oldalán férfiak és nők százai foglaltak helyet. A kőrösi kapuban felállított diadalív közelében a város elöljárósága – Hajagos Illés polgármester vezetése alatt – várta a vendégeket. Az intézmények, egyházak, iskolák képviselői, a helyi és megyebeli nemesség a számukra kijelölt helyen várakozott. A nem mindennapi látogatást egy nem mindennapi hír előzte meg. Az uralkodó pár hintójának megérkezése előtt báró Augusz Antal helytartósági alelnök érkezett, és Hajagos Illés polgármestert „Ő felsége személyes utasítása folytán” értesítette, hogy „Kecskemét város legmagasabb kegyelemből szabad királyi várossá emeltetett”. Oriási lett a lelkesedés. E felfokozott izgalom közepette 11 óra körül pillantották meg a négyes fogatú császári dízhintót a város lakói. A hintóban jobbról a császárné, balról a császár foglalt helyet, és lassú menetben, a nép éljen kiáltásai mellett érték a diadalívhez (ennek felirata: „Felséges Császári pár! Hódolva üdvözöl Kecskemét”). Itt megálltak, és Hajagos Illés a város nevében üdvözölte az uralkodót és feleségét. Az üdvözlésre Ferenc József „tisztá kiejtésű magyar nyelven legmagasabb kegyelméről biztosította Kecskemét lakosságát”. Ezután a díszmenet a nép szünni nem akaró éljenzése között egyenest a Nagytemplomhoz hajtatott. Itt rövid isentiszteletet tartottak, majd a megyeházához hajtatott. A hintóból kiszállva a császári pár előtt kislányok virágokat szórtak a megyeház kapujáig vezető rövid úton.

A megyeházán Ferenc József fogadta a megyei hivatalok, a megyei főpapi és más egyházi személyek, valamint a megyei nemesség és városi elöljáróság hódolatát. Az uralkodó ismét biztosította a város képviselőit Kecskemét iránti

69 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 137/1857. sz. irat.

70 MNL BKML IV. 1609/a Tanácsülési jegyzőkönyv 1857. I. kötet 232. sz. A népi emlékezet a császári pár megérkezését így őrizte meg: „... A megérkezés napján a fél város kinn volt az állomáson, amely zászló- és lombdíszen állt. Elöl állt a város vezetősége s az előkelőség. Amikor a befutó vonat ablakában meglátták a felséges párt, harsány éljenzés zendült föl. A király hirtelen kiugrott a kocsiból, gyorsan körülnézett és visszafordulva, kezét nyújtotta a királynénak s jó bécsi dialektussal, hallhatóan mondta: – Na, Lizi, komm.”

Szabó Kálmán idézett mű 105–106. old.

legmagasabb kegyelméről, és megelégedését fejezte ki a fogadtatás (a néphódolat) végett. Míg a megyeháza termeiben folyt a fogadás, a nép között osztogatták a több ezer példányban kinyomtatott díjnyertes verset, Marikovszky Gábor versét.

A küldöttségek fogadása után Ferenc József császár a kiállított katonaság fölött tartott szemlét. Elléptetett előtte a megyei bandérium és a kecskeméti lovasság 600 főből álló csapata. Ezt követően megtekintette a megyetörvény-szék, a megyehatóság hivatali helyiségeit, és a közeli csendőrlaktanyát, majd betért a Piarista Gimnázium épületébe. A látogatások után átvette a hozzá folyamodók kérvényeit. Közben Erzsébet császárné a számára kialakított szobában felfrissítette magát.

Mintegy két óra hosszat tartózkodott Kecskeméten Ferenc József és Erzsébet császárné. Majd ismét hintójukba szálltak, és ahol jöttek, a Kőrösi utcán a vasútállomásra hajtottak. A diadalív feletti felirattal így búcsúzott Kecskemét az uralkodótól: *„Szerencse szárnyai gyengéden hordozzanak e hű nép körében.”* A császári különvonat, a feldíszített gőzössel továbbindult Szeged felé.⁷¹

*

Az országos lapok: *Budapesti Hírlap, Hölgfutár, Vasárnapi Ujság* – Kecskeméten csak 1868. október 1-jén jelent meg újság, a *Kecskeméti Lapok* – szorgosan tudósítottak az uralkodópár magyarországi körútjának minden egyes állomásáról. A Kecskeméten történekről így írt a *Hölgfutár* 1857. május 27-i számában:

„...Kecskeméten bemutatások, hivatalok és intézetek megsejmlélése, hódolati aján-dékok átadása. – Mindenütt ünnepélyes és szívélyes fogadás, Kecskeméten a lelkesedés még emelkedettebb, midőn e mezővárosnak a legmagasb ottlét alatt királyi városá emeltetése tudva lön...”

A *Pesti Napló* 1857. május 28-i számában a fogadtatás részletes leírását követően már korrigálta a hírt:

„Kecskemét közsege, hol Ő cs.k. Felségeik megállapodni és e várost legkegyelmesb látogatással megtisztelni méltóztattak, mindent elkövetett, hogy ezen – reá nézve minden tekintetben nevezetes nap ünnepét méltón megülje. A községi terület hatá-rán Nagy-Kőrös felé, két gazdagon díszített gúla volt felállítva. A pályaudvar és a város közti tér sétánnyá volt átalakítva. A város bemenetelénél, valamint belül ünnepiesen díszített diadalívek álltak a megyeház előtt, Ő Felségeik szállása előtt két gúla, a házak, templomok és középületek koszorúkkal, zászlókkal stb. ékítve, az út a pályaudvartól a legmagasb szállásig virágokkal és fúvel behintve. Kecskemét városának 300 főből álló, továbbá a kiskőrösi, dunavecsei s kalocsai járások bandé-

71 MNL BKML IV. 1609/a Tanácsülési jegyzőkönyvek 1857. június 2. 232. jegyzőkönyvi szám.

Később Nagyváradon érte őket a hír, hogy máj. 28-án – 27 hónapos korában – Zsófia főhercegnő meghalt.

A császári pár félbeszakította magyarországi körútját – és hazautazott Bécsbe.

Kecskemét levélben sietett kifejezni együttérzését: *„...Kecskemét Város lakossága, Császári felségteknek tántorithatlan alattvalói, mélyen érzik a Csapás nagyságát és bensőleg osztják ama sajtó fájdalmat, mely Császári Fejedelmünk, és Felséges Asszonyunk édes atyjai, és édes anyjai kebleiket hosszú időre szenvedőleg elfoglalá...”*

MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 206/1857. sz. irat.

riumi kísérek Ő Felsegeiket. A főtéren egy emelvényről több hordóból bor folyt, a sétányon a néphymnus zengése mellett népünneptartatott. A legmagasb szállás előtt az egész megye nemessége, Kecskemétnek üdvözlő és hódoló küldöttsége, valamint a járási községek küldöttségei voltak legalázatosabb üdvözlés végett egybegyűlve. Hajagos Illés polgármester tevé a község hódolatát Ő Felsegeik lába elé s legkegyeljesb válasszal lón megörvendeztetve. Huszonnégy lányka fehér öltözetben, szintannyi felnőtt hajadon, 24 ifjú parasztnő nemzeti öltözetben egy bájos szónoknő által vezetettve, szerencsések voltak Ő Cs. k. Felsegeiknek hódolatukat bemutatni, s a hely szokásaihoz képest gyümölcsöt és süteményt a legmagasb Uraságoknak átnyújthatni. A megszámlálhatlan néptömeg örömszaja legkegyelmesb Uralkodó Pár jelenléte alatt ép oly hangos, mint szívélyes volt s a legmagasab ott mulatás alatt villámgyorsan elterjedt híre, hogy Ő cs.k. Apostoli Felsege Kecskemét mezővárost mai napon önálló⁷² várossá közvetlen a megyei hatóságok alá rendeltetéssel fölemelni méltóztatott, a legforróbb lelkesedéssé emelkedett.”

A látogatás utóhatása

A látogatást követően kezdte meg az előljáróság a költségek számbavételét, a számlák kifizetését. Az uralkodópár vendéglátásához, a kedveskedésül sütött kalácshoz a város Pestről Weisz Flórián fűszer- és borkereskedéséből vett lisztet és élesztőt.⁷³ A megyeháza feldíszítéséhez 830 cserép különféle virágokat Palkovics József kecskeméti díszkertésztől.⁷⁴ A népünnepegy élénkebbé tétele végett a piacon az ún. régi zöld kút mellett egy borállványt állítottak, és arra 4 db 5-5 akós hordókat helyeztek el tele borral. A bor mind egy cseppig elfogyott.⁷⁵ A főnöki lakban levő két szobába „Haas Fülöp és fiai” pesti kereskedőtől kölcsönöztek szőnyeget.⁷⁶ A diadalkapu díszítésére a 8 láb nagyságú fára festett kecskeméti címert Kutrovics István készítette.⁷⁷ Magossi József pesti műhímző két bíborszőnyeget készített a városnak, amelyeken a város címere arany és bíbor szálakkal mozaikszerűen lettek hímezve.⁷⁸ A megyeháza kapualjának és lépcsőjének befedésére, díszítésére 136 rőf zöld és veres posztót használtak fel, amit Pacsu Gergely kereskedőtől vett át a tanács használatra.⁷⁹ Azokat a város címerével vésett ezüsttálcákat és kosárcákat, melyeken a kalácsot és gyümölcsöt szolgálták fel Erzsébet császárnénak, ajándéku szánta a város az uralkodó párnak. Utólag

72 „A tegnapi szám Szegedről kelt távirati tudósításában »királyi« helyett szinte »önálló« olvasandó. B. H. Szerk.”

73 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 175/1857. sz. irat.

74 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 180/1857. sz. irat.

75 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 181/1857. sz. irat.

76 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 186/1857. sz. irat.

77 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 208/1857. sz. irat.

78 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 227/1857. sz. irat.

79 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 211/1857. sz. irat.

derült ki, hogy a tálcák és kosarak véletlen itt maradtak. A polgármester kérte a megyefőnököt, juttassa el a magas vendégeknek.⁸⁰

A császári pár látogatása – az összes költséget figyelembe véve – 10.479 forint 30 krajcárba került Kecskemétnek, kétszer többre, mint az 1852. évi látogatás.⁸¹

Messzebbre mutató következmények

Már május 24-én, a látogatás napján értesült Kecskemét az uralkodó szándékáról, hogy mezővárosból „várossá” emeli Kecskemétet. Másnap – május 25-én – Hajagos Illés levelet írt Roskoványi Ágost váci megyéspüspöknek: „...azon szívélyes kegyelet, melyet Méltóságod e Város erányában mindenkor kitüntetni kegyeskedett, kedves kötelességemmé teszük örvendetes tudomására juttatni: miszerint e folyó 1857-ik évi Május 24-kén midőn Ő Császári Királyi Apostoli Felsege Legkegyelmesebb Urunk, Fölséges Nőjével együtt Városunkat Legmagasb jelenlétükkel szerencsésítették, e Várost Szabad Királyi Várossá Legkegyelmesebben kinevezni méltóztatott.”⁸² Roskoványi püspök örömét fejezte ki a hír felett – május 30-án kelt levelében: „... Adják a kegyes Egek! Hogy ezen kitüntetéssel összekötött előnyöket a Kecskeméti közönség mindenkor teljes mértékben háborítlanul élvezhesse, s nem csak anyagi, hanem szellemi jóllétének előmozdítására is sikeresen fölhasználja.”⁸³ Ugyanezen a napon kelt Rózsashegyi István Pest-Solt megye főnökének levele is, melyben hírt adott Ferenc József rendelkezéséről (magyar fordításban):

„1059 eln. sz. Pest Solt Megye cs. kir. Megye főnökétől Hajagos Illés polgármesternek Kecskeméten.

Ő cs. kir. Apostoli Felsege, a magas Helytartósági osztály Elnökségének Budán 1857. évi Május 27-én kelt 2473. eln. Szám alatti kibocsájtmányja szerint 1857. évi Május 11-én kelt legmagasabb kéziratot méltóztatott Albrecht főherceg Ő cs.kir. Fenségéhez, Magyarország főkormányzójához legkegyelmesebben intézni.

»Kedves nagybáty Albrecht Főherceg Úr.

Indítva érzem magamat Kecskemét Mező Várost közvetlen a Megyehatóság alá rendeltetésével várossá fölemelni.

Ezen határozatomnak keresztülviteléhez, és az ottani szolgabírói hivatalnak felosztásához szükségesek Belügyministeremnek közbejöttével, kit én egyúttal értesíték – fogamatba veendőök. Budán. Május 11-én 1857. Ferencz József m. k.«”

Rózsashegyi megyefőnök sietett arról is értesíteni a polgármestert, hogy ez mit jelent: a főkormányzónak május 24-én – 875. elnöki szám alatt – kelt leiratából tudomására jutott, hogy Kecskemét „...azon legmagasb kegyelemben részesült: mostantól fogva minden egyéb Magyarországi sz. kir. városokkal egészen egyenlő állást elfoglalni”.⁸⁴

80 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 199/1857. sz. irat.

81 MNL BKML XV. 36 Vegyes okiratok gyűjteménye 437. sz. irat.

82 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 171/1857. sz. irat.

83 MNL BKML IV. 1615 Polgármesteri elnöki iratok 171/1857. sz. irat.

84 MNL BKML IV. 1609/a Tanácsülési jegyzőkönyv 1857. június 2. 233. sz.

Már a látogatás napján br. Augusz Antal által beharangozott hír óriási lelkesedést váltott ki a város vezetőiből és a lakosságból. Az írásban megerősített rendelkezés, a bizonyosság fokozta ezt az örömet. Feliratban köszönték meg a császár kegyét, és mindazok közreműködését, akik segítséget nyújtottak a város helyzetének javításán. (Albrecht főhercegnek, br. Augusz Antal helytartósági alelnöknek és Rózsashegyi István megyefőnöknek.)

Hogy valóban szabad királyi városi címet kapott-e Kecskemét ekkor? Magyarország korabeli joggyakorlata szempontjából azt mondhatjuk – nem.

A szabad királyi városok (latinul: liberae regiae civitates, civitates) kialakulása a 11–12. században kezdődött. A király földesúri joghatósága alá tartozó, nagyobb gazdasági és igazgatási jelentőségre szert tett falvak ettől az időszaktól kezdve kaptak kiváltságokat, amelyek a 13–14. sz. fordulóján szabad és királyi várossá fejlődésükhöz vezetett. Csak a királynak voltak alárendelve. A szabad királyi városi jog igen fontos eleme volt az önkormányzat. Lakosaiknak, illetve a beköltözőknek polgárjogot adhattak, területükön földesúri jogokat élveztek (kisebb királyi haszonvételek: hús- és italméresi, malomtartási, vámszedési jog). Jelentős kiváltságuk volt a vásártartás joga. Polgárai szabadon végren- delkezhettek. Saját áruik után rév-, vám- és harmincadvámmentesek voltak. Pénzadójukat (taxa, census) a királynak évente egy összegben fizették, ebbe olvadt a hadiadó is. Az adóterheket ingatlanuk után a városi tanács róttá ki az egyes polgárokra, és az is szedte be. Az 1445:1. tc. értelmében a rendi országgyűlésre követküldési joguk is volt. A polgárok viselték a városi önkormányzat terheit is. Az 1687:17. tc.-kel törvénybe iktatták, hogy a rendi országgyűlés nélkül szabad királyi városi rang nem adományozható. A 18. sz. végén a nemes- ség elérte, hogy az országgyűlésben az összes szabad királyi város szavazatát egynek vegyék.⁸⁵

Ahhoz, hogy valamely földesúri hatalom alatt álló ún. mezőváros elérhesse az országrendiséget (a szabad királyi városi rangot):

- 1.) meg kellett váltania magát bizonyos pénzösszeggel a földesúri joghatóság alól;
- 2.) a királytól újabb jelentős pénzösszegért meg kellett szerezni a szabad királyi rangot biztosító privilégiumlevelet;
- 3.) végül ki kellett eszközölnie az országgyűléstől, hogy a karok és rendek a várost a szabad királyi városok közé becikkelyezzék.⁸⁶

Kecskemét 1439-től földesúri hatalom alatt állott, földesurai között azonban terület szerint felosztva nem volt, azoknak más szolgálattal nem tartozott, csak évenként bizonyos meghatározott összegű cenzust fizetett. A város polgárai közül maga választotta tanácsát és tisztségviselőit. Polgári ügyekben elsőfokú bíróságot gyakorolt. A 18. sz. végén évente már öt országos vásár tartásának jogával bírt Kecskemét. Lakosi jogot adományozott, polgárai szabadon végren- delkezhettek. Földesurainak az adót évente egy összegben fizette, amit a tanács vetett ki és szedett be a város lakosaitól. 1834-re a földesúri census majdnem

85 *Magyar történelmi fogalomtár.* (Szerk.: Bán Péter) Budapest, 1989. 159–160. old.

86 *Magyar állam- és jogtörténet.* (Szerk.: Csizmadia Andor) Budapest, 1978. 195. old.

egészét megváltotta Kecskemét, és folyamodott a szabad királyi városi jogért a királyhoz. A helyszínen tartandó előzetes munkálatok megtételéhez 1847-ben ki is nevezték a királyi biztost Dubraviczky Simon helytartótanácsos személyében. Mielőtt azonban a királyi biztos működését megkezdhetné volna, kitört 1848 márciusában a forradalom. A szabadságharc leverését követően lehetősége sem volt Kecskemétnek ügye lezárására. Az önkényuralom időszakában Ferenc József nem hívta össze a magyar országgyűlést (egészen 1861-ig), amely a város jogállásáról dönthetett volna, és Ferenc József nem volt koronázott királya Magyarországnak (1867-ig).

Kecskemét maga is bizonytalan volt a kapott jogot illetően, hogy a jövőben milyen címet is használhat hivatalos pecsétjén. (Tanácsstalanságát elősegítette, hogy a hírlapokban arról olvashattak, hogy nem királyi, hanem „önálló város” elnevezés a jogos.) A városi tanács 1857. június 2-án tartott ülésén utasította a polgármestert, személyesen keresse meg br. Augusz Antalt, s kérje meg, hogy a városi közönséget kellőleg világosítsa fel a cím használatáról.⁸⁷ Még ugyanezen az ülésen megjelent Rózsahegyi megyefőnök, és kifejezte örömét afelett, hogy „Kecskemét mostantól fogva »önálló várossá« felemeltetett”. Egyúttal pedig arra biztatta a város elöljáróit, hogy „...szakadatlan előre törekedve azon rangot iparkodják elérni, miszerint a többi magyarországi királyi városokkal a versenyt minden időben kiállhassa”.⁸⁸

Ezen kijelentés nem nyugtatta meg kellőleg a város vezetőit, és Hajagos Illés polgármester a kiküldetésének eleget téve felkereste br. Augusz Antalt, akitől azt a választ kapta, hogy „Kecskemét Ő Felségének saját kézírata folytán, mely által Kecskemét Mező város várossá emeltetett, mindazon előnyökkel, jogokkal és kiváltságokkal bír, melyekkel a minden többi szabad királyi városok bírnak, melyek alól csak a magas helytartóság székhelyi [székhelyű] sz. kir. városok vétetnek ki, esnek magasabb fokozatú hivatás alá, és hogy az »önálló város« elnevezés a majdani községi szervezetben előforduló ily nemű városok felőli ferde fogalomból történt a hírlapokban, s addig még a község szervezeti törvények szembesítve életbe nem lépnek, valamely kiváló jelentőséggel nem bírnak”. Kijelentette továbbá a helytartósági alelnök – Hajagos Illés jelentése szerint –, hogy „...Kecskemét város a sz. kir. városi címmel kérdésen kívül élhet s a szabad királyi város jogi és kiváltságainak élvezetébe lépett, ami az e tárgyban további eseményeket illeti, minő Kecskemét városnak a többi sz. kir. városok sorába leendő tetteleges igtatása stb. ezekre nézve be kell várni a magas belügyminisztérium további intézkedéseit”.

A város egyetemes tanácsa örömmel nyugtázta a polgármester jelentését, és utasította a hivatalokat, hogy minden levelükön, felterjesztésükön, feliratuken a szabad királyi városi címet ettől kezdve használják.⁸⁹ De facto – a tartalmát illetően – megkapta a címet Kecskemét, de továbbra is a megyei hatóság alá tartozott, igaz, a szolgabíróság megszűnt közte és a megyehatóság között, ugyanakkor nem levelezhetett közvetlenül a kormányszervekkel, és nem intézkedhetett teljes

87 MNL BKML IV. 1609/a Tanácsülési jegyzőkönyv 1857. I. kötet 233. sz.

88 MNL BKML IV. 1609/a Tanácsülési jegyzőkönyv 1857. I. kötet 234. sz.

89 MNL BKML IV. 1609/a Tanácsülési jegyzőkönyv 1857. I. kötet 247. sz.

hatáskörben saját vagyonát illetően sem. De jure – tehát nem lett szabad királyi város Kecskemét.

A tanács azonban a sikeres rendezés feletti örömeiben népünnepélyt tartott. A belső piacon ökröt sütöttek, hordókban mintegy 20 akó bort vertek csapra. *„Volt tolongás, zaj és néplárma, mely a prédára kitett tárgyak gyors elkobzásával (elfogyasztásával) végződött”* – emlékezett vissza a szemtanú, Balla János város-házi iktató.⁹⁰

Kecskemét ennek megfelelően használta is a szabad királyi városi címet. A császári látogatást követően, sőt az 1867. évi kiegyezést és a koronázást követően is az volt egyik fő törekvése, hogy a címet és az azzal járó jogokat biztosító privilégium- (kiváltság-) levelet megszerezze.

90 MNL BKML XIV. 76. Balla János kecskeméti levéltárnok iratai 3. kötet 1014. p.

Sági Norberta

Új falvak születése Kecskemét határában

A 18. század elején Kecskemét óriási kiterjedésű pusztaság közepén feküdt. „Az utazók a Pesttől Szegedig terjedő vidékről azt írják, hogy fél napi járóföldre is elmehet az ember, míg lakott helyre talál. Igazi pusztaság ez, melynek egyhangúságát csak egy-egy kútágas, gulyák és ménesek sokasága szakít meg.”¹ A Jászkunság megváltkozását követően a város elesett a kun puszták bérlésétől. Ez egy olyan új helyzetet teremtett, melyben a városvezetőség és a lakosság az alkalmazkodási képességéről tett tanúbizonyságot.² Közös céljukká vált, hogy a város földesuraitól maguk is megváltkozzanak, a szabad királyi városi címet elnyerjék, valamint hogy a növekvő lakosság földéhségét egyre nagyobb és újabb tartós bérletek megszerzésével csillapítsák, biztosítsák a gazdálkodáshoz szükséges földterületet. Ez utóbbi szándék a 19. század végén, Lestár Péter és Kada Elek városgazdálkodási politikájában is megmutatkozott. A földigények kielégítésével párhuzamosan és azt követően a földek megműveléséhez szükséges munkásokat is biztosítaniuk kellett. Jelen tanulmány a korszak néhány jellegzetes momentumát, majd munkástelepítéseket, a munkástelepek létrehozásának körülményeit mutatja be.

Lestár Pétert 1880-ban választották polgármesterré.³ A város pénzügyeinek rendezése mellett a város fejlesztésében szerzett nagy nevet magának, az ő nevéhez fűződik a városrendezési terv előkészítése. Polgármestersége idején bontakozhatott ki a város területén a szőlőtermesztés, s alakult meg a 200 holdas szőlőtelep (Miklóstelep), épült meg – szőlőföldnek való homok eladásából – a színház és a városháza. Helyi érdekű vasútvonalak (Kecskemét–Fülöpszállás, Kecskemét–Tiszaug) létesítését követően a vidék bekapcsolódhatott a város kereskedelmébe.⁴ A halála után, 1897-ben polgármesterré választott Kada Elek⁵ méltó utóda volt a városvezetői székben.

1 Szüts Györgyi 1938: 1.

2 Vö: Szilágyi Zsolt 2016. A szerző Kecskemét alkalmazkodásának történeti sajátosságait vizsgálja. Úgy véli, azt érdemes vizsgálni, hogy az adott település történelme során miként alkalmazkodott a változó körülményekhez, vajon a változásokra adott válaszai előnyére vagy hátrányára szolgált-e.

3 Lestár Péter (1819–1896) kecskeméti származású volt, Pozsonyban végzett jogot. Hivatalnokként, majd ügyvédként dolgozott. Az ő javaslatára alakult meg Kecskeméten a Takarékpénztár Egyesület, melynek előbb igazgatósági elnöke, majd igazgatója volt. Ő építtette fel a Takarékpénztár épületét is. 1867-től haláláig a város közügyeit irányító képviselő-testület tagja volt. Bővebben: Péterné Fehér Mária–Szabó Tamás–Székelyné Kőrösi Ilona 1992: 166–167.

4 1853-ban nyitották meg a Cegléd–Kecskemét, 1854-ben a Kecskemét–Szeged vasútvonalat. 1895-ben megépült a fülöpszállási, 1896-ban a tiszauji, majd 1905-ben a lajosmizsei vonal. Kecskemét vasútjairól lásd Horváth Ferenc 1995.

5 Kada Elek (1852–1913) szintén kecskeméti családban született. A pozsonyi jogakadémia elvégzése után Pesten joggyakornok, később két cikluson keresztül Kecskemét országgyűlési képviselője volt.

Kada, akiről halála után így írtak: „A városiasodás, haladás, a kultúra szellemét és levegőjét eresztette be közénk és ebben volt a legnagyobb érdeme”⁶, a város fejlődésénél három tényezőt tartott fontosnak: a társadalmi béke és az egészséges közszellem megteremtését, kifejlesztését; a közgazdasági, és ezzel kapcsolatban a közművelődési érdekek helyes felismerését és céltudatos megvalósítását; valamint a szoros értelemben vett adminisztráció kifogástalan működését. Kada arra törekedett, hogy a lakosság gazdasági érdekeit szolgáló vállalkozásokat támogassa, és a város jövedelmeit földpolitikával gyarapítsa: egyrészt a hasznot nem hozó ingatlanok eladásával, másrészt új területek vásárlásával.⁷

Kada számára a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem nem ellentétes, hanem egymást kiegészítő fogalmak voltak, melyek együttes fejlesztésére különös gondja volt.⁸ A homoki szőlőtelepítés gyorsítására telepeket, ún. kapásfalvakat hozott létre: Árpádszállást, Kadafalvát, Hetényegyházát és Monostorfalvát. Kada eszközölte ki a munkástelepítéshez szükséges kormányrendeletet is, mely ügyben Darányi Ignác, a kecskeméti származású földművelésügyi miniszter támogatását bírta.

Földbirtok-politika és a mezőgazdasági célú telepítések

A polgári Magyarország első érdemleges földbirtok-politikai törvénye, a telepítésről szóló 1894: V. törvénycikk állami feladattá nyilvánította a telepítést, célul tűzte ki a kisbirtokok számának növelését, engedélyhez kötötte és állami felügyelet alá helyezte a községek és magánosok telepítési tevékenységét. A telepítési akció azonban olyan lassan haladt, hogy nem váltott ki érezhető hatást a birtokmegoszlás terén.⁹

A földművelésügyi miniszter 1903-ban és 1909-ben új földbirtok-politikai javaslatokkal állt elő, melyek arra a felismerésre épültek, hogy csak vásárolt földterületek felhasználásával nem lehet közérdekű földreformot végrehajtani. Mindkét javaslat a kötött birtokok valamilyen lazítását tervezte, és az addig szabad parcellázásokba állami beavatkozást akart biztosítani. Az 1909. évi törvényjavaslat a haszonbérleti telepítési formát is meg kívánta valósítani.¹⁰

Az 1890-es években a M. Kir. Államvasutak jogügyi osztályának vezetője, majd titkára lett. Ebből a hivatalból került vissza Kecskemétre. Bővebben: Péterné Fehér Mária–Szabó Tamás–Székelyné Kőrösi Ilona 1992: 134. Szót kell azonban ejtenünk Szegedy György (1849–1917) gazdasági tanácsnokról is, aki 1890-től töltötte be ezt a posztot Lestár és Kada mellett. Szegedy nevéhez fűződik a szikrai szőlőtelep kialakítása mellett többek között a homokparcellázás, az említett kapásfalvak létrehozása. 1902-től volt hivatalban ifj. Bagi László (1852–1922) helyettes polgármester, kiváló pénzügyi szakemberként Lestár Péter és Kada Elek főmunkatársa volt, aki a város fejlesztéséhez a pénzügyi alapot megteremtette.

6 KNKN 1916: 55.

7 Péterné Fehér Mária 1997: 7.

8 Péterné Fehér Mária–Szabó Tamás–Székelyné Kőrösi Ilona 1992: 134.

9 A törvény és a keletkezett állami telepek részletes bemutatását lásd Lovas Sándor 1908.

10 Takács Imre 1968: 282.

1910-ben egy az addiginál is konzervatívabb birtokpolitika került előtérbe. Eltekintettek az előbb már említett 1894-es irányelvtől, miszerint a telepítés elsősorban állami feladat, s újra az irányításra és ellenőrzésre korlátozták az állam birtokpolitikai szerepét. A földbirtok-politikai akciót pénzügyre bízták. 1911-ben az Országos Földhitelintézet, a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete és az Országos Központi Hitelszövetkezet együtt életre hívta a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségét amely ezután a magántőke bevonásával parcellázott, s ezt a tevékenységét az első világháború ideje alatt is folytatta.

Mi jellemezte ebben az időszakban a város birtokpolitikáját? Mint arról fentebb már említést tettünk, Kecskemét évszázadok óta bérelte a körülötte fekvő pusztákat. A hódoltság és a háborúk következtében a terület kistelepülései elnéptelenedtek, s ez kedvezett a város terjeszkedési politikájának. A 18. században volt olyan időszak, amikor a város lakossága 34 pusztán folytatta híressé vált jószágtartását, melyek területe összesen mintegy 450 ezer kh volt.¹¹ A legelők bőségét a jászkunok 1745. évi redempciója megszakította, és a városnak akkor új gazdasági stratégiát kellett választania. A magisztrátus ettől kezdve a rövid távú és esetleges pusztabérletek helyett a földesúri megváltkozásra, illetve tartós zálogbirtokokra és hosszabb bérletekre törekedett. A megváltkozásnál nagy könnyebbséget jelentett, hogy a földesurak a tényleges birtokot nem élvezték, s hogy a Koháry családon kívül földesúri joghatóságot a városban egy földesúr sem gyakorolt.¹² Vásárlás vagy megváltkozás útján Kecskemét egykori határához került Alpár (8777 hold), Ágasegyháza (9663 hold) Borbás-szállás (3906 hold), Szentkirály (18 482 hold), Monostor (11 782 hold), Pusztaszer (7536 hold), Bugac (14 454 hold) és Szentlőrinc (11 523 hold).¹³

A város a 20. század elején, az iparosodás megindulásakor is földszerzéssel gyarapította vagyonát. Kada Elek polgármestersége idején megvásárolták a 3536 holdas *Baracs pusztát*, amelyet legelőként hasznosítottak, a homokos részeket pedig szőlő- és gyümölcssteleptítésre örökáron eladták. 1901-ben vették meg a 6190 holdas *Kisbugacot*, mely a város tulajdonát képező bugacmonostori pusztába ékelődve már régóta „óhaj tárgya” volt. Ennek megvásárlásával legelőt kívántak biztosítani az állattenyésztés számára, de a homokos részt itt is eladták 5-6 holdas birtokokként. A 11 539 holdas *Szentlőrinc puszta* megvásárlását 1912-ben uralkodói hozzájárulással sikerült megvalósítani¹⁴, s ezzel a város területe mintegy 163 000 holdra emelkedett.¹⁵

11 A Duna–Tisza közét Pesttől Szegedig a kecskeméti gulyák és ménesek járták, mely terület ekkor kapta a *Kecskeméter Heide* elnevezést. Lakos Béla 1913: 5.

12 Péterné Fehér Mária 2000: 172–173.

13 Iványosi-Szabó Tibor 1994: 9.

14 Ez a puszta a Coburg-Ghótai herceg tulajdonát képező hitbizomány volt. Az engedélyt Kada Elek családi kapcsolatai révén szerezte meg, feleségének nagynénje, a kecskeméti származású Ferenczy Ida, aki Erzsébet királyné felolvasónője volt, járt közben a kérésére. Péterné Fehér Mária 1986: 26.

15 Balásfalvi Kiss Barnabás 1939: 55., Péterné Fehér Mária 1986: 26.

Parcellázások és munkástelepítések Kecskeméten

A város birtokpolitikájának alapelve volt „*minél többnek juttatni a földből, hogy minél többen élhessenek belőle*”.¹⁶ Kecskemét földbirtok-politikájának alapja a városi birtok volt, melyet a város hosszú időn keresztül saját birtokban tartott, s amelyből szükség szerint parcellázott vagy adott el. Ez a kétféle birtokjuttatás határozta meg a kecskeméti mezőgazdaság fejlődését.

A város részint az ún. csücskőföldek¹⁷ eladásával biztosította a lakosság földtulajdonának növekedését. Az 1881–1899 közötti 20 évben a város határában több mint 880 holdat parcelláztak a maradványföldekből. Az 1881-ben parcellázandó homok árát a város közgyűlése holdanként 30–100 Ft-ban állapította meg. Cethal, Vágójárás és a Nyír homokjai iránt olyan nagy volt a kereslet, hogy az árverésen a 410 Ft-os holdankénti ár is elérték.¹⁸

1904-ben kezdte meg a város a monostori földek eladását, melyet 1906-ban folytattak. Itt összesen 66 db parcella, közel 400 hold került paraszti tulajdonba. Majd a város th. bizottságának közgyűlése, Kada Elek javaslatára, 1910-ben döntött arról, hogy Bugac-Monostoron faluszerű települést hoz létre. Az olcsó házhelyeket házatlan, vagyontalan szegényparasztok vették meg, akik itt akarták lábukat megvetni.¹⁹

A 19. század végi elhúzóó agrárválság idején jellegzetes volt az általános (spontán) népmozgás és kivándorlás, melyet az elavult birtokszerkezet, a túlnépesség, az elszegényedés, az országszerte jelentkező munkanélküliség okozott. A paraszttársadalomban óriási feszültség keletkezett: a földnélküliek száma emelkedett, és a kisbirtokosok alsóbb rétege is megélhetési gondokkal küzdött, ezáltal ők is a munkavállalók számát gyarapították. A felhalmozódott munkaerő nagy része a városok, az ipar felé áramlott, s többnyire végleg elszakadt eredeti, mezőgazdasági életmódjától. Mivel a városok munkaerő-szükséglete azonban nem növekedett olyan ütemben, mint a munkaerő gyarapodása, a megélhetést keresők bérmunkát vállaltak, illetve egy részük külföldre vándorolt.²⁰ A munkaerő-vándorlás, de különösen a kivándorlás, a 19. század végére súlyos társadalmi kérdéssé vált.

A probléma egyik megoldási kísérlete a mezőgazdasági célú telepítés volt, melyet a kormány és a Földművelésügyi Minisztérium a fentebb már említett, 1894. évi állami telepítésekről szóló V. törvénycikk megalkotásával szabályozott. A cél a munka és föld nélküli lakosság földhöz juttatása volt, a törvény rendelkez-

16 Balásfalvi Kiss Barnabás 1939: 55.

17 Változó nagyságú, (további) bérbeadásra alkalmatlannak ítélt maradványföldek, melyek például útnyitásokat, vasútépítéseket követően keletkeztek a határ különböző pontjain. Ezeket többnyire a szomszéd földbirtokosok kezdték el használni, illetve vásárolták meg a városi határrendezések során. Az ÚMTSZ szerint a *csücskő* egyik irányba elkeskenyedő, hegyes földdarab. Vö: ÚMTSZ 1: 932.

18 MNL BKML IV. 1908/e. 475. kötet. Vö: Bende László 1929: 16.

19 Mint Juhász Antal utal rá, itt olyan szegényparasztok jutottak földhöz, akik kis pénzükön a maguk gazdái igyekeztek lenni. Monostorfalva telepítéséről, az érkező pusztalakók származási helyéről lásd: Juhász Antal 2005: 270–277.

20 Rácz István 1980: 27–32.

zései a telepesek megélhetésének és gazdálkodásának sikerét igyekeztek törvényileg biztosítani, és határoztak az új telepek községi szervezetéről is.

Juhász Antal, aki a Duna–Tisza közti migrációt, a puszták parcellázását vizsgálta (Juhász Antal 2005, 2008), összehasonlítja az imént említett (dél-magyarországi) állami telepítéseket a puszták parcellázásával, s néhány alapvető különbségre hívja föl a figyelmet. Az állami telepítések azonos nagyságú telephelyeket mértek ki a telepes családoknak, míg a puszták árverésekor a vevők anyagi erejétől függött, hogy mekkora földet vásároltak. A homokpusztákon így – a telepes falvakkal ellentétben – kezdettől fogva különbségek voltak a földtulajdonosok vagyoni helyzete között. Különbség az is, hogy az állami telepítések során szabályos, négyzetes utcahálózatú falvak jöttek létre, míg a pusztákon elszórtan épültek fel a tanyák. Azonos viszont, hogy a birtokot mindkét esetben hosszú törlesztési időtartamú kölcsönrel, kedvező feltételekkel lehetett megvásárolni.²¹

Mint fentebb láttuk, a homokterületek kiosztása a 19. század utolsó negyedében akkor öltött nagy méreteket, amikor Kecskemét a filoxéra pusztítását követően, immunis homoktalajának köszönhetően, a szőlőtelepítések célpontjává vált. A város vezetősége a város birtokaiból szinte minden évben parcellázott fel 2–5 holdas birtokokat, s ennek a föld- és gazdálkodáspolitikának köszönhetően a 19. század végén az itt lakó, jelentkező föld nélküli parasztok kedvezményes áron házhelyet és kisebb birtokot vásárolhattak. A parcellázások eredményeként a zsellérség feltörekvő elemei önálló egzisztencia alapját vethették meg, illetve állandó munkaalkalomhoz jutottak a szőlőkben. Ezen a vidéken a munkanélküliség nem volt jellemző, ellenkezőleg, a századvégi homokmegkötési, szőlőtelepítési munkákat éppen a munkáshiány miatt nem lehetett a kívánt ütemben végezni, s ez volt – a szóban forgó területek hasznosítása mellett – a munkásfalvak létrehozásának fő oka.

Helvécia

Helvécia magánkezdeményezésre jött létre. 1892. február végén a *Kecskeméti Lapok* a rövid hírek között közölte, hogy „A Wéber-féle társaság Balaton vidéki magyar ajkú telepítvényesei március 1-jén érkeznek városunkba”.²²

A város vezetősége és a vevőtársaság tulajdonosai által 1893-ban aláírt végleges szerződés kikötötte, hogy a vevőtársaság a 824 hold földbirtokra, melyet 8 holdas parcellákra osztottak fel, s felét szőlővel beültették, a Balaton környékéről és a Dunántúl filoxéra sújtotta településeiről munkáscsaládokat, illetve munkásokat köteles telepíteni. A minden családdal külön megkötött bérszerződés értelmében a lakás és a 8 hold föld 30 év hűséges szolgálat után a telepes tulajdonába ment át.

„A korona uradalom cselédjei, a kiket a nagyméltóságú kir. Földművelésügyi minisztérium fizet, egy évben 365 napon át szolgálják az uradalmat, és kapnak ezért:

21 Bővebben: Juhász Antal 2005: 303–304. A törvényi feltételeket, valamint a létrejött 16 telep részletes bemutatását lásd: Lovas Sándor 1908.

22 KL, XXV. évf, 9. szám, 1892. II. 26. A telepítésről lásd még: Hulej Endre – Ö.Kovács József é.n.

40 véka rozsot á 31 liter, összesen 1240 litert á 4,5 forint = 55 forint 80 kr
8 véka búzát = 248 liter á 5,5 frt = 13 frt 64 kr
12 klgr söt á 13 kr = 1 frt 56 kr
készpénzt 36 frt,
összesen 107 forintot,
továbbá 1000 n.öl föld szabad használatát és lakást, hol 2 család is lakik egy szobá-
ban, s 5-6 család egy kis házban.

Ennek ellenében a vállalat munkása megmunkál 4 hold szőlőt, a mellett szabad ember, aratás alatt kereshet annyi gabonát, mint a mennyit a korona uradalom conventioba ad, és még is kap 140 frt készpénzt, külön maga által használható házat, és 4 catastrális hold föld korlátlan használatát. A gödöllői uradalomban elcsapják a tisztek a cselédeket, amikor akarják, épen úgy mint az ország bármely más uradalmában. És ezen gazdasági cselédek viszonyába csak a cseléd törvények alkotta hatóságok szólhatnak bele, míg a vállalat munkásai ellen az elmozdítás tárgyában fel sem lehet lépni a vállalatnak Kecskemét város tanácsának engedélye nélkül. [...] a kecskeméti munkásnép máris zúgolódik, hogy ezeknek a telepeseknek jobb sorsuk van, mint az itteni munkásnak, zúgolódik, mert szerződésileg lett a telepől kizárva.”²³

A város a telepes családokat saját polgárainak tekintette, azok szükség esetén jogorvoslatért fordulhattak a városhoz. A telepes és a vállalat közötti szerződéses jogviszonyt munkabéri szerződésnek tekintették. A vállalat az általa felfogadott munkásokat lakással, készpénzzel, s illetményekkel díjazta évenként, éppen úgy, mint más munkásokat volt szokás fizetni. Ezen túl pedig azzal inspirálta őket, hogy azt a vagyont, melyet 30 évig munkálnak, tulajdonul kaphatják.²⁴

Szendrei Józsefnek a helvéciai telepesek kezdeti nehézségeit és életét bemutató, *Koldusok paradicsoma* című műve²⁵ kutatáson és interjúkon alapul. A balatoni telepeseket menekülőkként²⁶ mutatja be, akik a kecskeméti homokon nem elsősorban a megszokottól eltérő természeti adottságok, mint inkább Wéber Ede kizsákmányoló, kizsigerelő, rabszolgatartó módszerei miatt futamodtak meg, illetve kényszerültek a lázadásra. Hogy a telepesek emberfeletti munkát teljesítettek²⁷, arról a korabeli lapok, köztük a *Budapesti Hírlap* is beszámolt. A telepesek megélhetése nagyon nehéz volt, a legnagyobb szegénységben éltek. A megélhetés könnyítésére igyekeztek napszámba járni. Mivel Wéber is megkövetelte a munkát, néhány család összefogott, 3-7 család dolgozott egy kalákában. Közülük mindig más ment napszámba, és közben a telepítés is haladt. A 19–20. század fordulójára a település lakossága már két csoportra oszlott: a kapásokra

23 MNL BKML XI. 606. 1. iratcsomó, tanácsi jegyzőkönyv, 1892. június.

24 MNL BKML XI. 606. 1. iratcsomó, tanácsi jegyzőkönyv, 1892. június.

25 Szendrei József 1961.

26 „Itt éhhalál vár ráink, semmi más. Én nem bánom, ha maga a pokol mélységes feneké is az a Kecskemét, akkor is elmegyek. Gyere Te is, sógor.” Szendrei József 1961: 20.

27 „A homok ugyan puha volt, könnyen merült benne az ásó, de sokszor nyolc-tíz méter magas, néha két-három holdat kitevő homokbuckákat kellett elplanírozni. A buckákat betalicskálták az ügyvezeztet völgyekbe, mélyedésekbe, mert Wéber megkövetelte, hogy mindenütt asztallap simaságú legyen a terep. [...] Emberfeletti munka volt az, amit a telepesek végeztek. Naponta csak 4–5 órát aludtak, mert hajnaltól késő estig tölték a talicskát.” Szendrei József 1961: 44.

és a telkesekre. Az életmódjuk között nem volt nagy különbség; a telkesek kiszolgáltatottak voltak Wéberrel szemben, a kapásoknak viszont nem volt házuk.²⁸

Wéber Ede 1912-ben eladta a telepet, a Magyar–Olasz Bank Rt. lett az új tulajdonos. 1916-ban hozzákezdtek a gazdaság átszervezéséhez, rendszeres trágyázást és permetezést vezettek be, kibővítették a pincét, új présgépeket állítottak be. A háború alatt elszegényedő birtokosoktól és kisbirtokosoktól felvásárolták a szőlőket, gyümölcsösöket.²⁹

Szikra

1895-ben a Földművelésügyi Minisztérium Telepítési Osztálya azzal kereste meg Kecskemét város vezetését, hogy a Bács-Bodrog vármegyei Kis-Kér, Ó-Kér, Kuczora és Új-Soóvé községekből mintegy 400 német ajkú család ki szeretne települni.³⁰ A város vezetése felvette a kapcsolatot a települni szándékozókcal, és 1896-ban a miniszteri tanácsnok és a kecskeméti gazdasági tanácsnok ellátogatott a szóban forgó településekre, ahol személyesen tájékoztatták az érdeklődőket.³¹

Mivel a kiosztásra kerülő földek szőlő- és gyümölcsművelésre kitűnően alkalmasak voltak, s mivel a telepesek megélhetése csak ily módon lehetett biztos, az előkészített szerződés is kötelezte őket arra, hogy négy év alatt összesen négy hold szőlőt és egy hold gyümölcsöst telepítsenek. Az előkészített adásvételi szerződésben olvashatjuk:

„Kecskemét th. város azon célból, hogy a telepesek nagyobb mennyiségben egy fajú szőlőt termesztethessenek, – a telepesnek sima vesszőt, ezrenként 2 frt-ért ad, – hasonló célból gyümölcsös alakításra szükséges nemesített 2 éves gyümölcsfákat, darabját 5 kr-ért adja. [...] Szőlővessző és gyümölcsfa vásárlásra 200 frt erejéig nyit egy telepes számára a város hitelt, a mely összeg erejéig a zálogjog a tulajdonjoggal egyidejűleg a város javára szintén bekebelezendő lesz.”³²

A látogatás után néhány nappal azonban sajnálkozó levelek érkeztek a települések jegyzőitől, melyben arról adtak hírt, hogy a települők elálltak eredeti szándékuktól, nem hajlandók Kecskemétre települni. Mint Szegedy tanácsnok ehhez kapcsolódó jelentésében leírta, már kint tartózkodásukkor az volt a benyomása, hogy a telepítés nem fog sikerülni, mert egyrészt a települők egy helyen, mint község akartak letelepülni, másrészt általában 10 hold földet akartak venni.

28 Szendrei József 1961: 49., 59.

29 Szendrei József 1961: 81–82.

30 MNL BKML IV. 1908/b, I.3457/895

31 Hírt adott erről a *Bácska* című lap 1896. május 22-i száma is. A találkozó előtt a város vezetősége már kidolgozta a telepítési feltételeket, a parcellákról szóló adásvételi szerződéseket. Egy telepesnek 20-30 hold földbirtokot mértek volna ki, 5-nél több tagból álló család kaphatott volna maximum 50 holdat. A birtokoknak nem volt egységes ára, hiszen értékük a talajviszonyoktól, elhelyezkedésüktől, nagyságuktól függött, ezért azokat kihatás után akarták felbecsülni. A telepesek a Kecskeméten „dívó” tanyarendszerben, tanyákon vagy városi házban laktak volna, a város kötelékébe tartoztak volna.

32 MNL BKML IV. 1908/b, I.3457/895. Telepítési feltételek. Adásvételi szerződés.

Sokaknak azonnal elment a kedve, amikor megtudták, hogy itt Kecskemét környékén 10 hold homokból egy családnak megélni nem lehet, csak úgy, ha legalább 4 hold szőlőt azonnal betelepít, s 4 évig, míg ez terem, el tudja magát tartani. Ráadásul a szőlőműveléshez egy sem értett közülük.³³

A munkástelepítés gondolatát 1897-ben Kada Elek polgármester vetette fel újra a város rendkívüli közgyűlésén, melyet kimondottan ennek „a város fejlődése és gazdasági viszonyainak javítása tekintetében messze kiható fontossági kérdésnek” szenteltek. A munkások száma nem növekedett megfelelő mennyiségben, ezért a város újra határozott arról, hogy mezőgazdasági munkásokat hozat a városba.³⁴

A város a munkástelepítésben látta a gazdasági fejlődés kulcsát, ezért a költségek fedezésére 6 millió korona kölcsönt is felvett. A munkások ideköltözését oly módon akarták segíteni, hogy azok egyrészt itt megélhetésüket biztosítva lássák, másrészt azonban arra legyenek utalva, hogy kenyerüket a letelepedés után is mint mezőgazdasági munkások (szakmányosok, napszámosok stb.) keressék meg.

A munkástelepítés gondolata a városi szikrai szőlőtelep kiterjesztésének tervével társult.³⁵ Szegedy tanácsos az addig tervezett 50 hold mellett további 300 hold homok művelés alá vonását javasolta. Számításaiban egy hold szőlő jövedelmét 100 forintra becsülte, s így az összesen 350 hold szőlő jövedelme az akkori 16 000 holdas bugacmonostori birtok jövedelmével vetekedett volna. A nagyarányú telepítés megdrágította volna a környékbeli munkaerőt, ezért észszerűnek tűnt, hogy állandó, s a telephez kötött munkaerőről gondoskodjanak.³⁶

A telepítés kivitelezésénél ezúttal ügyeltek arra, hogy egyrészt a szőlőmunkához értő munkásokat fogadjanak, hogy azok értsenek is ahhoz, ami a feladatuk lenne, másrészt a helyi talajviszonyokkal is tisztában legyenek a jövevények. Ezért úgy látták jónak, ha a szomszédos községekben (Alpárról, Tiszaugról, Kécskéről) próbálnak meg telepeseket toborozni. Az elképzelés szerint 50 családot telepítettek volna, és a telepes családok csupán egy hold házhelynek való földet kaptak volna, amire maguknak kellett volna házat építeniük.³⁷ 1899 végén hirdetést tettek közzé a Szikrával szomszédos községekben, melyre 61 egyén, illetve család jelentkezett. Legtöbben Újkécskéről és Alpárról iratkoztak fel. Foglalkozásukat tekintve napszámosok, béresek, tanyások, kertészek voltak, akiknek ez társadalmi felemelkedést jelenthetett, hiszen a várossal kötött szerződés, ha hosszú távon is, de saját házat, saját birtokot ígért.

A 61 jelentkező közül a legmegfelelőbbeket akarták kiválasztani, ezért azok lakóhelyén is tudakozódtak a jelentkezők „*családi viszonyai, erkölcsisége és szemé-*

33 MNL BKML IV. 1908/b, I.3457/895.

34 MNL BKML Kecskemét város th. biz. kgy. jk. 393/1897. dec. 10-i hat.

35 1894-ben telepítették az első 14 hold szőlőt, mely nagyon jól sikerült, és a sikeren felbuzdulva határozta el a város a szőlőtelep megnagyobbítását. A szőlőtelepről bővebben lásd 5.2. fejezetet.

36 MNL BKML IV. 1908/b, I.533/897 (1761/897)

37 MNL BKML IV. 1908/b, I.4694/98 (17189/898) jk. az 1898. aug. 10-i szikrai telepítés ügyében tartott értekezletről.

lyes megbízhatóságuk iránt”, mégpedig „alkalmas és feltűnést nem keltő módon”.³⁸ A munkásokat meghívták a helyszínre, és a személyes találkozó után a legalkalmasabbakkal szerződést kötöttek.

A toborzással egyidejűleg megkezdődött a munkástelep kialakítása.³⁹ A Kecskemét című hetilap 1900 augusztusában arról tudósított, hogy felépült a város szikrai szőlőtelepén 17 telepes ház, amelybe augusztus 24-én 17 családot fogadtak be 97 gyermekkel. Ezt az alpár-kécskei közút mellett, az ún. Kápolnadombbal szemben fekvő szikrai munkásházcsoportot, mivel a történeti adatok szerint a vidék a honalapító Árpád családjának birtoka, majd később a királynék birtoka volt, s itt zajlott az az alpári csata, melyet Árpád vezetett, Árpádszállásnak nevezték el.

„E telepesek két évi próbaidő után állandósíttatnak s akkor kezdik meg pompásan berendezett házuk és egy hold földjük vételárának törlesztését, amelyet húsz év alatt tartoznak teljesíteni. Ezt könnyen tehetik, mert állandó munkát kapnak a városi szőlőtelepen. Egyike ez azon emberies intézményeknek, amelyek városunk előljáróságának gondosságát dicsérik.”⁴⁰

Az alábbiakban a szerződésből idézünk:

„2. Minden parcella után köteles az átvevő 60 korona foglalót lefizetni. [...] A megállapítandó vételár hátralékos részét az átvevő tetszés szerinti részletekben törlesztheti ugyan, azonban 20 év alatt az egész vételár törlesztendő. Köteles azonban a hátralékos vételár után 6%-os kamatokat félévenként előre [...] befizetni.

8. Az átadott 1 hold terület csak kertszerű művelésre használható, s amennyiben az átvevő szőlőt ültet, a város ingyen ad szőlővesszőt és gyümölcsajtóványt.

9. Minthogy ezen házak felépítésével a város közönségének az volt a célja, hogy itt a munkáskéz szaporíttassék, kiköti a városi tanács, hogy mindegyik telekbirtokos és családtagjai csak Kecskemét város határában mehetnek dolgozni. Ezen feltétel megszegése a szerződés bármikori felbontását vonja maga után.”⁴¹

Az 1895-ben a szikrai szőlőskertek környékén és a szikrai városi szőlőtelep szomszédságában létrehozott munkástelep számos tapasztalatot hozott. A város vezetősége úgy látta, hogy nem előnyös, ha a betelepített munkások nagyon különbözőek, ha nincsenek kellően megválogatva. A város vezetősége az előzményeket mérlegelve arra a megállapításra jutott, hogy „kipróbált testi és szellemi erejű, lehetőleg egy környékből való, szapora fajú magyar munkás elem telepítendő”. A telepeseket ott kellett letelepíteni, ahol könnyen találhattak napszámos munkát, valamint a részükre adott ház és föld utáni törlesztőrészletek és kamatok olyan alacsony összegűek, hogy azt megerőltetés nélkül fizetni tudták. A telepesek első két évét próbaidőnek tekintették, „mert amennyiben a telepesnek akár erkölcsi magaviselete ellen lehet kifogás, akár renyhének vagy civakodónak talál-tatik, a város jogosítva van elbocsátani”. Minden telepest kötelezni kellett arra, hogy az első évben 2 kh-as birtokának ¼ részét, azaz 800 négyszögölt szőlővel

38 MNL BKML IV. 1908/b, 19602/1903. (3169/1900)

39 Ehhez lásd még: Sági Norberta 2006.

40 Kecskemét. 1900. aug. 26.

41 MNL BKML IV. 1908/b, 4694/894

beültessen, amihez a szükséges szőlővesszőt és gyümölcsfákat a város ingyen bocsátotta a telepések rendelkezésére. Ez erősítette a telepések lakóhelyhez való ragaszkodását.

Kadafalva és Hetényegyháza

A fenti alapelveket szem előtt tartva keresett a városi tanács 1902-ben mezőgazdasági munkásokat, napszámosokat újabb munkástelepek létrehozására. Ebben az esetben a cél nem egy városi birtok kialakítása volt, hanem – az egyébként nem nagy hasznot hozó – legelők, egyéb területek ily módon való értékesítése. Kada Elek polgármester bejárta a tiszamelléki községeket, és tájékoztatta az érdeklődőket az áttelepülés feltételeiről. Útját követően úgy találta, hogy a „legjobb telepítési anyag” Szegvár, Mindszent és Kistelekről „szerezhető”. Mindszentről és Kistelekről sokan jelentkeztek is a Kecskemétre való áttelepülésre. A kistelekiek eljöttek, és megnézték a Vágójárásban kijelölt területet, és az volt a kérésük, hogy jobb minőségű földet szeretnének kapni, mivel a talaj olyan rossz minőségű és annyira buckás, hogy annak elegendése pár évig is eltarthat. Ezért hajlandóak voltak többet is fizetni, és a törlesztést mindjárt az első évben megkezdeni. Kérték még azt is, hogy a földjük felét veteménynek használhassák, és hogy teheneik számára legelőt kapjanak.⁴²

1902. március 26-án Kada Elek polgármester Mészáros József tanácsnokkal Mindszentre és Szegvárra utazott, hogy az onnan Kecskemétre települni szándékozók viszonyairól, a „munkás-anyag minőségéről” tájékozódjanak. Mint beszámoltak róla: *„Habár mindkét község kitűnő termőtalajon fekszik, munkás népe különösen a tavaszi időben valósággal nyomorog [...] Maga a munkás nép, akikkel érintkeztünk, józan, eszes és komoly gondolkodású. A két község munkásai között mindössze azt a különbséget észleltük, hogy míg a mindszentieknek nagy vágyásuk van az ide településre, a szegváriak aggódók, hogy röviden fejezzem ki magamat, félnek a homoktól...”*⁴³

A jelentkezők összeírását követően, s miután a th. bizottság felhatalmazta a városi tanácsot a munkásházak építésére, elkezdődtek a telepkialakítási munkálatok. Ballószögben és Vágójárásban is 100–100 kh területet szánt a város erre a célra. 1902 márciusában kijelölték a házak számára a 2-2 holdas területeket. A szoba-konyha-kamra beosztású, sárfallal és nádtetővel készített lakóházak építésére árlejtést hirdettek, melynek eredményeképpen a két telep házainak megépítését két helyi mester nyerte el.⁴⁴ Az építkezéshez a város nádtermését és a városi erdőkben termett épületfát kellett felhasználni, a munkálatokban már a

42 MNL BKML IV. 1908/b, 5119/1931 (I.6052/901) Hivatalos kiadvány a munkástelepek felállítása ügyében tartott értekezlet jegyzőkönyvéből. 1902. január 4.

43 MNL BKML IV. 1908/b, 5119/1931 (I.6052/901)

44 A városhoz benyújtott iparos számlák és kifizetett előlegek, bérek alapján a következőket tudhatjuk a házakról: földszintes, szabad kéményes házak voltak ezek, melynek 100×70 cm-es, dupla, kétszárnyú, ki- és befelé nyíló szobaablakai és ugyanilyen magas egyszárnyú, kétfelé nyíló konyhaablaka, kétszárnyú kamraablaka volt. Minden ablak vasráccsal készült. Az ablakokat az asztalos egyszer fehérre festette, a falakat szintén lemeszelték. MNL BKML IV. 1908/b, 5119/1931 (I.6052/1901, 14364/902)

leendő telepes családok férfitagjai dolgoztak napszámban. (Ez a telepesek kérésére történt így, lakóhelyükön ugyanis nem találtak volna munkát, ezért kérték a várost, hogy már áttelepülésüket megelőzően is biztosítsanak számukra munkalehetőséget.)⁴⁵

Mindszent és környékéről 52, Szegvárról és Kistelekről 26-26 család jelentkezett, összesen kb. 500 személy. A vágójárási telepre (Miklóstelep szomszédságában) a mindszentieket, a ballószögi telepre pedig a szegváriakat és a kistelekieket költöztették. A telepesek számára a költözéskor felmerülő útiköltség és szállítási díj előteremtése is gondot okozott. Mivel a város a velük kötött szerződés értelmében kötelezve volt a beköltözéskor felmerülő vasúti szállítási és utazási költségek biztosítására, a polgármester kérvénnyel fordult a kereskedelemügyi miniszterhez, aki féláron való utazást engedélyezett a költözőknek.⁴⁶

A telepesek első két éve próbaidő volt, a házat és földet csak ideiglenesen használták, nevüket is csak két év után jegyezték be a telekkönyvbe. A két év próbaidő alatt a város megismerte a telepesek erkölcsi magaviseletét, és a telepes is megismerte a helyi viszonyokat, s mire állandósították őket tulajdonukban, akkorra azt termőképes állapotba hozhatták. A városi tanács a próbaidőn belül elbocsátotta, és másokkal helyettesítette azokat a munkásokat, akik a szerződésben foglaltaknak valamilyen ponton nem feleltek meg.⁴⁷ A beilleszkedni nem tudó vagy nem akaró, rossz magaviseletű személyeket eltelepítették, az üres helyeket meghirdették, és másokat hoztak helyettük.

A város az elültetendő szőlővesszők és gyümölcsfaoltványok biztosításán túl kötelezte magát arra, hogy elegendő közutat létesít, és az utak fásításáról gondoskodik.

A telepesek a vállalt kötelességük, vagyis földjük meghatározott módon való művelésbe vétele mellett szabadon vállalhattak munkát. Mindkét telep lakosai könnyedén találhattak munkát a közeli birtokokon vagy a városban. Többnyire napszámra jártak vagy konvenciósszerűen szegődtek el. Emellett a saját földjükön termesztett szőlőből, gyümölcsből, a nevelt jószágából jutottak keresethez. A törlesztőrészeket a város igen alacsonyan állapította meg, úgy, hogy azt mindenkor ki tudják fizetni a legszegényebb munkások is. Az adatközlő⁴⁸ elmon-

45 MNL BKML IV. 1910/c 5119/1931 (3429/1902) 1902 áprilisától vannak olyan bérlisták, melyen a szegvári, mindszenti telepesek részére kifizetett béreket sorolják fel (terület egyengetésénél, hordási munkákban vettek részt). A munkában résztvevők száma nagyon változó volt, míg áprilisban 27 mindszenti férfi és 99 szegvári dolgozott 10-28 napot, addig júniusban, júliusban voltak olyan hetek, amikor csak 3-4, vagy épp ellenkezőleg, 40 férfi szerepel a listán. MNL BKML IV. 1908/b, 5119/1931 (I.6052/1901), 10757/902.

46 A telepesek a hurcolkodásra a várostól kölcsönt vehettek fel, melyet évi 5%-os kamat mellett kellett visszafizetniük. MNL BKML IV. 1910/a, 131/1902, MNL BKML 1908/b, 5119/1931 (I.6052/1901), 18747/902.

47 MNL BKML IV. 1908/b, 5119/1931 (I.6052/1901)

48 Siska Istvánné (szül. 1921). Anyósa édesapja az első telepesek között érkezett. Anyósa egy megüresedett helyre költözött át ide három gyermekével, az apja és testvérei után. Az útiköltségét a város fizette. Később nősülni készülő fiától megkívánta, hogy az Szegvárról házasodjon. Így került az adatközlő 1942-ben a faluba.

dása szerint téli törlesztőrészletre elegendő volt két kacsát hizlalni, nyáron pedig például két garaboly⁴⁹ meggy árából ki lehetett fizetni a részletet.⁵⁰

1902 szeptemberében a városi tanács tárgyalás alá vette az újonnan létesült munkástelepek, munkásházcsoportok elnevezését. Tekintve a város akkori polgármesterének, Kada Eleknek tevékenységét, s hogy ez a munkásházcsoport az ő kezdeményezésére jött létre, valamint hogy a munkások már egyébként is az ő nevérol kezdtek elnevezni, az 51 házból álló ballószögi munkástelepet Kadafalvának keresztelték. A vágójárási munkásházakat pedig, mivel azon a tájon épültek, ahol az egykori Hetényegyháza nevű község állt, a mellette épült új pusztai iskolával együtt a régi, s a városra nézve történelmi jelentőségű helynév felújításával, Hetényegyházának nevezték el.⁵¹

Klábertelep

Klábertelep Kecskemét Lajosmizséhez közel eső, északnyugati oldalán, Méntelek elnevezésű pusztáján létesült, nevét a birtok tulajdonosáról, Kláber Mór soproni kereskedőről kapta.⁵² A telep Helvéciához hasonlóan magánkezdeményezésből jött létre, célja a szőlőgazdaság munkásigényének biztosítása volt.

Kláber Mór 1898-ban 1000 hold, néhol 4-5 méter magas buckájú futóhomokot vásárolt a várostól, melyből még abban az évben mintegy 250 holdat eladott. A megmaradt birtokot szőlővel akarta betelepíteni, melyre állami kölcsönt igényelt. Mivel a kölcsön folyósításának feltétele volt a telepítés állami irányítása és ellenőrzése, a telepítési munkálatokra a Földművelésügyi Minisztérium kirendelte Rác Sándor miniszteri tanácsost. Az 1898 augusztusában kezdődő planírozási munkákra 1000 Csongrád megyei kubikust szerződtek. A munkába környékbeli, ménteleki és lajosmizsei munkások is bekapcsolódtak, de ők a későbbiekben kimondottan csak a rigolóaszt és a szőlőtelepítést végezték.

1901-re már 270 hold szőlőt telepítettek karós támaszrendszerrel. Ezt követően lassabb ütemben haladt a telepítés, mivel a meglévő szőlők is adtak már munkát.⁵³ Az egykori intéző, Weiner Fülöp feljegyzései⁵⁴ szerint a gazdaság az első

49 A *garaboly* / *garabó* / *piacos garabó* hosszúkás alapú, alacsony falú, egy füles kosár volt, melybe 10-15 kg meggy fért. (Sgy.) Vö: ÜMTSZ 2: 603.

50 A telepesek életkörülményeiről bővebben lásd: Sági Norberta 2007.

51 MNL BKML IV. 1908/b, I. 4875/1902 (17981/1902) A városi tanács 201/1901 kgy. sz. határozata.

52 Kláber Mór vagyonos posztókereskedő volt, aki a filoxéra európai pusztításának idején Párizsban (is) járt, és az ottani nagy borhiány láttán borkereskedésbe kezdett. Őt fiával külföldön bort vásároltatott fel- és azt Franciaországba szállította. 4-5 év után már évi 1 millió hl bort szállított Franciaországból. MMgMA IV. 178: 6.

53 A birtok művelési ágankénti megoszlása az I. világháború idején a következő volt: 440 kh termőszőlő, 10 kh gyümölcsös, 10 kh szőlőiskola-faiskola, 120 kh szántó, 40 kh erdő, 40 kh utak, 13 kh 750 négyszögöl majorok, házak, összesen: 723 kh 750 négyszögöl. Legelő nem volt, az alkalmazottak tehenei az erdőben, utak szélén legeltek. A gyümölcsfák a szőlőtáblák körül, háromsoroként voltak ültetve szélfogóként. A szántóba beleértendő az alkalmazottak illetményföldje is. MMgMA IV. 178: 2, 4.

54 A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Adattárában kéziratban (gépelt) található meg MMgMA IV. 178. leltári szám alatt.

években sok nehézséggel küzdött, mivel a tulajdonosoknak nem volt tapasztalatuk sem a szőlőtelepítésben, sem a szőlőművelésben. Éppen ezért szívesen is vették a telepítés állami irányítását. Kláber Mór egyik fia, Emil a hallei mezőgazdasági egyetemet végezte, ő lett a szőlőgazdaság irányítója, ő intézte az eladásokat és beszerzéseket. Részben neki volt köszönhető a gazdaság haladó szemléletű vezetése. Több állami kísérleti intézettel kapcsolatban álltak, és a telepen például szőlómoly elleni védekezőszereket próbáltak ki.⁵⁵

A gazdaságban 40 munkáscsalád lakott. A szakmányosoknak való munkáslakások 280 négyszögöles telken épültek, minden ház 5×5 m-es szobából, 4×5 m-es konyhából és egy 3×5 m-es kamrából állt, a szobán 2 db dupla ablak volt, zsinolytető fedte. A házakhoz kerek kút tartozott, amiből a ház melletti zöldségeskertet is öntözni tudták. A családok közül 25-30 szerződött munkásként, a többi éves konvencióként dolgozott a gazdaságban.⁵⁶ A szakmányosok nagy része azonban nem „örökös” munkaerő volt. Néhány évi munka után, amikor már tudtak a szomszédokban földet vásárolni, szőlőt telepíteni, felmondtak, és saját birtokot alapítottak.⁵⁷

*„A szőlő kényes növény, abban csak elégedett emberek dolgozhattak, egy elégedetlen dolgozó több kárt tehet egy nap alatt, mint 10 amennyi hasznot csinál.”*⁵⁸ Ezt az alapigazságot megértve a telep tulajdonosai igyekeztek munkásaikat jól tartani, a szerződésben vállalt munkák feletti teljesítményt külön megfizették. Az I. világháború után mindenkinek egy sora volt (1 ha), amit kötelező volt megművelni. Az ezen felül teljesített mennyiséget ugyan külön díjazták, de gyorsan mutatkoztak ennek negatív hatásai: ez ugyanis a munka minőségének rovására ment. Metszésben csak kötelező sor volt, nem engedtek többletsort csinálni.⁵⁹

A szerződéses munkások bérezése a következő volt: lakás, tüzelő, 0,5 ha föld, őrlésre vagy egyébre fuvar, 1 tehénre legelő, baromfitartás szőlőérésig szabadon, és szükség esetén az orvos, gyógyszer, kórházi kezelés költségeit a telep vállalta. Az egykori intéző megállapítása szerint a telepen dolgozó szerződéses munkások anyagi helyzete különb volt a 8-10 holdas kisgazdákénál.⁶⁰

A telep 260-270 munkást szerződtetett 7 hónapra (márciustól novemberig, közben augusztus 15-től szeptember 15-ig munkaszünet volt), ebből kb. 250 munkás

55 MMgMA IV. 178: 16. A szőlőbeli munkák irányítása az intéző feladata volt. Mellette volt egy segédtiszt, egy gyakornok, egy pincemester és általában 8 munkavezető vincellér. Jellemzően 2 éves szőlészeti szakképzést, 1 éves vincellériskolát végeztek, a munkavezetők „gyakorlatiak” voltak, tehát szakképesítésük nem volt. A telepnek ipari üzeme nem volt, de szezonban működött a mustsűrítő és a szeszfőzde. A majorban kádárműhely volt, ahol a hordókat készítették és javították. Présház, pincék, vasúti raktár volt még a majorban. MMgMA IV. 178: 1.

56 MMgMA IV. 178: 9. Bende László utal rá, hogy a munkásházak az egyéb gazdaságokban találhatóéhoz képest, ahol egy házban több család lakik, „tisztos hajlékot” adtak egy-egy családnak. Bende László 1929: 160.

57 Bende László 1929: 160–161.

58 MMgMA IV. 178: 13.

59 MMgMA IV. 178: 15–16.

60 MMgMA IV. 178: 20.

dolgozta végig a szezont. Az itt dolgozó környékbeli munkások is igyekeztek maguknak a közelben egy kis homokot venni és rá szőlőt telepíteni.⁶¹

1927-ben a tulajdonos sikertelen tőzsdei manőverek következtében fizetésképtelenné vált, ezért ekkortól már csak a legszükségesebb munkákat végezték el a szőlőben. 1928-ban a birtok tulajdonjoga átszállt Oppler Edgár bécsi textilgyárosra, aki szintén tőzsdei veszteség miatt 1929-ben arra kényszerült, hogy nagy összegű hitelt vegyen fel rá. Később Oppler is fizetésképtelenné vált, és a birtok árverésen a banké lett. A gazdálkodást ezután is folytatták, de annak színvonala egyre rosszabb lett.

1940-ben 100 holdat kiharcelláztak. A megmaradt részen a bankigazgató gazdálkodott. A szőlőgazdaság azonban – a háborús konjunktúra ellenére – sem lett már újra nyereséges.⁶²

Bugac és Monostor

Nagybugacot Kecskemét eleinte bérelte, később tartós zálogba vette, 1864-ben pedig megvásárolta az akkori tulajdonostól, a Földváry családtól. Kisbugacot (6190 kh) a tulajdonos Szentkirályi család saját kezelésben tartotta, ezt 1901-ben tudta megvásárolni Kecskemét. A Bugactól keletre elterülő Monostor pusztát (11 872 hold) a 18. században még tartós zálogban bírta a város, majd 1794-ben megvásárolta 143 600 rénes forintért.⁶³

A 19. század második felében a tanyák mellett volt ugyan kisebb-nagyobb szőlő, de az elsődleges a szarvasmarha- és juhtartás volt a két pusztán. Az 1901-ben megvásárolt kisbugaci Szentkirályi-birtokot mintagazdaságként üzemeltette tovább a város, és a birtok egy részén 1902-ben 50 hold körüli haszonbérleteket parcelláztak 12 évi időtartamra, melyeket a felső-pusztaszeri bérletekhez hasonlóan módos gazdák tudtak bérebe venni. Kisbugacon 1907-ben 525 kh 1199 négyszögölt, Nagybugacon 1913-ban 1500 kh-at adott haszonbérbe a város. Itt jobbára föld nélküli vagy kis földű szegényparasztok lettek a haszonbérlők.⁶⁴

1904-ben kezdte meg Kecskemét a monostori homokpuszta eladását, ahol 6 holdas parcellákat mértek ki. Az összesen 66 parcellán, közel 400 kh-on szegényparasztok telepedtek meg. Bugacmonostoron 1909-ben haszonbérbe adott területet 28-49 holdas parcellákra osztották fel, de a nagy kiterjedésű birtokok mellett 24 darab 6 hold 600 négyszögöles haszonbérlet is volt, mely a szegényebb rétegeknek kedvezett.

Kecskemét város 1910-ben határozott arról, hogy Bugac-Monostoron faluserű települést létesít és házhelyeket parcelláz. A falu helyét a puszta közepe táján jelölték ki, és a mérnöki telepítési terv szerint 139 db 800 n.öl-es házhelyet jelöltek ki. Az aránylag olcsó házhelyeket szegényparasztok vásárolták meg.⁶⁵ 1922–23-

61 MMgMA IV. 178: 7.

62 MMgMA IV. 178: 20–23.

63 Részletesen lásd: Péterné Fehér Mária 2000: 176.

64 Juhász Antal 2005: 257.

65 Juhász Antal 2005: 270.

ban a város egyholdas szőlőföldeket adott el szőlőtelepítésre, majd az Országos Földbirtokrendező Bizottság határozatára osztott a város 1-3 holdas földeket, amelyeket félegyházi, jászszentlászlói, szanki, mórícgáti szegényparasztok vettek bérbe. 1930-ban Nagybugacon és Monostoron újabb pusztákat, mintegy 2500 holdat adott 25 éves haszonbérletbe a város. A két pusztán megtelepülők származásának vizsgálata azt mutatta, hogy a 20. század első felében a népesség nagyobb hányada kiskunfélegyházi származású volt, majd őket a kecskemétiak követik gyakoriságban. A szomszédos pusztákról és falvakból csak kisebb mértékű betelepülés történt.⁶⁶ Bugacmonostor 1950-ben Bugac néven vált önálló községgé.

Kecskemét lakossága a 19. század folyamán a kedvező birtokpolitika hatására egyre gyarapodott, a tanyai gazdaságok termelése is nőtt. A város fejlődését nagymértékben segítette a vasútvonalak kiépülése is. Kecskemét nem elsősorban és csupán a vasúthálózatba való bekapcsolódásával vált fontos csomóponttá, mint ahogy ez más alföldi városok esetében (Szolnok, Békéscsaba, Nyíregyháza) történt, hanem a város mezőgazdasági ártermelése, fejlett szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermelése, kereskedőinek köszönhetően nőtt a korábbi, saját környékét ellátó vásárvárosból az 1930-as évek közepére az ország legjelentősebb gyümölcsexportpiacává. Ahogy Szilágyi Zsolt fogalmaz: „A lokális lehetőségek kihasználásában, a széles értelemben vett [...] környezeti feltételekhez való alkalmazkodásban, tehát a »kihasználás« és az »alkalmazkodás« kölcsönös, finom összjátékában születtek meg a kecskeméti »városfejlődés« egymásra épülő lépcsőfokai.”⁶⁷

Felhasznált források és irodalom

Balásfalvi Kiss Barnabás

1939 *Kecskemét múltja és jelene rövid vázlatban*, Kecskemét

Bende László

1929 *A kecskeméti szőlő- és gyümölcsstermelés története*. Kecskemét

Horváth Ferenc

1995 *Kecskemét vasútjai (1845–1919)*. Kecskeméti füzetek 5. Kecskemét

Hulej Endre–Ö. Kovács József

é. n. *Wéber Ede és Helvécia*. Egy svájci polgár Magyarországon. Kecskemét

Iványosi-Szabó Tibor

1994 *Kecskemét gazdasági fejlődése 1790–1850*. Kecskemét

Juhász Antal

2005 *A Duna–Tisza közti migráció és hatása a népi műveltségre*. Szeged

Lakos Béla

1913 *Kecskemét gazdasági fejlődése*. A Huszadik Század Könyvtára 51. Budapest

66 Juhász Antal 2005: 274–275.

67 Szilágyi Zsolt 2016: 43.

- Lovas Sándor
1908 *A legújabb állami telepítések Magyarországon*. A m. kir. földművelésügyi minster kiadványa. 2. Budapest
- Péterné Fehér Mária
1986 *Sokirányú fejlődés a XX. század elején*. Kecskeméti Szemle. 1986/11, 26–27.
1997 *Kada Elek városépítő munkássága*. In: Kada Elek emlékülés, Kecskemét, 5–10.
2000 *Kecskemét vagyoni helyzetének felmérése 1855-ben*. In: Bács-Kiskun megye múltjából 16. Kecskemét. 171–214.
- Péterné Fehér Mária–Szabó Tamás–Székelyné Kőrösi Ilona
1992 *Kecskeméti életrajzi lexikon*. Kecskeméti Füzetek 4. Kecskemét
- Rácz István
1980 *A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849–1914*. In: Agrártörténeti Tanulmányok 8. Budapest
- Sági Norberta
2006 Szikra. Adalékok a kecskeméti munkástelepítések történetéhez. In: *Kecskeméti Főiskola Tudományos napok kötet 7.*, Kecskemét
2007 *A kadafalvai és hetényegyházai munkástelepítés*. In: *Kecskeméti Főiskola Tudományos napok kötet 8.*, Kecskemét 343–348.
- Szendrei József
1961 *Koldusok paradicsoma*. Budapest
- Szilágyi Zsolt
2016 *Isten veled fejlődésmodell!* Kecskemét alkalmazkodásának történeti sajátosságai. In: *Forrás* 48. évfolyam 7–8. szám, 36–59.
- Szüts Györgyi
1938 *Kecskemét mezőgazdasági fejlődése*. Magyar Gazdák Szemléje. Különnyomat, Budapest
- Takács Imre
1968 *A mezőgazdaság irányításának jogforrásai, intézményei és szervei Magyarországon (1889–1919)* MMgMK, 1967–68, Budapest, 265–291.
- ÚMTSZ
1979 *Új magyar tájszótár 1.* (főszerk.: B. Lőrinczy Éva) Budapest
1988 *Új magyar tájszótár 2.* (főszerk.: B. Lőrinczy Éva) Budapest

Rövidítések

MNL BKML	Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára
KL	Kecskeméti Lapok
KNKN	Kecskeméti Nagy Képes Naptár
MMgMA	Magyar Mezőgazdasági Múzeum Adattára
Sgy	Saját gyűjtés
ÚMTSZ	Új Magyar Tájszótár

Levéltári források

- BKMÖL IV. 1908/b Kecskemét Város Tanácsának Iratai. Közigazgatási Iratok
BKMÖL IV. 1908/e Kecskemét Város Tanácsának Iratai. Pénzügyi Osztály iratai
BKMÖL IV. 1910/a Kecskemét Város Polgármesteri Hivatal Iratai. Elnöki iratok.
1872–1937
BKMÖL IV. 1910/c Kecskemét Város Polgármesteri Hivatal Iratai. Közigazgatási iratok.
1929–1944
BKMÖL XI. 606. Kecskeméti Szőlőtelepítő Vállalat iratai. 1892–97.

Adattári források

- MMgMA IV.178 Weiner Fülöp: A Klábertelepi Szőlőgazdaság története (1898–1945)
Tiszakécske, 1968

Rigó Róbert

Tóth László politikai és közéleti szerepvállalásai

Tóth László politikai-közéleti és szakmai életútja sikerekben és fordulatokban igen gazdag. A 20. századi magyar történelem legsúlyosabb időszakaiban jutott politikai szerepekhez, az első világháborút követő forradalmak idején, majd a második világháború végén bekövetkező szovjet megszállás, és az azt követő rendkívüli időkben lett Kecskemét polgármestere – 1944 végétől 1948 májusáig –, végül az 1956-os forradalom alatt az ideiglenes nemzeti bizottság elnökévé választották, majd leverését követően tanácselnök-helyettes lett. A két világháború között nyomdaigazgatóként kiemelkedő irodalomszervezői, kiadói tevékenységet folytatott, elsősorban a népi írók körében, mellette egész életét végigkísérte a nemzetközi szinten is jelentős sakkszervező munkássága, sakkszakmai kiadványok szerkesztése és kiadása.

Tóth László 1895. május 17-én született Kecskeméten. Apja Tóth Ferenc kőművesmester, a szociáldemokrata párt helyi szervezetének egyik alapítója. Édesanyja Csonka Viktória. A nyolc gyermek közül egyedül László tanulhatott tovább.¹ A család református vallású volt, Tóth László 1913-ban a helyi református gimnáziumban érettségizett, majd a budapesti tudományegyetem magyar-német szakára iratkozott be, de anyagi nehézségek miatt egy tanévet követően a kecskeméti jogakadémián tanult tovább, és a tanulás mellett internátusi nevelői állást és korrepetálást vállalt. Tanulmányait itt sem tudta befejezni az első világháborús frontszolgálat miatt.

Tóth László 18 éves korától, 1913-tól rendszeresen írt az 1868-tól megjelenő, liberális irányultságú *Kecskeméti Lapok*ba.² Az 1914. június 28-i sarajevói merényletet követő háborús hangulatra reagálva, a lap július 4-i számába „*És mégse kell a háború*” címmel írt vezércikket. Megállapította, hogy „*a háború réme kísért*”, s úgy ítélte meg, hogy a lakosság, a lapok és a hadsereg bosszút, háborút akar, mindannyian a szerbek ellen uszítanak. Szerbia tényleg bűnös, de mégsem kell a háború, vonta le a következtetést, mert a háború mindig gyilkolást hoz, és erőszakkal jár. Bölcsen megállapította, hogy „*erős és hangos a háborús hangulat, de a gondolkodás parancsolja, hogy fékezzük és csittítsuk.*” [...] *Felesleges, esztelen, elhibázott*

1 Péterné, Szabó, Székelyné 1992, 244–245.

2 Rigó 2015a, 275.

és embertelen lenne háborúval megtorolni a szarajevói merényletet.”³ Bő három héttel később, július 29-én megjelent újabb cikkében revideálta álláspontját, és kifejtette, hogy a szerb elutasítás miatt nincs más út, mint a háború, a szerbeket le kell győzni. A Monarchia felkészült, hadserege lelkes. „Gyönyörű ez a lelkesedés” – írta.⁴

Tóth Lászlót 1915-ben édesapjával és három testvérével együtt behívták katonának. Két éven át az orosz fronton szolgált zászlósként. 1916 júniusában megsebesült, a máramarosi kórházban ápolták, majd október 9-én hadnaggyá léptették elő.⁵ 1917-ben leszerelték, visszatért Kecskemétre, majd a hadkiegészítő parancsnokságon teljesített szolgálatot.⁶ 1917-ben belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba (MSZDP). Ebben az évben ismét írt a *Kecskeméti Lapok*ba, a háború borzalmainak megtapasztalása után, a közhangulatot kifejezve, megállapította, hogy „jó lenne már csöndben, békében élni, fegyver helyett szerszámot szorítani, a foglyoknak hazajönni, a háborútól elfutni, elfelejtkezni...”⁷

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását és az őszirózsás forradalmat követően 1918. október 31-én jelent meg Kecskeméten a nemzeti tanács előkészítő bizottságának röplapja a helyi népgyűlés összehívásáról, amelyet a nemzeti tanács helyi szerveinek megalapítására szerveztek. A november 7-én a városháza előtt zajló eseményen Tóth László volt a zárószónok.⁸ Kijelentette, hogy „végre ébredjünk fel, le kell rontani a társadalom régi rendjét”.⁹ Novemberben a nemzeti tanács propagandabizottságának tagja lett.¹⁰ A Duna–Tisza közén a nemzeti tanácsok 1919 első hónapjaiban alakultak meg, tagjaik többsége szociáldemokrata volt, ők váltak a legbefolyásosabb politikai erővé.¹¹ A kecskeméti nemzeti tanácsot 1919. január 2-án alakították át, melybe 30 tagot delegált a szociáldemokrata párt és 30-at a polgári pártok. Tóth László lett a nemzeti tanács egyik jegyzője.¹² A kecskeméti szociáldemokrata párt nem a kommunisták elképzeléseit támogatta, a polgári demokratikus átalakulás mellett tette le a voksát. Tóth 1919. január 11-én a kecskeméti szociáldemokrata párt gyűlésén a „bolsevizmus tragédiáját” az emberek butaságával magyarázta, megállapította, hogy a kommunizmus gazdaságilag még nem hatékony és működőképes.¹³

A Tanácsköztársaság kikiáltását követő napon, március 22-én, Kecskeméten 15 tagú direktóriumot állítottak fel, melynek Tóth László is tagja lett, majd néhány nappal később, a rendeletnek megfelelően, a tagok számát háromra csökkentették, Tóth Lászlót az irodalmi és művészeti ügyek direktóriumai meg-

3 Rigó 2015a, 282.

4 Rigó 2015a, 286.

5 Heltai 2000, 16.

6 Orosz 1968, 285.

7 Kecskeméti Lapok, 1917. június 3.

8 Romsics 1976, 161–162.

9 Heltai 2000, 17.

10 Romsics 1976, 168–169.

11 Romsics 1976, 62–67.

12 Romsics 1976, 251–252.

13 Romsics 1976, 264–265.

bíztottjává nevezték ki. A kecskeméti direktórium beszámolója szerint a városi és magántulajdonban lévő „színházat és a mozit a Direktórium megbízásából Tóth László elvtársunk kommunizálta”.¹⁴ Március 31-én a helyi direktórium megbízta a kecskeméti laktanyákban és magánfamiládoknál lévő „abszolút műbeccsel bíró” műkincsek lefoglalásával és múzeumba szállításával.¹⁵ Majd másnap azzal, hogy hangversenyeket rendezzen a nép számára.¹⁶ A forradalmi kormányzótanács rendelkezéseinek megfelelően a helyi végrehajtó hatalom gyakorlására 1919. április 11-én 20 tagú intézőbizottságot választottak Kecskeméten, a második legtöbb szavazatot Tóth László kapta, akihez a vallási és iskolai ügyek kerültek.¹⁷ Ő szerkesztette a *Magyar Alföld* című szocialista lapot.¹⁸ Kecskemét képviselőjében delegálták a Tanácsok Országos Gyűlésébe is. Megállapíthatjuk, hogy Tóth László jelentős mértékben részt vett a helyi tanács hatalomban, de annak nem a kommunista vonalával, hanem a szociáldemokrata irányzatával értett egyet.

1919 őszén letartóztatták, majd 1920 augusztusában folytatólagosan elkövetett izgatásban találták bűnösnek, amiért másfél év börtönre ítélték. A kiszabott büntetésből egy évet letöltöttek vettek. Szabadulása után rendőri felügyelet alatt állt.¹⁹ 1921. február 21-én feleségül vette a jómódú, katolikus családból származó Csabai Erzsébetet, aki már 1919 őszén a menyasszonya volt.²⁰

A református egyházhhoz szorosan kötődő Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt. – amit Részvény-nyomdának hívtak a helyiek –, és a tulajdonában lévő független politikai napilap, a *Kecskeméti Lapok*, 1922 végén alkalmazta Tóth Lászlót. A nyomda háború előtti igazgatóságát új váltotta fel, tagjai döntő többségben a helyi református egyház vezetői voltak.²¹ Tóth politikailag megbélyegzettnek számított a Tanácsköztársaság alatti szerepvállalása miatt, de képességeinek, munkabírásiának és műveltségének köszönhetően egyre több nyomdai, kiadói munkát bíztak rá. 1922-től a Részvény-nyomda tisztviselője, 1935-től már igazgatója volt, de a tényleges vezetést és az üzletkötéseket már korábban is ő intézte. Ezekben a pozíciókban Tóth László országos jelentőségű irodalomszervezői tevékenységet végzett. Az irodalmi élet kiemelkedő alakjaival állt kapcsolatban – elsősorban Németh Lászlóval és a népi írókkal. Az általa vezetett nyomdában nyomták Áprily Lajos, Erdélyi József, Gál István, Gelléri Andor Endre, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Németh László, Sinka István, Szabó Lőrinc több kötetét. A kiadók átengedték a nevüket, de a kiadás költségeit a nyomda viselte és előlegezte meg.²²

14 Romsics 1976, 410–411.

15 Romsics 1976, 387.

16 Romsics 1976, 390.

17 Romsics 1976, 420–422.

18 Péterné 1996, Tóth László (oldalszám nélkül).

19 Péterné 1996, Tóth László (oldalszám nélkül).

20 Heltai 2000, 19.

21 Orosz 1968, 283–284.

22 Orosz 1968, 280.

A harmincas években itt nyomtattak 10-12 folyóiratot, melyek között több irodalomtörténeti jelentőségű (*Tanú, Válasz, Apolló, Magyarságtudomány, Láthatár*). A *Tanú* kiadását és terjesztését is a nyomda végezte. Arról, hogy ezt miért tartotta fontosnak, maga Tóth László írt a *Kecskeméti Lapokba*: „Ma nem tűnik fel jelentősnek, ami évek múltán bizonyára művelődéstörténeti adat lesz: a magyar irodalom és tudomány megújulásának jegyében született új folyóiratok Kecskemétről indultak el. [...] Túl a nyomdatechnikai felkészültségen, értékes kulturális kapcsolatokat jelentenek e művek itteni köntösei és évenként száz- és százezer példányon a kecskeméti impresszum.”²³ 1937-ben itt látott napvilágot a Márciusi Front kiáltványa is. A mezőgazdasági profil is egyre erősebbé vált, itt nyomtatták a *Magyar Róna* című mezőgazdasági szaklapot és a Mezőgazdasági Kamara különféle kiadványait is, ez az irányultság a város egyre sikeresebbé váló szőlő- és gyümölcsstermesztő gazdaságának és fejlődő élelmiszeriparának is megfelelt.

A nyomda rendszerint veszteséges volt, ennek ellenére modernebb szedő- és nyomógépeket vásároltak, az 1937-es üzleti év elnöki jelentésében megállapították, hogy „ez a vállalat nem nyereszkesedésre alakult. [...] Célja volt a sajtó útján szolgálatot tenni a magyarságnak, közelebbről Kecskemét ügyének, célja volt a magyar szellemi élet reprezentánsai munkáinak megjelentetését könnyebbé tenni, és ezáltal a magyar kultúrának tenni szolgálatokat.”²⁴ Tóth László és a Részvény-nyomda irodalmi kapcsolatainak köszönhetően, a harmincas években a helyi Katona József Társaság és a református egyház rendezvényein egyre gyakrabban jelentek meg országos jelentőségű írók és költők, elsősorban a népi írók. A *Kecskeméti Lapokba* is írtak és a helyi könyvesboltok kirakataiban is fellelhetők voltak műveik. A Kecskemétre járó Németh László és a népi írók fogalmazták meg „Magyarország elkecskemétiesítésének” gondolatát, azaz a kisbirtokos intenzív szőlő-, zöldség- és gyümölcsstermesztés révén a vidék felvirágoztatásának eszméjét.²⁵ Tehát a nyomdának és tulajdonosainak, valamint Tóth László kapcsolatainak köszönhetően intenzívebbé vált a helyi kulturális, szellemi élet, és ennek köszönhetően a város is bekerült az országos köztudatba, egyfajta példává vált. A negyvenes években azonban a népi írók a Püski-féle Magyar Élet Kiadó felé orientálódtak, a Részvény-nyomda jelentősége csökkent.²⁶

Tóth László fiatalkorától élete végéig nemzetközileg is jelentős sakkszervezői munkásságot folytatott, valamint a sakkal kapcsolatos kiadványok előállításával és terjesztésével is foglalkozott. A sakk már fiatalkorától a szenvedélye volt, 1910-ben ifjúsági sakk-kört szervezett, majd 1911-ben, gimnazista korában részt vett a Magyar Sakkszövetség alakuló ülésén.²⁷ Igen jelentős kapcsolatrendszer épített ki ezen a területen. 1922-től 1950-ig szerkesztette és kiadta a Magyar Sakkszövetség hivatalos lapját, a *Magyar Sakkvilág* című folyóiratot, majd jogutódját, a *Magyar Sakkéletet*. Több sakkszakkönyvet és játszmagyűjteményt adott

23 Kecskeméti Lapok 1935. december 25.

24 Orosz 1968, 284.

25 Orosz 1968, 294.

26 Orosz 1968, 295.

27 Orosz 1968, 285.

ki magyar és német nyelven is. Az 1930-as hamburgi sakkolimpia rendezőbizottsága is Tóth Lászlót és az általa vezetett nyomdát bízta meg a versenyről készített könyv nyomtatásával.²⁸ Kiadványait a világ számos országába küldte el a sakkozóknak, és ő is számos szakkiadványt kapott tőlük. A következőket mondta erről Iványosi-Szabó Tibor: „Tóth László álnéven írt a lapba [Magyar Sakkélet], és így tudta felvenni a tiszteletdíjat a nyugdíja mellett. Ezen túl minden számból hetven példányt kapott. Erre azért volt szüksége, mert ezeket a világ legkülönbözőbb részeire küldte, a legnevesebb sakkozóknak. Ő kapcsolatban állt az akkori sakkélet minden befolyásos személyével. Ezekről is kapott periodikákat és szakkönyveket is. [...] Súlyos cukorbeteg lett, ekkor közel 2000 kötetből álló sakkszakkönyvtára volt, egy nagy szobafal tele volt vele. A hatvanas évek elején, 61–62 táján megegyezett a Magyar Sakkszövetséggel, 200 ezer Ft-ért megvették tőle a könyvtárát, ami ajándék volt, mert a tényleges értéke ennek a sokszorosa lehetett. 17–18–19. századi nyomtatványok, rendszerint amit küldtek neki, az dedikálva volt, ami növelte az értékét. Úgy engedte át, hogy csak a halála után vihették föl Pestre a könyveket a Sakkszövetséghez. Így gondoskodott róla, hogy nem hordták szét.”²⁹

Tóth László 1927-ben Kecskeméten a világ legjobb sakkozójának részvételével nemzetközi sakkversenyt szervezett, melyen részt vett Aljechin világbajnok is, ennek a játszmaít is kiadta. 1940–41-ben közreadta a szovjet sakkbajnokság két játszmagyűjteményét, aminek nagy szerepe volt abban, hogy később a szovjetek elfogadták polgármesternek. Révai József 1945-ben mondta Tóth Lászlónak, hogy őt nagyon tisztelik a Szovjetunióban.³⁰ Iványosi-Szabó Tibor elmondása szerint „A legelső sakkvilágbajnok kivételével, a második Emanuel Laskertől kezdve mindet személyesen ismerte. A szovjetekkel is nagyon jó kapcsolatban volt. A háború alatt kiadta a szovjet sakkbajnokság valamelyik évi játszmaít. Az anyagot Svájcban keresztül kapta meg, a háború alatt publikálta. Ez volt az egyik nagy-nagy szerencséje. [...] A szovjetek azért álltak vele szóba 1944-ben, mert a szovjet sakkozással nagyon szoros kapcsolatban állt. Ezt elősegítette az is, hogy Lilienthal Andor zsidó származású magyar nagymesterrel, olimpiai bajnokkal jó kapcsolatot ápolt, aki a Szovjetunióba költözött, ahol 1940-ben megszerezte a Szovjetunió bajnoka címet is. Lilienthal 1935-ben költözött ki a Szovjetunióba, ő küldte Tóth Lászlónak az anyagokat.”³¹

A második világháború vége felé, 1944. október 9-én kisebb szovjet támadás érte a város déli részét, a vasútállomás környékét, mire a vezető tisztviselők elmenekültek, köztük Liszka Béla polgármester is. Néhány nap múlva visszatért a városba, és magához hívatta a befolyásosabb egyházi és közismerten baloldali személyeket, akikről tudta, hogy a városban akarnak maradni: Baranyi László plébánost, Sárkány Béla evangélikus lelkészt, Károlyi Bernátot, a ferences rendház főnökét, Kovács Bálint református lelkészt, Tóth László nyomdaigazgatót, Molnár Erik ügyvédet és Sándor József városi ügyészt.³² Arra kérte őket, hogy

28 Orosz 1968, 281.

29 Interjú Iványosi-Szabó Tibor nyugalmazott levéltár-igazgatóval Tóth Lászlóról. (2016. június 14.)

30 Orosz 1968, 289.

31 Interjú Iványosi-Szabó Tibor nyugalmazott levéltár-igazgatóval Tóth Lászlóról. (2016. június 14.)

32 Iványosi-Szabó Tibor a vele készített interjú során mesélt arról, hogy Molnár Erik és Sándor József miként találkozott először a Vörös Hadsereg katonáival: „Sándor József kisebbik fiával,

ha a vezető tisztviselőknak ismét el kellene hagyniuk a várost, vegyék át az irányítását, és lépjenek kapcsolatba a szovjetekkel.³³ Pár nappal később Tóth László ellenezte a város teljes kiürítését, és megtagadta az erre vonatkozó parancs kinyomtatását, Kecskeméten maradt.

Tóth László legjelentősebb politikai, közéleti szerepvállalására 1944 végén, a város szovjet megszállása után került sor. A pozícióra teljesen alkalmatlan Várady József néhány hetes polgármesterségét követően, 1944. december 17-től, több mint három éven át Tóth László volt Kecskemét polgármestere. Kovács Bálint református lelkész, aki a barátja volt, a következőképpen jellemezte őt: *„Tóth László volt az igazi tekintély a városban. Ő mindenkivel szót értett, aki vezető pozícióban volt, gyermekkorától ismerte őket.”*³⁴ Polgármesterként a rendkívüli nehézségek ellenére igyekezett mérsékelten, a legjobb tudása szerint irányítani a várost, és a szovjet megszállókkal is megtalálni az együttműködés lehetőségét. Mint fentebb láttuk, Tóth Lászlót a szovjetek egyrészt azért fogadták el, mert a sakk révén jó kapcsolatokkal rendelkezett, másrészt azért, mert Molnár Erikkel is jó kapcsolatban állt, akit a szovjetek már az első napokban alpolgármesterré neveztek ki Várady mellé. Molnár Erik a szovjet megszállást követően hat hétre – orosz nyelvtudásának is köszönhetően – a város helyettes polgármestere lett, majd az MKP révén az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjává választották, és az új kormányban megkapta a népjóléti miniszteri tárcát. Ezt Iványosi-Szabó Tibor is megerősítette: *„Laci bácsitól tudom, hogy ő Molnár Erikkel nagyon jó kapcsolatban volt, nyilván az ő támogatása kellett ahhoz, hogy ő polgármester legyen, ez nem vitás. Jóban volt Sándor Józseffel is, aki Kecskemét város ügyésze volt.”*³⁵

Tóth László egy hónap elteltével szeretett volna lemondani a polgármesterségről, minden bizonnyal a megszálló szovjet katonaság önkényeskedései és a helyzet kilátástalansága miatt. A polgármester a Kecskeméti Nemzeti Bizottság (KNB) 1945. január 16-i ülésén kérte a felmentését, amit a testület nem fogadott el, és *„kérte, hogy az egész város lakosságának érdekeit tartva szem előtt a polgármesteri*

[...] Bélával valamikor a 80-as években együtt utaztunk Pestre vonattal, a fülkében csak ketten voltunk. A következőt mesélte el, teljesen hihetően. Apja, Sándor József Kecskemét város főügyésze volt. Molnár Erikkel egy épületben laktak a Nagykőrösi utcán. A szovjet megszállás előtt kiürítették a várost, és ők, Sándor József és családja nem nyugat felé menekültek, hanem keletre, mert Borbáson volt egy tanyájuk. A kecskeméti értelmiség arról volt híres, hogy legalább néhány hold szőlője, tanyája mindegyiknek volt. Sándorék oda mentek ki, velük ment Molnár Erik is. A szovjetek átjöttek a Tiszán, és megindultak Kecskemét felé. Borbást nem érintette a harc. Mikor már látták, hogy Kecskemétet megszállták a szovjetek, és elhallgattak a fegyverek, egy-két nappal később elhatározták, hogy hazajönnek Kecskemétre. Molnár Erik bizott benne, hogy a szovjetekkel fel tudja venni a kapcsolatot, mert a két világháború között a kommunista párt funkcionáriusa volt, amíg legálisan működhetett. Kellőképpen kiöltöztek, aranyórával – Molnár egy jól menő ügyvéd volt – felöltöztek ünneplőbe, befogták a legjobb lovakat. A kocssal megindultak Kecskemétre, ahogy kiértek a borbási útra, ott már a szovjetek jöttek-mentek. Megállították őket, kifogták a lovaikat, Molnár Erik aranyóráit elvették, akik visszafordultak a tanyára. Elvitték a lovakat és a kocsit, így találkozott a szovjetekkel. Később bejöttek, és kapcsolatba lépett a szovjetekkel, és decemberben már az Ideiglenes Nemzeti Kormány minisztere lett.” Interjú Iványosi-Szabó Tibor nyugalmazott levéltár-igazgatóval Tóth Lászlóról. (2016. június 14.)

33 Kovács 2006, 21. és Rigó 2009, 25.

34 Rigó 2009, 32.

35 Interjú Iványosi-Szabó Tibor nyugalmazott levéltár-igazgatóval Tóth Lászlóról. (2016. június 14.)

állást és az azzal járó nehéz munkát továbbra is vállalja”. A KNB minden tagja biztosította Tóth Lászlót arról, hogy teljes mértékben mellette állnak.³⁶

Az emberek sokat szenvedtek a katonák erőszakoskodásai, rablásai és a közben elkövetett gyilkosságok miatt, különösen a tanyákon, ahol a város lakosságának a fele élt ekkoriban.³⁷ Jól érzékelteti a helyzet súlyosságát Tóth László polgármester Tildy Zoltán miniszterelnökhöz írt levele 1945. december 12-én: *„Katonák tízezrei állomásoznak a városban és környékén, s ilyen létszám mellett rendet és biztonságot a mai napig sem sikerült teremteni. E hó 7-én jártak Kecskeméten az Ellenőrző Bizottság [SZEB – R. R.] tisztjei, s érdeklődtek: hány polgári áldozata van Kecskeméten a háborúnak. Átadtam nekik a névsort, amely 193 erőszakos halált halt emberét tartalmazza a felszabadulás óta máig. Ennyi embert lőttek agyon és gázoltak el részeg orosz katonák; néhány felesége vagy leánya megbecstelenítése miatt akasztotta fel magát. Csak [az] utolsó négy hét alatt 18 haláleset történt. [...] A város képe teljesen háborús még ma is. Tudjuk és érezzük, hogy a vesztett háborúért fizetnünk kell, de a lakosság nem érti, hogy a fegyverszünet után több mint fél évvel miért kell legalább minden második nap egy-egy magyarnak életével fizetni, s nem érti, miért kell éppen Kecskemétnek immár egy esztendeje tízezreknek lakást biztosítani? Kecskemétnek egyetlen reménysége az a miniszterelnök, aki mellett ez a város 72%-ban nyilvánította bizalmát a választáson.”*³⁸

Tóth László már korábban, 1945. március 8-án is írt hasonló tartalmú levelet a korábbi miniszterelnöknek, Miklós Bélának, mert elkeseredésében a legmagasabb szintről is várta a segítséget. Ennek a levélnek a rövidített változatát a szovjet városparancsnoknak is átadta.³⁹ Tóth László 1945 tavaszán – a háborús viszonyok ellenére – intenzív kapcsolatban állt az ország vezető kormányzati tisztségviselőivel. Miklós Béla miniszterelnök áprilisban átutazott Kecskeméten, és csak pár percet töltött a városházán, ahol rövid kihallgatáson fogadta Tóth Lászlót, és a várost, valamint a környékét is rettegésben tartó Bánó Mihály rendőrfőkapitányt. Májusban Tóth László járt a belügyminiszternél és a népjóléti miniszternél Budapesten.⁴⁰ A város újjászervezett törvényhatósági bizottsága május 30-án tartotta első ülését. Ezen a polgármester beszámolt a szovjet megszállás utáni időszakról, ekkor a Moszkvából hazatért Safrankó Emánuel, a Magyar Kommunista Párt (MKP) Duna–Tisza közti területi párttitkára szembe szállt a polgármesteri jelentés politikai részével, mert Tóthot ki akarták szorítani a pozíciójából.⁴¹ A polgármestert a Nemzeti Parasztpárt részéről Szabó Gyula,

36 Iványosi-Szabó 1975, 72.

37 Rigó 2014, 105–158.

38 L. Balogh 2015, 206–208. Más levéltári források is beszámolnak a szovjet katonák rablásairól és gyilkosságairól 1945 decemberében, sőt 1946 első felében is. (ÁBTL 1.1. 1945–1946 [1950]. 3. d. és Rigó 2015b, 308–309.)

39 Iványosi-Szabó 1975, 233–236.

40 Kecskeméti Lapok 1945. április 29. és május 10.

41 Kovács Bálint így mondta el ezt: *„Hazajött egy 1919-es kommunista Moszkvából, aki engem is felkeresett. Azt gondolta, hogy Tóth Lászlót menesztheti, és majd ő veszi át a város vezetését. A városházán egy gyűlésen Tóth Lászlót megtámadta, hogy ő nagyon engedékeny a polgári oldal irányába. Ekkor Tóth László azt mondta: Kérem, én itthon maradtam, ön elhagyta Magyarországot. Amikor 1945 januárjában a németek visszaszorították, az oroszokat, én bementem a városparancsnokhoz és kértem, hogy adjanak nekem fegyvert, és*

majd a kisgazda Révész László is védelmébe vette, és az SZDP is kiállt mellette. Végül a város törvényhatósági bizottsága őt és Aszódi József helyettes polgármestert is megerősítette hivatalában. Tóth László és Márkus Ferenc főispán augusztus elején a miniszterelnöknél, Miklós Bélánál járt kihallgatáson, amikor újra előadták a város nehéz helyzetét.⁴²

1945. április 4-én a polgármester javaslatára pártközi értekezletet tartottak a földreformról, az egyes pártok eltérő álláspontja miatt. Tóth László előadta az értekezlet kezdetén, hogy *„Kecskemét évtizedek óta példamutatóan végezte a földreformot, összevásárolta a nagybirtokokat, és azokat alkalmas időben parcellázta az arra érdemes kecskeméti földműveseknek. Kecskemét határában egyébként is a legegészségesebb a földbirtok megoszlása, mert egyedüli nagybirtokos a város, más ezer holdon felüli birtokos nincs. A kecskeméti nép szorgalmával és szakértelmével teremtett virágzó mezőgazdasági és szőlőkultúrát a felparcellázott területeken és biztosított világhírt a kecskeméti gyümölcsnek”*. Ezt követően a gazdasági ügyosztály vezetője terjesztette elő a város javaslatát, amelynek az volt a lényege, hogy hagyják meg a híres mintagazdaságokat, és a város tulajdonában is maradjon föld. Ezt követően vita alakult ki, mert a szociáldemokrata és a kommunista képviselők a város összes földterületét fel akarták osztani, a mintagazdaságokat is. A kommunista párt képviselője kijelentette: *„minden olyan egyént reakciónak tart, aki gátolja a Földigénylő Bizottság munkáját”*. A polgármester megismételte, hogy *„más a Tiszántúl és más Kecskemét gazdasági helyzete a földosztás szempontjából. [...] Ezért itt a földosztás lassúbb, de aprólékosabb munkát igényel.”*⁴³ Ebből a nagy horderejű, a földtulajdonviszonyokat radikálisan átalakító ügyből és vitából is megállapíthatjuk, hogy Tóth László racionálisan, a helyi adottságokat és gazdasági sajátosságokat figyelembe véve a kisebb mértékű földosztás mellett érvelt, és szerette volna megőrizni az innovációban élen járó mintagazdaságokat. Ezzel szemben az MKP és az SZDP képviselői gyors és nagyobb mértékű földreformot követeltek.

A helyi MKP később is szerette volna a szociáldemokrata Tóth László polgármestert kiszorítani a pozíciójából, mert több vitás ügy alakult ki közte és az MKP képviselői között. A polgármester minden bizonnyal nem nézte jó szemmel a helyi politikai rendőrség ámokfutását és kegyetlenkedéseit, ami országosan is botrányos volt, a Parlamentben is foglalkoztak vele.⁴⁴ Tóth László a népbírószágon nyilatkozatban állt ki több vádlott mellett, akiket a kommunisták szerettek volna meghurcolni. Ez is oka lehetett annak, hogy miután az 1945-ös választáson, az SZDP listáján mandátumot szerzett, lemondott róla.⁴⁵

A közel 53 éves polgármester 1948-as nyugállományba helyezése mögött az állhatott, hogy a helyi SZDP nem követte a budapesti pártközpont utasításait, és nem támogatta a két munkáspárt egyesülését. Az MKP és az SZDP 1948. február

az orosz katonákkal együtt küzdök a németek ellen. Erre az egész városházi közgyűlés egyhangúlag Tóth László mellé állt. Ez a kommunista személy ezt követően eltűnt a városból.” Rigó 2009, 32.

42 Kecskeméti Lapok 1945. augusztus 5.

43 Iványosi-Szabó 1975, 174–178.

44 Rigó 2014, 183–218.

45 Rigó 2014, 311.

22-én írta alá a pártközi megállapodást arról, hogy az SZDP mely tisztségekből, mikor hívja vissza, illetve bocsátja el a tagjait, azokat, akiket nem kívántak átvenni az újonnan megalakuló Magyar Dolgozók Pártjába (MDP). Ennek a megállapodásnak eshetett „áldozatául” Tóth László polgármester is. A kecskeméti törvényhatósági bizottság 1948. március 31-én döntött Tóth László nyugdíjazásáról, mivel nem lépett be az MKP-be. A polgármestert 1948. május 1-jétől helyezték nyugállományba, 369,90 Ft nyugdíjjal.⁴⁶

Tóth László nyugdíjazása után a Magyar Függetlenségi Népfront (1954 október végétől Hazafias Népfront) megyei bizottságának az alelnöke, majd elnöke lett. Az 1956-os forradalom kirobbanása után, 1956. október 29-i ülésén a Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága igyekezett a megyei események élére állni, támogatásukról biztosították az újonnan létrejött forradalmi szerveket, a munkástanácsokat, a nemzetőrségeket és a nemzeti bizottságokat is. A megyei tanács vezetőinek az volt a célja, hogy kommunistákkal töltsék fel ezeket a forradalmi szerveket, és ellenőrzésük alá vonják őket. A Hazafias Népfront (HNF) megyei elnöksége ekkor döntött a megyei nemzeti bizottság felállításáról is. A kecskeméti városházán megbeszélést tartott a helyi vezetés, melyen Tóth László is részt vett, ezen elhatározták a HNF kibővítését „*pártonkívüliekkel, az üzemek küldötteivel, vagyis egy városi forradalmi bizottság létrehozását*”.⁴⁷

Kecskemét város ideiglenes nemzeti bizottságát is a kommunista pártvezetés igyekezett megszervezni, de az intézmények, üzemek – október 31-én a városháza dísztermében összegyűlt – képviselői háttérbe szorították őket. A meghívottakon túl nagy számban jelentek meg a forradalmi események szervezői, aktív résztvevői is, így sikerült a korábbi, keményvonalas vezetőket háttérbe szorítani. Tóth László szólalt fel először, aki elmondta, hogy a népfront megbízásából hívták össze a gyűlést, majd a józanság megőrzésére, a rendbontás és önbíráskodás elkerülésére hívta fel a figyelmet. Kecskemét Város Forradalmi Bizottsága 48 tagú lett, Tóth László előterjesztésére a város területét négy részre osztották, és mindegyik terület választott négy-négy képviselőt a munkások, a parasztok és az értelmiségiek közül. A megválasztott bizottság 16 fős intézőbizottságot választott, melynek elnöke Tóth László lett, tehát a legmagasabb szintű városi forradalmi szerv élére került.⁴⁸ Ekkor is Tóth László lett az a személy, aki kompromisszumos jelöltként a többség számára elfogadható vezetőnek számított.

A forradalom leverését követően, 1956. november 7-én Tóth László megbízást kapott a városi tanácselnök-helyettesi pozícióra, ahol az oktatási, kulturális, népművelési, sport- és egészségügyi területet bízták rá. 1958 februárjáig töltötte be ezt a tisztséget. Egyelőre nincs megnyugtató, pontos válaszom arra, hogy a városi forradalmi szerv elnökét miért nem vonták felelősségre a forradalom leverése után, hanem még pozícióba is helyezték. Iványosi-Szabó Tibor szerint ennek a következő oka volt: „*Tóth Lászlót 1956 után hívták meg tanácselnök-helyettesnek, igazán komoly szerephez nem jutott. Inkább csak cégérnek használták, hogy mutassák,*

46 MNL BKML IV. 1903/a.

47 Orgoványi 1999, 202.

48 Orgoványi 1999, 222–224.

mennyire demokratikusak, és a szociáldemokráciát is komolyan veszik. Laci bácsi nagyon-nagyon elkötelezett szociáldemokrata volt. Próbálták így felhasználni.” Ezt egy személyes élménnyel is kiegészítette, erre az időszakra vonatkozóan: „Egyszer 1957 őszén, mikor még fiatal tanár voltam, az egyik kollégámmal egy értekezlet után mentem hazafelé és beültünk a katolikus bérház földszintjén egy vendéglőbe. Laci bácsi is jött vacsorázni és odaiült hozzánk és elkezdtünk beszélgetni, akkor 56 még nagyon friss volt, és azt mondta, hogy nincs más lehetőség, ki kell tapogatni, hogy mi a leginkább járható út. A „modus vivendi” igyekezett megtalálni, nagyon talpraesett volt, megtalálta mindenkivel a szót.”⁴⁹

Tóth László a forradalom leverése és tanácselnök-helyettesi pozícióba kerülése után igyekezett segíteni a forradalmi intézőbizottság egyik tagjának, Nagy Sándornak, aki a Lakatosipari Vállalat és a helyi munkástanács egyik aktív tagja volt. Tóth azt mondta neki, „hogya ő menti, akit lehet, de mindenkit nem tud. Javasolta, hogy húzza meg magát vidéken egy időre.”⁵⁰ 1956 novemberében Horák Bélát is letartóztatták egy kézzel írott plakát kihelyezése miatt, amiben nem vett részt, elmondása szerint Tóth László segített az ő kiszabadulásában is.⁵¹ Tóth László később is jelentős szerepet játszott a város közéletében, a Katona József Társaság és a Kodály Kórus elnöke volt. 1964. március 9-én hunyt el.

Tóth László élete során mindvégig kitartott a szociáldemokrata értékek mellett. Ez a következetes felfogás nem volt előnyös hazánkban a 20. században élő embereknek. Tóth László a jobboldaliaknak túlzottan baloldali volt, ezért a börtönt is megjárta, a kommunisták számára sem volt eléggé megbízható, mert nem volt eléggé „baloldali”, az ő érdekeik kiszolgálója sem. A válságos, átmeneti időkben felhasználták, tudása, tekintélye és elismertsége miatt igénybe vették, de amikor a rendszer konszolidálódni kezdett, megváltak tőle, 1948-ban, és tíz évvel később, 1958-ban is. Széles körű tájékozottságát, kiváló kapcsolatrendszerét, nyitottságát és intellektuális képességét nehéz helyzetekben is a város szolgálatába állította.

Irodalom

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára ÁBTL 1.1. A Magyar Államrendőrség budapesti és vidéki politikai rendészeti osztályának iratai 1945–1946 (1950). 3. d.

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára MNL BKML IV. 1903/a. Kecskemét Törvényhatósági Bizottsága. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1945–1948

Dokumentumgyűjtemények

L. Balogh Béni (szerk.): „Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között. MNL, Budapest, 2015

49 Interjú Iványosi-Szabó Tibor nyugalmazott levéltár-igazgatóval Tóth Lászlóról. (2016. június 14.)

50 Orgoványi 1999, 268.

51 Rigó 2017, 32–33.

- Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): *Dokumentumok Kecskemét történetéből*. Kecskemét Város Tanácsa VB, Kecskemét, 1975
- Romsics Ignác (szerk.): *Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna–Tisza közti történetéhez*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai III. Kecskemét, 1976

Irodalom

- Heltai Nándor: *Tóth László, a hírlapíró és szerkesztő*. Kecskeméti Lapok Kft., Kecskemét, 2000
- Kovács Bálint: *A kecskeméti szolgálat évei, 1942–1957*. Emmaus Kiadó, Kecskemét, 2006
- Orgoványi István: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc kecskeméti eseményeinek története*. In: Tóth Ágnes (szerk.), *Bács-Kiskun megye múltjából XV.*, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 1999
- Orosz László: *A Részvény-nyomda története*. In: Heltai Nándor (szerk.) *Kecskemét, Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről*. Kecskemét Város Tanácsa, Kecskemét, 1968
- Péterné Fehér Mária: *Kecskemét polgármesterei 1848–1950*. Fax Info Kkt. Kecskemét 1996
- Péterné Fehér Mária–Szabó Tamás–Székelyné Kőrösi Ilona: *Kecskeméti életrajzi lexikon*. Kecskeméti Lapok, Kecskeméti Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét, 1992
- Rigó Róbert: *A német megszállás, a front átvonulása és az azt követő időszak Kecskeméten*. Interjú Kovács Bálint református lelkésszel. Forrás 2009/6., 22–38.
- Rigó Róbert: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Kronosz, Budapest–Pécs, 2014
- Rigó Róbert: *A kecskeméti sajtó az első világháború időszakában*. In: Gyenesei József (szerk.), *Hátországban, Kecskemét az I. világháború idején*. MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára, Kecskemét, 2015
- Rigó Róbert: *Kecskeméti hétköznapiak 1944–1945 fordulóján*. In: Gyarmati György, Pihurik Judit (szerk.), *Háborús hétköznapiak hátszíntéren, hátországban*. Magyar Történelmi Társulat, Kronosz Kiadó, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Budapest–Pécs, 2015
- Rigó Róbert: *„Az én apámat ma nem ünnepli senki sem”*. Interjú Horák Bélával. In: Rigó Róbert (szerk.), *Sorsfordító évtizedek Kecskeméten*. Kecskeméti élettörténeti elbeszélések az 1940-es évektől az 1960-as évekig. Kecskemét Írott Örökségéért Alapítvány és a Neumann János Egyetem Pedagógusképző Kar, Kecskemét, 2017

Újságcikkek

A *Kecskeméti Lapok* 1914–1946 közötti számai

Orgoványi István

Kecskemét, 1956

A pártállam kialakulása, vagyis 1948 után kettős hatalmi szerkezet alakult ki hazánkban, az állami szervekre hárult a mindennapi ügyek vitele, a politikai küzdelmekből győztesen kikerülő Magyar Dolgozók Pártja pedig a hatalom kizárólagos birtokosaként az irányítást és az ellenőrzést végezte, illetve a mindenkor politikai irányvonalat határozta meg. Az ilyen módon kialakult kettős struktúrán belül az állami szervekre hárult a mindennapi ügyekkel való foglalkozás, a párt-szervek viszont fenntartották maguknak az irányítás és az ellenőrzés jogát. Az irányítás és a végrehajtás ilyen összefonódása miatt ezt a rendszert pártállamnak, a döntéshozatal koncentrációja és az élet minden területére behatoló politikum miatt pedig totális államnak nevezzük. A Magyar Dolgozók Pártja irányító és ellenőrző tevékenysége átfogta a politikai, gazdasági, állami és kulturális élet minden területét, a szovjet típusú irányítás lényegében az első számú vezető, Rákosi Mátyás kezében volt.¹ Az egypártrendszer intézményesítésének többéves folyamatát 1950-ben teljesítette be a tanácsrendszer bevezetése, amely szintén szovjet mintán alapult. Ekkor a trianoni békeszerződés következtében létrejött 25 csonka vármegyéből 19 megye alakult, a korábban legnagyobb területű Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyét pedig kettéosztották, Kecskemét Bács-Kiskun megye székhelye lett.² Az uralkodó párt, az MDP struktúráját is az új megyerendszerhez igazították. Az MDP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága első vezetője Németi József lett, aki 1950. január 21-e és 1956. január 28-a között töltötte be a megyei első titkári tisztséget. Őt Daczó József követte, aki 1956. október 30-án elmenekült Kecskemétről. Az MDP Kecskemét Városi Bizottsága titkára volt Vadász Ferenc 1948. november 30-áig. Fehér István 1948 decembere és 1951 májusa között töltötte be a tisztséget, amikor öngyilkos lett. Utána Illés István, Hegedűs István és Fekete Miklós volt a városi pártbizottság vezetője. 1954 áprilisa és 1956 októbere között Halanda István volt a város első titkára. Bács-Kiskun megye az 1950-es évek közepén a válságban lévő ország fejlettségi szintjéhez képest is jelentős lemaradással küszködött. Népesége az 1949-es népszámlálás adatai szerint 586 959 fő volt, de 1956. január 1-jén már csak 580 ezren éltek a megyében. A térség

1 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 340. és 336. o.

2 MNL-BKML-XXXV-36. f. 2. cs. 206. ő.e. Bács-Kiskun megye szervezésére, települési viszonyaira, közigazgatására vonatkozó iratok. 1950-1956. „Kedves Kristóf Elvtárs!” Kecskemét, 1950. február 15.

alapvetően mezőgazdasági jellege miatt kimaradt az erőltetett nehézipari fejlesztésből, ugyanakkor viselnie kellett a hadigazdálkodás minden hátrányát.³

A Rákosi-korszakban a rendőrségi és az államvédelmi szervek a parasztság ellen sorozatos törvénytelenéseket követtek el. A rendőrség kihágási bíróságként az 1951-től számított két és fél év alatt 850 ezer esetben szabott ki büntetést.⁴ 1948 és 1953 között 400 000 parasztembert ítéltek el közellátási büntetett címen, és 1951 és 1953 között 850 000 esetben szabott ki büntetést a kihágási bíróság jogkörével felruházott rendőrség. 1950 tavasza és 1953 májusa között több mint egymillió büntetőeljárást kezdeményeztek a hatóságok az ügyészségeknél, és ezek közül 650 000 jutott el a vádemelésig, a bíróságok pedig 390 000 esetben hoztak marasztaló ítéletet. Az ÁVH 1951 eleje és 1953 júliusa között 7200 személyt vett őrizetbe politikai bűncselekmény gyanújával, és közülük 2166 főt gyanúsítottak államellenes szervezkedés, kémkedés, szabotázs, terror, diverzió vagy összeesküvés cselekményével. 1948 és 1955 között 265 főt ítéltek halálra és végeztek ki politikai bűncselekmény vádjával Magyarországon a nagy koncepcióos perek vádlottjain kívül.⁵ Az ötvenes évek derekán 1,2 millió emberről vezetett nyilvántartási kartont az ÁVH, és átlagosan 35 000 besúgó segítette a korabeli társadalom megfigyelését. 1953-ban 83 000 személy volt az országos kuláklistán, és további 95 000 főt minősítettek osztályidegennek a Belügyminisztérium adatai alapján, amihez még hozzá kell adni a fővárosban nyilvántartott 72 000 osztályidegent.⁶ Az internálótáborok száma 1953-ra elérte a százat is, és ezekben körülbelül 44 ezer ember végzett kényszermunkát. 1951. május-júliusban körülbelül 14-15 ezer embert telepítettek ki a fővárosból és a nagyobb vidéki városokból a Hortobágyra, és végeztettek velük mezőgazdasági kényszermunkát.⁷ Az egyik fennmaradt kimutatás szerint 1953. április 22-én Bács-Kiskun megyében 11 223 főt tartottak nyilván osztályidegen személyként, közülük 2 865 ember volt kecskeméti lakos.⁸ Rendőrhatósági felügyelet alatt Bács-Kiskun megyében politikai okból 1953-ban összesen 109 fő állt. Közülük 1 fő már 1945 óta, 4 fő 1947 óta, 29 fő 1949 óta, 56 fő 1951 óta, 16 fő 1952 óta, 2 fő pedig 1953 óta viselte el ezt a büntetést.⁹ Lakatos Imre, a Kecskeméti Megyei Bíróság elnökének jelentése szerint 1951. május 1-je és 1953. június 1-je között Bács-Kiskun megyében 30 721 főt állítottak bíróság elé, és közülük 20 668 személy ellen hoztak jogerős marasztaló ítéletet, és ehhez jött még további 300-400 nem jogerős ítélet, amelyet a jelentés

3 Orgoványi István–Tóth Ágnes: *Bács-Kiskun megye, 1956*. In: *A vidék forradalma, 1956*. I. kötet. Szerk. Szakolczai Attila és Á. Varga László. 1956-os intézet-BFL, Budapest, 2003. 31. o.

4 A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. I. kötet. Összeállította, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta Kajári Erzsébet. Szerk.: Gyarmati György és S. Varga Katalin. Történeti Hivatal. Budapest, 2001. Bevezető. 21–50. o.

5 Gyarmati György, 2011. 268. o.

6 Gyarmati György, 2011. 273–74. o.

7 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 343. o.

8 MNL-OL-XIX-B-1-j-00299/1953. (42. d.) Kimutatás az osztályidegen elemekről. 1953. április 22.

9 MNL-OL-XIX-B-1-j-140. sorszám-0309/1953. (42. d.) A rendőrhatósági felügyelet alatt álló személyekről adatgyűjtés.

készítését megelőzően hoztak.¹⁰ A számokat összesítve kiderül, hogy 1950 és 1953 közepe között Bács-Kiskun megyében bíróság elé állítottak 55 421 főt, és közülük elítéltek 39 720 főt. Az ítéletek közül természetesen nem mindegyiket hozták politikai bűncselekmény miatt, azonban szinte minden eljárásban szerepet játszott valamilyen ideológiai vagy politikai szempont. Ha más nem, akkor a vádlott osztályszármazása volt ilyen tényező, egy osztályidegen ugyanis sokkal súlyosabb büntetésre számíthatott, mint egy munkás vagy szegényparaszti származású vádlott.¹¹ A Bács-Kiskun Megyei Rendőrkapitányság is készített egy kimutatást a kihágási büntetőbírói jogkörben kiszabott büntetésekről. 1951. január 1-je és 1953. május 1-je között 32 021 főre szabott ki valamilyen szabálysértés miatt büntetést a rendőrség, közülük 20 558 fő dolgozott a mezőgazdaságban.¹²

1956 februárjában N. Sz. Hruscsov az SZKP XX. Kongresszusán elmondott beszédében részletesen fellebbentette a fátylat a sztálinista terror időszakáról. Magyarországon Rákosi Mátyás a szovjet mintát követve igyekezett az államvédelmi szervek felelősségét hangsúlyozni a hazai törvénytelenések és koncepciók peres megvalósításában, de 1956 márciusa és júniusa között kénytelen volt fokozatosan elismerni a saját irányító szerepét.¹³ Az MDP Központi Vezetőség 1956. július 18. és 21. között tartott ülésén felmentették Rákosi Mátyást az első titkári tisztsége alól, és a politikai bizottságban betöltött tagsága is megszűnt. A helyére Gerő Ernő került, Rákosi pedig a feleségével együtt még aznap a Szovjetunióba repült különgéppel, ahonnan soha többet nem tért vissza.¹⁴ A XX. kongresszus határozatai hasonlítottak az 1953-as magyar reformpolitikára, ezért a kommunista reformértelmiség igazolva látta korábbi törekvéseit. A Lengyelországban 1956. június 28-án lezajlott poznani munkásfelkelés további bátorítást jelentett a változásban reménykedők számára.¹⁵

1956 közepén Budapesten jelentősen megélénkült a szellemi élet, felerősödtek a társadalomtudományi, politikai viták. Ilyen mértékű szellemi pezsgésről a vidék esetében nem beszélhetünk, ám a helyi értelmiség is kísérletet tett arra, hogy a nyíltabb párbeszéd számára fórumokat teremtsen. A budapesti pártellenzék és a diákmozgalmak őszi tevékenysége valószínűleg csekély hatással volt a vidéki eseményekre. A pártellenzék vidéken gyenge volt, de a változások megindításában érdekelt értelmiség igyekezett tevékenységét elősegíteni. Ekkoriban számos vitaestet, találkozt szerveztek, s bár a Petőfi Körhöz hasonló szervezet

10 MNL–BKML–XXXV–36. f. 2. cs. 202. ő.e. A megyei bíróság elnökének havi jelentései a bíróságok tevékenységéről, 1951–1956.

11 MNL–BKML–XXXV–36. f. 2. cs. 202. ő.e. A megyei bíróság elnökének havi jelentései a bíróságok tevékenységéről, 1951–1956. 16–11–146/1953. A Kecskeméti Megyei Bíróság elnökének jelentése a BKM Pártbizottság adminisztratív osztályának. Kecskemét, 1953. június 29.

12 MNL–BKML–XXXV–36. f. 2. cs. 197. ő. e. A rendőrségi pártszervezetek munkájára vonatkozó iratok, 1950–1956. 16–11–243/1953. Kimutatás az MDP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága részére. Kecskemét, 1953. november 21.

13 Germuska Pál: A Magyar Népköztársaság karhatalmi intézkedéseinek terve, 1956. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. évfolyam, 2012/1. szám. 269. o.

14 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 382. o.

15 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 382. o.

csak néhány helyen alakult ki, ezeken a gyűléseken a változásokat sürgető, gondolkodó emberek hangot adtak elégedetlenségüknek, az ideológiai béklyóktól való megszabadulás vidéken is megindult.¹⁶

1956. július 4-én értekezletet tartottak a Bács-Kiskun Megyei Pártbizottság tanácstermében a megyei, járási és városi titkárok, osztályvezetők, függetlenített funkcionáriusok, valamint a járási és városi tanácselnökök jelenlétében. Az értekezlet témája a Petőfi Körről szóló KV-határozat, az SZKP XX. Kongresszusának tanulsága és a lakosság hangulata volt. A tanácskozást Zárai Károly nyitotta meg, és feltette a megjelenteknek azt a kérdést, hogy „*milyen feladatokat kell végrehajtani ahhoz, hogy úrrá legyünk azon, ami most van.*”¹⁷ A vidéki pártvezetőket ugyanis megijesztette a szellemi erjedés gyorsasága és a politikai változás lehetősége: „*Véleményem szerint az ellenség hangja megnőtt, és bizonyos 53-as légkört akarnak egyesek kialakítani*” – hangzott el az egyik hozzászólásban. A vezetők szerint az emberek sok helyen megkérdőjelezték a kommunista rendszer létjogosultságát, a termelészövetkezetek erőltetését, és kétségbe vonták, hogy demokrácia lenne az országban. Sérelmezték a kulákklisták létét, a szabad vallásgyakorlás korlátozását és a hittanbeíratások akadályozását, és felemlegették a pártvezetők önkényeskedését is. A megyei pártbizottság funkcionáriusai féltették az előjogikat, ezért ellenségesen fogadták az értelmiség megmozdulásait és a Petőfi Kör vitáit.¹⁸ A sajtó szabadabb hangvételét is kritizálták: „*Nagyon hibás a sajtóban az osztályharc leszerelését elősegítő cikkeket írni, mert ez táptalajt ad az ellenséges elemek működésének.*” A begyűjtéssel kapcsolatban kiderült, hogy a megyében 26 000 gazda volt, aki nem tudta teljesíteni határidőre a beadási kötelezettségét. Őket minden enyhülés ellenére továbbra is fenyegette az úgynevezett elszámoltatás és a transzferálás.¹⁹ A sztálinista rendszer alapvetően antidemokratikus jellegével párhuzamosan tehát bizonyos enyhülés is megfigyelhető volt, de a pártapparátus hátráltatta a kulákklisták felülvizsgálatát, és hiába töröltek sokakat a listákról, a begyűjtési hivatal továbbra is kulákként bánt velük. Kecskeméten nyolc bizottság végezte a listák felülvizsgálatát, amely két ütemben zajlott le. Először 171 hátralekos gazdát vizsgáltak meg, és 94 fő maradt továbbra is a listán. A következő körben 744 személyt vizsgáltak felül, közülük 509 főnek nem is volt korábban számottevő területű földje. Ebben a hullámban 261 földművest mentesítettek a hátrányok alól, majd újabb 105 kisparasztot töröltek a kulákklistáról.²⁰

16 ÁBTL–3.1.5–O–9029 Nagy Szeder István ügye.

17 MNL–BKML–XXXV–36. f. 1. cs. 42. ó. e. A Petőfi Körről szóló KV-határozattal, az SZKP XX. Kongresszusának tanulságaival és a lakosság hangulatával foglalkozó megyei értekezlet jegyzőkönyve, 1956. július 4.

18 MNL–BKML–XXXV–36. f. 1. cs. 42. ó. e. A Petőfi Körről szóló KV-határozattal, az SZKP XX. Kongresszusának tanulságaival és a lakosság hangulatával foglalkozó megyei értekezlet jegyzőkönyve, 1956. július 4.

19 MNL–BKML–XXXV–36. f. 1. cs. 42. ó. e. A Petőfi Körről szóló KV-határozattal, az SZKP XX. Kongresszusának tanulságaival és a lakosság hangulatával foglalkozó megyei értekezlet jegyzőkönyve, 1956. július 4.

20 MNL–BKML–XXIII–551.a. Az 1956. október 2-i tanácsülés jegyzőkönyve.

A forradalmat megelőző egy-két hónapban Losonczy Géza, Donáth Ferenc, Szilágyi József, Háy Gyula, Márkus István sorra utazott a vidéki városokba vitaesteket tartani. Ilyen vitaesteket a párt értelmiségi határozata alapján a megyében is tartottak. Kecskeméten október 2-án, kedden 17 órakor a HNF és az MSZT rendezésében irodalmi ankét volt a TTIT klubjában, a „Hirös Hét” keretében. Körülbelül 100-120 érdeklődő gyűlt össze. Meghívták Csoóri Sándort és Sánta Ferencet, Pándi Pál viszont lemondta a részvételt. Csoóri Sándor néhány versét mondta el, Sánta Ferenc pedig novellái közül válogatott. Sánta Ferenc beszámolt arról, hogyan zajlott le a Petőfi Körben a Déry-féle vita. Ezután politikai vita bonthatkozott ki a szocialista realizmus lényegéről. Csoóri Sándor, Sánta Ferenc és dr. Orosz László, a neves kecskeméti tanár és irodalmár lényegében megkérdőjelezte az irányzat létjogosultságát. A *Népújság* munkatársa így számolt be az eseményről: „...elmondhatjuk, hogy kedd este a TTIT klubjában nagy lépést tettünk előre a szocialista demokrácia kivirágztatása felé.”²¹

Október 5-én értelmiségi ankét volt a megyei tanács kultúrtermében, körülbelül 500 résztvevővel. Eljött Erdei Ferenc, a Minisztertanács elnökhelyettese, de ott voltak a város fontos emberei is, köztük például Daczó József, a megyei pártbizottság első titkára is. A megbeszélést Tóth László korábbi polgármester, ekkor a HNF megyei bizottságának elnöke nyitotta meg, majd Mód Aladár, a TTIT főtitkára arról beszélt, hogy mindenki örömmel fogadta a Központi Vezetőség határozatát az értelmiségről, amelyben egyenrangúnak nyilvánították a munkásosztállyal. Utána beszélt a Losonczy–Friss vitáról is, majd Lengyel Zoltán megyei bíró elítélte egyes funkcionáriusok úgynevezett „kitolási politikáját”, amely az értelmiség szellemi pangásához vezetett. Toponári Ferenc arról beszélt, hogy a hivatalos pártálláspont gyakori változtatgatása miatt „a nevelők gyakran kénytelenek a tankönyvekbe lapokat ragasztani, korábbi állításukat revideálni”, ami szavahihetőségüket kétségbe vonta a tanulók szemében. Dr. Magócsi Géza, a megyei bíróság elnökhelyettese a politikai biztonság megteremtését, az erkölcsi megbecsülést és az állandóan javuló anyagi körülményeket nevezte meg, mint az igazságszolgáltatás zavartalan működéséhez szükséges feltételeket. „A célítéletek sok emberre nagyobb büntetést róttak, mint az a bírói lelkiismeretnek megfelelne” – hangoztatta a hozzászólásában. Erdei Ferenc is felszólalt, majd Mód Aladár örvendezett, „hogy nemcsak Pesten vitatkoznak az értelmiségiek, hanem vidéken is felszínre hozzák az erjedő problémákat”.²²

Kecskeméten 1956. október 20-án a megyei pártbizottság kibővített ülést tartott, melyen megvitatták a politikai helyzetet a Központi Vezetőség intenciói alapján. Az értekezlet eredményeként javaslatot terjesztettek fel a KV-hez. Daczó József, a megyei pártbizottság első titkára a vita végén összefoglaló beszédében a dogmatizmus és a sztálini személyi kultusz elleni harcot jelölte meg fő feladatként. A szovjetek vezető szerepének kötelező hangsúlyozása mellett az összefoglaló így fogalmaz: „Fel kell vetni, hogy a Központi Vezetőség foglaljon állást, és a szovjet elotársakkal tanácskozzák meg a szovjet hadsereg Magyarországon lévő állományá-

21 Bács-Kiskun Megyei Népújság, 1956. október 4.

22 Bács-Kiskun Megyei Népújság, 1956. október 7.

nak kérdését. Erre nekünk választ kell adni a dolgozóknak, és erre jelen pillanatban nem tudunk megfelelő választ adni. Fel kell vetni a tanácsadók problémáját, és azok anyagi ellátottságának problémáját, ami meg kell mondani, Kecskeméten igen nagy visszahatást vált ki. Ezt nagyon elvtársiasan a KV a szovjet elvtársaknak vesse fel.”

Még október 20-án 17 órakor Szilágyi József, a Nagy Imre körül csoportosuló kommunisták egyike Kecskeméten tárgyalt Dallos Ferencsel, a megyei tanács végrehajtó bizottságának vezetőjével. Szilágyi Józsefet Buda Gábor hívta meg Kecskemétre, mivel értelmiségi gyűlést akartak tartani a rákosizmus elleni harc kiterjesztése jegyében, és ennek előkészítését beszéltek meg. A kecskemétiiek egy előadó és egy író fellépésének megszervezését kérték vendégüktől. A megbeszélésen részt vett Dallos Ferenc, Varga Jenő, Mohácsi Károly, Szelepcsényi Imre és Buda Gábor. Szilágyi József előadásában elmondta, hogy a sztálinista elemeket el kell távolítani a közéletből, és hangoztatta, hogy nem kell félni a tömegektől és az esetleges tüntetésektől.²³

A forradalom és a szabadságharc eseményei

Kecskemét jelentős katonai központ is volt ebben az időszakban, és a forradalom alatti eseményekben is jelentős szerepet játszott a Magyar Néphadsereg. Kecskeméten állomásozott a 3. hadtest parancsnoksága és több alakulata. További egységei a megye számos településén helyezkedett el.²⁴ A hadtest egy délről jövő jugoszláv támadás kivédésére készült fel. Ez a doktrína a jugoszláv kapcsolatok javulása miatt érvényét veszítette, a déli védelmi vonalakat éppen ekkoriban számolták fel, a határ menti területeket pedig visszaadták a mezőgazdaságnak.²⁵ A 3. hadtest kötelékébe három hadosztály tartozott, megközelítően 30 000 fővel, ami igen jelentős katonai erőt jelentett. Minden fegyvernem képviseltette magát benne, kivéve a légierőt. Ez sem hiányzott azonban Kecskemétről, ugyanis az itteni repülőtéren állomásozott a 66. vadászrepülő hadosztály parancsnoksága, és ennek alárendeltségében a 62. vadászrepülő-ezred. Kecskeméten jelentős számú szovjet haderő is volt. Még a jugoszlávokkal való konfrontáció idején a szovjetek egy hadosztályt telepítettek ide, mégpedig Rákosi Mátyás kifejezett kérésére. A szovjet vezetés is felkészült egy esetleges krízishelyzetre. Amíg Lengyelországban, amely stratégiai okokból fontosabb volt a Szovjetunió számára, inkább a politikai eszközöket részesítették előnyben, addig a magyar váltságot katonai eszközökkel akarták megoldani. Október 23-án 20 órakor a szovjet csapatoknál riadókézsültséget rendeltek el. Romániából az önálló gépesített hadsereg egy gépesített hadosztálya érkezett, melynek feladata Magyarország déli területeinek ellenőrzése, Szeged és Kecskemét elfoglalása volt. Ez október 24-én délelőtt érte el Kecskemétet. A szovjet csapatok vidéken nem avatkoztak

23 MNL-BKML-XXXV 36. f. 1. cs. 59. ő. e.

24 Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor: *Az erőszak szervezettek és a forradalom*. VIII. Gyurkó Lajos, aki „szétvert mindent”. in: Kortárs, 1996/8. 76–93. p.

25 Sortűzek – 1956, III. jelentés, 5–10. pp.

be, Kecskeméten azonban részt vettek a felkelés leverésében, a város egy részét ellenőrzésük alatt is tartották.²⁶

A forradalom kirobbanása előtti napokban a Bács-Kiskun Megyei Pártbizottság úgynevezett rohambrigádokat állított fel ávósokból, rendőrökből, katonákból és pártfunkcionáriusokból, hogy megfélemlítsék a környező községek lakosait. A fővárosi események ismeretében a kecskeméti 5. gépesített hadosztály törzsenek tisztjeit október 24-én brigádokba csoportosítva a környező falvakba irányították, hogy az esetleges megmozdulásokat megakadályozzák. Bács-Kiskun megyében általában október 26-án kezdődtek a tömegmegmozdulások, amelyeket az elővigyázatosságból felállított karhatalmi egységek nem tudtak megakadályozni, de néhány településen a tüntetések felszámolásában és a lakosság megfélemlítésében közreműködtek. A sors különös játékának tudható be, hogy a Bács-Kiskun Megyei Főosztály parancsnoka, Arany László és a megyei rendőrkapitányság politikai osztályvezetője, Ott József október 26-án vidéki körúton volt, éppen a községi megmozdulások leszerelése érdekében. Ennek során autójukat Solton felkelők fogták el, és lefegyverezték a két karhatalmi vezetőt. Utána ugyan továbbengedték őket, és Baján telefonon értesültek a kecskeméti tüntetésről, a hír hallatán tértek vissza a városba a délután folyamán. Ennek pontos ideje azonban nem ismeretes. Néhány vallomásban az szerepel, hogy Arany László fogadta a tüntetőket az ÁVH épülete előtt. Arany László egyébként október 28-án, az ÁVH feloszlata után a hadtestparancsnokságon keresett menedéket. Október 30-án a nap legfontosabb eseménye Kecskeméten azonban a forradalmi katonai tanácsok létrejötte volt. Délután megérkezett a 3. hadtest parancsnokságára az új honvédelmi miniszter, Janza Károly parancsa, amely a forradalmi katonai tanácsok megalakítására szólította fel a hadtestet. A forradalmi katonai tanácsok megalakulásával kicsúszott a megyei vezetés kezéből a hatalmát biztosító óriási katonai erő feletti rendelkezés, ezzel együtt a hatalom is. Éjjel a párt megyei végrehajtó bizottsága ismét ülést tartott. A központból azt az utasítást kapták, hogy a veszélyeztetett kommunisták vonuljanak illegalitásba. Elhatározták, hogy a vezetést egy szűkebb elnökségre bízzák. Daczó József, Halanda István, majd hamarosan Dallos Ferenc is Budapestre távozott, a falusi, járási funkcionáriusoknak azt javasolták, menjenek olyan helyre, ahol biztonságban vannak. Az ávósokat a hadsereghez, majd a szovjetekhez irányították. Arany László, a BM megyei főosztályának vezetője elköltöztette a családját, ő maga pedig a szovjetekhez menekült. Nagy Imre miniszterelnök 1956. október 28-án rádióbeszédben jelentette be, hogy a kormány feloszlatta az Államvédelmi Hatóságot. November 1-jén Kecskeméten és más településeken is őrizetbe vették a volt ávósokat, ami egybeesett a forradalom megyei győzelmével.²⁷

A forradalom célja, valamint az események láncolata Budapesten és vidéken azonos volt. A kecskeméti forradalmi események is, mint vidéken általában, néhány napos fáziskéséssel indultak meg a fővároshoz képest. A későbbi for-

26 Sortüzek – 1956, 1996. 7. és 9. o.

27 Orgoványi István–Tóth Ágnes: *Bács-Kiskun megye, 1956*. In: *A vidék forradalma, 1956*. I. kötet. Szerk.: Szakolczai Attila és Á. Varga László. 1956-os Intézet – BFL, Budapest, 2003. 48. és 53. o.

radalmárok és felkelők számára az első néhány nap a tájékozódás és a kivárás időszaka volt. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a kommunista hatalom nem képes rövid időn belül úrrá lenni a fővárosban zajló elemi erejű felkelésen, az ország minden területén megkezdődtek a felvonulások és tüntetések. Október 26-án Kecskeméten az üzemekben és a gyárakban kezdődtek a forradalmi megmozdulások, majd a városban folytatódtak. Október 26-án egyébként hetipiac volt Kecskeméten, ezért a szokásosnál több ember volt a városban. A munkások reggel még többnyire bementek a munkahelyükre, és a kommunista jelképek eltávolítása, lemeszelése, megsemmisítése először ott történt meg. Mikor ez lezajlott, és híre ment, hogy a városban tüntetés van, a dolgozók elhagyták munkahelyüket, és bekapcsolódtak az eseményekbe. Dél előtt 10 óra után, a Nagykőrösi utcában, a Béke Szálló előtt is csoportosulás támadt, először Karaszia László, a Lakatosipari Vállalat dolgozója, majd mások is követelni kezdték Csószai Sándortól, a Vendéglátóipari Vállalat osztályvezetőjétől a vörös csillag levételét a szálloda épületéről. Csószai fel akarta hívni a városi pártbizottságon Halanda Istvánt, de csak Sziklai Judit másodtitkárért érte el, akitől azt az utasítást kapta, hogy ha nagyon követelik a tüntetőket, akkor hagyja eltávolítani a csillagot, de ne vegyen részt benne. Ezután Benkő Pál és Szerdahelyi Béla egy harmadik társukkal közösen vette le a csillagot, ledobták az útra, ahol az összetört. A sikeren felbuzdulva az emberek átmentek a megyei pártbizottság épülete elé, itt azonban Daczó József megyei párttitkár és a helyettese, Ördögh László utasítására már javában bontották a csillagot belülről, a padlástér felől. A megyei pártbizottság épületéről a megyei pártvezetőség engedélyével és közreműködésével, de Benkő Pál, a Vendéglátóipari Vállalat vezetésével verték le a tüntetőket a vörös csillagot. Daczó József azzal a döntésével, hogy öntevékenyen elkezdte a csillag lebontását, illetve, hogy nem akarta ezt megakadályozni, igyekezett kifogni a tüntető tömeg vitorlájából a szelet. Ő egyébként a csillag és a Rákosi-címer eltávolítása közben egy ideig az utcán tartózkodott, de senki sem bántalmazta, Ördögh László pedig állítólag a pártbizottság erkélyéről tapsolt a tömegnek. Az ÁVH épületéről Hohn Jenő távolította el a csillagot. A tüntetőket megrongálták a szovjet emlékművet, kiszabadították a börtönből a rabokat, utána pedig a rendőrség elé vonultak. Itt egy küldöttség tárgyalta Ott Józseffel, a megyei rendőrkapitányság politikai osztályvezetőjével, és megegyeztek, hogy a rendőrség nem használ fegyvert a tüntetőket ellen, sőt 20 katonaviselt férfit felfegyvereznek, akik közösen látják el a rendfenntartást a rendőrökkel. Ez a nemzetőrség első megalakítási kísérletének tekinthető. A tüntetőket a kommandánsi hivatal és a katonai bíróság elfoglalása után ismét a főtérre vonultak.

A megyei pártbizottságon eközben tanácskozott az ügynevezett védelmi bizottság, amely a megyei párt- és tanácsi vezetőkkel és a katonai parancsnokokból állt. Hosszú vita után a katonai megoldást erőszakolók kerekedtek felül. Daczó József, az MDP megyei első titkára politikai megoldást szeretett volna találni a válság megoldására, ezért javasolta, hogy alakítsák meg a megyei forradalmi bizottságot, de háttérbe szorították, és Dallos Ferenc, a megyei tanács elnöke felszólította Gyurkó Lajost, a 3. hadtest parancsnokát, hogy számolja fel a tüntetést. Gyurkó Lajos először helyettesére, Gyulai Mihály ezredesre bízta a fel-

adatot, aki azonban nem hajtotta végre a parancsot. Ezután Szentkirályi Frigyes alezredes irányításával felvonult a katonaság, és több sortűzzel feloszlatta a tüntetést. A tüntetők által megszerzett fegyverek azonban bizonyos ellenállást tettek lehetővé. Fegyveres csoportok alakultak, és a Czollner tér, az Erzsébetváros (cigányváros), a Budai kapu, a Talfája köz, a Rigó utca, a Don-kanyarnak nevezett rész és a vasútállomás közelében harcok robbantak ki. Kevés információ áll rendelkezésre a fegyveres felkelőkről, mintegy 50-60 fő vehetett részt ténylegesen a harcokban, vezetőik közé tartozott Szabó János, Belényesi Mihály, Nagy Lajos és nyilván mások is.

Gyurkó Lajos a 3. hadtest csapatai által lefedett területen katonai diktatúrát vezetett be. Az óriási túlerőben lévő hadsereg Kecskeméten október 28-án, néhány helyen 29-én délelőttre számolta fel a szórványos ellenállást. Kalocsán, Kiskunhalason és Kiskunfélegyházán a helyőrségparancsnokok által bevezetett katonai diktatúrának sortűzekkel adtak nyomatékokat, és csak Kiskunfélegyházán nem volt halálos áldozat. A forradalom alatt – beleértve a november 4-e utáni időszakot is – a megye 24 településén legalább 74 sortűzre vagy más jellegű fegyverhasználatra került sor a felkelőkkel, illetve a békés lakossággal szemben. Ezek közül 21 halálessel, nyolc valamilyen sebesüléssel végződött, a többi nem követelt áldozatot. Ezekben a napokban dördült el a sortűzek túlnyomó többsége – október 26-án 18, október 27-én 21, október 28-án pedig 14 –, de sor került lövetésre a fegyverszünet kihirdetése után is. Ezek következtében – adataink szerint – 57 ember meghalt, 244 pedig megsebesült a megye területén. A legtöbb áldozat Kecskeméten és Tiszakécskén volt. Csak október 27-én 31-en haltak meg és 146-an sebesültek meg. További négy Bács-Kiskun megyei lakos a megyén kívül vesztette életét, hárman pedig megsebesültek. Az, hogy a katonaság vagy a rendőrség használta-e a fegyverét, elsősorban a települések párt- és tanácsi vezetőin múlott. Jól példázza ezt, hogy Kecskeméten még Gyurkó sem mert addig lövetni, amíg Daczó József határozottan megtiltotta. Az pedig, hogy a sortűznek volt-e áldozata, valószínűleg a tűzparancsot kiadó parancsnokon múlt.²⁸

Dallos Ferenc a katonai győzelmet azonnal politikai eredményekre igyekezett váltani. Október 28-án összehívta a megyei tanács vb rendkívüli ülését. Ezen gyülekezési tilalmat, 18 órától reggel 5 óráig pedig kijárási tilalmat rendelt el.²⁹ Megállapította, hogy Kecskeméten „ellenforradalmi gócot” akartak létrehozni, s azt hangoztatta, hogy ezért a karhatalom, a büntetés-végrehajtás, a rendőrség és a párt megyei vezetőit terheli felelősség. Hűtlennek nevezte az ügyészség és

28 Ugyanebben az időszokban a kommunista hatalom oldalán összesen kilencen haltak meg és tizenketten sebesültek meg a megyében. A felkelők fegyvereitől ténylegesen azonban csak két ember halt meg, további két ember népitélet áldozata lett. A budapesti harcokban további kilenc Bács-Kiskun megyei lakos halt meg, és egy sebesült meg a hatalom oldalán, ők többnyire katonák vagy államvédelmisek voltak. Ellentmondásos annak a két halottnak és három sebesültnek az esete, akiket katonai alakulataikkal a felkelők elleni harcra vezényeltek Budapestre, mégis szovjet fegyverektől estek el vagy sebesültek meg. Gondatlan fegyverhasználat miatt egy katona meghalt, négyen megsebesültek. Orgoványi István–Tóth Ágnes: *Bács-Kiskun megye, 1956*. In: *A vidék forradalma, 1956*. I. kötet. Szerk.: Szakolczai Attila–Á. Varga László. 1956-os Intézet-BFL, Budapest, 2003. 44. o.

29 *Népújság*, 1956. október 28.

a rendőrség vezetőit is.³⁰ A megyei tanács végrehajtó bizottsága kiterjesztette a hatáskörét minden gazdasági szervre, köztük a minisztériumi vállalatokra is. Nem ismerte el a megalakult nemzeti és forradalmi bizottságokat.³¹ A munkástanácsok elismerésének feltételül a közös tulajdon megvédését, a helyes gazdálkodást és az állam iránti kötelezettségek teljesítését szabta.³² Kecskeméten és Bács-Kiskun megyében ekkor úgy tűnt – mint ahogyan a megyei tanács vb október 28-i ülése is jelzi –, hogy a régi vezetésnek sikerült megőriznie hatalmát. A központi vezetés befolyása azonban erre az időre sok területen megszűnt, illetve olyan erők kerültek döntési helyzetbe, amelyek más irányban próbáltak kibontakozási lehetőséget találni. Nemcsak a megyei vezetés maradt felső irányítás nélkül, de az alsóbb szintű pártszervek is. A városi, járási, községi szervezetek csak telefonon tudták a kapcsolatot tartani, és sokszor csak a megyei sajtón keresztül kaptak eligazítást, utasítást és némi tájékoztatást.

A győzelem azonban csak átmeneti volt. Dallos Ferenc és Gyurkó Lajos hamarosan két tűz közé került. Október 28-ára megtörtént az események átértékelése, Nagy Imre programja mellé állította a magyar pártvezetés többségét, elnyerte a szovjetek támogatását, sikerült magához ragadnia a kezdeményezést. Megjelent a kormány tűzszüneti felhívása, miközben a HM vezetése felelősségre vonta Gyurkó Lajost a polgári lakosság elleni kegyetlen fellépés miatt. Rövidesen pedig a légvédelem országos parancsnokságáról érkezett utasítás, hogy csak a honvédelmi miniszter engedélyével szállhatnak fel a repülőgépek Kecskemétről.³³ A forradalom eredményeként sorra alakultak az új, demokratikus szervezetek. Ez a folyamat a következő napokban felgyorsult, kiteljesedett, így a munkástanácsok, forradalmi bizottságok egyre jelentősebb nyomást tudtak kifejteni. Döntő jelentőségű volt, hogy a hadsereg felső irányítása Bács-Kiskunban is kikerült a katonai megoldást szorgalmazók kezéből. A hamarosan központi parancsra létrejövő forradalmi katonai tanácsok megalakulása Gyurkó Lajost is meghátrálásra készítette. A rákosista erők visszaszorulása és a forradalmi intézményrendszer mind teljesebb kiépülése arra kényszerítette a megye vezetőit, hogy utat engedjenek a politikai kibontakozásnak. Megpróbálták ugyan továbbra is kézben tartani, irányítani az eseményeket, a fontos pozíciókba saját híveiket állítani. Az új szervezetek ellenállásának köszönhetően ez azonban nem sikerült, a forradalom legfőbb támaszaivá a frissen megalakult forradalmi és nemzeti bizottságok, illetve a munkástanácsok váltak. Teljes kudarcba fulladt a párt korábbi kísérlete, hogy befolyása alá vonja ezeket a szervezeteket. Az üzemekben megszűntek az alapszervezetek, a pártaktívákat eltávolították, vagy jelentéktelen munkakörbe helyezték át. Ez a folyamat a következő napokban felgyorsult, a munkástanácsok, forradalmi bizottságok jelentős nyomást tudtak kifejteni a rákosista erőkre, amelyeknek a hadsereg vezetésének demokratizálódásával egyidejűleg elveszett a legfőbb támasza, amellyel a hatalmat eddig megtartották. Ez a két fejlemény,

30 MNL-BKML-XXIII.-1. b. 1/1957.

31 MNL-BKML-XXIII. 1. a. 1098/1957. 3.

32 *Népújság*, 1956. október 28. A megyei tanács telefon-összeköttetésben állt a Minisztertanáccsal.

33 Súlyom-Zele, 1957, 125. o.

a központi vezetésből a rákosisták kiszorulása, illetve a helyi forradalmi szervek létrejötte kényszerítette a megye vezetőit arra, hogy utat engedjenek a politikai kibontakozásnak. Természetesen a saját érdeküknek megfelelően képzelték el ezt, megpróbálták kézben tartani, irányítani az eseményeket, a döntő helyekre saját híveiket állítani. Az új szervezetek ellenállásának köszönhetően ez végül nem sikerült. A forradalom legfőbb támaszaivá a munkástanácsok váltak. A párt korábbi kísérlete, hogy „megszállja” ezeket a szervezeteket, teljes kudarcba fulladt. A forradalmi katonai tanácsok megalakulása után a hadsereg alakulatait már nem lehetett a nép ellen bevetni, a megerősödő forradalmi bizottságokból és munkástanácsokból pedig kiszorultak a hatalom hívei. Ezek a folyamatok kényszerítették a megyei vezetést arra, hogy utat engedjenek a politikai kibontakozásnak.

Október 30-án, az előző nap elfogadott forgatókönyv alapján, a megyei tanács épületében megalakult a Bács-Kiskun Megyei Ideiglenes Nemzeti Bizottság. Az eseményen jelen voltak a párt, a tanács, a szakszervezet, a DISZ, a HNF és a TTIT megyei vezetői, valamint néhány nagy tekintéllyel bíró értelmiségi. Mészöly Gyula meglehetősen radikális megnyitóbeszédet mondott az eseményen, bár ennek értékéből sokat levon, hogy a szöveget Daczó József és Dallos Ferenc írta, miként a megalakítandó testület előre elkészített programját is. A nemzeti bizottságba túlnyomó többségben az előre kijelölt tagok kerültek be, az elnök Mészöly Gyula lett. Az érdemi irányításra intézőbizottságot választottak, amelynek vezetője maga Dallos Ferenc lett, de bekerült a vezető testületbe dr. Pataki Ferenc, dr. Bognár Károly, Orosz László, Szentkirályi alezredes, Borszéki Lajos és Magócsi Géza is. A gyűlésen Magócsi Géza azt javasolta, hogy a nemzetőrség parancsnoka figyeljen oda, hogy ávósok ne kerülhessenek be a testületbe. Sürgette az elkövetett törvénytelenések kivizsgálását, egy megyei rehabilitációs bizottság felállítását. Hangoztatta, hogy a nép bizalmát csak úgy lehet elnyerni, ha kezdeményezik a törvénytelenések feltárását, a meghurcoltak rehabilitálását. Dallos Ferenc felszólalásában leszögezte, hogy nem szüntetik meg a tanácsot és annak végrehajtó bizottságát. A nemzeti bizottságot mint néphatalmi szervet határozta meg, amely egyben a megye legfőbb államhatalmi szerve: utasítja a vb-t és a tanácsot, és rendelkezik a fegyveres erők felett is. Az állam egységének a megtartását, a kormány támogatását hangoztatta, *„mert igenis vannak reakciós erők, akik vissza akarják állítani a csendőrszuronyok hatalmát. Nem akarunk polgári demokráciát, nem akarjuk visszaadni az eddigi eredményeket.”* Daczó József – aki nem került be a nemzeti bizottság intézőbizottságába – látta legvilágosabban a kommunisták helyzetét: *„Mi a párton belül próbáltuk tisztázni a kérdéseket, hogy sikerüljön a vezetőket jobb belátásra bírni. Ez nem sikerült. Nem volt erőnk, hogy a párton belül ezt tisztázzuk. A helyzetet a nép ereje döntötte el. Sajnos ilyen tragikus helyzetből kell lényegében újrakezdenünk.”* A megyei nemzeti bizottság saját fennhatósága alá rendelte a tanácsokat és végrehajtó bizottságaikat, rendelkezett a tagosítások érvénytelenítéséről, a földek visszaadásáról, sürgette az állampolgári jogok maradéktalan érvényesítését, a szabad országgyűlési és tanácsválasztások előkészítését, a szólás-, sajtó- és vallásszabadság, valamint a bírói függetlenség biztosítását. Támogatta a szovjet csapatok kivonására irányuló követelést. Daczó József éjsza-

ka beszámolt a szovjeteknek az ülésen történekről. Az ideiglenes megyei nemzeti bizottság összetétele híven tükrözte a hatalom szándékát. 17 tagjából 13 a párt és a megyei tanács, illetve a párt valamelyik szatellit szervezetének a vezetői közé tartozott. Két egyéni gazdálkodó került be a szervezetbe, akik ugyancsak Dallos Ferenc híveinek számítottak, hiszen az ő javaslatára lettek tagjai a testületnek. A munkásokat, vagy a megye legnépesebb társadalmi rétegét, a parasztságot, valójában senki sem képviselte. A testület vezetőségében, az intézőbizottságban pedig ott volt a megyei tanács, a HNF, a TTIT és a DISZ vezetői mellett immár a megyei nemzetőrség parancsnokaként a kecskeméti felkelés leverésének egyik irányítója, Szentkirályi Frigyes is. A nap legfontosabb eseményei közé tartozott, hogy megalakult az Alföldi Kecskeméti Konzervgyár munkástanácsa. Az utóbbi testület és vezetői – Pullay Béla, Homoki László, B. Hajagos Károly, Rózsa Sándor és dr. Rákossy Árpád – a későbbiekben meghatározó szerepet játszottak a város munkásainak szervezésében, irányításában. Éjjel a párt megyei végrehajtó bizottsága ismét ülést tartott. A pártközpontból utasítás érkezett, hogy a magukat veszélyben érző kommunisták vonuljanak illegálisba. Daczó József, Halanda István, majd hamarosan Dallos Ferenc is Budapestre távozott, Arany László, a BM megyei főosztályának vezetője pedig a szovjetekhez menekült. Az alsóbb szintű funkcionáriusoknak is a biztonságos helyre való távozást javasolták.³⁴

Kecskeméten október 31-én alakult meg a város ideiglenes forradalmi bizottsága. Létrehozását ugyan felülről kezdeményezték, de az MDP városi titkárát, Halanda Istvánt már az előkészítés során kiszorították, elsősorban Szabó József bádogosmester határozott fellépésének köszönhetően. A városháza dísztermében gyűltek össze a különböző intézmények, a szakmai testületek, az üzemi munkástanácsok, a fegyveres testületek forradalmi bizottságainak a képviselői. A kommunista szervezők kezéből kicsúszott az irányítás, mivel nem csak az általuk meghívottak jelentek meg. A tüntetések, a harcok résztvevői, illetve a korábban sérelmet szenvedettek közül sokan kívántak részt venni a kibontakozó demokratikus közéletben. A városi forradalmi bizottság irányító testületébe ugyan bekerültek a hatalomhoz közel álló személyek is, a hangulat radikalizálódása azonban nem kedvezett a korábbi vezetőknek. A meghatározó erőt már a munkástanácsok küldöttei képviselték. Vezető szerepe volt a bizottságban Bognár Ferencnek, az építőgép-karbantartó vállalat, és Nagy Sándornak, az épületlakatos-ipari vállalat küldöttjének. Ury László, korábbi kisgazda újságíró javaslatára elfogadták, hogy az ideiglenes városi testület 48 főből, 16 munkásból, 16 parasztból és 16 értelmiségiből álljon. Tóth László, a város korábbi polgármestere ismertette a választás menetét. A város területét négy részre osztották. Az egyes területekről jelenlévők külön-külön helyiségekben választották meg társadalmi rétegenként saját négy képviselőjüket. Így állt össze a testület. A munkásságot a már megalakult munkástanácsok vezetői és küldöttei képviselték. A parasztságot és az értelmiség képviselésében az újjáalakult FKGP sok vezetője és tagja került be a testületbe.

34 Orgoványi István–Tóth Ágnes: *Bács-Kiskun megye, 1956*. In: *A vidék forradalma, 1956*. I. kötet. Szerk.: Szakolczai Attila és Á. Varga László. 1956-os Intézet-BFL, Budapest, 2003. 47–48 o.

A gyűlés végeztével Kecskemét Város Forradalmi Bizottsága 16 tagból álló elnökséget (intézőbizottságot) választott. Elnöke Tóth László lett, az egyik alelnök Bognár Ferenc, a másik pedig valószínűleg Nagy Sándor.³⁵ Az ő javaslatukra azonnal elosztották az intézőbizottság tagjai között a különböző feladatokat, lényegében megtartva a tanácsi tagolódást, de megszüntetve a begyűjtési osztályt. Felállították a nemzetőrséget, felfegyverezték az AKK, a gépgyár és a lakatosipari vállalat munkástanácsai által felállított gyárőrségeket.

A repülőtér katonai tanácsának ülésén merült fel, hogy Kecskeméten is létre kellene hozni egy rádióállomást. Felvették a kapcsolatot a Kecskeméti Katona József Színház Forradalmi Tanácsával, amely Temes Gábort, Sárosi Gábort és Veszprémi Lászlót nevezte ki bemondónak. Az adó a parancsnoksági épületben Szabad Katona József Rádió néven 1956. október 31-én 17-18 órától működött november 3-án este 20 óráig. Összeköttetésben álltak a győri rádióval és más adókkal, valamint a Dunántúli Nemzeti Tanáccsal. Más rádióktól, a sajtóból, az MTI kecskeméti kirendeltségétől, lemezekről vettek át és adtak le műsorokat. A szerkesztőség tagjai katonatisztek voltak és egy újságíró. Az írott sajtó is igyekezett megfelelni a változásoknak, a *Népújság* felvette a *Petőfi Népe* nevet, ellenőrzése kikerült a párt kezéből, az ideiglenes megyei nemzeti bizottság lapja lett. A szerkesztőség munkástanácsa vezércikkben kötelezte magát arra, hogy az őszinteség és az igazság lapját adják az olvasók kezébe, hogy soha többé nem fognak hazugságokat, rágalmakat leírni.

November 1-jén ülést tartott Kecskeméten a városi forradalmi bizottság, ahol a sztrájkról, a tanítás megindításáról és a szénhiányról folyt vita. A parasztság képviselői a sztrájk abbahagyását kérték, Nagy Sándor viszont annak részleges folytatása mellett állt ki. Nagy Sándor intézkedett élelmiszer és tüzelő forgalomba hozataláról, a vállalatvezetőkkel pedig a közellátás helyzetét elemezte. Felmérték a készleteket, felszólították a kereskedőket, hogy jelentsék be árukészleteiket. A megjelentek hangoztatták, hogy nem ismerik el legitim szervezetnek a megyei nemzeti bizottságot, mert az nem a városok, járások küldötteiből jött létre. Délután szovjet küldöttség érkezett a városházára, ahol már csak Nagy Sándor tartózkodott, akit 18 órára a biztonságról és a kiűritésről szóló megbeszélésre hívtak a szovjet parancsnokságra. A tárgyaláson Nagy Sándor mellett katonatisztek, valamint a fegyveres harcosok képviselőjeként Bognár Ferenc vett részt. Megállapodtak a közös járőrözésben, továbbá abban, hogy a szovjet katonák ugyanúgy vásárolhatnak élelmet, mint bárki más, és hogy a magyar vezetők igyekeznek fékezni a lakosság szovjetellenességét. A szovjetek megígérték, hogy a használatukban lévő lakásokat majd visszaadják, de figyelmeztettek arra, hogy az azokba önkényesen beköltözőket kilakoltatják. Megtámadtatásuk esetén a forradalmi bizottság megtizedelésével és a város rommá lövésével fenyegetőztek. A megállapodás aláírását másnapra halasztották, erre azonban nem került sor.³⁶

Ezen a napon vették őrizetbe Kecskeméten az ávósokat. Délelőtt a megyei ügyészség forradalmi tanácsától Karácsonyi István ügyész vezetésével küldött-

35 BKMÖL–XXV. 30. B 1055/1957. Nagy Sándor pere.

36 BKMÖL–XXV. 30. B 1055/1957. Nagy Sándor pere.

ség érkezett a hadtest parancsnokságára. A legfőbb ügyész utasítására hivatkozva kérték Zalavári Józsefet, hogy engedjék el a még fogva tartott felkelőket, valamint tartóztassák le a megye területén az ávosokat és a katonai elhárítókat. Zalavári József a HM-ben ellenőrizni akarta a kérést, Szücs Miklóssal beszélt is, aki engedélyezte a letartóztatásokat. Zalavári tájékoztatta Lukács András századost, a városi nemzetőrség parancsnokát, és Kecskeméten rábízta a feladat végrehajtását. A katonai tanács elnökhelyettesének, Bartos András őrnagynak a hozzájárulásával Zalavári József intézkedett a helyőrségekben lévő államvédelmi tisztek és katonai elhárítók őrizetbe vételéről és átadásukról az ügyészségnek. A letartóztatottakat részben a kecskeméti, részben a kalocsai börtönbe, valamint a helyőrségek fogdáiba zárták. Azt tervezték a forradalmi szervek, hogy ügyüket egyenként fogják kivizsgálni, az esetleges felelősségre vonás a vizsgálat eredményétől függött volna. Erre azonban nem került sor, mert november 4-én, amikor a szovjet csapatok elfoglalták a várost, az őrizetbe vettek kiszabadították.³⁷

A Független Kisgazdapárt kecskeméti szervezete már október 28-án megalakult dr. Révész László irányításával. A városi vezetőség tagja lett Homoki József, Reiszmann Rejtő Andor, dr. Kiss Károly és Francia Kiss Károly. Sándor Béla, aki a koalíciós időkben az FKgP kecskeméti titkára volt, november 1-jén nyilatkozott a *Petőfi Népének*.³⁸ Révész László és Homoki József többször Budapestre utazott, hogy az országos vezetőkkel a párt programjáról tárgyaljon. Visszaigényelték a párt korábbi épületét, melyben a Magyar–Szovjet Társaság működött. A párt megyei vezetősége Luszka Emil és Révész László aláírásával nyilatkozott a kecskeméti rádióknak is, a választások mielőbbi kiírását sürgették. Az újrainduló *Kecskeméti Lapok* az FKgP székházában kapott helyet, de a tényleges munka Ury László és Homoki József irányításával a nyomda egyik szobájában folyt.³⁹

Kecskeméten, de egyébként Bács-Kiskun megye egész területén is, november 1-jére győzött a forradalom. Az új közigazgatási szervezetekben megindult a szakszerűsödés, kialakult bizonyos mértékű munkamegosztás, ügyviteli rend, körvonalazódtak a hatáskörök. Az azonos típusú forradalmi szervek megpróbáltak közös álláspontot kialakítani, és erőiket egyesíteni. Jó példák erre a katonai tanácsok, az igazságügyi forradalmi bizottságok és a munkástanácsok vezetőinek a találkozói. A szovjet invázió előtti napokban Kecskeméten is megkezdődött a forradalom konszolidációja. A legfontosabb tényező, hogy a nagy katonai erőt képviselő hadtest Gyurkó elmenekülése után már nem lépett fel a forradalom erőivel szemben. A forradalmi szervezetekből kiszorultak a korábban kompromittálódott kommunista vezetők, bizonyos befolyást azonban mindvégig megőriztek. A megyei és a városi forradalmi szervezet vezetői kompromisszum eredményeként tölthették be tisztségüket. Tóth László és Magócsi Géza tekintélye és integráló személyisége a jelek szerint az adott körülmények között a többség számára elfogadható volt. A nemzetőrség mindkét vezetője a korábbi rendszer első embereitől kapta ugyan a megbízást, de a Lukács András vezette városi nem-

37 HIL–XI/26. a. B 390/1957. Ott József pere.

38 *Petőfi Népe*, 1956. november 1.

39 BKMÖL–XXV. 30. B 952/1957. Ury László pere.

zetórség teljesen függetlenítette magát ettől a befolyástól. A Szentkirályi Frigyes vezette megyei nemzetórségnek ez kevésbé sikerült, de jóval kisebb szerepet is játszott az eseményekben, az ávósok letartóztatásában való részvétele elsősorban a központi utasításnak tudható be. A rendórség forradalmi tanácsa is a forradalom mellé állt.⁴⁰

November 4-e után

Ezt a folyamatot törte meg a november 4-i szovjet támadás, amelynek több halálos áldozata is volt. Hajnalban kezdődött Kecskeméten a szovjet támadás: a reptér, a homokbányai laktanya, a hadtestparancsnokság, a rendórség és a városháza volt a fő célpont. A városháza oldalkapujánál, ahol akkor a megyei hadkiegészítő parancsnokság székel, órséget adott Szöllősi Károly százados és Vatai Albert őrmester. A szovjetek megtámadták őket, Szöllősit lelőtték, Vatai pedig megsebesült. Behatoltak az épületbe, és felforgatták az irodákat. Az épületen belül tüdőlövést kapott Szilágyi János százados, Telek Miklós őrmester pedig a kezén sérült meg. Valószínűleg egy volt kecskeméti ávós vezette a szovjeteket, akik összetéveszthették aiegészítő parancsnokságot a megyei nemzetórséggel, ezért támadtak kíméletlenül. Az SZTK-rendelő mellett Korom István repülő hadnagyot lőtték le, mert nem állt meg a felszólításra. A Ceglédi út és a Bethlen körút felől körülbelül húsz tank érkezett a Rákóczi út torkolatához hajnali 5 órakor. Két tank a rendórség felőli oldalra fordult be, egy pedig a túloldalon állt meg. Két-két lövést adtak le a rendórség épületére.⁴¹ Két lövés az épület Városi mozi felőli oldalát érte, ekkor halt meg szolgálati lakásukban Kovács Istvánné Tápai Margit. Férje, Kovács István rendőr szerint itt Németh Győző ávós őrnagy kalauzolta a szovjeteket orosz egyenruhába öltözve. A tankok széttaposták a rendórség előtt álló kocsikat. A megyei börtön és a bíróság épületét két támadás érte, az egyik hajnalban, ekkor szabadultak ki az itt fogva tartott ávósok. A másik támadásra 10 óra körül került sor, ekkor egy szolgálati lakás átkutatásakor a szovjetek lelőtték a tizenhárom éves Lukács Gábort.⁴²

November 4-e után a megyei és a városi forradalmi bizottság beszüntette a tevékenységét. A szovjetek azonnal megkezdték a letartóztatásokat. Őrizetbe vették a forradalmi katonai tanácsok fontosabb vezetőit, valamint a közigazgatási forradalmi szervezetek sok tagját is. Az elfogottakat az ÁVH Kossuth téri épületében gyűjtötték össze, majd november 9-én, valószínűleg a deportálás előkészületeként, Debrecenbe szállították, ám innen körülbelül két hét múlva hazaengedték őket. A zaklatások és a letartóztatások ellen a munkástanácsok igyekeztek fellépni. Természetesen kevés eszköz volt a kezükben, néhány esetben azonban sikerült elérniük egy-egy letartóztatott kiszabadítását. Nagy jelentősége volt tehát a széles tömegbázisra támaszkodó munkástanácsok szervezeti és struk-

40 Orgoványi István–Tóth Ágnes: *Bács-Kiskun megye, 1956*. In: *A vidék forradalma, 1956*. I. kötet. Szerk.: Szakolczai Attila és Á. Varga László. 1956-os Intézet-BFL, Budapest, 2003. 56. o.

41 *Kecskeméti Lapok*, 1989. november 3., 1990. november 16.

42 *Petőfi Népe*, 1991. november 1.

turális önépítkezésének. Ennek a folyamatnak az eredményeként jöttek létre az üzemek képviselőiből a városi munkástanácsok, majd kísérletet tettek a megyei munkástanács létrehozására is, amelyik azonban csak rövid ideig működött. A kommunista hatalom december közepére került abba a helyzetbe, hogy erőszakkal törje le a munkástanácsok politikai törekvéseit. Ezzel megakadályozta, hogy kettős hatalom jöjjön létre a megyében. A Kádár-kormány és vidéki hívei számára a legfontosabb az volt, hogy minél előbb saját fegyveres erő álljon rendelkezésére. A karhatalom felett természetesen ismét a párt, az MSZMP megyei titkára rendelkezett. A megtorlás tulajdonképpen a szovjetek bevonulásával azonnal megkezdődött, hiszen a szovjetek Kecskeméten felszólítás nélkül tüzeltek a visszatérő ávósok által megjelölt épületekre, aminek több magyar katona és civil is áldozatául esett. Mindez a megfélemlítést szolgálta. A karhatalom Bács-Kiskunban november 8-án alakult meg a kormány és az Elnöki Tanács rendelete alapján. A megyei parancsnok először Szentkirályi Frigyes, a nemzetőrség Gyurkó által kinevezett korábbi parancsnoka, majd néhány nap múlva Homoki Imre alezredes lett, de Gyurkó és Suczin József is hamarosan visszatért. A pufajkás fegyveres csoportok azonban már közvetlenül a szovjet támadás után elkezdtek megalakulni és működni. A karhatalom országosan és Bács-Kiskun megyében december elejére, közepére került bevethető állapotba. Kecskeméten első akciójuk a december 11-ei és 12-ei tüntetések szétverése volt. A tüntetéseket ifj. Góbor Ferenc – aki nemzetőr volt a forradalom alatt – úgy értékelte, hogy ismét kitört a forradalom a városban. Este több társával elment Csík Antalhoz, a Városföldi Állami Gazdaság igazgatójához, hogy felelősségre vonja, „miért sanyargatja a szegény népet”. Végül nem bántalmazták Csík Antalt, de Góbor Ferenc néhány lövést azért leadott a levegőbe. Másnap karhatalmisták szovjet páncélos támogatásával kerítették be a tanyájukat, és elfogták őket. A december 11-én kihirdetett statárium értelmében a Kecskeméti Helyőrség Katonai Bírósága december 16-án halálra ítélte ifj. Góbor Ferencet, december 20-án pedig a Csalánosi-erdőben kivégezték.⁴³

Hamarosan megkezdődtek a tömeges razziák is a megyében, amelyek a lakosság megfélemlítését és a bosszúállást szolgálták. Ekkoriban a megyében 328 razzia volt, és letartóztattak 3812 disszidálót, 322 szökött katonát, további 143 főt forradalmi tevékenységért, 153 főt izgatásért, 65 főt fegyverrejtegetésért és 622 főt „biztonsági okokból”.⁴⁴ 1957. március 15-ig 479 embert tartóztattak le valamilyen forradalmi tevékenység miatt, és elfogtak 501 volt rabot.⁴⁵

A megtorlás számai

43 HIL–Kecskeméti Helyőrség Katonai Bírósága Rögtönítélő Tanácsa B 482/1956. A december 11-i statárium nem tartalmazta a halálbüntetést, azzal csak 13-án egészítették ki. A védelem hiába hivatkozott erre, Góbor Ferencet halálra ítélték.

44 Kajári Erzsébet (összeáll.): *Rendőrségi napi jelentések I., 1956. október 23. – december 12.* Budapest, 1996, 60. p.

45 Uo. 61. p.

1956. december 2-án a megyei bíróság memorandumot adott ki, amelyben követelték a büntetőbíráskodás feletti ügyészi felügyelet és a népi ülnöki rendszer megszüntetését, a bírói függetlenség és pártatlanság megteremtését, vagyis a bírónak ne kelljen a pártba belépniük.⁴⁶ 1957. január közepétől vált rendszeressé az ítélkezés, de a büntetőbíráskodás megindulása után az ítélkezés ingadozó és bizonytalanok volt, az ítéletekben enyhe liberális tendencia nyilvánult meg. Ezalatt azt kell érteni, hogy a tipikus vidéki forradalmi cselekményeket, a szovjet emlékművek ledöntését, a tanácsháza és a párhelyiségek elfoglalását, a helyi vezetők elleni fellépést a bíróság kezdetben magánlaksértésnek, vagy rongálásnak és garázdaságnak minősítette. 1957 közepén a megyében öt bírót és hat hivatali dolgozót eltávolítottak, illetve áthelyeztek⁴⁷, és az ügyészségnél is tisztogatást hajtottak végre, amelynek során két ügyészt és hat segédhivatali dolgozót távolítottak el.⁴⁸ Ezután a bíróságok gyakorlata lényegesen megszilárdult a minősítésben és a büntetések mértékében is, és 1957 közepétől megindult a tömeges bírósági megtorlás. A megyei levéltárban dr. Tóth Ágnes vezetésével folytatott kutatások 434 perre derítettek fényt, amelyeket a megtorlás során a megye lakosai ellen indítottak. Ezek összesen mintegy ezer embert érintettek. Tizenkét halálos ítélet született, melyek közül nyolcat végre is hajtottak, négy ember ellen távollétében hozták meg a legsúlyosabb ítéletet.⁴⁹ Öt életfogytiglani ítélet született, ebből kettő szintén a vádlott távollétében. Ők a forradalom leverése után külföldre távoztak. A Kecskeméti Megyei Bíróság összesen öt halálos ítéletet hozott. Bobek Károlyt és dr. Szobonya Zoltánt dr. Lengyel Zoltán bíró, a bíróság alapszervezetének párttitkára ítélte halálra.⁵⁰

46 BKMÖL–XXV. 71. sz. n. irat. A Bács-Kiskun Megyei Ügyészség 1957. április 13-án tartott hivatali értekezlete jegyzőkönyve. Szabó Sándor megyei ügyész beszámolója.

47 BKMÖL–XXXII. 10. 1. f. 12. cs. 15. ó. e.

48 BKMÖL–XXV. 71. 1957. Ig. XX: 5/21. szám.

49 Orbán Éva: *Üzenet a barikádról* című könyvében még két kecskeméti kivégzettet említ: Farkas Mihályt és Máty Erzsébetet. Valóban Kecskeméten végezték ki őket, de a gyulavári forradalmi eseményekben vettek részt. Francia Kiss Mihály nem vett részt a forradalomban. Teljesen véletlenül bukkantak rá a hatóságok. Büntetését 1919–1920-ban elkövetett tetteiért kapta. Esete mégis kapcsolódik a megtorlás történetéhez, ugyanis személyének propagandaértéke volt, melyet ki is használt a hatalom.

50 Tóth Ágnes: *Vádlottak, vádak, ítéletek Bács-Kiskun megyében 1956 után*. In: Forrás, 38. évf. 2006/10. szám. 57–65. o.

Pintér Lajos

tóth menyhért-énekek

zöldlábú lovak

*zöldlábú lovakat
festettem
lángoló zöldlábú
lovakat
ahogy nem is futnak
szállnak a mező fölött
szállnak a széllel
a gyerekkor egén
gyí te ráró
gyí te fakó
apám a megrészegült
hajtó
jön a párttitkár
rámköszön
jó napot tóth menyhért
mester
mit csinál mit csinál
festeget
az ember nem festeget
fest mint egy őrült
kékre festi
őrült ihletében az eget
mondom neki
talán érti
talán nem érti
de baj van
menyukó mester
vallat tovább
a titkár
mint kutya
áll vizslató szemmel
izzó vászنام előtt
mi a baj kérdezem*

*mert hogy
zöld a
lovak lába
még ilyet
én még ilyet
nem láttam
zöldlábú lovat
az a baj
feleli hetykén
nem ez a baj
az a baj
barátom
hogy te meg
nem értesz hozzá
mosolygok arcába
nem értesz hozzá öregem
látod ott futnak
a fénylő zöld fűvön
a lovak
a fű zöldje ragyog fel
lábukon
ragyog fel szügyükig
szívükig
de nem a te szívedig
nézőnek is dilettáns vagy
mondottam neki
és lecsaptam az ecsetet*

novemberi rózsa

*ezt a novemberi
vörös rózsát
anyám kertjében
leltem
jártam a későősz
árva kertet
melyet senki sem őriz
de aki holtak
emlékét őrzi
itt egy korhadó
szőlőkaró
őrt álló katona
elveszett háborúban*

amott egy
roskadó birsalma
nem eladó
nincsen ára
gyerekkorodon átüt
emlékszel illatára
ezt a novemberi
vörös rózsát
anyám kertjében
leltem
már megcsípte a dér
de még nem rágta
szét a fagy
megszólított az a rózsza
állj ki vagy
én egy vagyok
e régi kertből
felelem
és nézem nézem
a vörös rózsát
színeit vászنامra
emelem föl
majd megszakadok
ez iszonyú súly alatt
pedig a rózsza
hihetnéd
pillekönnyű
szállongó szirma
pille röptű
nézik a vászنام
ahogy vérzik
vaddarazsak jönnek
azok nézik
nézik a vászنام
ahogy vérzik

a szögletes zsoldos

barátom pajtikám
nekem minden
formám kerek
terhes asszonyok
cipóhasán

a parasztcsalád csodás
körén át látom
kereeknek a világot
síró nevető
arcotokat is
bár csontsovány
kereeknek látom
csak a katonát
a zsoldos katonát
nézd festettem
szögletesnek
én gyűlölöm
a háborút
én gyűlölöm
a háborúcsinálót
ki legjobb fiainkat
tereli harcmezők
vágóhídjára
mint ijedt vadat
otthon menyasszonyok
anyák sírnak
arcukba boldog
fegyvergyárosok
vicsorítanak
és eljön a
szögletes zsoldos
világ bakája
a virágot felzabálja
barátom pajtikám
nekem minden
formám kerek
terhes asszonyok
cipóhasán át látok
azon át látom
kereeknek a világot

„Szívügyem volt a levéltári iratanyag”

Péterné Fehér Mária nyugalmazott főlevéltárossal
Kriskó János beszélget

– *A Katona József Gimnáziumban érettségizett. A saját döntése volt, vagy a történelemtanárának köszönhető, hogy levéltáros lett önből?*

– Sokunknak van olyan élettörténete, hogy a tanár, vagy az ő személyisége hívja fel a figyelmét egy-egy pálya szépségeire. Az én osztályfőnököm történelemtanár volt, aki annyira közelivé tette számunkra a történelmet, olyan érdekesek voltak az órái, hogy megkedveltem a tárgyat. Általános iskolában még nem szerettem, de a középiskolában a tanáromnak annyira sikerült a tárgyat megkedveltetni velem, hogy történelem szakra jelentkeztem. Tanár akartam lenni. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán kezdtem a tanulmányaimat. Eredetileg a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára jelentkeztem, ahová hely hiányában nem vettek fel, akkor jelentkeztem át a tanárképzőbe. Ott is olyan professzorok oktattak, akik tovább mélyítették az érdeklődésemet. Történelemorosz szakon végeztem, de mindig is inkább a történelem vonzott. Hogy ne maradjak le a történelem-előadásokról, és ne hagyjam ki a nagyon izgalmas szemináriumokat, nem is utaztam ki az akkori Szovjetunióba, a féléves gyakorlatra, hanem maradtam Szegeden. Nagyon hosszúnak tűnt számomra a fél év, féltem, hogy nem fogom tudni pótolni a lemaradásaimat, meg a szívem is egyértelműen a történelem felé húzott akkor már. A főiskolán TDK dolgozatot írtam, országos tanulmányi versenyeken vettem részt, nagyon tartalmas diákéletet éltem. A diákköri kutatómunka révén még jobban megszerettem a történelmet, de még mindig tanár szerettem volna lenni. A diploma megszerzése után hazajöttem Kecskemétre, végigjártam az iskolákat, próbáltam elhelyezkedni, állást szerezni. A városban egyáltalán nem találtam történelem szakos állást, elmentem hát a környék iskoláiba is, Lajosmizsére például, de ott se tudtak nekem történelem szakos állást biztosítani. A professzorom hívta fel a figyelmem az azóta akadémikussá lett Romsics Ignáczra, aki akkor a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban dolgozott. Korábban ő is a szegedi tanárképzőn tanult, néhány évvel végzett előttem. Őt éppen akkor hívták a fővárosba, a Történettudományi Intézetbe került, megürült a helye a levéltárban. Pályáztam a helyére, és felvettek. Azért is volt viszonylag könnyű elnyernem az állást, mert a levéltár akkori igazgatója, Iványosi-Szabó Tibor tanított engem a Katona József Gimnáziumban, nem voltam ismeretlen a számára. Mindezt tekinthetem a körülmények szerencsés alakulásának is, a lényeg, hogy állást kaptam a megyei levéltárban.

– Főiskolai képzésüknek mennyire volt része a levéltári ismeretek? Emlékeim szerint a középiskolában csak érintőlegesen, a történelem forrásainak ismertetésekor kerül szóba.

– Amikor én gimnazista voltam, az órákon erről egyáltalán nem esett szó. Valójában nem is tudtunk a létezéséről. Akkor kerültem először kapcsolatba a levéltárral, amikor még középiskolásként tanulmányi versenyen vettem részt, és a dolgozatomra készülve bejöttem egyszer a kecskeméti levéltárba. Akkor még egészen másként nézett ki a városháza épületében működő intézmény. Tulajdonképpen csak annyi történt, hogy beültem, és a kezembe adtak néhány újságot és dokumentumot. Úgy emlékszem, különösebben nem fogott meg a levéltár légköre, és nem is tudatosodott bennem, hogy a levéltár tulajdonképpen a történelem forrásainak egyik legfontosabb őrzőhelye. Később, már a főiskolán, volt egy „Bevezetés a történettudományba” című tantárgyunk, amelynek keretében el kellett látogatnunk a levéltárba, de akkor én még nem levéltárosnak készültem.

– Említette, hogy a főiskolán is készített tudományos diákköri dolgozatot. Felteszem, hogy ahhoz is szüksége volt levéltári kutatásra.

– Hogyne, nagyon sok időt kellett a levéltárban töltenem, mert olyan témát választottam, amihez sok levéltári forrásra és módszeres kutatómunkára volt szükségem. A témám az 1939-es országgyűlési választás volt Kecskeméten, ebből írtam tudományos diákköri dolgozatot, és ez lett a szakdolgozatom témája is. Számszerűleg is feldolgoztam a választásra jogosultak társadalmi összetételét, és számos egyéb vonatkozást is. Egész nyarakat töltöttem el a levéltárban ezzel a kutatással. A dolgozatom végül első helyezést ért el, megnyertem abban az évben az Országos Tudományos Diákköri Konferenciát a kategóriámban. Érdekes volt, hogy a versenyen az értékelő professzor azon túl, hogy elmondta a véleményét a dolgozatomról, ebéd közben odajött hozzám gratulálni. Kiderült, hogy ő ugyanilyen alapon dolgozta fel a fővárosi választásra jogosultakat, ahogyan azt én tettem Kecskemét esetében. Összeérték a gondolataink anélkül, hogy tudtunk volna a másik munkájáról és választott módszeréről.

– Így magyarázatot nyernek az indokai, hogy miért jelentkezett az ELTE Bölcsészettudományi Karára, ahol egyrészt középiskolai tanári végzettséget, másrészt levéltárosi szakképesítést szerzett. Még mindig a tanári munkát ambicionálta, vagy akkor már elköteleződött a levéltári munkával?

– 1980-ban végeztem el az ELTE-n a történelem szakot. 1977-ben kerültem a levéltárba, tehát már ott dolgoztam, és nem is állt szándékomban munkahelyet változtatni. Az vezetett, hogy ha már levéltárban dolgozom, és ezt a szakmát van mód egyetemi szinten elsajátítani, akkor szerezzem meg ezt a képesítést is, hogy olyan ismereteim legyenek, amelyek a komoly levéltári munkát megalapozzák. Belső kényszer volt számomra, hogy a levéltár szakot elvégezzem. Ugyanakkor, amikor a történelem szakot végeztem az ELTE-n, és jöttek a kötelező tanítási órák, én ezeket a Katona József Gimnáziumban teljesítettem. Mindig vittem be az óráimra fénymásolt formában olyan, a tárgyalt korszakhoz kapcsolódó iratokat, dokumentummásolatokat, amelyek egyrészt érdekesebbé tették az órákat, másrészt a középiskolások is képet kaptak arról, hogy milyen

típusú adatokat lehet felkutatni, megtalálni egy levéltárban. Újdonság volt, és minden alkalommal nagyon érdekelte őket.

– *Mi volt a dolga, amikor 1977-ben a levéltárba került, valójában szakirányú végzettség nélkül, hiszen levéltári ismereteket legfeljebb periférikusan tanulhatott a tanárképzőben?*

– Miután történelmi ismereteim voltak, és Iványosi-Szabó igazgató úr is ismert, olyan feladatot kaptam, ami a levéltárosok egyik fő feladata, iratrendezést. Akkor éppen a községek iratainak rendezése volt napirenden. Ha jól emlékszem, Szank község iratainak rendezését kaptam feladatul. A levéltárosság segített hozzá, hogy szeretem rendszerbe foglalni a dolgokat. Valójában a levéltári anyagoknak is a rendszer a lényegük.

Lehet a levéltár esetében is generációkról beszélni. Elődeink, mint amilyen Balanyi Béla¹ bácsi és munkatársai voltak, a 1950-es években – a megyei levéltár kialakításakor – begyűjtötték, összeszedték az iratokat a megyei településekről. A mi generációnk feladata már az volt, hogy rendezzük, szétválogassuk a begyűjtött iratokat, és kialakítsuk a levéltári iratrendszereket. Levéltárosi működésem vége felé pedig már az iratanyag digitalizációja volt a fő feladat, hogy a feldolgozott iratanyagot széles körben hozzáférhetővé, közkinccsé tegyük. Napjainkban az adatbázisok építését favorizálják.

– *Úgy kell elképzelnünk a hőskort, hogy egyszer csak bekerült egy nagy halom rendezetlen, kaotikus állapotú irat a levéltárba?*

– Előfordult számos ilyen eset is. Ugyanakkor a levéltárba bekerült iratanyag nagyobb része kevésbé volt kaotikus, inkább szétcsúszott, összekeveredett. Amikor én 1977-ben a levéltár alkalmazottja lettem, a városházán őrzött kecskeméti iratanyag a nagy egységeket tekintve már rendszerezett volt, mivel Kecskemét városnak a 19. század elejétől volt levéltára, levéltárosa is. Nekünk a nagy irategységeket kellett tovább finomítani, kutathatóvá tenni. Egy rendezetlen anyaggal a kutató – érthető módon – nem tud mit kezdeni. Borzasztó nehéz dolga lenne annak, aki ömlesztve kapna meg egy iratanyagot. Ma már törvény szabályozza, hogy ilyen eset nem is fordulhat elő, nem kerülhet rendezetlen iratanyag a kutató kezébe. Amikor rendezést említek, nemcsak arról beszélek, hogy a meglévő iratanyagot számsorrendbe rakjuk, hanem arról is, hogy bizonyos iratféléseknek mi alakítjuk ki a rendszerét, különböző szervezeti egységeket hozunk létre belőlük, és úgy jegyzékeljük. Ez azt jelenti, hogy készítünk belőle egy olyan ismertetőt, amely segíti a kutatót abban, hogy eligazodjon az iratok között, megtalálja a számára szükséges iratokat.

– *Utalt már rá, hogy ez a feladat a kezdetektől fogva szinte lenyűgözte. Mit talált izgalmasnak benne?*

– Fegyelmezett, rendszerető embernek neveltek a szüleim. Lehet, hogy csak utólag látom így, de szinte predesztinálva voltam erre az állásra. Mindig is

¹ Balanyi Béla (1911–2002) a Kecskeméti Állami Levéltár levéltárosa (1950–1953), majd a Bács-Kiskun Megyei Levéltár igazgatója (1953–1973).

szerettem a rendet az életemben. Hogy miért volt izgalmas? Képzelve el, ott van egy halom papír. Mindenekelőtt kell egy eleve meglévő vonzalom az iratok felé, mert anélkül nem megy. Aztán meg nagy kihívás szakmai értelemben, hogy én alakítom ki történelmi ismereteim alapján az iratok logikus rendszerét. Ez persze jórészt a gyűjteményes iratanyagokra vonatkozik. A hivataloknak, egyéb szervezeteknek volt egy bizonyos működési rendszerük, és ennek megfelelően kezelték, őrizték irataikat is. Itt eleve adott volt a rendszer.

A rendezési munkát egész pályám során mindvégig nagy élvezettel, szorgalommal és izgalommal végeztem.

A munkám másik izgalmas részét képezte az írás. Mindig Kecskemét város történetével, itt élt személyek élettörténetével foglalkoztam, ilyen tárgyú tanulmányokat, cikkeket írtam. Az írás számomra leginkább a nyomozáshoz hasonlít, ahogyan az adatokat kikeresem az irattömegből, hogy minél pontosabban, hitelesebben írjam le a történeteket. Mindig is nagy türelmem volt ahhoz, hogy az adott témához szükséges adatokat felkutassam, és segítségükkel értelmezsem az adott történelmi eseményt, vagy bemutassam az egykor élt híres személyt. Ezért mondtam, hogy talán predesztinálva voltam erre az állásra.

– A Kecskemétre vonatkozó iratanyagot a levéltár városházi részlegében őrzik. Mikortól áll rendelkezésre érdemi iratanyag?

– Sajnos korántsem a kezdetektől. Kézenfekvő, hogy a 650 éves évforduló kapcsán az 1368-as oklevél kerül szóba, amiben először említik Kecskemétet mint mezővárost. Bár ez egy picit sántít. Nagy Lajos király 1353-ban kelt oklevelében mint *possessiot*, helységet, említik Kecskemétet, az 1368-ban kelt oklevél pedig, amely a margitszigeti apácák számára történt határjárásról szól, Ceglédet, Nagykőröst és Kecskemétet „*oppidum seu villa*”-nak, azaz mezővárosnak és falunak jelöli. Sajnos nem konkretizálja ez az oklevél, hogy melyik az *oppidum*, és melyik a *villa*, Cegléd, Nagykőrös vagy Kecskemét? Magam kicsit fenntartással kezelem a dolgot, de 1968-ban, a város 600 éves évfordulóján ezt a dátumot fogadták el Kecskemét városi létezése első hiteles dokumentumának. Ez a két oklevél nincs meg a levéltárban, mivel az oklevelek nem Kecskemétről és nem Kecskemétnek szóltak. Az Országos Levéltárban található, de az 1368-ban íródott oklevélről van fotókópiánk.

A háborúk, tűzvészek majdnem mindig az iratok pusztulásával jártak együtt. A Kecskemét múltját őrző iratok nagy számban veszttek oda a török hódoltság 150 éve és az 1707-es rác dúlás² alatt. És ott volt a második világháború, amikor talán az egyik legnagyobb kárt szenvedte el a város levéltára.

A legkorábbi irat, amit a várossal kapcsolatban őrzünk, 1557-es, az ötvös céh szabályzata. Szegedről menekült ötvösök itt akartak letelepedni, és az ő céhszabályzatuk mintájára alkották meg a kecskeméti ötvös céh szabályzatát. Hornyik János idejében – és ezért is nagyon fontosak még ma is az ő munkái – még több

² 1707 áprilisában a „*vad rácok*” rajtaütöttek Kecskeméten, és kirabolták, majd felégették azt. Egy kora hajnali órában 2000 lovas és 1000 gyalogos rác lepte meg az alvó mezővárost; mire a segítség megérkezett, a támadók eltűntek, számos foglyot és gazdag zsákmányt (több mint 100 ezer aranyforint értékben) hurcoltak magukkal, valamint közel másfél száz ártatlan és fegyvertelen embert gyilkoltak meg.

olyan oklevél volt meg, amik mára elvesztek. Hornyik Jánosnak pl. az 1592-től vezetett tanácsülési jegyzőkönyvek még rendelkezésre álltak. Számos olyan oklevélről van tudomásunk, amelyeket Hornyik még közölt valamelyik munkájában, de ma már nem találkozunk velük. Óriási szerencsétlenségünkre ezek a korai iratok a II. világháborúban elpusztultak. A tanácsülési jegyzőkönyvek jelenleg 1809-től állnak a kutatók rendelkezésére.

– *A viszonylag módszeresen kutatható iratanyag a 17. századtól lelhető fel?*

– Igen, 1662-től kezdve vannak adókönyvek Kecskemétről. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az adókönyvek nem túl sok információt tartalmaznak. Kiderül belőlük, hogy a lakosok mennyi adót fizettek, ebből pedig a város társadalmi összetételére következtetni lehet. Ha családtörténetet kutat valaki, olyan szempontból érdekes lehet, hogy az adott családnév előfordul-e már 1662 óta az adókönyvekben. Viszont nagyon érdekes források, és némi kis kiegészítései az elpusztult tanácsülési jegyzőkönyveknek a számadáskönyvek, amelyeket a perceptor, a számvevő vezetett. Minden egyes kiadást és bevételt felsorolt, amely a város működése során az adott évben keletkezett. Ezek a számadáskönyvek már sok olyan apró adatot tartalmaznak, amelyek jelentősebb formában hozzájárulnak a város történetének megismeréséhez, illetve megértéséhez. A város igazgatásával, gazdálkodásával, a lakossággal kapcsolatos iratok, összeírások a 18. század elejétől maradtak fenn szinte folyamatosan.

– *Mi volt az a terület, amely önt az iratok rendezésén túl olyan mélységben is érdekelte, hogy azokról önálló kiadványokat vagy tanulmányokat jelentetett meg?*

– Szakmai folyóiratunk a *Levéltári Szemle*, ebben publikáltam hosszabb-rövidebb tanulmányokat, de két külön szakmai kiadványom is megjelent. Az egyik a városban működött egykori gazdasági szervezetek levéltárunkban őrzött iratairól készült³, a másik pedig az egykori egyesületek iratairól.⁴

– *Ezek a kutatók munkájához felhasználható segédkönyvek?*

– Igen. Leírják azt például, hogy a Katona József Társaság levéltárban őrzött iratai hány dobozban találhatóak, és azokon belül milyen témák szerint vannak rendszerezve az iratok. Egészen olyan mélységig, hogy például 1935-ben milyen előadások hangzottak el a Katona József Társaság rendezvényein. Többnyire ezeknek az előadásoknak a kéziratai is ott vannak az iratok mellett. Nagy forrásértékű pl. a társaság levelezése is. Egy ilyen típusú segédkönyv, ami ilyen mélységben feltárja a rendelkezésre álló iratanyagot, nagyon sokat tud segíteni a kutatóknak, rengeteg időt spórol meg számára. Csak ránéz a jegyzékre, amelynek természetesen van egy kis történeti bevezetője is, és tud miből kiindulni, nem kell a mintegy 40 doboznyi iratot lekérnie, csak azt, ami őt konkrétan érdekli. Ezek

3 Péterné Fehér Mária–Tánczos Tiborné: *Bács-Kiskun Megyei Levéltárban őrzött gazdasági szervek iratai 1814–1953*: a XI. fond fűcsoport fondjainak repertórium. Kecskemét, 2000. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.

4 Mikolajcsik Lászlóné–Péterné Fehér Mária: *Egyesületek iratai a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában*. Kecskemét, 2003. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 262. p.

voltak azok a szakmai publikációim, amelyek kifejezetten a kutatók munkájának megkönnyítése érdekében születtek. A személyes érdeklődésem viszont mindig Kecskemét város története körül forgott.

– *A várostörténeten belül milyen kérdések és területek érdekelték?*

– A választások történetével kezdtem el először foglalkozni, hiszen már a TDK dolgozatom is egy kecskeméti választást dolgozott fel. 1945 előtt az utolsó választás az 1939. évi volt. Hirtelen az eszembe villant: nézzük meg a folyamat legelejét, amikor a város már képviselőt küldhetett az Országgyűlésbe. Ez 1848-ban volt. Feldolgoztam ezt is, utána az 1864–65–69-es országgyűlési választások iratanyagát is – kifejezetten Kecskemétre vonatkoztatva. Az is sokat segített a munkámat, hogy ezeknek a választásoknak az iratanyagát én magam rendeztem, hoztam kutatható állapotba. Akkor döntöttem el, hogy szépen sorban fel is dolgozom őket. Aztán persze jöttek egyéb rendezni való iratok is, aminek kapcsán a választások feldolgozása kissé háttérbe került, de vannak még elképzeléseim és terveim. Nem feltétlenül arról, hogy a szisztematikus feldolgozást folytassam, hiszen közben belépett egy fiatal levéltáros generáció, akik közül néhányan szintén élénk érdeklődést mutatnak a választási iratok és események feldolgozása iránt. Inkább abba az irányba fordulnék, ami már korábban is foglalkoztatott, Kecskemét országgyűlési képviselőinek sorsa érdekel. Hasonlóan ahhoz, ahogyan feldolgoztam egy önálló kiadványban Kecskemét polgármestereinek életét és tevékenységét.⁵ Odáig már eljutottam korábban, hogy az ide vonatkozó iratokat kigyűjtöttem. A publikációimat tehát alapvetően két dolog határozta meg: egyrészt, hogy folytattam azt a munkát, ami a TDK dolgozatommal elkezdődött, másrészt meg a levéltárosi munkám, az éppen rendezett iratanyag adott inspirációt egy-egy tanulmány elkészítéséhez.

– *Számon tartja-e, hogy hány könyve jelent meg az évek során, és körülbelül mekkora azoknak a tudományos publikációinak a száma, amelyek szakmai folyóiratokban, levéltári évkönyvekben jelentek meg?*

– Az önálló kötetek száma 10 körül van, az évkönyvekben, szakfolyóiratokban közölt munkáim száma pedig 50 körül lehet, kicsit több is talán. Ezek javarésze Kecskemét történetének egy-egy korszakával vagy fontos eseményével foglalkozik, ahogyan arra már utaltam korábban is.

– *Munkájának egy jelentős része abból állt, hogy a levéltárba betérő kutatók munkáját segítette, akár a már emlegetett segédkönyvek, akár a rendezett és kutatható állapotúvá tett iratanyag segítségével. A másik, egyáltalán nem elhanyagolható része viszont az ismeretterjesztő munka. Ehhez kezdetektől kedvet érzett?*

– Mindig közösségi embernek tartottam magam. Már általános iskolás koromtól kezdve erősen motivált, hogy a többiekért, a közösségért tehessek valamit. Sokszor szememre is hányták, hogy miért nem a tanulmányaimmal foglalkozom, miért inkább a közösség ügyeit intézem éppen, de ez nem tántorított el. Mindig

5 Péterné Fehér Mária: *Kecskemét polgármesterei 1848–1950*. Kecskemét, 1996. 40 p.

szerettem a gyerekeket. Amikor bekerültem a levéltárba, Igazgató úrtól kaptam, vagy kértem, már nem vagyok benne biztos, azt a feladatot, hogy ha jönnek iskolai osztályok szervezeten a levéltárba, akkor én foglalkozzam velük. Jöttek is, kezdetben még elég szép számmal. Bemutattam nekik a levéltár iratait, és meséltem a város történetéről. Mert szerettem ezt a munkát, szép lassan az én állandó feladatommá vált. Szerettem az érdeklődő gyerekeket, nagyon örültem, ha okos kérdéseket tettek fel, és következetesen megdicsértem őket, szóval szerettem mindig a fiatalokkal foglalkozni. Később aztán, amikor a főiskolások és egyetemisták megjelentek, a szakdolgozatukhoz segítséget kérve, vagy levéltári dokumentumokat keresve, velük is nagyon szívesen törődtem. Feltűntek a levéltárban olyan fiatal kutatók is, akik doktori értekezésükhöz vették igénybe a levéltár és az én személyes segítségemet. A legutóbb például Szilágyi Zsolt, aki kecskeméti tárgyú doktori értekezést írt⁶, hosszabb időt töltött nálunk, vele pedig kifejezetten izgalmas volt a közös munka, mert rendkívül érdeklődő volt, és nagyon komoly, szisztematikus kutatómunkát végzett. Sokszor még záróra után is bent maradtunk a levéltárban beszélgetni. Vele tényleg nagyon kellemes élmény volt a kutatás.

– *Mi a tapasztalata, ma mennyire számítanak a levéltárak segítségére például az egyetemisták, a szakdolgozók? Számos olyan, elektronikus úton elérhető adatbázis áll ma már a rendelkezésükre, amely akár át is értékelheti a levéltárak jövőbeli szerepét ennél a generációnál.*

– Csak részben tartok ettől, mert a levéltárak sem tudnak mindent digitalizálni. Főleg olyan dokumentumokat lehet digitalizálni, amelyeket darabszinten tartunk nyilván. Ilyenek például az oklevelek, a térképek, a tervrajzok vagy a fotók. De például a közigazgatási iratok vagy a tanácsülési jegyzőkönyvek olyanok, amiket kép szerint ugyan fel lehet tenni az internetre, de keresni igencsak nehéz így bennük. Főleg a régi, kézírással készült jegyzőkönyvek okozhatnak olvasási problémát képként digitalizált formában. Az angolok próbáltak például egy régi kézírás-felismerő programot készíteni, de őszintén, nem sokra mentek vele, mert minden kézírás egyedi. A lényeg az tehát, hogy a levéltári dokumentumok egészét, kutatásra alkalmas módon ma még nem lehet felvinni elektronikus felületekre.

– *Az Arcanum⁷ vagy a Hungaricana⁸ nem jó példák a digitalizációra?*

– De jó példák, de az Arcanum is inkább a térképeket és a jegyzőkönyveket tudja hozzáférhetővé tenni, ami persze óriási segítség és lehetőség.

6 Szilágyi Zsolt: *Homokváros. Kecskemét történeti földrajzi látószögek metszetében*. Kecskemét Írott Örökségéért Alapítvány, 2012. 188 p.

7 Arcanum Digitális Tudománytár: Magyarország legnagyobb és folyamatosan bővülő digitális periodika-adatbázisa, amely a teljesség igényével teszi hozzáférhetővé több száz hazai tudományos és szakfolyóirat, valamint heti- és napilap minden lapszámát.

8 Hungaricana: A szolgáltatás elsődleges célja, hogy a nemzeti gyűjteményeinkben közös múltunkról fellelhető rengeteg kultúrkincs, történeti dokumentum mindenki számára látványosan, gyorsan és áttekinthető módon váljon hozzáférhetővé. Az adatbázis folyamatosan gazdagodó virtuális gyűjteményei a gyors ismeretszerzés mellett a mélyebb, feltáró kutatások követelményeinek is megfelelnek.

Ugyanakkor nagyon sok információ van a közigazgatási iratokban, amelyek tömegével maradtak fenn. Kecskemét város 1872–1950 közötti időszakának közigazgatási iratanyaga több mint ezer dobozban van. Ezek a város tanácsa, Polgármesteri Hivatala működése kapcsán létrejött iratok, gyakran napi beadványokat tartalmaznak. De például a színházépítés vagy a városháza építésével kapcsolatban is több doboznyi iratanyag keletkezett. Sorolhatnék még ezer dolgot, ami a város életével, történetével kapcsolatos, és ezekben az úgynevezett közigazgatási iratokban található, amit csak az iratok módszeres átvizsgálásával, tudatos kutatómunkával lehet napvilágra hozni. Ezeket darabszinten még sokáig nem lehet majd digitalizálni, és eredményesen az interneten keresztül kutatni. Erre még nincs technika, és nincs elegendő ember sem a levéltárban. A digitalizáláshoz hihetetlenül precízen sorba kellene rakni ezt a megdöbbentő darabszámú iratanyagot, ami nagyon hosszadalmas feladat volna. Ennek az iratanyagnak az érdemi tanulmányozásához még hosszú ideig fel kell keresni a levéltárakat. Megkérdőjelezhetetlen és megkerülhetetlen a levéltár, ha valaki komoly kutatást akar végezni. Természetesen egyre több az elérhető információ az interneten, de mélységében és kutathatóságban még sokáig meg sem fogja tudni közelíteni azt a szintet, ami egy levéltárban ma könnyedén elérhető.

– *Az az iratanyag, amely aktuálisan a kutatók rendelkezésére áll a Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltárában, milyen arányban feldolgozott? Elképzelhető-e még olyan bombasztikus felfedezés, amire nem számít senki, vagy már magabiztosan kijelenthető, hogy komolyabb meglepetésekre már nem lehet számítani?*

– Természetesen nem tudunk mindenről. A korai időkről nem beszélek, hiszen annak az időszaknak az iratanyaga hiányzik. Épp amiről az imént beszéltem, a dobozokban őrzött szálas iratok között rejtőzhetnek még olyan dolgok, amelyek egyszer csak előbukkannak, és bizony meglepik az embert. Csak egy példát említek. Korábban a mai Lordok Házának nevezett kecskeméti lakóépület helyén egy jelentős katolikus bérház állt, amelynek a tervrajzait hosszú ideig nem találtuk, nem szerepelt a tervrajzgyűjteményben, annak ellenére, hogy nagyon sok tervrajzot őriz gyűjteményében a levéltár. A napokban, a közigazgatási iratokat átnézve, került elő ennek az épületnek a tervrajza. A tervrajzok egy része, akár a magánházaké is, az említett közigazgatási irategyüttesben szerepelnek, mert a tulajdonos annak idején kérvényezte, hogy magánházat építhessen, mondjuk az Ady Endre utcában. Az építési engedélyhez be kellett adni a ház tervrajzát is. A tervrajz bekerült a közigazgatási iratok közé. Ezekről a tervrajzokról majd csak akkor szerzünk tudomást, amikor az adott közigazgatási iratanyagot szisztematikusan feldolgozzuk. Mondok más példát: a közelmúltban foglalkoztam Ferenczy Idával, Erzsébet királynő kecskeméti születésű társalkodónőjével. Tanulmányt is írtam róla. Látókörömbe kerültek a korabeli közjegyzők, akiknél letétbe helyezte a végrendeletét. Tudnunk kell, hogy Ferenczy Ida sok alkalommal módosította a végrendeletét, ilyenkor kivette azt a közjegyzőtől, majd a módosítást követően újra letétbe helyezte. Tudtunk arról, hogy a halá-

lát követően, 1928-ban kihirdették a végrendeletét, de magát a végrendeletet sehol nem találtuk. Egyszer az egyik kutató kért egyik családtagjával kapcsolatos iratanyagot, lányok oktatásával foglalkozó szervezet tevékenységéről. És ebből a nagy halomnyi iratból került elő végül Ferenczy Ida végrendelete. Ugyanis a nővére létrehozott egy olyan alapítványt, ami a lányok oktatásának támogatását vállalta. Ferenczy Ida is bekapcsolódott ebbe a tevékenységbe, és a végrendeletét valahogyan ehhez az iratanyaghoz csatolták. Végül ebben az 1947-es irategyüttesben találtam meg az 1914-ben keletkezett végrendeletet. Ez is jól példázza talán, hogy bizony a legváratlanabb helyekről kerülhetnek elő fontos és érdekes, esetleg már elveszettnek hitt iratok.

Korábban szót ejtettem már a számadáskönyvekről. Amikor a nagytemplomot építették, egy Fischer Boldizsár nevű építőmesterre bízta az építést. Kiderül a számadáskönyvből, hogy Fischer Boldizsár mikor került Kecskemétre, de az is, hogy mennyit fizetett az embereinek, vagy hogy milyen munkákban foglalkoztatta őt a város. Csupa olyan adalék, amely a korabeli történelem árnyaltabb megértéséhez segít hozzá bennünket.

Beszéltünk arról, hogy az iskolák szervezeten egyre kevesebbet jártak a levéltárba. Panaszkodtak a pedagógusok, hogy oly mértékben megnőtt a gyermekek terhelése, hogy ilyen csemegékre egyszerűen már nem marad idő. A tendencia eddig csökkenő volt, de most újfajta levéltár-bemutatókat kezdtek el tartani a kollégáim, és úgy érzékelem, hogy újra fellendülő szakaszban tartunk ezen a téren.

– *Mivel magyarázza? Konkrétan iratokat vehetnek kézbe a gyerekek, ezt találják vonzónak?*

– Igen. Konkrétan kézbe adják az iratokat, persze azért módjával. A több száz éves iratokra például kitüntetően vigyáznak, azokat a szakemberek is csak komoly szabályok betartásával vehetik kézbe. Változás az is, hogy az utódaim több oldalról közelítenek egy-egy kérdéshez, mi pedig mindig a konkrét tananyaghoz próbáltuk kötni a bemutatóinkat. Feltehetően ezt az új módszert a gyerekek is izgalmasabbnak találják.

– *Előfordult-e olyan a működése idején, hogy a kutatók valamelyike megpróbálta megszerezni magának a kikért iratot? Jellemző-e, hogy megpróbálnak eltulajdonítani iratokat?*

– Nincs tudomásom róla, de az igazsághoz tartozik, hogy ezt pontosan nem lehet tudni. Az Országos Levéltárban például úgy adják a kutatók kezébe a kért dokumentumokat, hogy minden egyes iratot lapszámolnak. A nagyobb csomókban kikért iratokat is. Van egy kolléga, aki a kutatóterem előtt ül, és az a feladata, hogy a kikért iratokat sorra lapszámolja. Ezután kapja meg a kutató. Itt, a mi levéltárunkban kevesen voltunk ahhoz, hogy a kutatónak ilyen alapos nyilvántartással adjuk a kezébe a kikért iratokat. Azt az iratsomót, ami nincs lapszámolva, utólag nem lehet ellenőrizni. De nyilvános lebukásra a működésem ideje alatt nem került sor. Olyat már láttam, ami feltehetően korábban történt, hogy valaki pengével kivágta az egyik tervrajzból azokat a részeket, amikre éppen szüksége volt. Akkor szembesültem azzal, hogy a homlokzati rajzot kivágták, amikor rendeztem a tervrajzokat.

– *A levéltárak az alapfeladataikon túl időről időre kiállításokkal is észrevetetik magukat. Az ismeretterjesztésnek ebből a formájából mennyire vette ki a részét?*

– Utaltam már rá, hogy én a nyüzsgő típusú levéltárosok közé tartoztam, tehát ebből is kivettem a részemet. Az első kiállítás, amit 1998-ban rendeztünk, a forradalom és szabadságharc 150. évfordulójával kapcsolatos kiállítás volt, a Klapka utcai épületünk folyosóján. Ne gondoljon valami óriási tárlatra, egy kis kamara-kiállításra volt csak helyünk. A korabeli iratokból állítottunk ki néhány érdekes és szép példányt. Ezt követően aztán minden évben, a magyar kultúra napján, és más alkalmakkor is, elég sok kiállítást rendeztem. Egy idő után a kiállítások átkerültek a Kossuth téri épületbe. Kezdetben itt is a folyosóval próbálkoztunk, de az nagyon szűk helynek bizonyult. Végül aztán a nagy kutatóterembe tettük át a kiállításainkat, a Múzeumok éjszakájára rendezett nagy tárlatainkat. Ezeket mindaddig én terveztem és rendeztem, természetesen a kollégáim hathatós közreműködésével, amíg nyugdíjba nem vonultam.

A konferenciáink is gyakoriak voltak, ezek a tudomány napjára estek. De belső szakmai igény is volt, időről időre meg szeretnénk volna mutatni a szélesebb közvéleménynek is, hogy épp mivel foglalkozunk a levéltárban. Mindannyian végeztünk – főleg a levéltárosok – tudományos munkát, amelyeket bemutattunk ezeken az előadásokon. Gyakran előfordult az is, hogy felkérésre tartottam előadásokat olyan témákban, amelyek a kutatási területembe estek.

– *Találtam adatot arról, hogy például a Szabadkai Levéltári Napokon adott elő. A nemzetközi kapcsolatai is kiterjedtek voltak a megyei levéltárnak, vagy ez az ön személyes reputációjának köszönhető?*

– Nem, ez a levéltár kapcsolata volt. Általában a határ menti megyék kapcsolatot alakítottak ki egymással, hiszen a határok nem mindig ott húzódtak, ahol most húzódnak, számos fontos dokumentum ma egy másik ország levéltárában található. Mi a Vajdasági Levéltárral és a Szabadkai Levéltárral jó kapcsolatot ápolunk. Minden évben volt közös konferenciánk, én is és kollégáim is számos alkalommal tartottunk előadást ezeken az alkalmakon.

– *Közreműködött olyan kiállítások megrendezésében is, amelyek nem a levéltár, hanem a múzeum kezdeményezésére jöttek létre. Ennyire szeretett kiállítást rendezni, vagy munkaköri feladatul kapta?*

– Természetes volt, hogy ha a múzeumnak volt történeti tárgyú kiállítása, akkor abban társintézményként részt vett a levéltár. Szívesen adtunk kölcsön olyan iratokat, amelyek alátámasztottak, hitelessé tettek egy-egy történelmi eseményt vagy kort bemutató kiállítást. Ez régen is gyakorlat volt, és szerencsére ma is bevett dolog.

– *Nekem éppen az a benyomásom a 30-35 évvel ezelőtti idők levéltáráról, hogy meglehetősen zárt, már-már arisztokratikus intézmény volt, ahová nehéz volt kapcsolatot találni. Azokhoz az időkhöz képest ma látványosan többnek látom a levéltárak közönségkapcsolatait.*

– El kell ismernem, valóban a szaktudósok zártkörű kutatóhelye volt korábban a levéltár. Talán akkor kezdett kinyílni, amikor a főiskolák és egyetemek már

elvárták a hallgatóiktól, hogy szakdolgozataikban levéltári forrásokat is kutassanak és dolgozzanak fel. Már a rendszerváltozás után voltunk, amikor a nagyközönség is észlelni kezdte a levéltárak létezését. A kárpótlás kapcsán rengetegen jelentek meg a levéltárban, és egy szélesebb közönségréteg is tudomást szerzett róla, hogy mire való ez az intézmény. Nem állítom, hogy korábban azt gondolták róla, azért hívják levéltárnak, mert itt őrzik a leveleket, amiket a posta nem tudott kikézbésíteni, de az intézmény valódi funkciójával és feladatkörével csak kevesen voltak tisztában. Utána jött a családfakutatás divatja, ami megint csak sok embert hozott be a levéltárak falai közé, ami által olyanok is közelebb kerültek a levéltárhoz, akiknek korábban semmi szükségük nem volt az intézményre.

– *Tudnak-e valamiféle módszertani kiadvánnyal segíteni azoknak, akik nem szeretnék szakemberekre bízni a saját családfájuk kikutatását, hanem maguk szeretnék előásni a szükséges iratokat? Vagy inkább az a gyakorlat, hogy a családjuk iránt érdeklődők mindenféle előképzettség és levéltári ismeret híján, hályogkovácsként kezdenek el dolgozni?*

– Nekünk nincs módszertani füzetünk a családfakutatáshoz. Az Országos Levéltár készített ilyet, ami minden levéltárban ugyanolyan módon támaszt ad a kereséshez, meg az interneten is számos jól használható segédanyag van már. Nem is beszélve arról, hogy ma már születési, házassági és halotti anyakönyvi adatok is szép számmal vannak fenn a világhálón. Annak idején a mormonok kezdték el filmre venni az anyakönyveket, később az ezekből nyert adatokat feltették az internetre, és ezek ma szabadon bárki rendelkezésére állnak. Megjegyzem, ma már bizonyos adatmennyiség után fizetni kell a kutatásért.

– *Megkérdezhetem, hogy miért épp a mormonoknak jutott eszébe ez az ötlet?*

– A mormonok Salt Lake Cityben, egy nagy barlangban gyűjtik, őrzik a világ összes anyakönyvének a másolatait. Célul tűzték ki, és komolyan be is tartották a szándékukat, hogy az összes fellelhető anyakönyvet összegyűjtsék maguknak. Magyarországon is elkezdtek filmre venni az anyakönyveket. Megjelentek nálunk is, és filmre rögzítették az anyakönyveket. A munkának az volt az egyetlen buktatója, hogy utólag digitalizálni kellett a filmre vett anyagot, át kellett gépelni, hogy keresni lehessen benne. Olyan embereket alkalmaztak, akik nem mindig tudták a kézírást pontosan elolvasni, ennek következtében pontatlanságok sora rögzült a digitalizált változatban. Személyes tapasztalatom is van erről, amikor egy családfa összeállításán dolgoztam, nem az internetes változathoz dolgoztam, hanem kézbe vettem az eredeti anyakönyveket, de később összevettem a két forrást. Előfordult például, hogy az internetes változat nem tüntette fel egy vagy két gyerek születését, vagy egyszerűen átugrotta őket, vagy esetleg nem boldogult a kézírással, vagy félreolvasta, aki rögzítette. Persze az is elképzelhető, hogy a családnevet többféleképpen írták, és több helyen kell keresni.

– *Munkája során vállalt családfakészítést is?*

– A munkám is hozta. Ha kapcsolatba kerültem egy-egy nevesebb kecskeméti családdal az iratok feldolgozása során, akkor összeállítottam az adott családfát, és alkalomadtán segítettem is egy-egy családfakutatónak. De fontos tudni, hogy

ha bárki betéved hozzánk azzal a céllal, hogy a felmenőit pontosan kikutassa, akkor mi bárkinek szívesen segítünk ebben a munkában. Rendelkezésükre áll egy olyan kész séma, amelybe az érintett beírhatja a saját adatait, és utána visszamenőleg megkeresheti a saját családtagjait. Vannak kutatási nehézségek ma már a családfakutatásban is, például, hogy nem minden anyakönyv kutatható. Ezt törvény szabályozza, adatvédelmi szempontok alapján.

– *Mi határozza meg, hogy egy anyakönyv a mormonok által lefilmezhető, de a magyar kutatók számára hozzáférhetetlen?*

– A mormonok inkább a polgári anyakönyvezés előtti időszak anyaga után, az egyházi anyakönyvek után érdeklődtek. Az egyházi anyakönyvek ma is szabadon kutathatók. 1895-ben vezették be a polgári anyakönyvezést Magyarországon. Ettől az időponttól kezdve léteznek a betekintést, a kutathatóságot korlátozó rendelkezések is.

– *Láttam egy fotót önről, amint a kezében tartja a kecskeméti Szappanos család kiterjedt családfáját. Sok meghatározó kecskeméti familia családfáját összeállította munkája során?*

– A Szappanos-családfát nem én állítottam össze, csak dolgoztam vele. Rendelkezünk néhány régi családfával, a régi kecskeméti családokról. Híres és kiterjedt családok éltek Kecskeméten, számukra már korábban is fontos volt, hogy honnan jöttek, kik voltak az őseik, hogy pontosan lássák a rokonsági viszonyokat. Ők már a korábbi időszakban összeállították vagy kikutattatták a felmenőiket. Számos ilyen családfát őrzünk a levéltárban. Nyilván a város értelmisége és a vagyonosabb réteg volt az, aki érdeklődött a múltja és a családja eredete iránt. Ők többnyire presztízskérdést is csináltak abból, hogy meglegyen a családfájuk. Bizonyos hivatali aktusokhoz pedig kifejezetten szükség is volt arra, hogy rendelkezzenek a családfával. Ha valaki nemesi előnevet szeretett volna használni például, annak hitelt érdemlően igazolnia kellett a család nemességét. Most, hogy a családfakutatás a reneszánszát éli, a családok többnyire maguk derítik ki felmenőiket, rokoni kapcsolataikat.

– *Mit gondol a kecskeméti honismereti, helytörténeti kutatások állapotáról? Számos alkalommal nekikezdett a város egy monográfia összeállításának. Készültek is előanyagok szép számmal, a monográfia ügye azonban pillanatnyilag megrekedni látszik. Melyek a kevésbé kutatott vagy kevésbé feldolgozott időszakok Kecskemét történetében?*

– A város történetének feldolgozása 1850-ig viszonylag rendben van. A török korra vonatkozó ismeretanyagot éppen a közelmúltban egészítette ki Iványosi-Szabó Tibor, munkája azonban sajnos még nem jelent meg nyomtatásban. Ez a terület kisebb-nagyobb hiányoktól eltekintve feldolgozottnak tekinthető. Az 1850 utáni korszakkal én magam is sokat foglalkoztam, számos részterületéről, például az országgyűlési választásokról írtam. Sajnos a kutatás nagyon sok időt igényel. Ott kell görnyedni az iratok felett, ráadásul a 19. század második felében még minden irat kézirásos, ami tovább nehezíti a kutató munkáját. Az is igaz, hogy ezt a kevésbé látványos munkát nem sokan vállalják, vagy a szinte-

tizálással járó, nagy körültekintést igénylő munkát is sokan túl nagy befektetést igénylőnek tartják. A 19. század második felének kecskeméti történetéből még sok a feltáratlan, feldolgozatlan mozzanat, akár társadalomtörténeti, akár gazdaságtörténeti, akár kultúrtörténeti, vagy egyéb vonatkozásokra gondolunk. A század vége, különösen Lestár Péter és Kada Elek polgármesterségének időszaka már jobban feldolgozott. Éppen az idén tavasszal jelent meg egy jó feldolgozása Szilágyi Zsoltnak⁹ a két világháború közötti társadalomtörténet (különös tekintettel a városi elite) aspektusából, de erről az időszakról is hiányzik még néhány, más szempontok alapján elemző szakmunka. És ott van a 20. század második fele, amelyik szinte teljesen feldolgozatlannak számít. Minimális számú írás foglalkozik ezzel az időszakkal, ráadásul zömmel olyanok, amelyek még a régi rendszerben keletkeztek. Természetesen született néhány fontos munka, például Rigó Róbertnek a kecskeméti elitváltásokat bemutató, az 1938–1948 közötti időszakot feldolgozó, hiánypótló munkája.¹⁰ De a Rákosi-korszak, vagy az azt követő évek, a Kádár-korszak elemző igényű feldolgozása még megírásra vár.

– *Mennyire tekinthető teljesnek például a Rákosi-korszak iratanyaga? Kérdezem ezt amiatt a városi legenda miatt, hogy a korszakra terhelő iratok közül sokat még időben szándékosan eltüntettek, vagy egyszerűen nem adták át őket a levéltárnak. Ez mennyire helytálló, vagy mennyiben cáfolható?*

– Egyrészt valóban létezhet olyan iratanyag, ami nem is került levéltárba, másrészt éppen a rendszerváltás idején volt egy nagy iratmegsemmisítés, aminek a pontos részletei máig sem ismertek. Természetesen pl. pártanyagokat azért őrzünk, csak ezek feldolgozása még várat magára.

– *Mi a magyarázata, hogy ennek az időszaknak ennyire hiányos a feldolgozottsága?*

– Az egyik fontos oka lehet például az, hogy abbamaradt a levéltárosképzés, egy idő óta nincs önálló levéltár szak. Amikor én végeztem, még nagyon sokan voltunk, de az utánpótlás egyáltalán nincs megnyugtatóan biztosítva. A történelem szakos képzettség persze fontos, de azt is fontos látni, hogy teljesen más szemmel nézi az iratokat egy történész, mint egy levéltáros. Ezt saját tapasztalatom alapján állíthatom. A kifejezetten levéltárra koncentrálnó képzés hiánya is okozhatja, hogy nem könnyen fognak hozzá a szakemberek az eddig feltáratlan területek anyagának feldolgozásához.

– *Volt olyan időszak, nem is olyan régen, amikor a tanárok egy része – különösen vidéken – magától értetődően helytörténeti kutatómunkát is végzett. Ön 10 éven át volt a megyei Honismereti Egyesület titkára. Van még elegendő elkötelezett ember, aki a helytörténeti kutatást szívényének tartja?*

– Úgy gondolom, ezen a területen nincs ok aggodalomra. Sokan vannak továbbra is, akiket őszintén foglalkoztatnak a helytörténeti kérdések.

9 Szilágyi Zsolt: *Föld és hatalom* (Mezővárosi elit Kecskeméten 1920–1939). L'Harmattan Kiadó, 2017. 424 p.

10 Rigó Róbert: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)*. Budapest, 2014, Kronosz Kiadó, 432 p.

– Kecskeméten is vannak amatőr kutatók, akik nem szaktörténészek, és kedvtelésből kutatnak?

– Nem mondom, hogy tömegesen, de azért vannak. A szívükhöz közel álló területeken sokat tesznek azért, hogy múltunknak egyre több szeletéről legyenek ismereteink.

– A Kecskeméti Médiacentrum elindított egy ingyenesen terjesztett helytörténeti folyóiratot *Hírös História* címmel. Véleménye szerint mennyire illeszkedik a lap a kecskeméti helytörténeti kutatások rendszerébe, és milyen szerepet tölthet be abban?

– Rendszeresen publikálok benne én magam is, felkéréseket kapok a laptól. Bizonyos szinten az ebben megjelent írások is az alap kutatás körébe tartoznak, amelyekből majd összeállhat egy szintézis. Nagy szükség van az ilyen kiadványokra, hogy személyekről, eseményekről, intézményekről közérthető módon megírt ismertetések jelenjenek meg. Személy szerint tehát nagyon jelentős kezdeményezésnek tartom, legfeljebb azt hiányolom, hogy nem közlik a lapban a felhasznált forrásokat. Amikor írtam például a *Forrás*-nak, örültem annak, hogy ott az iratok lelőhelyét és a felhasznált irodalmat is megjelentethettem a lábjegyzetek között. Nekem mindig fontos volt az általam közölt adatok, tények hitelessége, ehhez pedig hozzátartozik, hogy a forrásaimnak bárki szabadon utánanézhessen. A felelősség persze azé, aki az adott tényt vagy eseményt először leírta, de a pontos forrásközléssel én azt tudom bizonyítani, hogy az állításaimat mire alapoztam, honnan vettem az adatokat.

– Ismét rákérdezek a monográfiára. Ön szerint megszülethet egy teljes Kecskemét-monográfia belátható időn belül?

– Nagyon-nagyon elhivatottan kéne nekiállni. Annak idején az akadémiai kutatócsoport kezdte el a munkát. Az elképzelés nem volt rossz. Abból indultunk ki, hogy miután nincsenek alap kutatások, aminek alapján meg lehetne írni egy szintézist, szülessenek olyan rövidebb, egy-egy részterületet feldolgozó tanulmányok, amiből aztán majd összeállhat a monográfia. Ebből született a *Kecskeméti Füzetek* sorozat, amelynek darabjai a monográfia előmunkálatainak tekinthetők. Ezek jelentették volna az alap kutatást. A levéltárosok azok, akik az alap kutatások zömét elvégezhetnék, hiszen ők élnek a szükséges iratok környezetében. A szintézis pedig elkészülhet a történész szemszögéből, aki képes átlátni az egészet, ismeri a korszakra vonatkozó egyéb történeti munkákat is. Tehát jobb összefoglaló munkát tud írni, mint a levéltáros, aki kikutatja azokat az adatokat, amikből meg lehet írni az összefoglalót. Pillanatnyilag ott tartunk, hogy az alap kutatások egy része is hiányzik még ahhoz, hogy a szintézist meg lehessen írni.

– Van-e hozzávetőleges becslése arról, hogy hány olyan kecskeméti kutató van, aki a levéltárat használva a város múltját kutatja?

– Nehéz ezt megbecsülni, de olyan húsz körül lehet a számuk. Azokról beszélek, akiket ismerek, és akikről tudom, hogy megfordulnak a levéltárban. Itt most a szakmáról nem beszélek. Muzeológusok is jönnek időnként, hogy alap kutatásokat végezzenek egy-egy tanulmányhoz, vagy épp egy kiállításához. Készül

például a Kecskemét néprajza kötet, amelyben sok muzeológus kapott szerepet, ők mindannyian használják munkájukhoz a levéltárban fellelhető anyagokat.

– *Beszéljünk néhány konkrét munkájáról, például a Kecskeméten megtelepedett, híres német családok történetét feldolgozó könyveiről!*

– A témában az első ilyen kiadvány Iványosi-Szabó Tibor nevéhez köthető, a gyökereket ő írta meg. Az én első, németekkel foglalkozó könyvem úgy született meg, hogy a kisebbségi önkormányzat kért fel a munkára. Az akkori kisebbségi önkormányzati elnök, dr. Wicker Erika kérésére a 19. század második felének ide vonatkozó anyagát dolgoztam fel. Nem volt egyszerű feladat, hiszen az itt élő, német származású családok nem alkottak egységes csoportokat, nem különültek el a város társadalmán belül. Nem volt a városban közösséget alkotó, karakteres német kisebbség, amely tudatosan ápolta volna a maga nemzetiségi identitását és létét. Nyomon követhető volt azért, hogy betelepültek a városba számos társadalmi réteg képviselői, értelmiségiek, mesteremberek, iparosok. Itt élték le ugyan az életüket, de nem feltétlenül keresték a kapcsolatot egymással. Az egyes személyek és családok tehát inkább önmaguk miatt voltak érdekesek, nem a németiségük miatt. Így feldolgoztam Fischer Boldizsár, Czollner Mihály és Klingert Antal életútját.¹¹ Már régen megírtam a következő három család életútját is, de időközben változás történt a német kisebbségi önkormányzat élén, és ennek a könyvnek a sorsa kicsit bizonytalanná vált. Mindenekelőtt le kellene fordítani németre, mert az volt az egyik lényeges eleme ennek a kiadványnak, hogy két-nyelvű. Egyelőre megrekedt a folyamat.

– *Létrehozott egy civil szervezetet, a Kecskemét Írott Örökségéért Alapítványt. Mi volt a célja vele?*

– Amikor az alapítvány ötlete felmerült, a levéltár nemigen jutott olyan, szabadon felhasználható forrásokhoz, amelyekből kisebb-nagyobb dolgokat be tudtunk volna szerezni. Ne gondoljon nagy dolgokra, például a tervrajzok rendezéséhez nem tudtunk megfelelően nagyméretű dossziékat, mappákat vásárolni. Vagy nem volt forrásunk például a térképtartó vagy a mikrofilmek tárolására szolgáló szekrényekre. És nem voltak kiállítási paravánjaink és posztamenseink sem. Az első gondolat az volt tehát, hogy valahonnan pénzt kellene szerezni. Többedmagammal létrehoztuk ezt az alapítványt, és hosszadalmas munkával megpróbáltunk támogatókat szerezni. Készítettünk egy leporellót, amely bemutatta a város és a levéltár történetét, és ezzel körbejárva próbáltuk meggyőzni lehetséges támogatóinkat. Beszéltünk az iratok megőrzésének fontosságáról, az állagmegőrzésről, a restaurálás szükségességéről. De ezen a módon nem sikerült támogatókat szerezniünk. Viszont civil szervezetként tudtunk már pályázni a Városi Támogatási Program forrásaira. Első könyvünket is ennek a programnak a támogatásával tudtuk megjelentetni. Akkor merült fel bennem, hogy készítsünk kiadványokat, amelyeknek az értékesítéséből lesz majd némi bevételünk, amit

¹¹ Péterné Fehér Mária: *Híres német családok Kecskeméten I.* Kecskeméti Német Települési Nemzetiségi Önkormányzat, 2013. 203. p.

aztán a levéltár a korábban már említett célokra fordíthat. Ekkor döntöttünk úgy, hogy minden évben megjelentetünk egy-egy kiadványt. Sajnos akkora érdeklődés nincs a lakosságban a város történelme iránt, hogy tömegesen vennék ezeket a kiadványokat, tehát jelentős összegre ebből a forrásból sem számíthatunk. Emiatt a kiadványokat is csak pályázati forrásokból tudjuk megjelentetni. De azért csurran-cseppen valamekkora összeg, tudunk például iratokat vásárolni, be tudjuk szerezni a kiállításokhoz szükséges installációt. Kisebb támogatásokkal tudunk tehát segíteni a levéltárnak. És próbálunk a levéltár számára fontos iratokat is megszerezni különféle aukciókon.

– *Rendszeresen járnak aukciókra, vagy gyakoribb, hogy a lakosság a birtokában lévő és a levéltár számára értékkel bíró iratokat közvetlenül felkínálja megvételre?*

– Kevesen vagyunk ahhoz, hogy rendszeresen aukciókra járjunk. Viszont az aukciós házak rendszeresen küldenek nekem ismertetőket az épp aktuális kínálatukról, én pedig az interneten bejelölöm, hogy mire lenne szükségünk. Így hozzá tudunk jutni időnként a levéltár számára fontos dokumentumokhoz. És gyakran előfordul az is, hogy felhívnak hagyatékban maradt iratok kapcsán, amikor a családtagok nem tartanak igényt a megmaradt iratokra. Javasolni szoktam, hogy adják be az anyagot a levéltárba.

– *Ilyen esetekben szelektálnak? Feltehetően nincs minden megőrzött dokumentumnak levéltári értéke.*

– Szelektálunk, ha nem rendezett az iratanyag. Előfordul olyan is, hogy már rendezett formában kínálják fel a levéltárnak a hagyatékot. Ilyenkor különösebb dolgunk már nincs vele, csak jegyzéket készítünk róla. Gyakoribb, hogy ömlesztve kerül hozzánk egy iratanyag, amelyben bizony előfordul különösebb történelmi értékkel vagy információs értékkel nem rendelkező tétel is. Ilyenkor selejteznek a levéltárosok, mert a levéltár nem lehet kritikátlanul bármely irat megőrzőhelye.

– *Idén 650 éves a város. A levéltár az elsők között jelentkezett egy olyan, komplex előadás-sorozattal, amely a maga eszközeivel megtámogatja ezt az ügyet. Tud-e olyan kiadványról, amely az évfordulóra időzítve megjelenés előtt áll?*

– Hogy a levéltár gondozásában lesz-e ilyen, arról nem tudok. Nagyon nehéz ma egy kiadvány megjelentetéséhez eljutni, még akkor is, ha számos pályázati forrásról és lehetőségről van tudomásunk a városi támogatásoktól egészen a Nemzeti Kulturális Alap pályázataiig. És a pályázati támogatás önmagában sosem fedezi egy kiadvány teljes költségeit, további összegek előteremtésére is szükség van. Minden intézmény, így a levéltár is küszködik a kiadványok megjelentetésével. Szerencsére van egy internetes folyóirata¹² a levéltárnak, ami-ben sok minden meg tud jelenni. Ez is hozzájárul a 650. évforduló méltó megünnepléséhez. Önálló kiadvány megjelentetésének szándékáról nem tudok. Az előadás-sorozat viszont színvonalasan hozzájárul a 650 év méltó megünnepléséhez.

¹² *Múltbanéző.* A Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltárának elektronikus folyóirata.

– 2016 januárja óta nyugdíjasként éli az életét. *Hogyan telnek a napjai? Mit tudott könnyűszerrel elengedni korábbi munkájából?*

– Nehéz volt. Majd 39 éven keresztül dolgoztam az intézményben középvezető beosztásban, felelősségem volt az iratanyagért, ezt egyik napról a másikra nem könnyű elengedni. De beláttam, hogy muszáj, hiszen ott vannak az utódok, a kollégáim, és a munkának ez a része már az ő felelősségük. A napi adminisztrációs munka, a különböző nyilvántartások vezetése nem hiányzik. Az iratrendezés, az iratokkal való fizikai kapcsolat igen. De a kutatásokat nem hagytam abba, általában hetenként két délelőtti órát a levéltárban, kutatással töltöm. Folytatom tovább, írok, kapok felkéréseket több helyről.

– *Most éppen min dolgozik?*

– Aktuálisan is több munkám van folyamatban. Van egy családtörténetem, amit már több éve írok, de egy családtörténet megírása nagyon összetett feladat. Az emlegetett német családok ügyében azért volt könnyebb dolgom, mert egyrészt akkor még bent dolgoztam a levéltárban, és bent maradhattam egészen este nyolc óráig, és tudtam, hova kell nyúlni. Ma már nem mehetek be szabadon a raktárba, nem foghatom meg az iratot, így lassabban haladok. És annál a könyvnél adott volt, hogy hány oldalban kell megírnom a történetet. Itt, ahol nincs területi korlát, ráadásul számos olyan családtag van, akinek nagyon gazdag és érdekes az élettörténete, és a levéltári iratokon túl más forrásokra is muszáj támaszkodni az adatok összegyűjtéséhez, ez így nehezebb és hosszadalmasabb folyamat. Lassítja a munkát az is, hogy időnként megtalálnak ennél a munkánál sürgetőbb felkérésekkel. Másik aktuális munkám: a város 650 éves évfordulója kapcsán az alapítvány egy kiadvány megjelentetését tervezi Ferenczy Idáról, Erzsébet királyné kecskeméti származású társalkodónőjéről. Ezt készítem elő. Magam is részt veszek a Kecskemét néprajza kötet írásában, az is sok kutatást igényel. Vannak teendőim most is bőségesen.

– *Jut ideje a nagymamai szerepre is?*

– Szorítanom kell rá időt, mert a családtagjaim úgy dolgoznak, hogy nem tudnak mindig elmenni az óvodába az unokáért. Általában tehát én megyek érte, és nyári időszakban is sokszor velem van. Talán nem is feltétlenül jó, hogy ilyen sokat van velem, mert csak felnőttek között forog, és felnőttekkel beszélget, kicsit túlzottan is koraérett. De nem lesz belőle levéltáros, nehezen tud megülni egy helyben. Velem előfordult, hogy otthon írtam, és megfeledeztem az ebédidőről. Ez az ő esetében nehezen képzelhető el, másféle személyiség.

– *Mennyire van ma más állapotban rendezettségét, feltártságát tekintve a kecskeméti iratanyag, mint amikor 40 évvel ezelőtt belépett a rendszerbe?*

– Amikor a levéltárba kerültem, az iratanyag egy részét akkor dobozoltuk, mert jó részük még dobozban sem volt. Mintegy ezer dobozról beszélünk. Kialakítottuk a fondrendszereket, felvittük számítógépre ezt az iratrendszert. A rendezettség sokat változott, annak ellenére, hogy a feltételek viszont nem sokat változtak. Ugyanabban az épületben vagyunk, a Klapka utca kivételével, de ott is

inkább az irodai blokk bővült. Nagy hiányossága továbbra is a levéltárunknak, hogy törvényileg előírt „levéltárérett” iratokat nem tudunk begyűjteni a férőhely hiánya miatt. Kijelenthető, hogy 1950-ig rendezve vannak az iratok, utána még vannak hiányosságok, mint említettem, még a begyűjtésben is. Ha sikerülne egy új helyet találni a levéltárnak, vagy esetleg épülne egy új, nagy levéltár, akkor lehetőség lenne legalább begyűjteni a még kint lévő iratokat, amiknek feltétlenül itt volna a helyük. A Kossuth téren, a pincében, salétromos falak között őrzött irataink pedig egyszerűen nincsenek biztonságban, penészednek, vizesednek a körülmények miatt. Minden évben jeleztük ezt a problémát, de érdemi előrelépés még nem történt. És ez nagy szívfájdalmam volt nekem mindig.

„Hálás vagyok a sorsnak, hogy történészként levéltárban kezdhettem a pályámat”

Tóth Ágnes történésszel, az MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltárának egykori igazgatójával beszélget Sági Norberta

– *Igazgató Asszony akasztói származású, és a szegedi egyetemi évek után Kecskeméten kezdett dolgozni. Hogyan kezdődött itt a szakmai pályafutása?*

– Úgy fogalmaznék, hogy a 80-as évek közepén *visszakerültem* Kecskemétre, mivel a 70-es évek második felében itt jártam középiskolába, a Bányai Júlia Gimnáziumba. Az idősebb testvéreim Kalocsán és Kiskőrösön jártak gimnáziumba, én azért kerülhettem akkoriban Kecskemétre, mert már nem vették olyan szigorúan az iskolai körzetesítést. Amikor nekem gimnáziumot kellett választanom, akkor egyrészt a legidősebb nővérem már Kecskeméten élt, másrészt az is motivált, hogy Akasztón tanított Ramháb Mária, aki szintén akkor került Kecskemétre. A gimnázium után Szegedre kerültem magyar–történelem szakra. Az egyetem elvégzését követően esélytelen volt Szegeden állást találni. Amikor állást kerestem, tudtam, középiskolába nem szeretnék menni, inkább valamelyik közgyűjteménybe. Így adódott, hogy a családhoz közel, Kecskemétre jöttem vissza, a Katona József Könyvtárba, ahol egy évig dolgoztam tájékoztató könyvtárosként.

– *Innen viszonylag gyorsan átkerült a levéltárba. Nem érezte jól magát a könyvtárban?*

– De igen, szerettem ott dolgozni. Tájékoztató könyvtárosnak lenni azért volt nagyon jó, mert mindenben el kellett mélyülni egy kicsit, hiszen különböző kérésekkel jöttek az emberek, és egyszerre kellett tudni szakirodalmat ajánlani a lakását saját erőből felújítani akaró személynek a tapétázásról, vagy az egyetemi szakdolgozatát írónak. Emellett nagyon sok ismeretségem is származik ebből a könyvtáros időszakomból. Részben akkor ismertem meg a *Forrás* szerkesztőit, középiskolában tanító tanárokat, a legkülönfélébb embereket. Egykori szegedi tanárom, Ilia Mihály köztudottan nagy mestere annak, hogy a tanítványait, és egyáltalán embereket összehozzon. Amikor a végzés körül már látta, hogy Kecskemét felé orientálódok, felhívta a figyelmemet Füzi Lászlóra és családjára, akik épp akkoriban kerültek Kecskemétre. Velük azóta is szoros barátság köt össze. Tudtam tehát, hogy Kecskeméten lesznek olyan intézményes és személyes kapcsolódási lehetőségeim, amelyek az érdeklődési körömnek megfelelnek.

A levéltárba kerülésem egy érdekes véletlen eredménye volt. Ahogy mondtam, szerettem a könyvtárban dolgozni, de azt is láttam, hogy ott a kutatásra kevesebb tér nyílik, és nekem feltett szándékom volt a doktori disszertációm megírása, illetve egy-egy témában az elmélyülés. Egy szombati napon összeis-

merkedtünk Ö. Kovács Józseffel, aki ekkor a levéltárban dolgozott, s aki előtte engem nem ismert, csak hallott rólam. Őt épp akkor másodlagosan behívták katonának, arra is emlékszem, hogy katonamundérban jött. Beszéltem neki arról, hogy szeretnék majd kutatni, és elsősorban a legújabb kori történelem, az 1945 utáni Magyarország története, s a nemzetiségek helyzete, a velük kapcsolatos államhatalmi törekvések érdekelnének. Biztos voltam abban, hogy olyan témával szeretnék foglalkozni, amelyben az ember, az egyéni sorsok is tapinthatók, megragadhatók. Néhány hónap múlva kiderült, hogy Kisfaludy Katalinnak, aki a levéltár legújabb kori részlegén dolgozott, lehetősége nyílt a Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Fióklevéltárába átmenni, és így én rögtön a levéltár Klapka utcai legújabb kori részlegére kerülhettem.

– *Egyenes út vezetett tehát a levéltárba.*

– Hát, akkor még azt sem tudtam, hogy mi fán terem a levéltár. De hálás vagyok a sorsnak, hogy történészként levéltárban kezdhettem a pályámat. A levéltáros szakmának sok olyan része van, amiről akkor keveset tudtam, mindent a gyakorlatban kellett megtanulnom. Emlékszem, hogy a legelső fond, amit rendeztem, Kecskemét város polgármesteri hivatalának 1945 utáni anyaga volt. Mind a levéltáros kollégáktól, mind a levéltári kezelő kollégáktól nagyon sokat tanultam. Kutatás szempontjából nagyon jó volt, hogy az ember szabadon jött-ment a raktárban, a különböző témák automatikusan kibontakoztak az ember előtt, hiszen abba a dobozba nézett bele, amelyikbe szeretett volna. Dokumentumismeretben nagyon sokat nyújtott, hiszen egészen más bármelyik témához úgy hozzákezdeni, hogy az ember először megismerkedik az adott fond struktúrájával. Tárgyszavak, mutatókönyvek alapján nem lehet elkezdni kutatni. Minden fiatalnak, a doktoranduszoknak is azt szoktam javasolni, hogy néhány dobozt a kutatás megkezdésekor szálazzanak át, vegyék kézbe a dokumentumokat, és ha éppen nem is szükséges az ő témájukhoz, de ismerkedjenek az iratokat létrehozó szervezet működésével, a tárgyszavak keletkezésével. Ez az időbefektetés a későbbiekben sokszorosán megtérül.

– *Ön hogyan választott kutatási témát?*

– Ez is érdekesen alakult. Csak néhány napja, vagy talán egy hete dolgoztam a levéltárban, még nagyon elveszett voltam, amikor felbukkant Kőhegyi Mihály, a bajai múzeum akkori igazgatója. Aki ismerte Kőhegyi Mihályt, tudja, hogy bizonyos értelemben polihisztor volt, szakmáját tekintve régész, de nagyon sok tudományterületre ki-kirándult, például numizmatikai, irodalomtörténeti témákba, ahol rendszerint szerzőtársakat vett maga mellé. Amikor megismerkedtünk, elmesélte, hogy ő egy katymári sváb családban született, és neki már úgysem lesz ideje, energiája a németek katymári kitelepítését kutatni, de milyen jó lenne, ha nekem lenne hozzá kedvem. Ezt követően elkezdtem utánajárni, hogy a levéltárban milyen anyagok vannak a témához. Tulajdonképpen így indult.¹

1 Tóth Ágnes-Kőhegyi Mihály: *Telepítések Katymár községben 1945–1948.* = Forrás. 21. 1989. 9. 88–92.

– Ezért nem Kecskemét története lett a kutatási témája? Azzal az első fondalal pedig elkezdődhetett volna ez a történet is.

– Igen, jórészt ezért nem lett végül Kecskemét története. A későbbiek folyamán kisebb dolgokban mégis érintettem Kecskemét történetét. Például a polgármesteri anyagban találtam levelezést a frontról, amit közöltem², illetve részben ebben az anyagban fedeztem föl azt, hogy milyen nagy mértékben érintette a várost, illetve a megyét a háború második felében a lengyel menekültek elhelyezése. Ebből is született egy tanulmányom.³

– Az 56-os eseményekkel is foglalkozott, ha jól tudom.

– Már jó egy évtizede voltam a levéltárban, amikor a 90-es évek elején, a Soros Alapítvány támogatásával és az 1956-os Intézet szervezésében megkezdődött az a kutatás, ami az 56-os vidéki események feltárására irányult. Akkor valóban fehér folt volt ez a terület. A történettudományban olyan kép élt, hogy vidéken nem történt semmi, illetve csak jóval a fővárosi események után. Ez a kép teljesen hamis volt, egyszerűen abból fakadt, hogy nem tudtuk, mi történt 1956-ban vidéken. Az elsődleges cél tehát az 1956-os vidéki események feltárása volt. Alakult egy kutatócsoport, amibe általában minden megyei levéltárból választottak, verbuváltak valakit, és megállapodtunk a feltárandó fondok körében, a feltárás módjában, a szempontokban. A legfontosabb iratokat fénymásoltuk, és ezek az 56-os Intézet dokumentációs gyűjteményébe is bekerültek. Bács-Kiskun megyében ekkor még nagyon sok iratanyag nem volt bent a levéltárban. Többek között a bírósági iratanyagok, amelyek társadalomtörténeti szempontból nagyon fontosak voltak a kutatás számára, mert például a megtorlás módozatait mutatták. A közigazgatásban keletkezett különböző jelentések éppúgy elengedhetetlenek az események feltárásában, de az összefüggések, a résztvevők társadalmi összetételének kutatásához a bírósági iratok is rendkívül fontosak. Nagyon készségesek voltak a bíróság részéről, és néhány hétre megkaphattuk ezeket az iratokat. Ezért szó szerint ruháskosárral hordtam át a megyei bírósági anyagokat, a peranyagokat a levéltárba egy munkatársam segítségével. Az első, éveig tartó nagy etap tehát az iratfeltárással telt. Utána az is nyilvánvaló volt, hogy valamit kezdeni kell ezzel a feltárt anyaggal, mert ha mi itt, a levéltárban nem dolgozzuk fel, akkor nem valószínű, hogy Budapestről mások hozzálátanak. Akkor került a levéltárba Orgoványi István és Pető Melinda, ővelük kezdtük el feldolgozni az általam feltárt anyagokat. Azt gondolom, hogy amikor alapkatásokat végez az ember – mert azt megelőzően csak morzsák voltak a kecskeméti és Bács-Kiskun megyei eseményekre vonatkozóan –, először azt kell megtudni, hogy mi, mikor és hogyan történt, azaz egy kronológiát kell összeállítani. Több évig tartott a különböző irategyüttesek információinak ütköztetése, mire az 1956 Bács-Kiskun

2 Tóth Ágnes: *Kelt valahol Oroszországban*. Levelek a keleti frontról. = Kecskeméti Lapok 86. 1990. 51. 10.

3 Tóth Ágnes: *Lengyel menekültek Bács-Kiskun megyében a II. világháború alatt*. = Bács-Kiskun megye múltjából 12. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. BKMÖL, 1993. 57–72.

megyei kronológiája című kétkötetes munkát összeállítottuk, megírtuk.⁴ Mi településenként állítottuk össze a történeket. Nagyon sok munka volt, míg a különböző iratokból származó, egymásnak teljesen ellentmondó információkat ütköztettük, és egy elfogadható kronológiát állítottunk össze. Úgy ítélem meg, hogy eljutottunk addig, amíg lehetett, a szakma és a nagyközönség visszajelzése is ezt igazolta. Évekkel később Orgoványi István és Tánczos-Szabó Ágota készített egy dokumentumkötetet⁵, ami szintén a levéltár kiadásában jelent meg. Ebben szerkesztőként még közreműködtem. Megítélésem szerint egy monográfia megírása mindig a vége egy eseménytörténet, egy folyamat feldolgozásának. Először a kronológiát kell összeállítani, aztán a súlypontokat, különbségeket látva, az óriási iratanyagból dokumentumköteteket kell létrehozni, és hát a harmadik láb, a monográfia megírása még hiányzik Bács-Kiskun megyében. Az összefüggések feltárása, megírása várat magára, azzal együtt, hogy az események és a személyek adattára, amiben rövid leírás, rövid biográfia is található, az összefüggésekre is rámutató kétkötetes kronológia elkészült. De az igazi mérleg, a monográfia még hiányzik. Ez már másnak a feladata lesz.

– *Az ön fő kutatási területe a német nemzetiség 20. századi története lett.*

– Igen, a katymári németek kitelepítésétől elindulva megmaradtam ennél a témánál. Koncentrikus körökben bővítettem a témát, mind területileg, mind időben. Ez a módszer újabb és újabb kutatási kérdések involválódását hozta magával. Először egy-egy települést vizsgáltam, utána az észak-bácskai németek kitelepítését dolgoztam fel a disszertációmban. A regionális földolgozáskor alulnézeti perspektívából közelítettem a témához. 1993-ban jelent meg a németek kitelepítését, a szlovák–magyar lakosságcsere és a belső mozgások összefüggéseit feldolgozó könyvem.⁶ Amikor a háború utáni kényszermigráció összefüggéseit megírtam, akkor figyeltem egy jelenségre, nevezetesen, hogy a kitelepített magyarországi németek egy része visszazökött Magyarországra. Utána ez lett a következő nagyobb témám⁷, mert érdekelt, hogy mi motiválta azokat az embereket, akiket mindenüktől megfosztottak, arra, hogy illegálisan, határokon átszökve, a magyar hatóságok retorziójától tartva egy társadalom alatti létbe, állampolgárság nélkül ide visszajöjjenek. Ennek a témának a kapcsán kezdtem el használni az oral historyt. Helyi lokalitásból indulva, a kutatási kérdéseket

4 1956 *Bács-Kiskun megyei kronológiája és személyi adattára*. [Szerk. Tóth Ágnes]. [Az adatgyűjtést végezte: Orgoványi István, Pető Melinda, Tóth Ágnes]. [A kronológiát összeáll. és az életrajzokat írta: Orgoványi István, Pető Melinda]. Kecskemét. BKMÖL, 2000. 1–2. köt. 829.

1956 *Bács-Kiskun megyei kronológiája és személyi adattára*. 2. javított, átdolgozott kiad. [Szerk. Tóth Ágnes]. [Az adatgyűjtést végezte: Orgoványi István, Pető Melinda, Tóth Ágnes]. [A kronológiát összeállította és az életrajzokat írta: Orgoványi István, Pető Melinda]. Az átdolgozást végezte Orgoványi István. Kecskemét. BKMÖL, 2001. 1–2. köt. 847.

5 1956 Bács-Kiskun megyében [Szerk. Tóth Ágnes], Kecskemét. BKMÖL, 2006. 538 p.

6 Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között*. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései. Kecskemét. BKMÖL, 1993. [!1994]. 221.

7 Tóth Ágnes: *Hazatértek*. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete. Budapest, 2008. 375.

bővítve, és újabb módszertanokat is bevonva próbáltam a különböző új témákhoz közelíteni.

– *A témához tartozó forrásokhoz hogyan jutott hozzá? A Bács-Kiskun megyei települések, például a kutatási területébe tartozó észak-bácskai települések iratanyagát itt, a levéltárban őrzik?*

– Miután Bács-Kiskun megye nem szerves fejlődés révén, hanem 1950-ben más megyék összevont részeiből jött létre, a levéltár is speciális helyzetben van, nagyon kevés feudális és polgári kori megyei iratanyagot őriz. Az iratanyag tehát egyrészt máshol van, illetve a bács-bodrogi iratanyag a történelem viharaiiban elveszett. Különböző információk vannak arról, hogy az iratok hol és mikor pusztultak el, talán a háború alatt, amikor a zombori megyeházát találat érte és elégett, más verziók szerint onnan már éppen kimenekítették. Mindenesetre sajnos nem került a levéltárba. A két világháború közötti iratanyag sincs meg erre az észak-bácskai területre vonatkozóan. Az 1945 utáni anyag már itt van, az alispáni, főispáni, valamint a községi iratanyagok rendelkezésemre álltak. Alapvetően túl nagy hiányok, nagy iratpusztulás a kutatási területemhez tartozó községeknél nem voltak. Továbbá az 1990-es években folyamatosan bővültek a kutatási lehetőségek. Korábban a Magyar Országos Levéltár sem őrizte még azokat az iratanyagokat, amelyek e témámhoz kapcsolódtak, vagy nem volt kutatható, illetve csak egy kivételezett történelmi kör tekinthetett be ezekbe a fondokba. Szerencsés módon éppen azokban az években, amikor a kutatásaimban odaértem, elég sok iratanyag került át a Belügyminisztériumból és a Külügyminisztériumból a levéltárhoz, illetve liberalizálódtak a kutatási lehetőségek, így az én számomra is hozzáférhetővé váltak ezek az anyagok.

– *Ez egy szerencsés momentum volt. Visszatérve a levéltárra, Igazgató Asszony a levéltári működése java részében igazgatóhelyettes, majd igazgató volt. Hogy emlékszik vissza a levéltár működésére egykori vezetőként?*

– Elsősorban levéltáros voltam, anyagokat rendeztem, iratképző szerveket ellenőriztem. Vezetőként ezekben a feladatokban már természetesen kevésbé tudtam részt venni, de mindig nagyon fontosnak tartottam azt, hogy az ember végigjárja a ranglétrát, és minden munkafolyamatról tudja, hogy az időben, energiában mivel jár. Munkaszervezést így, ilyen előzményekkel lehet jól csinálni, és e tekintetben is nagyon sokat tanultam a levéltárban.

A levéltár létrejöttének körülményei, a kicsi raktári kapacitás évtizedekre kódolt egy sor problémát. A többi megye esetében rendelkezésre állt a megyeháza, az iratanyagok elhelyezése ott történt. Itt rövid ideig az is kérdés volt, hogy Kecskemét város levéltára része lesz-e a megyei levéltárnak. Leidecker Jenő volt az első levéltár-igazgató, az ő feladata volt a levéltár-alapítás és a legalapvetőbb iratanyagok összegyűjtése. Miután ő kérte áthelyezését, Balanyi Béla volt hosszú ideig az igazgató. A körülmények nem voltak ideálisak, de még csak optimálisak sem a feladat ellátásához. Balanyi Béla megírja, biciklivel járta a megyét, hogy a különböző községeknél, iratképző szerveknél megnézze, hogy milyen iratok vannak kint, és sokszor biciklin is szállította be a legfontosabb anyagokat. Balanyi

Bélát a 70-es években Iványosi-Szabó Tibor váltotta, aki 1996-ig igazgatta a levéltárat. Ő a levéltárat szakmailag stabilizálta, professzionálisabbá tette, fenntartói segítség hiányában azonban számos problémát nem tudott saját hatáskörben megoldani. Ilyen volt például az intézmény kedvezőtlen elhelyezése, a raktári kapacitás hiánya. Gépkocsi híján az intézmény munkatársai tömegközlekedéssel keresték fel az iratképzőket. Arra, hogy egyáltalán megmaradjanak a községek-nél bizonyos fontos iratok, sok esetben csak a szép szó maradt. A rendszerváltás után ez még nehezebbé vált, és az új közigazgatási struktúrában sem az iratképzés, sem a meglévő iratok megőrzése nem volt központi kérdés. Nagyon extrém esetekkel találkoztunk, számos településen borzasztó körülmények között tárolták a két világháború között keletkezett iratanyagot. A megyei közgyűlés 1992-ben döntött arról, hogy egy új levéltári központot épít a Klapka utcában. Már a tervezés időszakában is látszott, hogy az épület szűkre van szabva, és fejlődési potenciált nem hordoz. Az akkor éppen legégetőbb problémákat enyhítette, az iratanyagok lényegesen jobb körülmények közé kerültek, de a szerves építkezés-re sajnos nem nyújtott lehetőséget.

– *Milyen feladatok merültek fel a rendszerváltást követően?*

– A rendszerváltás után rettenetesen sok energiát elvitt a kárpótlással kapcsolatos feladatok ellátása, illetve mint utaltam rá, az átalakuló közigazgatás korábbi iratainak, valamint a jogutód nélkül megszűnő gazdasági szervek anyagainak az átvétele. A Klapka utcán a kollégáimmal szó szerint éjjel-nappal, napi 10-12 órában végeztünk kutatásokat, hogy az állampolgári igényeknek meg tudjunk felelni. Nehéz volt ez az időszak a tekintetben is, hogy az emberek nem értették meg, hogy a jogbiztosító iratok közül nem került be minden a levéltárba. Szembesültünk azzal, hogy a családokban mennyire kevés iratanyag maradt, még az elkobzási határozatok nagy részét sem őrizték meg, amelyeket pedig ők is meg kellett, hogy kapjanak. Egyrészt tehát ebben az időszakban a „szakmára” semmi idő nem maradt, másrészt hatalmas iratismeretet adott, harmadrészt pedig a kérelmezők révén a társadalom állapotáról rengeteg tudást szereztünk. A társadalom különböző rétegei ki voltak éhezve a jelképes jóvátételre, kárpótlásra. Amikor az érdeklődőknél az adatlapokat felvettük, számtalan élettörténetet végighallgattunk, a jobbára idős emberek elbeszéléseiből a 20. század fordulópontjai elevenedtek meg. Sok esetben a tényszerű adatokon túl egész történetek, az események családra gyakorolt hatásai is kibontakoztak előttünk.

– *Kutatásai és egyetemi munkája során mit tapasztal, ezek a történetek megmaradtak a családokban?*

– A mi családjunkban még él az a szokás, hogy a családi történetek hagyományozódnak, de ezt én ma általánosságban már nem tapasztalom. Fialokkal foglalkozom, egyetemen tanítok, és amikor bizonyos dolgokra, az 50–60–70-es évekre, a tévesztés folyamatára rákérdezek, akkor kiderül a számomra, hogy a fiataloknak már semmilyen családi történetük nincs erre az időszakra vonatkozóan, de még a szomszédjukról vagy a falujukról sem tudnak mesélni. Ez pedig nagyon fontos lenne, mert így nem marad meg a történelem személyessége.

A nagyszülők generációjánál tartunk, gondoljunk a 70-es évek diszkriminációjára, 1956-ra, a helyi történésekre, vagy annak következményeire. Általában *nem* hoznak a családból ilyen történeteket magukkal a fiatalok.

– *Egy igazgatónak pénzügyekkel is mindig foglalkoznia kell. Mennyire volt nehéz előteremteni a működéshez szükséges anyagiakat?*

– A költségvetés mindig csak az intézmény bérjellegű kiadásait és működési költségeit fedezte. A költségvetésünkben szakmai feladatokat nem tudtunk szerepeltetni, így minden lehetőséget megragadtunk arra, hogy a működésen túli kiadásainkat pályázati forrásokból fedezzük. Például restaurálást, könyvkiadást csak pályázatokból tudtunk finanszírozni. Az 1990-es években kiépült egy pályázati rendszer, ami jól-rosszul, de működött. A nehézségek mellett is úgy emlékszem vissza, hogy nagyon jó csapat dolgozott ezekben az évtizedekben a levéltárban, nagyon sokat kaptam emberileg és szakmailag is a kollégáimtól, mert közösségként működtünk. Egymást kiegészítő módon, együtt tudtunk dolgozni, és a munkatársak többsége magáénak tekintette a munkáját és a munkahelyét. Bizonyára most is így van ez, de az utóbbi években már nem ismerem az intézmény működését.

– *2002-ben, 16 év levéltári munka után Budapestre költözött, és az MTA Kisebbségkutató Intézetében igazgatóhelyettesként kezdett dolgozni.*

– Igen, 2002-ben kaptam ajánlatot az MTA frissen alakult Kisebbségkutató Intézetétől, így kerültem Budapestre. Alapvetően két dolog motivált abban, hogy váltsak. Az egyik egy családi ok volt, a másik pedig az, hogy igazgatóként kevés időm jutott kutatásra. Szerettem volna jól csinálni, amit csináltam, és nagyon széles spektrumon mozogtak azok az ügyek, amelyekkel igazgatóként nap mint nap foglalkoznom kellett. 2000-ben és 2001-ben jelent meg az 56-os kronológia, közben jelentek meg könyveim is, tanulmányok is, de a vezetői feladatok mellett nagyon nagy erőfeszítéseket kívánt, hogy tudjak kutatni, a témámmal foglalkozni.

Ugyanakkor már az is látszott, hogy a rendszerváltást követően a levéltárak szerepe megváltozott. Az államnak a jogbiztosító iratok megőrzése, a múltunk, a történelmünk megmaradása érdeke kell, hogy legyen. Ennek ellenére úgy láttam, hogy a hivatali feladatok egyre inkább túlsúlyba kerültek. Őszintén szólva azt gondolom, hogy az átalakulási folyamatban a szakma nem tudta kivívni magának az őt megillető helyet.

Budapesten nagyon nehéz volt a kezdés, mert mind a város, mind az MTA világa idegen volt számomra. De újra egy olyan helyre kerültem, ahol sokat tanulhattam a szakmából, és ahol a látásmódom is bővíthetett. Már innen, a levéltárból is elmehettem külföldi ösztöndíjakra, ami az akkori főnökömnek volt köszönhető. Azt szoktam mondani, hogy nekem csak egy főnököm volt, – mert így hívtuk magunk között Iványosi-Szabó Tibort. Hatalmas nyitottság volt benne a 80-as évek közepén velünk, fiatal kutatókkal szemben. Tisztában volt azzal, hogy támogatásával növel bennünket, és tisztában volt azzal is, hogy ez a növekedés azt hozhatja magával, hogy a súlypontot a tudományos pályára helyezzük át, és elmegyünk innen. A 80-as évek végén, a 90-es évek elején a

megyei levéltárakban egyáltalán nem volt általános, hogy az akkori igazgatók a kollégákat akár több hónapra elengedjék kutatni külföldi ösztöndíjjal, ahogy az velem megtörténhetett.

– *A Kisebbségkutató Intézetben milyen új témákkal kezdett foglalkozni?*

– Folytattam, illetve folytatom a magyarországi németek 1950–1990 közötti történetének monografikus feldolgozását. Ehhez kapcsolódóan vizsgálom a magyar–német kapcsolatok alakulását is. Különösen arra vagyok kíváncsi, hogy milyen szerepet játszottak a hazai németek a külkapcsolatokban. Ez utóbbi témához kapcsolódóan az utóbbi években többször is volt alkalmam németországi levéltárakban kutatni. Emellett a magyarországi nemzetiségek rendszerváltást követő népszámlálási adatait felhasználva egyik kollégámmal társadalomstatistikai makroelemzéseket végeztünk. Ez módszerben és kutatási területben is teljesen új volt számomra.

– *Időben és térben is eltávolodva Kecskeméttől, hogyan látja Igazgató Asszony a kecskeméti helytörténetírás helyzetét, feladatait, lehetőségeit?*

– Az elmúlt időszakban már nincsen naprakész rálátásom, inkább a korábbi tapasztalataimat tudnám elmondani. Mind a múzeumhoz, mind a levéltárhoz kapcsolódóan számos kiadvány készült. A 70-es évek elején Iványosi-Szabó Tibor ambicionálta a történettudományi kutatásokat, és elindította például a levéltári évkönyvet. A kiadványokat, sorozatokat a 90-es években is meg tudtuk őrizni, sőt bővíteni is tudtuk a *Segédletek*, illetve a *Forrásközlemények* sorozattal, melyek a tanulmányokat tartalmazó évkönyv mellett jelentek meg. A levéltáron belül nem voltunk annyian, hogy egy-egy kutatási témára kutatócsoportot tudtunk volna szervezni. Mindenki egyéni ambíciókkal és egyéni érdeklődéssel érkezett, és vitte a saját tudományos kutatásait. Volt azért egy-egy nagyobb projekt. Az egyik az 1848–49-es dokumentumkötet⁸, mely teammunkában készült, szintén Iványosi-Szabó Tibor kezdeményezésére. A másik ilyen eredmény a már említett 56-os kronológia, amely a fiatal munkatársak bevonásával készült.

Azt is el kell mondanom, hogy korábban a helytörténetírás fogalomnak volt egy kicsit pejoratív íze, mintha az kisebb értékkel bírna, nem lenne olyan jó minőségű, vagy nem lenne rá szükség. Az 1980-as évektől a történettudományokban egyre nagyobb teret nyert az ún. *Alltagsgeschichte*, és megváltozott a szemlélet e tekintetben is. A helyi, alulnézeti perspektívának egyre nagyobb jelentősége lett, és ma már jól látjuk az egy-egy témára vonatkozó hálózatosodást, például a téeszesezés, kollektivizálás és egyéb témák esetében.

Kecskeméten a helytörténettel – mind a várostörténettel, mind a régióval – való foglalkozás a profi szakemberek és a lelkes amatőrök révén is nagy teret nyert az elmúlt évtizedekben, és jó teljesítmények születtek. Amit én sajnálok, az az, hogy bár a város és a szakma is többször nekifutott a város története megírásának, annak nem lett eredménye. Várostörténetet írni hosszútávú futás, sziszifuszi

⁸ *A mai Bács-Kiskun megye az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején.* [Szerk. Iványosi-Szabó Tibor] Kecskemét, 1988. 495.

munka. Egy koherens koncepció megalkotása elengedhetetlen, majd meg kell találni az adott résztémákhoz a szakembereket. Itt jön elő az, hogy vélhetően nincs elegendő szakember Kecskeméten, vagy akár a megyében sem. Nagyon fontos lenne, hogy az adott részek összeérjenek, illetve össze kell őket hangolni, mert monográfiát csak így lehet készíteni. Nagyon sok része már egyébként elkészült egy ilyen lehetséges monográfiának, vannak már a korábbi időszakra, részidőszakokra vonatkozó monografikus feldolgozások, amire alapozva nem csak meg *lehetne*, de a közeljövőben meg is *kellene* csinálni ezt a munkát.

– *Így legyen! Köszönjük, hogy megosztotta velünk gondolatait.*

„A kutatói érdeklődésemet végig meghatározta, hogy vidéken születtem...”

Ö. Kovács Józseffel Rigó Róbert beszélget

– *Ha jól tudom, Kecskeméten születél és Izsákon nőttél fel, majd a tanulmányaid befejezését követően a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban dolgoztál, tehát kecskeméti, környékbeli kötődésű vagy.*

– Három évig dolgoztam Kecskeméten, 1983-tól 86-ig a levéltár központjában, és aztán hét évig a kiskunhalasi részlegben.

– *Iványosi-Szabó Tibor volt ebben az időszakban a megyei levéltár igazgatója, kollégád volt Tóth Ágnes, és talán még Romsics Ignáccal is találkoztál a levéltárban.*

– Találkoztam, de szerintem ő 1976 táján elment a levéltárból.

– *Milyen emlékeid vannak a Bács-Kiskun Megyei Levéltárról és erről az időszakról? Mit adott neked szakmailag, indulásképpen ez az intézmény?*

– Nem a közhelyszerűség mondatja velem, hogy abszolút meghatározó volt az a tíz év. Gyakorlatilag én később – amikor már tanítottam is – mindig ide nyúltam vissza. Lényegében én mindig kicsit levéltárosnak éreztem magamat, mert azt gondoltam az egész tanítási tevékenységről, az egyetemi oktatásról, hogy az csak akkor működik, ha az ember közben megmarad intenzíven kutatónak is. Egészen fiatalon – már 1975–76 táján –, amikor Esztergomba jártam középiskolába, a kollégium mellett volt a megyei levéltár, és ott a magyar-történelem szakos tanárnőm, Ortutay Andrásné a megyei levéltár igazgatójának a felesége volt. Úgy éreztem, hogy ekkor követtem el az első pályatévesztésemet, mert elmentem egy műszeripari szakközépiskolába, egy bentlakásos kollégiumba, ott éltünk a nap 24 órájában, és rájöttem, hogy ez egy nagy tévedés volt. A tanárnőm, Ortutay Andrásné azt mondta, hogy nem kellene innen elmenem, javaslatára én lettem a kollégiumban a könyvtáros, és rendszeresen, a tanórán túl is foglalkozott velem. Ismét megtapasztaltam, hogy igazából nincs negatív helyzet, az ember mindenképp tanulhat. Ilyen módon egyszer átvitt a levéltárba, igazából akkor jártam életemben először levéltárban – ezt most nem szeretném túlhangsúlyozni, de ez az élmény azért megfogott. Tehát már tudtam azt, hogy mi az a levéltár. Majd amikor Szombathelyre kerültem, amit egy kicsit újabb rossz döntésnek gondoltam, ott akartam hagyni, de akkor is adódtak jó emberek, akik azt mondták, hogy azért itt is lehet dolgozni, itt a kőszegi és a szombathelyi levéltár. A kőszegi levéltárban kötöttem ki a tanárom javaslatá-

ra. Ott ismerkedtem meg Bariska István igazgatóval, majd a többi levéltáros kollégával is. 1980-tól aztán rendszeressé vált, hogy az időm nagy részét ott töltöttem. Ezt így éltem meg, és most is így emlékszem erre. A szakdolgozatomat a 18–19. századi, szombathelyi zsidóság betelepedéséről, társadalomtörténetéről írtam. A kutatói érdeklődésemet végig meghatározta, hogy vidéken születtem, a családi előzmények miatt is mindig erről voltak tapasztalataim. Az agrártársadalom peremére születtem anyai és apai ágon is. Tehát ösztönösen is alulnézeti szempontból láttam a világot. Amikor a kutatási témákon gondolkodtam, hogy mivel is lehetne foglalkozni, engem soha nem érdekelt olyan intenzíven, hogy beszéljük meg még egyszer, mi is történt a Kiegyezés idején, a politikai döntések igazából nem érdekelték. Népművelés szakot is végeztem, jó tanáraink voltak, és érdekes témákról tanultunk. Akkoriban a népművelési gyakorlatok során kötelező volt a falujárás, az országjárás. Kiss Gyulával sorba látogattuk Szabolcstól Baranyáig a leszakadó térségeket. Ezek során elég töményen tapasztaltuk meg a szociográfiai szemléletmódot, és azt, hogy a településeken igazából látszik mindenféle korszak lenyomata és politikai döntés következménye. Ezek sokszor elég keserű tapasztalatok voltak. Tehát a családi indíttatásom és a környezetemben lévő tanárok szakmai bábáskodása is ebbe az irányba terelt. Nyilvánvalóan az is szerepet játszott a témaválasztásomban, hogy Szombathelyen forrásszinten például nem lehet foglalkozni az országgyűlések történetével. Adott volt egy konkrét tér, egy hely, az életmód, tehát ez volt már akkor is a fő érdeklődési területem. Tanultunk szociológiát is, ami a korszakból fakadó nyilvánvaló korlátaival együtt is, a társadalmi jelenségek, problémák felé terelt. Elég intenzíven foglalkoztunk a szociológiával, elméleti kérdésekkel is, ez adta azt az érdeklődést, hogy túllépjek a szűk történetkutatási szempontokon, módszereken.

Mivel szombathelyi témából írtam a szakdolgozatomat, a Vas Megyei Levéltár igazgatónője, Kiss Mária írt egy ajánlólevelet Vácra, mert azt hallotta, hogy ott keresnek levéltárost, és írt Kecskemétre is. Mindkét helyről pozitív visszajelzést kaptam, hogy fogadnának. Döntenem kellett, hogy most elmegyek Vácra, vagy visszamegyek Kecskemétre. Az utóbbi mellett döntöttem. Így kerültem 1983 augusztusában Kecskemétre a levéltárba, ami azért más kihívás volt. Úgy értem, hogy már nemcsak a kutatói örömök és az érdeklődési területem volt a meghatározó, hanem a levéltárral mint hivatallal is meg kellett ismerkednem, és bekapcsolódnom az ilyen jellegű feladatokba is. Sikerült megtalálnom az egyensúlyt a munkámban, az 1945 utáni iratokkal kellett foglalkoznom mint levéltáros, és az irattárak ellenőrzésével is a megye egész területén. Ez a sajátos tapasztalat tulajdonképpen ismét megerősítette bennem a vidék iránti fokozott érdeklődést, elköteleződést. Érdekelt az akkori jelen, és főleg a vidéki, falusi társadalmi problémák. Akkoriban a 18–19. századdal foglalkoztam, abból akartam továbbra is kutatómunkát végezni, aztán elmentem az egyetemre. Akkor még tudatosan nem akartam a 20. századdal, főleg az 1945 utáni időszakkal foglalkozni, talán azért sem, mert a rokonságomhoz tartozott anyám révén Rácz Sándor, az 1956-os Munkástanács egyik elnöke. Úgy 5-6 éves koromtól képebe hoztak a szülők, hogy ez egy kényes téma, és majd erről,

ha megfelelő korú leszek, akkor beszélünk. Igazából aztán maga Rác Sándor mesélt nekem erről 14 éves koromban. Attól kezdve elég intenzív kapcsolatban voltam vele, és tudta, hova készülök, hogy történetkutatással foglalkozom. Azt mondta, hogy 1945 utánal nem biztos, hogy foglalkoznom kellene, mert az annyira hazugságtörténetek sora, és ez is jelentős mértékben terelt engem más korszakok irányába. Mint született akkori ellenzéki, persze, hogy érdekelt minden, ami 45 utáni, de egy másik nézőpontból. Mivel tudtam, hogy erről nyilvánosan nem lehet beszélni, ez úgy hidegen hagyott. Aztán más kérdés, hogy később ez miért lett érdekes.

– *Az ipsiszákai tapasztalataid, élményeid, kapcsolataid révén az agrártársadalomhoz, a parasztsághoz vannak-e kötődéseid, ami miatt elkezdted ezzel később foglalkozni?*

– Ez nem volt tudatos. Ha most ezt utólag mérlegre teszem, a legutóbbi téma-választásom – a paraszti társadalom felszámolása, az 1956 utáni kényszerkollektívizálás – jóval később, 1999-ben történt, amikor a Miskolci Egyetemen voltam, és az egyik kollégám nyugdíjba ment, aki az 1945 utáni történelemmel foglalkozott. Gyakorlatilag kellett a helyére valaki, és a nálam fiatalabbak azt mondták, hogy ők nem szívesen foglalkoznának az 1945 utáni időszakokkal. Akkorra már a külföldi ösztöndíjas kutatási lehetőségek megnyíltak, ahol intenzíven foglalkoztak jelenkortörténettel, módszertani szempontból is más nézőpontok jelentek meg, és közben úgy adódott, hogy a göttingeni intézetben hónapokon keresztül jelenkorkutatókkal voltam körülvéve. Sok mindent elolvastam, és a beszélgetések révén ismertem főbb vonalakban a hazai jelenkortörténet-kutatás helyzetét, de az erősen más volt, mint amit a nyugatnémetek a keletnémet 1945 utáni történelemmel műveltek. Ezt ott megtapasztaltam. Akkor rájöttem – úgy 99 táján, hogy ha valami nagyon érdekel engem, akkor ez az. Sőt, ez egy identitáskérdés is volt számomra. Az nyilvánvaló volt, hogy a korábbi társadalomtörténeti érdeklődésem meg fog maradni, de akkor eldőlt, hogy váltok a 18–19. századról az 1945 utáni időszakra. Persze mára ebből az lett, hogy oktatóként 19. századdal is foglalkoznom kell. Akkoriban a jelenkortörténetet illetően azt láttam, hogy a magyar kutatásokban nagy hiányosság van. Például a kommunista, szocialista rezsim magát munkásparaszti államnak nevezte hivatalosan, de a munkásságról és a parasztságról nem lehetett igazából modern szemléletű munkákkal találkozni. Akkor ebből a felismerésből fakadóan a munkásság kutatása került középpontba, német–magyar összehasonlításban. A választott mintaterület a lakóhelyem, Gödöllő miatt is a Galga mente lett. Megnéztem a Pest megyei forrásokat, és abból azt éreztem, hogy azért ebből sokkal több is kijöhet. Aztán ebből lett egy OTKA-kutatás, és azóta ezt a témát kutatom. Így kezdtem el foglalkozni a kollektívizálás témájával és az erőszak kérdésével mint elméleti témával. Ennek megint van egy göttingeni előzménye, ahol egy akkori – a hajóskapitányságot otthagyo – német kutató kapott egy elég nagy összeget *Az erőszak a történelemben* című kutatásra. Egyszer beszéltem vele, és megkérdeztem, hogy őt miért érdekli ez a téma, és a hajóskapitányságot miért hagyta ott, és lett történész. Elmondta, hogy a nagyanyja Mengele köréhez tartozó orvosnő volt, és őt mindig is nagyon foglalkoztatta ez a súlyos teher, ez a megbélyegzettség, és ezért kezdett ezzel a témával foglalkozni.

Egy-két kutatási eredményt a kezembe adott, majd én is elkezdtem szisztematikusan foglalkozni az erőszak történeti kérdéseivel, és ezt az elméleti tapasztalatot próbáltam a magam 1945 utáni magyarországi kutatásaira rávetíteni. Konkrétan így ütköztem a kollektivizálás témájába, ebből a nézőpontból. Azt végig sejtetem, hogy amikor az 1958 és 61 közötti időszakban, amelyre vonatkozóan az úgynevezett tsz-szervezést vagy a *mezőgazdaság szocialista átszervezése* kifejezést használják, életszerűen másként történtek a dolgok. Tehát van egy nagy ugrás, mintha 1,6 millió magángazdaság csak úgy eltűnt volna. Ezt az óriási társadalmi változást nem éreztem életszerű ábrázolásnak a különböző történeti munkákban – és most nem beszélek azokról a nyilvánvaló torzításokról, hazugságokról, propagandisztikus szövegekről, amiket nem is vettem figyelembe. A nevesebb, jó kutatók is kikerülték ezt a témát, mások kutatásaira, írásaira támaszkodtak. Ezen okok miatt döntöttem úgy, hogy akkor ezt nézzük meg szisztematikusan, hogy mi történt vidéken 1958 és 61 között. Ennek a döntésnek persze része volt az is, hogy amikor otthon a szülőket vagy másokat kérdeztem, az általuk elmondottakból is világos volt számomra, hogy itt ez miként, hogyan mehetett végbe. Azt is meg kell említenem, hogy amikor anyámat megkérdeztem, azt mondta, igen, ő is kapott fenyegetést, hogy majd engem kitaposnak belőle. És akkor állt bennem össze, hogy én 1960 áprilisában születtem, és anyámnak ez a természetes, hirtelen jött emlékezetmorzsája teljesen szinkronban volt a korabeli történésekkel. Aztán apámat is megkérdeztem, és kiderült, hogy nekik gyakorlatilag szinte semmijük nem volt, nem volt mit nagyon bevinni a térszbe, de azért ők is belekényszerültek a „szövetkezetbe”. Apám elmondta, ő is azt választotta, hogy napokig, hetekig megpróbált hajnalban eltűnni a határban, hogy ne találják meg az agitátorok, ezek az utalások számomra a kutatásaim során visszaköszöntek. Mindez „csak” egy személyes családtörténeti adalék. Arra azért próbáltam végig vigyázni, hogy ezt a személyes szálat nem akartam megjeleníteni. Ez is egy lábujjzet.

– *Ott tartottunk, hogy a kecskeméti levéltár, mint szakmai műhely, mit jelentett számodra?*

– Kecskemétre a földrajzi elhelyezkedése miatt is jó helyre kerültem, mint egy napsütéses, mosolygós időszakra emlékszem vissza. A levéltárban a Klapka utcában és a Kossuth téren, a városházán is dolgoztam, mindkét telephelyen. A munkaköröm is változatos volt, dolgoztam a könyvtári részen és a kutatószolgálatban is, így sok mindenre rálátásom volt. Mindenképpen meghatározó volt Iványosi-Szabó Tibor igazgató hozzáállása, hogy hagyott bennünket kibontakozni, ez szemmel látható volt. Voltak nyilvánvalóan világos határok, de ezt a jó értelemben vett önállóságot és feladatcentrikusságot mindannyian érezhettük. Nekem teljesen pozitív az emlékezetem erről az időszakról. Amellett voltak kiváló levéltári kezelők, akik szó szerint megtanították az emberrel a hivatali ügyintézés, ami sokak számára riasztó, de egy idő után rájön az ember, hogy enélkül nem működik a levéltár. Én nem voltam akkor sem egy hivatalnoktípus, de azért törekedtem megfelelni az elvárásoknak. Lényegében a levéltárban kezdtem el publikálni, részben még a Vas megyei kutatási eredményeket, amiket átvittem Kecskemétre. Ebben is támogattak, például Bálintné Mikes Katalin – akivel egy-

más mellett dolgoztunk a könyvtárban –, és azt mondta, hogy szívesen elolvassa a szövegemet, és ízekre is szedte, ami nekem akkor sokat jelentett. Vagy az az igényesség, hogy Tibor, amikor leadtunk egy kéziratot, azt alaposan lektoráltatta, például Varga János, Vörös Károly és Szabad György lektorálták az első munkáimat. Ezek nem formális lektori vélemények voltak, ma is előttem vannak ezek a gépelt oldalak, sőt, még meg is vannak otthon valahol. Tehát ezeknek éreztem a súlyát, és a pályám elején ez nagyon fontos volt számomra. Ekkor szembesültem vele, hogy hiába tanul az ember akárkiktől a főiskolán vagy az egyetemen, a gyakorlatban derül ki, mit is jelent a megfelelő, a szakszerű szöveg, a lábjegyzetek. Ezeket minden mesterségben meg kell tanulni, itt is. Még nem volt számítógép, ezek még fáradságosabb műveletek voltak. Több olyan munka volt, ami az egész kollektívát érintette, ezek a csapatmunkát erősítették. Szó szerint nagyon élveztem ezt az időszakot úgy összességében.

– *A téma adott volt, hoztad magaddal a szakdolgozati témát a Duna–Tisza közére?*

– Szó szerint ez volt a fő csapásirány. Ezt akartam továbbvinni, egyszerűen, mert érdekelt. Úgy adódott, hogy engem mindig a tabutémák érdekelték, mert akkor a 70-es évek végén, a 80-as évek elején az úgynevezett zsidókérdés abszolút tabunak számított. Engem ez vitt el már Szombathelyen is ebbe az irányba, maga a tabusítás érdekelt, nyilván a fiatalokat ez mindig is jobban foglalkoztatja. Ugyanezért érdekelt a kollektivizálás is, csak az egy későbbi kérdéskör. Úgy is felfoghatom, hogy tulajdonképpen mindkét csoport, akár a zsidóság, vagy a bizonyos értelemben másodrangú-rendű állampolgárnak tekintett parasztság a lenézett kategóriába tartoztak. Az érdeklődésemben ezek így találkoztak természetes módon. Egy értelmes, szakmai kihívásnak tartottam, és a 80-as években eziránt megvolt az igény. 1985-ben kiadták, Aczél Györgyék engedték, hogy megjelenjen *A zsidókérdés Kelet-Közép-Európában* című, külföldi tanulmányok fordítását tartalmazó kötet, majd a hatalom bezúzatta. De ez a pár nap vagy hét, ami eltelt, elég volt arra – én is Kecskemétről fölutaztam Budapestre –, hogy megvegyem. Jellemző volt a Kádár-kori kultúrpolitikára, hogy kiengedtek egy információt, majd visszaléptek, a húzd meg, ereszd meg politikája, ez a kettősség végig jelen volt. A zsidóság megtelepedése, beilleszkedése érdekelt, meg akartam nézni, hogy a Duna–Tisza közén ez hogyan alakult. Így ütköztem Hornyik János munkásságába. Hornyik maga is írt, az 1850-es években, a jegyzetei alapján egy kecskeméti zsidóságtörténetet, ami kiadatlan volt, és ezt kiadtuk egy külön levéltári füzetben.¹ Szabad György volt ennek is a lektora, mert én az egyetemen nála írtam a szakdolgozatom, ő volt a témavezetőm. Voltak más mellékutatásaim is, például a Helvécia történetével is kapcsolatos Weber Ede élete. A fő irányként, egyre tudatosabban, a zsidó társadalomtörténettel foglalkoztam a 80-as évek második felében. Nem gondoltam, hogy mindenáron doktorálni akarok, ez egy praktikus szempont lett a rendszerváltozás környékén. 1988–89-ben aktívan belesodrótam – mondjuk így – a politizálásba, és nem sokon

¹ Hornyik János: *A kecskeméti zsidók története*. A szöveget gondozta, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta: Ö. Kovács József. Levéltári Füzetek II. Kecskemét–Gyula: Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 1988.

múlott, hogy máshol kössek ki, mert ott voltam 1988. március 5-én a kiskunmaj-sai nevezetes tanácskozáson Kozma Hubáék lakásán, ahol lényegében – mint később magam is megtudtam – az MDF első vidéki összefüvetelén voltunk. Jellemző módon erre, tehát a tiltott viselkedésre, a munkahelyemen megjelent politikai hatalom képviselői, így egy rendőrtiszt is rögtön felhívta a figyelmemet. A későbbi politikai és kulturális elit nem egy képviselője ott volt, Bihari Mihály-tól, Csurkán, Rácson keresztül Závada Pálig, Debreczeni Józsefig. Éppen most 30 éve volt. Visszakanyarodva, végig megvolt bennem, hogy én a Duna–Tisza közti városi zsidóság kérdéskörét meg akarom írni rendesen. Aztán adódott egy konkrét ösztöndíj-lehetőség, az MTA Soros-ösztöndíjasa voltam, két éven keresztül kutattam ezt a témát. A 80-as években azok körében, akik ezzel foglalkoztak, elfogadott normának számított, hogy mindenki a polgárosodással foglalkozott.² A polgárosodás gazdasági, civilizációs, politikai, társadalmi jelentéstartalmáról rengeteg publikáció jelent meg akkoriban.

– *Később a környező városokban is születtek monográfiák a zsidóságról, például Novák László Ferenc írt a nagykőrösi, Végső István és Simko Balázs a kiskunhalasi zsidóságról, de ezek már jóval a rendszerváltás után születtek. Te alaposan megelőzted ezt a hullámot.*

– Meghatározó volt, hogy 1985–86 táján informálisan lehetett már arról hallani, hogy vannak a szakmán belül olyan Pesten tömörülő kollégák, akik a történezmesterséget másként szeretnék művelni, akik leginkább Hajnal István munkásságát állítják a középpontba. Később ebből a csoportosulásból szerveződött meg a Hajnal István Kör. Ha jól emlékszem, 86-ban volt az első salgótarjáni összefüvetel, ahol ott voltam, és ilyen módon alapító tag lettem a Hajnal István Körben. Akkor tudatosult bennem egyértelműen, hogy van a társadalomelméletek szempontjából a külföldi trendeket ismerő történészek köre, és van sok szorgos levéltáros, muzeológus vidéken, akiknek esetleg nincs akkora elméleti fölkészültsége, külföldi tapasztalata, de a kettőt logikus egyesíteni. Ez nem jelenti azt, hogy vidéken ne lehetne tisztességes, elméletek útján, idegen nyelvi munkák alapján dolgozni. A 18. századi téma kutatásához szükség volt a latin nyelvre, ezért már Szombathelyen elkezdtem járni egy tanárnőhöz, majd Kecskeméten is folytattam, Salánki Istvánhoz jártam, aki a Piarista Gimnázium latintanára volt, hozzá jártam évekig, így már egész jól tudtam ezekkel a szövegekkel bánni. Közben németül és angolul is tanultam, igazán akkoriban érlelődött meg bennem az, hogy az idegennyelv-tudás nagyon fontos. Ahogy lehetett, én is törekedtem arra, hogy külföldi tapasztalatokat szerezzek, konkrétan 1985-ben a svájci származású Wéber Ede munkásságával kapcsolatos kutatás adott erre lehetőséget, amikor a Helvéciai Állami Gazdaság finanszírozásában

² *Zsidók a Duna–Tisza közén.* Társadalomtörténeti esettanulmányok, XVIII–XIX. század. Kecskeméti Lapok, Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét, 1996.

a svájci – Magyarországon, Budapesten működő – nagykövet révén jutottunk ki.³ Anyám attól félt, hogy kint maradunk.

– *Utazott az egész család?*

– A feleségemmel mentünk, de jellemző módon eszünkbe sem jutott, hogy kint maradjunk.

– *Mennyi időt töltöttetek Svájcban?*

– Nem volt egész két hét, 10 napot. Ez akkoriban a szürkéből a színesbe való átmenetet jelentette. Svájcban színes volt a világ, kulturált és tiszta, svájci óramű-pontossággal működött minden, nekünk nagy élmény volt.

– *A levéltári munkád mellett tovább tanultál, az ELTE történelem szakára jártál, ott is ezt a témát vitted tovább, kisdoktorit szerezteél.*

– A taxisblokádnak napján védtem meg az egyetemi kisdoktorimat.

– *Mi motivált, hogy levéltárosként tudományos irányba menj tovább és a kandidátusi címet is megszerezd?*

– Mert érdekelt. Nem azért publikáltam, hogy minél több publikációm legyen, az akkori rendszer nem úgy működött, mint a mostani. Ami érdekelt, azzal foglalkozhattam, és a munkám elvégzésén túl, amennyi időt csak lehetett, erre fordítottam. Szenvedélyes kutatóvá váltam, és szerintem ez azért működött – most már végképp ezt mondom, a pálya vége felől visszatekintve –, mert csak minimális kapcsolataim voltak, nem voltak zavaró tényezők sem, mint például internet, mobiltelefon.

– *És közben dolgoztál a levéltárban.*

– Később a társadalomtörténészek Hajnal István Köréből sokakkal személyesen is elég jó kapcsolatba kerültem. Mindig azt mondták, hogy kell egy jó téma, megfelelő problémafelvetés, és adott térben ezt kell leírni az általad megfogalmazott kérdések alapján. Ez engem megnyugtatott. Módszertanilag megalapozott módon igyekeztem a mikrotörténet, a tapasztalattörténet, a mindennapok világa felé fordulni, tudatosan arra figyeltem, hogy ne hagyományos értelemben vett helytörténeti munkát végezzek – amit mind a mai napig lenéznek –, hanem egy problémának a helyben való vizsgálatára törekedtem.

– *És ehhez jött hozzá a nyugati-európai kutatóintézetekben szerzett tapasztalatok alapján az ő módszertani, szemléletmódbeli megerősítésük?*

– Így van, konkrétan a Hans Medicknek ott van egy híres munkája, az a címe, hogy *A lokális történet mint általános történet*.⁴ Főként a földrajzosoktól tanultam,

3 Hulej Endre–Ö. Kovács József: *Wéber Ede és Helvécia*. Egy svájci polgár Magyarországon. Helvéciai Állami Gazdaság, Kecskemét, 1987. A kötet németül is megjelent.

4 Hans Medick: *Weben und Überleben in Laichingen 1650–1900*. Lokalgeschichte als allgemeine Geschichte. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1996.

ahogy ez a *Bevezetés a társadalomtörténetbe* kötetünkben⁵ olvasható, Tímár Lajos tollából elsősorban, hogy az angolszász világban nem a helyi kifejezést használják, hanem a lokálist. Ennek eleve más az üzenete, meg a tartalmi jelentése is.⁶ Tehát, hogy mi adta a motivációt? Ha valamit elkezdtem, azt megpróbáltam befejezni. Halason ez rendesen kibővült Szakál Aurél múzeumigazgató révén 1993-tól, amikor már eljöttem. Mintegy 10 évig tartott Kiskunhalas kutatása, több kötetet is kiadtunk, végig meghatározó volt ebben az, hogy benne élünk, benne élek a jelen korban, egy tájban, és annak a milliónek a mechanizmusát próbáljuk megérteni, megmagyarázni, és nem fölülnézeti szempontból.⁷ Visszatérve a tudományos címekre, nem voltam soha hivatalos doktori iskola hallgatója. Ahogy jöttek a publikációim, és adódott a lehetőség, benyújtottam az értekezéseimet. Például a kandidátusit, azt egészen konkrétan azért nyújtottam be, mert azzal másfél nap kutatónap járt, és ez engem nagyon motivált. Ez volt az egyik döntő dolog, a másik, hogy azt lehetett hallani, hogy aki a kisdoktori címét meg akarja tartani, az vagy kandidátusi címet szerez, vagy a régit átminősítik, de az már nem számít tudományos fokozatnak. Ezért a kisdoktorimat továbbfejlesztettem, és megvédtem egy régi rendszerű kandidátusi munkát 1993. november 7-én. Ezt követően már Miskolcon dolgoztam 93-tól 2011-ig.

– *Hogy jött ez a váltás?*

– A miskolci munkavállalás földrajzilag is egy nagy lépés volt. A Hajnal István Körben alapító tag voltam, illetve az egyesület titkáráként három évig intenzív szervezőként is többekkel kapcsolatba kerültem. Az 1991–92 táján szerveződő miskolci bölcsészkar kapcsán említette a későbbi tanszékvezetőm, Faragó Tamás, hogy lenne ott egy állás, menjek Miskolcra oktatni. Nem is kérdeztem meg a részleteket, úgy fogtam fel, hogy ez Miskolcra költözést jelent. Ezért nemet mondtam, de a részleteket nem tisztáztuk. Közben fél évig Budapesten voltam ösztöndíjas, a Monarchia zsidó társadalomtörténetét vizsgálhattam, illetve 91 táján az ELTE-n Komoróczy Géza, a Hebraisztikai Tanszék vezetője meghívott, hogy tartsak ott 18–19. századi zsidó társadalomtörténeti órákat. Később azt mondta, hogy jó lenne, ha elkezdenék héberül tanulni, aztán én ezt komolyan vettem, és délelőtti órákat tartottam, délután meg az egyik tanítványom tanított engem héberre. Az volt a szándékuk, hogy előttem „kinyitják” a pályát, és ott kellene majd egy új szemléletű zsidó társadalomtörténeti kutatásban és oktatásban részt vennem. Ebből nem lett semmi, bár később a konkrét állás lehetősége is megfogalmazódott, ami végül nem

5 Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

6 Tímár Lajos: *A brit társadalomtörténet-írás*. In: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 125–153.

7 Ö. Kovács József–Szakál Aurél (szerk.) *Kiskunhalas története I. Tanulmányok Kiskunhalasról a kezdetektől a török kor végéig*. Kiskunhalas Város Önkormányzata, Kiskunhalas, 2000; *Kiskunhalas története 2. Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból*. Kiskunhalas Város Önkormányzata, Kiskunhalas, 2001 és *Kiskunhalas története 3. Tanulmányok Kiskunhalasról a 19–20. századból*. Kiskunhalas Város Önkormányzata, Kiskunhalas, 2005.

realizálódott. Akkor ismét összefutottam Faragó Tamással, és megkérdeztem tőle, hogy tulajdonképpen mi is lenne ennek a miskolci állásnak a lényege. Miután a részleteket is megtudtam, arra már igent mondtam. Közben ösztöndíjas voltam Budapesten, és ezen idő alatt költöztünk Gödöllőre, onnan ingáztam Miskolcra.

– *Addig Kiskunhalason laktatok?*

– Igen. Kiskunhalas számomra akarva-akaratlanul egy jelenkor-történeti kutatói terep is volt, ahová mi igazából azért kerültünk, mert a kecskeméti albérleti perspektívából egy kiskunhalasi tanácsi kijelölésű lakás egy konkrét lehetőség volt egy fiatal házaspár számára. Nem terveztük olyan hosszúnak az ott-tartózkodást, de az élet ezt hozta. A kisvárosi körülmények megismerésére kényszerítő időszak volt, az akkori évek rengeteg pozitív és negatív tapasztalatával együtt.

– *Ezt követte a pályádnak egy nagyjából 10 éves miskolci időszaka?*

– Végül több lett belőle, mert hivatalosan 16-17 éves jogviszonyom volt ott, igaz abból jó két évet ténylegesen nem itthon töltöttem. Az első hosszabb göttingeni tartózkodásom alatt, 1997-ben megbíztak, hogy legyek az Új- és Jelenkor-történeti Tanszék vezetője, ami egy újabb, más típusú feladatot, szervezést jelentett. Ebben az időszakban született számos társadalomtörténeti munka. Elsősorban a *Bevezetés a társadalomtörténetbe* című, a diákok szerint zöld szörnyeteg kézikönyv.⁸ Ezt követően, 2004-ben Debrecenben habilitáltam, ez már a beosztásomból fakadó kötelezettség volt. Azt gondolom a habilitációról – főleg magyarországi értelemben –, hogy csak akkor számít, ha nincs meg. A hiánya akkor jut sokaknak az eszébe, ha át akarják szervezni az intézményt, és embereket akarnak elküldeni. Tehát mindenképpen erősíteni kell magunkat és az intézményt is.

– *Miskolcon akkoriban indult a történelem szak, gondolom, hogy sok munkát jelentett a megfelelő emberek becsatornázása, az oktatás, kutatás, megszervezése.*

– Ha jól számolom, majdnem biztos, hogy az életemben ott töltöttem el a legtöbb időt a munkaviszonyomat tekintve, ingázva Gödöllőről. Ez egy látványos, fölívelő, építkező szakasz volt akkoriban, sajnos mára a demográfiai és egyéb problémák miatt nem éppen rózsás ott a helyzet.

– *Miskolcon a kulturális antropológiai szemlélet elég erős volt, megjelent ez más szakokon, például a történelem szakon is, vagy nem volt ilyen összefüggés?*

– A *Bevezetés a társadalomtörténetbe* című kötetünk kapcsán, amikor először végiggondoltuk a koncepciót, egyértelmű volt, hogy a részterületek képviselőit be kell vonni. Ez egy újabb nyitás volt számunkra szakmailag és a személyes kapcsolatokat tekintve is. A könyvben megjelent a történeti antropológiai feje-

⁸ Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

zet, az, hogy Miskolcon a kulturális antropológia jól működött, az világos volt, az ottani kollégákkal nagyon intenzív személyes kapcsolatom volt.⁹ A filmek, a dokumentumfilmek mindig érdekelték, Gulyás Gyula filmjeit, a testvéreivel, Gulyás Jánossal együtt készített filmjeit már a 70-es évek végétől nyomon követtem.¹⁰ Gyulával ott találkoztunk Miskolcon, ez aztán eléggé meghatározóvá vált, mert jó 10 évvel ezelőtt, néhány éven keresztül, Gödöllőn a középiskolásoknak szerveztünk dokumentumfilm-táborokat. Sára Sándortól, Dárdai Pálon keresztül, elég ismert rendezőket hívtunk meg oda. Tehát ez a szemlélet, érdeklődés megvolt, a diákok nagy része történelem-kulturális antropológia szakos volt. A miskolci bölcsészettudományi képzést egyszerre tartottam szimpatikusnak és kihívásnak. Motivált, hogy sok – másutt helyzetbe nem kerülő – komoly szakembert sikerült megnyerniük, de a kollégák 80-90%-a nem miskolci volt. Mindig azt reméltük, mondtuk is, hogy a válságrégióban egy bölcsészkarra szükség van, annak ott meg kell maradnia. Most úgy tűnik, hogy az élet erre is rácáfol. Úgy érzem, hogy ez nem rajtunk múltott. Egy idő után személyesen is számot vettem azzal, hogy meddig lehet az ingázást fizikailag is bírni, heti 2-3 napot voltam ott, kevés alvással, ami egyre fárasztóbbá vált. Ekkoriban szólítottak meg a Károli Gáspár Református Egyetemről, hogy az ott szerveződő doktori iskolába menjek tanítani mint társadalomtörténész, és akkor három évet ott töltöttem. Ezt követően hívtak át a Pázmány Péter Katolikus Egyetemre, azóta itt vagyok.

A kollektivizálási téma és a vidéki társadalom kutatása egy OTKA-kutatás révén kezdődött, még Miskolcon egyéves alkotói szabadságot kaptam, akkor írtam meg lényegében *A paraszti társadalom felszámolása* című könyvemet, majd egy kicsivel később a dokumentumgyűjteményt.¹¹ Azért született meg, és azért lett olyan vastag mindkét kötet, mert azt világosan láttam már akkorra, hogy ha én ezzel a mondanivalóval szakmailag előre szeretnék lépni és egy hivatalos, tudományos címet szerezni, azzal a Miskolci Egyetemmel, az akkori munkahelyemet is erősítem, tehát előre kellett menekülnöm. Ugyanakkor tudtam – ismerve a szakmánk szekértáborait –, hogy csak egy nagymonográfiával és egy komoly dokumentumgyűjteménnyel lehet egy új beszédmódot képviselni, erősíteni ebben a témában. Aztán mint az akadémiai doktori értekezésemet védtem meg ezt 2011 őszén.

– *Ezzel a nagymonográfiával az egész korszakot és a vidéki társadalomtörténetet is új megközelítésbe helyezted ahhoz képest, ahogy addig erről a témáról írtak, gondolkodtak. A könyved megítélése – annak ellenére, hogy ez egy alapmű, és megkerülhetetlen – komoly*

9 Apor Péter: *Történeti antropológia*. In: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 443–467.

10 Gulyás Gyula 1993 és 2006 között a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán, a Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszéken volt docens.

11 Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúra időszakában*. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Korall Kiadó, Budapest, 2012 és Ö. Kovács József: *Vidéki Magyarország 1945–1970*. Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról. Balassi-Korall Kiadó, Budapest, 2015.

vitákat váltott ki. A vizsgált korszakot is egy más megközelítésben, szemlélet- és megközelítésmódban próbáltad meg elbeszélni. Hogy látod, hogy változott, változik szépen lassan a korszak és a téma megítélése?

– Szerintem egyértelműen változik. Ehhez a témához is úgy álltam, mint a 18–19. századi történeti kérdésekhez. Ha van az embernek egy jó, körülhatárolt témája, vannak azzal kapcsolatosan kérdései, megmondja, hogy milyen források alapján jutott ezekre az eredményekre, akkor az egy adott, érvényes tudás, egy tudományos munka, aminek remélhetően van közhaszna is. Tehát ha valaki ismereteket akar szerezni, akkor egy ilyen szempontból megírt munkát vehet kézbe. Az 1945 utáni kutatásokat illetően világos volt számomra az, hogy ki, miért és hogyan torzít, de én ezzel nem nagyon akartam foglalkozni. Azt próbáltam meg képviselni és most is ezt az álláspontot képviselem minden korszakot illetően, amíg élek, amíg aktív vagyok, hogy szólaljanak meg az ismeretlen kortársak általunk. Tehát emeljük be őket az elfelejtett vagy elfojtott zónából, emeljük be őket a szakmai nyilvánosságba! Már csak azért is, mert mennyiségi alapon ők mindig többségben vannak. Tehát az ő tapasztalatuknak éppúgy megvan a joga, mint bármelyik másiknak. A kutató felelőssége, hogy őket beemelje a szakmai nyilvánosságba. Ha az ember társadalomtörténet-kutatónak vallja magát, akkor az végképp a kötelessége, hogy mennyiségi alapon is tudja az állításait igazolni. Ez volt az egyik fontos szempont. A másik az, amit folyton érzékeltem, hogy ezek lényegében „siker” tabusítástörténetek, amelyek akár a kollektivizálás kapcsán máig jelen vannak, tehát van ennek egyfajta idézőjelbe tett, pozitív értelmezése. Úgy értem, hogy az adott pártállami kommunista diktatúra fenntartói, működtetői szempontjából volt sikeres a tabusítás. Mindig rá kell kérdezni a miéltre, hogy ez miért történhetett így. Ennek kapcsán egy másik munka, amiben közösen, veled együtt vettünk részt, a *Váltóállítás* című kötet, ami a Vidéktörténeti Témacsoport¹² megalakulásától kezdve központi téma lett.¹³ Szerintem mi sem gondoltuk még ott az elején, 2014-ben, hogy most másokat idézve, ilyen átütő lesz a mondanivalónk. Merthogy szerintem, ha nem is beszéltük ezt ki a kutatócsoporton belül, de arra kellett rájönnünk, hogy igazából 1945 történéseit ilyen alulnézeti, tapasztalattörténeti szempontból, ilyen mértékű rendszeres alap kutatásokon keresztül, még senki nem vizsgálta. Szerintem ezért lett ennek a kötetnek ilyen ereje, és ez így van rendjén. Most már bekerült ilyen módon az ezzel kapcsolatos művek sorába, de azért emlékezhetünk azokra a *Rubiconon* belüli, online felületen olvasható furcsa, ideges megnyilvánulásokra. Én ehhez úgy álltam 2000 tájától, hogy a jelenkortörténet-kutatásnak – kicsit humorosan kifejezve – egy nagy akadálya, problémája van, az, hogy túl sok a túlélő, velem együtt. Tehát valaki állandóan megsértődik, másképpen emlékeznek dolgokra, ez természetes velejárója ennek a kérdéskörnek.

¹² A Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának (MTA BTK) együttműködésével állították fel 2014 őszén a MTA Vidéktörténeti Témacsoportot Ö. Kovács József vezetésével. <http://www.videktortenet.hu/hu>

¹³ Csikós Gábor, Kiss Réka, Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás*. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017.

Nyilván ez akkor számít igazán, hogyha netán egzisztenciálisan is érint, a munkahelyed, a státusod, a beosztásod kerül veszélybe. Voltak egyértelműen nehezebb időszakok személyesen, számomra is. Ugyanakkor mindig tudtam – és nem szeretném ezt nagyképűen megfogalmazni, remélem, nem így hangzik –, hogy nekem van „igazam”. Az persze zavart, hogy az energiám jó részét ilyen buta vitákra kellett fordítanom.

– *A Váltóállítás kötet egyik legfontosabb mondanivalója az, hogy az 1945 és 48 közötti időszak mennyire nem volt demokrácia, a szovjet megszállók az első pillanattól kezdve, a kommunisták felhasználásával a totális berendezkedésre törekedtek. A kötetnek nagyban sikerült ehhez a vitához, állásponthoz érveket, tényeket felsorakoztatnia. Szerinted a szakmai közvéleménybe mikorra megy ez át?*

– Ezzel kapcsolatban én általában azt tapasztaltam, hogy akit ez az igazolt vélemény, állítássorozat annyira zavar, az valószínűleg nem fog megszólalni, hanem ez majd úgy lassan a helyére kerül, és ez szerintem így van rendjén.

– *A kollektívizálással kapcsolatosan is nagyjából ez a helyzet?*

– Így van. Ezzel kapcsolatban is így gondolom, volt nem egy nyilvános, meg más módon megnyilvánuló ellenvélemény, nevezhetem időnként betartásnak is, tudomásul vettem, hogy ez vele jár. Vele jár, hogyha az ember ennyire „hivatalos” ellenszélben dolgozik, de én bízom abban, hogy az igazolt véleménynek, a tudományos munkának végül helye van.

– *Komoly eredménynek tartom azt, hogy a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) és az MTA BTK együttműködésében a Vidéktörténeti Témacsoport létre tudott jönni, és a közös kutatásokba, munkába sok fiatal kutatót sikerült bevonnai, megmozgatni, kutatási témákat adni nekik, orientálni őket. Mennyire látod ezt egyfajta iskolateremtésnek?*

– Örülnék, ha ez így lenne. Szerintem ez így alakul, főként, mert Horváth Gergely Krisztián ezt még jobban csinálja, ebben egészen biztos voltam.¹⁴ Azért is kértem a döntéshozókat, hogy őt az elejétől vonjuk be. Azt reméltem, hogy a vidék története bekerülhet az akadémiai nyilvánosságba. Ezt megerősítette az, hogy a Vidéktörténeti Témacsoportot föl vállalta Fodor Pál az MTA BTK főigazgatója és a munkatársai is, valamint az, hogy a NEB részéről Kiss Réka, a NEB elnöke is az ügy mellé álltak. Mindig próbáltunk úgy hozzáállni ehhez, hogy a szakmai mondanivalónk, a munkásságunk kell, hogy döntő legyen ezekben a furcsa vagy nem is olyan furcsa vitákban. Megjegyzem, hogy tapasztalatom szerint messze többségben volt a támogatói kör már kezdettől fogva. Ehhez párosult az, hogy lehetőleg próbáltunk minél fiatalabb kutatókat toborozni, mert az eleve adhat egy perspektívát, közös motivációs bázist, és ez szerintem működik is. Abban egészen biztos vagyok, hogy nem 1948 volt a fordulat éve. Én ezt egyébként soha nem vettem komolyan, de tudományos muníciót ehhez nem tudtunk igazán szolgáltatni, szerintem ezzel a kötetrel most sikerült. Nem véletlenül

¹⁴ A Vidéktörténeti Témacsoport vezetését 2017-ben Horváth Gergely Krisztián vette át.

használok én is tudatosan azt a kifejezést, hogy leplezett kommunista diktatúra, amivel gyakorlatilag 1945 novemberéig, amíg a választások nem történtek meg, a legfontosabb hatalmi pilléreket kiépítették. Most nem akarom ezeket ismételni, a kulcspozíciók elfoglalásától a földreformként beállított földelkobzásig és földosztásig, ami az egyik legfontosabb tett volt az egész rendszer megváltoztatása szempontjából. Erről is szólnak ennek a közel 800 oldalra dagadt munkának a tanulmányai. Tehát aki ebben kételkedik, az próbálja meg mást ezzel kapcsolatban letenni az asztalra.

– Hogy látod a helytörténet-, a vidéktörténet- vagy a lokális történetírás helyzetét manapság? Most már úgy is kérdezlek, mint a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgató-helyettesét, aki a megyei levéltári hálózatért felel, azt felügyeli. A helytörténet-kutatás fő motorjai régóta a levéltárak és az ott dolgozó kutatók. Úgy is kérdezlek, mint egyetemi tanárt, és mint a Vidéktörténeti Témacsoport korábbi vezetőjét, hol tartunk ma Magyarországon, elindult egyfajta, modern értelemben vett lokális történetírás?

– Más, többnyire elszigetelt munkásság mellett a Vidéktörténeti Témacsoport szerintem az egyik pillér lehet. De ez csak akkor intézményesül, ha a témakörrel megfelelő szinten, az egyetemeken foglalkoznának. Tehát ha megint bekerül az egyetemi képzésbe. Ha így közelítjük meg az általad megfogalmazott kérdést, hogy mikor válik ez úgymond tudománnyá, ahogy a 19. század elején a történetkutatás is tudománnyá lett, amikor elkezdték tanítani Berlinben az 1810-es években, tehát kialakultak az intézményes formái. Most a lokális történetnek nincsenek meg az egyetemi oktatásban – ezt mint oktató is látom – az intézményes alapjai. Ehhez valóban egyfajta szemléletváltásra van szükség az egyetemeken is, hogy bekerüljön a megfelelő helyre. Abszolút ott lenne a helye. A hagyományos és modern módszerek megismerésére és a konkrét terekben való vizsgálatra szükség van, egy diák számára eleve csak ez lehet egy életszerű kihívás. Tehát továbbra is hatalmas tévedésben vagyunk, vagy vannak sokan. Szerintem mi valójában nem az adott ország történetével foglalkozunk, hanem az abban az országban élt, az adott korban élt emberek történeteivel, amelyek mindig egy konkrét térhez, egy konkrét helyhez és időponthoz kötődnek, és főleg egy diák, leginkább ezt tudja értelmes módon átlátni. Praktikus okokból is úgy látom, hogy azokkal a diákokkal, akikhez van közöm, egy idő után értjük egymást, és a kutatásaikban egy általános jelenséget nézünk meg konkrét helyi forráscsoporton keresztül, és abból esetleg ugyanúgy meg lehet fogalmazni általános következtetéseket. Módszertanilag ennek vagyok a híve. Ha mi ezt normálisan föl szeretnénk építeni, ahhoz több intézménynek, erőnek az összefogására lenne szükség, hogy beemeljük a hivatalos tanrendbe. Már nem úgy, mint helytörténet, mert az a meggyőződésem, hogy azt inkább lesöpörnék. Ennek az is az oka, hogy az 1945-től kezdődő kommunista nyelvhasználat politikai ideológiává degradálta a helytörténetet is, mondván, hogy nem kell helytörténet, illetve az zavaró tényezőnek számított, mert ott van a „tudományos szocializmus”. A 70-es évektől kezdett éledezni újra az igényesebb helytörténet, de volt egy nagy törés, és szerintem ez máig jelen van.

– Talán az, hogy helyben, mikroszinten eltűnik az ideológia szerepe, és csak a valóság marad...

– És nagyrészt megbuknak a bármilyen ideológiai irányból jövő elméleti modellek. Én azt gondolom, több szociológus megfogalmazásával egyetértve, hogy valójában a testi cselekvéseinkhez legközelebb álló dolgok számítanak, tehát az adott helyhez, térhez kötődő dolgok számítanak leginkább, és nekünk ebből a perspektívából érdemes ezt szemlélni. Rengeteg igényes, jó munka van, az MNL-en belül is, de itt is az a hatalmas feladat – ha egyáltalán meg lehet ezt tenni –, hogy ezeket az erőket hasonló témacsoportok mentén megszervezzük. Ezt már felvettem hivatalosan is, egy-két lépést már tettünk is, de minden ilyen „újításnak” sok-sok időre van szüksége.

– A Vidéktörténeti Témacsoport és a levéltárosok között van némi átfedés, átjárás.

– Így van. Azért is vállaltam el az MNL főigazgató-helyettesi pozíciót – ha úgy tetszik, inspiráltak –, hogy ezt, ebben az értelemben is egy értelmes feladatnak látom.

Köszönöm szépen a beszélgetést!

Füzi László

A városról

Gyerekkoromban keveset tudtam azokról a városokról, amelyekben később éltem. Az ország északnyugati csücskétől Sopronon kívül minden más város messze volt, az akkori viszonyok között még Győr is. Ha Győrbe mentünk, akkor másfél órát kellett vonatoznunk, Pestig jóval többet. Amikor Szegedre mentem felvételizni, Pesttől öt és fél órát ültem a vonaton, merthogy személyvonatra szálltam fel.

Kecskemétről az első emlékem a hatvanas évekből származhat: a rádióban városok közötti vetélkedőt hallgattam, a kecskemétiak szereplésére sokáig emlékeztem.

Akkor a televízió még sok színházi előadást közvetített, így számos közvetítést láttam a kecskeméti Katona József Színházból.

Aztán következett a *Forrás*, a folyóiratot már gimnazista koromban olvastam, Tóth Menyhért nevével is a lapban találkoztam először.

Még akkor is gimnazista voltam, amikor a Magyarország felfedezése című sorozatban Zám Tibor *Bács-Kiskunból jövök* című könyve megjelent. Ültem a Sopronból Fertőszentmiklóstra tartó vonaton, mindig hazafele olvastam, s egy általam nem ismert tér gondjaival-bajaival szembesültem.

Szegedről számtalanszor utaztam haza. Mostanáig időm volt már elég annak a bemérésére, hogy a vasúti sínek a mostani lakásunktól ötszáz méternél nincsenek távolabbra. Akkori útjaimon egyetlen pillanatig sem gondoltam arra, hogy valamikor majd itt fogunk élni.

Bárhol is voltunk, bárhol is éltünk, mindig otthon szeretnénk volna lenni ott, ahol vagyunk.

Rosszul mondtam azt, amit mondtam, nem az akaratumkon múlt ez a törekvésünk, az ösztöneink vittek bennünket ebbe az irányba, mondom.

Kecskemét ebből a szempontból szerencsésebb választás volt számunkra, mint Eger. Eger bezárkózó város volt, ott csak pár emberrel-családdal tudtunk szorosabb kapcsolatot teremteni, Kecskemét nyitottabb volt, akkor, amikor idekerültünk, még a hatvanas években elkezdődött fejlődési hullámát élte, befogadta azokat, akik itt szerettek volna dolgozni.

Szerencsésnek is tudhattam magamat, a város történetével-kultúrtörténetével foglalkozó emberekkel kerültem kapcsolatba, így a napi találkozások, beszélgetések során is sokat megtudtam a városról. Szekér tanár úr ezerkilencszázhatvanegy óta tanított a Katona József Gimnáziumban, Hatvani Dani újságírónak került ide, mindent tudtak a város közelmúltbeli történelméről, Komáromi Attila is, ő is ismert mindenkit, Orosz Laci bácsi a város irodalomtörténetét ismerte mindenkinél jobban, az idő múlásával Ági bekerült a múzeumba, előbb a félegyháziba, aztán a kecskeméti-be, munkatársai-kollégái a város történetével foglalkoztak, a *Forrás*ban a város történetéhez kapcsolódó tematikus számokat jelentettünk meg, így egyre többet tudtam meg Kecskemét történetéről is.

A magam példája alapján azt mondom, hogy egy várost csak a története alapján ismerhetünk meg.

Mit jelent ez a gyakorlatban, kérdezem.

Azt jelenti, mondom, hogy ha történetesen a város iskolatörténete kerül szóba, akkor előbb a város történetének alapvonásait tekintem át, s abból vezetem le az iskolaügy történetét, ha a város gasztronómiájáról esik szó, akkor is a történelemhez fordulok, a város elhelyezkedéséhez, történetéhez, abból az étkezési hagyományokig is el lehet jutni, mondom.

Végzetesen történelemben gondolkodó ember vagyok, feltehetően a történelmet a tájékozódása középpontjába helyező utolsó nemzedék tagja, ahhoz, hogy valahol otthon legyek, szükségem van a történeti kapaszkodókra, mondom.

Az a történelem, amibe kapaszkodom, nem szükségszerűen a tankönyvek története. A hatvanas-hetvenes, de inkább a nyolcvanas években szinte mindenről lehetett már írni, de a jelenkorról nem, ritkaságszámba ment egy, a negyvenöt utáni időszakról foglalkozó történeti munka megjelenése. Egy-egy vidéki város közelmúltjáról nem íródott könyv, mindazt, amit Kecskemét hatvanas éveig visszanyúló történetéről tanultam, a szerkesztőségben tanultam, kiszólásokkal, személyes véleményekkel tűzdelt, hosszú monológokból. A Cifrapalota történetét a *Forrás*nak a Kecskeméti Képtárral foglalkozó tematikus számából, Kecskemét és Kodály kapcsolatát Heltai Nándor írásaiból és a *Forrás* általunk szerkesztett számaiból, Tóth Lászlóról Szekér tanár úr beszélt, a *Forrás*ban is foglalkoztunk a munkásságával, a város történetével foglalkozó könyveket is szerkesztettem, így próbáltam tudatosítani Bartók Béla és Kecskemét kapcsolatát, azt, hogy Bartók itt adta elő először az *Allegro barbarót*, Weöres Sándor idekötődő verseit is igyekeztem hangsúlyozni, Németh László és Kecskemét kapcsolatát is. Aztán Katona József következett, ezerkilencszázkilencvenegyben akkor írtam meg a felújított Katona-emlékház kiállításának vezetőjét, így mentem vissza az időben, néha barátaim segítségével.

Nem módszeres Kecskemét-stúdiumokat folytattam, inkább egy-egy részterülettel foglalkoztam részletesebben, ahhoz, hogy otthon érezzem magamat a városban, szükségem volt erre, mondom.

Kettőezer-tizenháromban, Kada Elek halálának századik évfordulóján Ági múzeumbeli munkatársaival Kada Elekre emlékező kiállítást rendezett a Cifrapalotában. Kada ezernyolcszázkilencvenhét és ezerkilencszáztizenhárom között volt a város polgármestere, Lestár Péter munkáját folytatta, az övét Sándor István vitte tovább. Építkező polgármester volt, hasonló gondolkodású polgármesterek azon a századfordulón másutt is megmutatták tehetségüket. Ági a régészet felől jutott el hozzá, bizonyította, hogy Kada korának fontos, az akkori kor szintjén álló régésze volt. Akkor tanárok, írók, gyógyszerészek folytattak ásásokat, gondoljunk például Tömörkény Istvánra, később Mórára, vagy éppen Németh József tanár úrra, Németh László édesapjára.

Kada Elek teremtette meg Kecskemét aranykorát, gazdasági beruházásokkal, a város képének átalakításával, a Művésztelep létrehozásával. A mai Kecskemét gyökerei addig nyúlnak vissza, mondom, a hatvanas-hetvenes évek máig ható fordulata mintha az akkori törekvésekben gyökerezne.

Ma ismét a gazdasági beruházások időszakát éli a város.

Ezeknek a lépcsőfokoknak az ismeretére is szükségem volt ahhoz, hogy érezzem, hol vagyok, mondom.

Soha, egyetlen percig sem éreztem, hogy bezárkóztam volna Kecskemétbe.

Nem éreztem, hogy Kecskemét olyan város lenne, amelyikbe bezáródik az ember, mondom.

Ezt a várost soha nem tartottam vidéki városnak, az a közeg, amelyikben éltem, a város kulturális-kultúraközvetítő-tudományos rétege megállná a helyét az ország bármelyik pontján. Bizalmas barátaimat kérdeztem meg néha, ha Kecskemétre jönnek, érzik-e azt, hogy úgymond vidékre mennek.

Soha nem válaszoltak igennel a kérdéseimre.

Azt, amit eddig mondtam, természetesen a helyén kell kezelni, mondom. Ahogy számos budapesti műhelyt nem lehet Pesten sem mással helyettesíteni, úgy vidékiekkel sem lehet azokat helyettesíteni, mondom, főképpen a tömegességükkel nem. De hát hallgattam én Kecskeméten a Fesztiválzenekart, s azt mondom, hogy életem egyik legnagyobb élménye a Bartók Vonósnyegyes és a Muzsikás együttes közös kecskeméti koncertje volt.

Pontos adatok híján, leegyszerűsítve beszélek arról, hogy az elmúlt három évtizedben legalább háromszáz írónak rendeztünk estet Kecskeméten, amivel nem mondtam nagyot, mondom, mert volt olyan estünk, amelyiknek tíz-tizenöt meghívottja volt. A jelentős magyar írók túlnyomó többsége szerepelt a városban, ez annyi más mellett a szokásosnál elmélyültebb beszélgetésekre is lehetőségeket teremtett.

Neveket hívok elő az emlékezetemből, azoknak a nevét, akikkel az elmúlt évtizedekben a városban és a megyében valamilyen formában együtt dolgoztam, s dolgoztunk a *Forrás* körül. Írom a neveket, mindenféle előre kialakított rend nélkül, ahogy a nevek és emberek felidéződnek a gondolkodásomban: Sztrinkó István, Lisztes László, Fischer István, Mező Mihály, Heltai Nándor, Kiss Márta, Kőtörő Miklós, V. Székely György, Bánszky Pál, Várszegi Lajos, Bozsó János, Kőhegyi Mihály, Fazekas István, Lendvay Ferenc, Radó Vilmos, Bodor Jenő, Zám Tibor, Hatvani Dániel, Szekér Endre, Varga Mihály, Goór Imre, Orosz László, Sajtos Géza, Kormos Emese, Farkas Gábor, Benes József. Valamennyiükről külön portrét kellene rajzolni, az arcvonásaikról, s arról, amit hozzátettek az itteni világhoz.

Kecskeméten sokakkal lehetett és lehet ma is együtt dolgozni, a várost valójában ez teszi számomra otthonossá.

Gyenesei József

Az égettortól a „bárackig”

Adalékok a kecskeméti barackpálinka történetéhez

Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy napjainkban a gyümölcspárlatok reneszánszát éljük, legyen szó akár készítésükről, akár fogyasztásukról. A kecskeméti barackpálinka is azon kiemelkedő nemzeti értékek közé tartozik, amelyek már hosszú ideje nagy népszerűségnek és ismertségnek örvendenek. A híres város 1917-től működő központi szeszfőzdéjében készülő és az 1930-as évek második felében egy rövidke időre a világhír középpontjába került italkülönlegesség történetét tanulmányozva számos érdekes és megválaszolatlan kérdésbe botlunk, amelyek feloldását azonban a hézagosan rendelkezésre álló források megnehezítik.¹ Mielőtt azonban minderről szó esne, érdemes röviden áttekinteni a kecskeméti pálinkakészítés legrégebbi múltját is.

Pálinkafőzés Kecskeméten a feudalizmus évszázadaiban

A gyümölcs- és szőlőtermesztés melléktermékeinek (szőlőtörkölynek, borseprőnek, cefrének) a feldolgozására vonatkozó adatok először a 16. századi levéltári forrásokban lelhetők fel. Az iratokból kiderül az is, hogy egy évszázaddal később a kecskeméti pálinka már komoly hírnévvel rendelkezett. A borseprő kifőzésre történt kiárusítása, a város saját finomítójában készített égetett szeszisital értékesítése a településnek rendszeres bevételi forrást biztosított.²

A kertkultúra jelentős bővülése, a házilag történő szeszfőzés viszonylagos olcsósága, valamint a pálinka jól jövedelmező értékesíthetősége következtében a város lakói közül is mind többen kezdtek e tevékenységgel foglalkozni. A 18. század közepén a háztartások közel 6%-ára vetett ki a város pálinkafőzési adót, amely számszerűsítve 166 „kisüzemet” jelentett. Ez a szám a 19. század dere-

Sorozatunk a Agrárminisztérium „Hungarikumok és a nemzeti értékek megőrzésének, népszerűsítésének támogatása” program keretében készül. (A Szerk.)

1 Kecskemét tanácsának közigazgatási iratai az 1950-es évek elején komoly veszteségeket szenvedtek el a szakszerűtlen selejtezések következtében, így a barackpálinka történetét dokumentáló iratok is javarészt megsemmisítésre kerültek.

2 Egy 1757-es másodbírói számadás szerint a városnak 627 forint tiszta haszna származott a pálinkaértékesítésből.

kára, részben a sörfogyasztás növekedésének köszönhetően, a felére csökkent.³ Egy 1780-as adat szerint a jelentősebb pálinkafőzőktől a város kimérői számára több mint 80 hl mennyiségű pálinkát vásárolt fel a település összesen 1219 Ft értékben. A literenkénti felvásárlási ár 9-10 krajcár volt, ami egy alacsonyabb napszámbérnek felelt meg, ugyanakkor a városi kimérésekben ugyanezt az italt már 17 krajcárért adták.⁴ Természetesen a település az ily módon megszerezhető jövedelmeinek maximalizálása érdekében a városi magisztrátus által kiadott szabályrendeletekben, a 18–19. század folyamán több ízben is megtiltotta az engedély nélkül üzemelő italkimérések, ún. kurtakocsmák működését, amelyek a „hatóságilag” megállapított árnál jóval olcsóbban értékesítették a pálinkát, lefölözve ezáltal a város hasznát.⁵

Az adórajstromok mellett a kecskeméti polgárok testamentumai is számos bizonyítékot szolgáltatnak az otthon végzett szeszfőzésre, ugyanis az e folyamatok alkellékének tekinthető főzőüst gyakran szerepelt az örökül hagyott ingóságok között.⁶

A központi szeszfőző vállalat

A gyümölcsstermesztés a reformkortól kezdődően Kecskemét mezőgazdaságának egyik igen jól jövedelmező ágazatává vált. A termelők érdeke megkívánta, hogy a piac által esetleg fel nem vett gyümölcs jelentős hányadát leparlás céljára is értékesíthessék.⁷ A szeszfőzde létesítésének gondolata már az első világháború előtti időkben felvetődött Kecskeméten, megvalósítására azonban csak a háborús időkben került sor. A város felfolyamodását követően, 1917. május 11-én kapta meg az engedélyt a pénzügyminisztertől a központi szeszfőzde létrehozására.⁸ Az üzem felállításáról a törvényhatósági bizottság július 31-i közgyűlésén határozott, egyúttal annak céljaira rendelkezésre bocsátotta a Sörház laktanyaépületét, amelynek megfelelő átalakítására, a szükséges berendezések és felszerelések beszerzésére bőkezűen félmillió koronát szavazott meg.⁹ A szilva, borseprő és

3 Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét gazdasági fejlődése 1700–1850*. Kecskemét, 1994. 188–189. p.

4 Iványosi-Szabó Tibor: *A bérek alakulása Kecskeméten 1686–1790*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából X*. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1989. 295. p.

5 *Kecskeméti szabályrendeletek (1659–1849)*. Iványosi-Szabó Tibor (összeáll.), Kecskemét, 1991. 95–96., 213–214. p.

6 Özv. Dósa Jánosné 1763. július 15-én kelt testamentumában a következőket olvashatjuk: „A boros kamorával egy contignuitásban lévő megtartott és kiszakasztott kis kamorácskát pedig pálinkafőző üstömmel együtt hagyom Baranyi György régi gondviselőmnek hozzám való hűségéért holtáig...” Közli: *Kecskeméti testamentumok*. Iványosi-Szabó Tibor (összeáll.), 2002. 295. p.

7 Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BKML) IV. 1903. g. Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Az Ellenőrző Bizottság iratai (a továbbiakban: IV. 1903. g.). [Az] Ellenőrző Bizottság jelentése Kecskemét th. város gyümölcsértékesítő és szeszfőző vállalatának vizsgálatáról (a továbbiakban: Jelentés). 3. p.

8 A pálinkagyártási engedélyekre vonatkozóan lásd a m. kir. pénzügyminiszter 58 736/1917., 145 679/II-1926. és 156 500/1931. számú rendeleteit.

9 MNL BKML IV. 1903. a. Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: IV. 1903. a.). 1917. július 31-ei közgyűlés jegyzőkönyve. 198–200. p.

szőlőtörköly feldolgozását végző üzem szeptember 1-jén kezdte meg működését, cégbírósági bejegyzése október 30-án történt meg „Kecskemét th. város központi szeszfőzdéje” szöveggel, amely a következő év tavaszától „Kecskemét th. város gyümölcsértékesítő és központi szeszfőző vállalat” elnevezésre módosult.¹⁰ A miniszter által kiadott engedély kötelezte a központi szeszfőzde vállalkozóját, hogy a Kecskemét város területéről beszállított és szeszfőzésre, valamint szilvaíz készítésére alkalmas összes szilvát, szilvacefrét, szőlőtörkölyt és borseprőt szabott áron, készpénzért megvásárolja és szeszfőzésre, szilvaíz vagy aszalt szilva, a kifőzött szőlőtörkölyt, illetve a borseprőt pedig borkó, takarmány és olaj készítésére használja fel. A város házi kezelésében működő vállalkozás kezdetben igen eredményesen működött. A szeszfőzde nyeresége a zárszámadások adatai szerint 1918-ban meghaladta a 11 ezer, öt évvel később pedig már a 4 millió koronát, amely a pénzromlás ellenére is figyelemre méltó növekedés volt. A pálinkaértékesítési lehetőségek szűkülése miatt azonban a megtermelt profit 1928-ra a töredékére esett vissza, amely így nem érte el a kétszáz pengőt sem. A következő évben a társulati adó drasztikus növekedése okozott negatív eredményt a gazdálkodásban. A kibontakozó gazdasági válság következtében 1931-ben a szeszfőzde vesztesége pedig már meghaladta a 30 ezer koronát. A három egymást követő veszteséges év után a szintén nehéz gazdasági helyzetben lévő város a szeszfőzdet illetően választút elé érkezett. A gyümölcsstermelők érdekeire tekintettel az illetékes körök végül az üzem bezárása helyett annak bérbeadásáról döntöttek. A bérfőzési szerződés megkötésére az eredményes tárgyalásokat követően 1931. augusztus 4-én a „Sigmund Testvérek utóda Neumann Gyula” nevű szegedi céggel került sor. A kontraktus értelmében a vállalkozó a termelt szilvapálinka 2,5, a törköly 3,5%-át köteles volt a város részére készpénzben vagy természetben megtéríteni. A többi haszon ezenfelül ugyan a bérfőzöt illette, de emellett a termelési és fenntartási költségek is a céget terhelték. Ez a megállapodás két évig, 1933. augusztus 31-ig volt hatályban. Kecskemét városa az év szeptember 1-jétől alkalmaztatási szerződés keretében Führer Izidort bízta meg az üzem kereskedelmi vezetésével. Az üzem legprospérálóbb időszakának nyitánya innentől datálható.¹¹

A kecskeméti barackpálinka világhódító útja

Közismert, hogy a kecskeméti barackpálinka nemzetközi hírnevének kezdetét az angol trónörökös, Edward walesi herceg, a későbbi VIII. Edward 1935-ös budapesti látogatásától számíthatjuk. A beszámolókból tudjuk, hogy a Duna Palotában néhány napra megszállt fejedelmi vendéget a szálloda vezetője a kecskeméti városi szeszfőzde 1926-os évjáratú barackpálinkájával megtöltött palackkal várta, s a vendég a párlat iránti elragadtatásának rögtön hangot is

10 MNL BKML IV. 1903. g. Jelentés, 2. p.

11 Kecskemét központi szeszfőzdéjéről I. részletesebben: Gyenesei József: *A kecskeméti központi szeszfőző vállalat 1936. évi belső ellenőrzése*. In: *Ingenia et studia*. Tanulmányok a 80 esztendőös Iványosi-Szabó Tibor tiszteletére. Szerk. Gyenesei József. Kecskemét, 2013. 80–92. p.

adott.¹² Természetesen a kecskeméti barackpálinka a walesi herceg látogatása előtt is kiváló minőségű készítmény volt, világhódító útjára azonban csak az említett királyi vizitet követően indult el. Mindez nagyban a kecskeméti szeszfőzde élelmes vezetőjének, Führer Izidornak volt köszönhető, aki jó üzleti érzékkel felismerte és kihasználta a walesi herceg látogatásában rejlő kiváló reklámlehetőséget, és előzetesen gondoskodott róla, hogy az ominózus nedű eljusson Edward herceg asztalára. Götz Imre, a Bács-Kiskun Megyei Szesz- és Szikvízipari Vállalat igazgatója a kecskeméti barackpálinka történetéről írt 1971-es jelentésében a fenti epizódra is kitért. Führer Izidor, miután értesült a herceg várható érkezéséről: „barackpálinka mintakollekciókat készítettett az üzem palackozójában, s azokat Budapestre szállította fel. Ott egy tucat csinos és angolul is beszélő, színháznál és revüknél stálistáló lányt, magas díjazás mellett megbízott azzal, hogy egy-egy mintakollekcióval látogassák Budapest éjjeli szórakozóhelyeit, magyaros népviseletbe öltözve.”¹³

Führer Izidor édesapja mellett sajátította el a pálinkafőző szakma fortélyait, ennek köszönhetően már fiatalkorában országos hírnévre tett szert. Kiss Endre polgármester 1936-ban elrendelte a városi üzemek, így köztük a szeszfőzde gazdálkodásának átfogó vizsgálatát is. Az erről készült jelentés röviden így jellemezte az igazgatót: „...Führer Izidor feltétlenül rendelkezik mindazon kellékekkel, melyek egy szeszfőzde technikai és üzleti vezetéséhez megkívánatnak. A pálinkafőzés legaprólékosabb szakkérdéseinek birtokában, különösen üzleti mozgékonyága, az adott helyzetek gyors és világos áttekintése és felhasználása, s főleg a barackpálinka érdekében kifejtett szinte amerikai méretű propagandája azok a tényezők, amelyek őt jellemzik. [Führer] a pálinkaszakmában egyike a legnagyobb szaktekintély[ek]nek és ahogy mondják, a vagyion őt annyira nem érdekli, mint a hírnév és az alkotni vágyás.”¹⁴

A királyi fő elutazását követően a barackpálinka hazai és külhoni népszerűségének növekedéséről, valamint a megrendelések számának tömeges megugrásáról cikkezett a sajtó. Ahogy a *Kecskeméti Közlöny* fogalmazott: „A velszi herceg divatba hozta a kecskeméti barackpálinkát.”¹⁵ A párlat rövid időn belül kapható volt Európa szinte valamennyi országában, sőt az Egyesült Államokban és a Távol-Keleten is.¹⁶ Az 1936-os bayreuth-i Liszt-ünnepségeken vendégszereplő magyar operaházi társulat tagjai kecskeméti barackpálinkával kedveskedtek vendéglátóiknak.¹⁷ Ebből a párlatból rendelt a maga számára az emigrációban élő etióp

12 Gyenesei József: *A kecskeméti barackpálinka és Edward walesi herceg 1935-ös budapesti látogatása.* = *Múltbanéző* 4. szám Internet: http://bacs-kiskun-leveltar.hu/V3/SP07_mbn/Tanulmanyok/gyjo-03t-1.html (2018. április 15.)

13 MNL BKML XXIII. 8. a. A Bács-Kiskun Megyei VB Mezőgazdasági Osztályának iratai. Általános iratok (továbbiakban: XXIII. 8. a.). 17 474/1971.

14 MNL BKML IV. 1903. g. Jelentés, 77. p.

15 A velszi herceg divatba hozta a kecskeméti barackpálinkát. = *Kecskeméti Közlöny* (továbbiakban: KK), 1935. febr. 26. 1. p.

16 Nemzetközi márka a barackpálinka. = KK, 1935. aug. 3. 1. p.

17 MNL BKML IV. 1910. n. Kecskemét Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Polgármesteri félhivatalos levelezés (továbbiakban: IV. 1910. n.). 1936/47.

császár is, elismerően nyilatkozott róla Roosevelt amerikai elnök is.¹⁸ A pálinka jelen volt a korszak számos jelentős eseményén, így például Zogu albán király esküvőjén.¹⁹ A kecskeméti barackpálinka felhasználásával készült Puszta koktél receptje eljutott az angol királyi udvarba.²⁰ Gyöngyösi S. Oszkár zeneszerzőt pedig a walesi csárdás megkomponálására ihlette a nedű, amely a párlattal ellentétben talán nem volt műremek, de jól kifejezte a barackpálinka körüli felfokozott hangulatot: „*Barack! Barack! Barack! Fénylő arany sárga. A pálinkájának sehol nincsen párja! Hogyha iszom Berci! Szegény vagyok mégis! Azt hiszem a walesi herceg vagyok én is.*”²¹

A „bárack” az 1935-ös szezonban – a korabeli újságok szóhasználatát idézve – hivatalos tényező lett a hazai idegenforgalomban. Az IBUSZ vezérigazgatója ugyanis elrendelte, hogy a fővárosban tartózkodó külföldi turisták számára szervezett esti és éjszakai autókörséták alkalmával a mulatókban és a kávéházakban a pincérek kérés nélkül, gratíszként szolgáljanak fel a vendégeknek egy színültig telt pohárnyi „fejedelmi italt”, ahogy a barackpálinkát az idő tájt Budapesten emlegették.²² Egyedüli akadályt talán csak a vasárnapi részleges szesztilalom jelentett, amelynek felfüggesztését a barackpálinkára tekintettel a jogalkotó is fontolóra vette.²³ A barackpálinka a pusztai romantika teljes eszköztárát felvonultató Bugac ázsióját is tovább növelte az egyre nagyobb számban ideérkező látogatók előtt.

Vélhetően a trónörökös közbenjárásának köszönhetően, külföldről egyedüli termékként a kecskeméti barackpálinka meghívást nyert a *Daily Mail* 1935 tavaszán megrendezett londoni „Ideális otthon” kiállítására. Ennek apropóján Kiss Endre, Kecskemét város polgármestere a speciális töltésűnek mondott 1926-os évjáratból ajánlott fel néhány palacknyit a walesi hercegnek és Lord Rothermere-nek, akik azt nagy örömmel elfogadták: „*Ennek a barackpálinkának a kiváló minősége már régóta jól ismert előttem, és azok a barátaim, akik megízlelték, egyaránt el voltak ragadtatva annak kiválóságától és illatától*” – írta a Lord köszönőlevelében.²⁴

A nagykőrösi búfelejtő és a kecskeméti barackpálinka

A kecskeméti barackpálinka viharos gyorsaságú sikere a kortársak közül sokakat töltött el jogos irigységgel, így többek között a szomszédos nagykőrösieket is, akik maguk is kísérletet tettek saját brandjük megalkotására: „*A héten megszületett Nagykőrösnek szép jövőre érdemes új specialitása a »Nagykőrösi búfelejtő«.* Sietünk meg-

18 Egy láda „bárack”-ot rendelt a négus. = KK, 1936. szept. 1. 1. p.; A kecskeméti „bárack” Roosevelt asztalán. = KK, 1937. febr. 17. 2. p.

19 Kecskeméti barackpálinka Zogu albán király esküvői lakomáján. = KK, 1938. ápr. 17. 5. p.

20 A kecskeméti barackpálinkával készült „Puszta-coctail” receptje az angol királyi udvarban. = KK, 1936. szept. 29. 1. p.

21 MNL BKML IV. 1910. n. 1936/23.

22 Egy pohár barackpálinka... = KK, 1935. márc. 31. 4. p.

23 Nemzetközi márka a barackpálinka. = KK, 1935. aug. 3. 1. p.

24 Rothermere Lord meleg hangú levélben köszönte meg Kiss Endre polgármesternek a barackpálinka-küldeményt. = KK, 1935. máj. 12. 1. p.

jegyezni, hogy ez a legújabb kőrösi produktum, ami a kecskeméti »hírös« barackpálinka sikerének hatása alatt, illetőleg a siker fölötti fájdalomosan melázó nagykőrösi ember koponyájából pattant ki, – nem bor. Nem is koktél, hanem annál is jobb. Afféle gyógyítóka, mint a pécsiek mecseki »waidmeister« párlata. Szüelőapja Fenyves István drogista, akit, mint mondja, szinte elkésztette a kecskeméti barackpálinka sikere. – Miért ne lehetne nekünk kőrösieknek is egy ehhez hasonló, vagy tán' még jobb itókánk – mondja a népszerű Pista bácsi. – Így született meg bennem a gondolat, hogy izre és zamatra, valamint tartalomra a kecskemétinél egy szikrával sem gyengébb (hanem jobb!) kőrösi barackpárlatból speciális tojásos vegyítéssel olyan ital különlegességet kreáljak, amely részben fölveheti a versenyt más városok nevezetességével, részben pedig propagandát csinál a kőrösi baracknak. – A jövő héten elkészül az öt decis üvegek művészi címkéje a városháza tornyával, melyet Harczy István festőművész tervezett, s ezután forgalomba is hozom. Megkóstoltuk a legújabb kőrösi specialitást. Mit mondjuk erről a »konty alá« való nemes barackpárlat kompozícióról? Azt, amit a híres fővárosi kenyérüzem hírdet: »Előbb kóstolja meg, és azután beszéljen.« Ha a kecskeméti barack világhírű lett, az ize és finomsága miatt még a »Nagykőrösi búfelejtő« is felviheti a táborszernagyi rangig.”²⁵

A hamisítások

A kecskeméti barackpálinka széles körű ismertségének azonban hamarosan megmutatkoztak az árnyoldalai is. A keresletet kihasználva sokan megpróbálkoztak a termék leutánzásával. A piacot szinte pillanatok alatt ellepték a „valódi kecskeméti barackpálinka”, a „kecskeméti juhász” és a „valódi kajszi” védjegyű pálinkák. Ezek a párlatok a legkülönbözőbb minőségűek voltak, de abban megegyeztek, hogy kevés közülük volt Kecskeméthez. Jellemzőjük volt az is, hogy dömpingáron árasztották el velük a piacot. Ezek a készítmények természetesen mindenre alkalmasak voltak, csak arra nem, hogy a valódi kecskeméti barackpálinka világhírnevét öregbítsék. „Ma már barackpálinka néven drága pénzért olyan összekotyvasztott hamisítványokat szolgálnak fel némely helyen, hogy ez a barackpálinka jó hírnevét hamarosan teljesen le fogja rontani. Ezt pedig mindenképpen meg kell akadályozni. Az illetékes hatóságok kötelessége meggátolni, hogy a barackból főtt jó hírnevű pálinka helyett mindenféle lötytyöt árusíthassanak” – írta felháborodva a Kecskeméti Közlöny publicistája.²⁶

A párlat hamisítására külföldön is akadt példa, amint azt az alábbi baráti levél is tanúsít, amelyet a hollandiai magyar követség vezetője írt Kiss Endre polgármesternek: „Jelen soraimnak célja, hogy nagybecsű figyelmedet felhívjam egy eléggé sajnálatos tényre. Figyelmeztetek rá ugyanis itt, hogy a »Wilmerinck & Müller« amszterdami cég a kecskeméti városi szeszfőzde címkéjével és pecsétjével ellátott üvegekben oly rossz minőségű barackpálinkát hoz forgalomba, amely csak rontja annak hírnevét. Magamnak alkalmam volt azt megkóstolni, az legfeljebb Törköly lehet, vagy azzal felhígítva. Az üveg formájáról ítélve azt gondolom, ók bizonyára hordóban kapják Kecskemétről,

25 A kecskeméti „bárack” és a kőrösi „búfelejtő”. = KK, 1938. márc. 8. 3. p.

26 Napirenden: a barackpálinka-hamisítás. = KK, 1938. febr. 22. 5. p.

s itt lesz üvegebe öntve és címkével ellátva. Ez esetben az itteni cég manipulál meg nem engedett módon.”²⁷

Kísérlet a barackpálinka jogi védelmére

A további visszaélések megakadályozása, illetve azok visszaszorítása érdekében Kecskemét polgármestere számos intézkedést tett. A városvezetés kezdetben az árucímkézés és a védjegyezés adta lehetőségekkel élt, de a kérdést igyekezett országos szintű szabályozással hathatósan rendezni, ezért a polgármester 1935 nyarán levélben kérte a földművelésügyi minisztertől a kecskeméti barackpálinka márkázásának elrendelését. Kiss Endre megkeresésében szorgalmazta, hogy kémiai vizsgálat útján kerüljenek megállapításra azok a legminimálisabb követelmények, amelyek a „*tisztességes barackpálinkának elengedhetetlen követelményei*”.²⁸ Egyidejűleg a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarához is védelemért folyamodott, kérve a nagytekintélyű szervtől annak megállapítását, hogy kecskeméti barackpálinka elnevezés alatt csak a kecskeméti barackból, Kecskeméten lepárolt pálinka legyen forgalomba hozható.

Az ügyben a városra nézve kedvező, de csupán elvi jellegű döntés született a kamara 1936. március 28-i ülésén: „*A kamara Juryje a maga részéről a jövőre nézve [...] elismeri Kecskemét városának ama jogát, hogy igénybe vegye mindazokat a törvényes eszközöket, amelyek alkalmasak arra, hogy a kecskeméti barack eredetiségét hatósági felügyelettel ellenőrizzék és az abból készült pálinkát együttes védjeggyel, zárócímkékkel, plombákkal, stb., a legmegfelelőbb külsőben hirdessék, sőt ezen túlmenően az áru magyar jellegét, nemzeti értékét kiemelhessék. Ezen előnyök egyenjogú élvezetétől azonban természetesen nem foszthatók meg azok a versenyvállalatok sem, amelyek árujukat azonos feltételek mellett állítják elő. [...] a Jury feltétlenül kívánatosnak tartja, hogy a hatósági ellenőrzés az áru országos nagy jelentőségére való tekintettel, oly szakbizottság igénybevételével történjék, amely az egyenlő elbánás elvét biztosítja és semminő irányban nem korlátozza a kecskeméti baracknak magyar vállalatok által Kecskemét th. város politikai területén történő szabad és versenyképesség teljes biztosítása mellett történő lepárlását.*”²⁹

A kamara üléséről a szegediek napilapja, a *Délmagyarország* is beszámolt, amely mindenekelőtt azt emelte ki, hogy a testület előtt maga a polgármester képviselte a város ügyét. Az erről szóló híradást azért is érdemes viszonylag teljes terjedelmében idézni, mert a cikkből plasztikusan kirajzolódik, hogy pontosan mit is jelentett a barack Kecskemét számára abban az időben: „*A régi idők polgármestereit, ilyen és hasonló ügyek elintézésével nem terhelte az élet. A régi idők polgármesterei legtöbb dolgukat csendesen csibukozva intézhették el, kevesebb munka és a reprezentációnak kevesebb kötelessége tette ki a régi polgármesterek hivatali tevékenységének és elfoglaltságának körét. Néha elnökölni kellett és néha befogatni a négyest... Ma egy vidéki város polgármesterének többet kell a miniszterrel tárgyalni, mint ahányszor*

27 MNL BKML IV. 1910. n. 1936/32.

28 MNL BKML IV. 1910. a. Kecskemét Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Elnöki iratok (továbbiakban: IV. 1910. a.) 61/1935.

29 Kecskemét győzött a barackpálinka-háború első nagy ütközetében. = KK, 1936. márc. 29. 1–2. p.

azelőtt miniszteri tanácsosokkal kellett összejönnie. [...] A régi időkben gazdasági problémák nem érdekelték a közigazgatást. [...] De ma? A kecskeméti barackpálinka a közigazgatás fontos kérdésévé vált, mert egy városi polgárság elfoglaltsága, keresete, munkája és jövedelme van vele összefüggésben. A kecskeméti barackpálinka világhírnevének ügyét a kecskeméti polgármester városi ügynek tekintette és helyes elintézésének biztosítására a maga személyének és állásának tekintélyét is felhasználta. Ha a magyar miniszterelnök azt mondta, hogy a Magyarországon termelt javak első ügynökének tartja magát, akkor a magyar városok közigazgatásai és közigazgatásának vezetői sem tagadhatják azt a feladatot, hogy propagálói, védelmezői, ügyvédei legyenek annak a termelvénynek és annak a produktumnak, mely városaik polgársága számára a kenyeret, a forgalmat és vásárlóképességét jelenti. [...] A kecskeméti polgármester, aki elmegy a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarában védeni városa pálinkájának érdekét és márkáját, úgy tűnik fel, mintha szimbóluma volna a mai közigazgatási tisztviselőnek. Pontosan reagáló érzék a szükségletek iránt s minden vonatkozásban tökéletes harci felkészültség a kívánatos intézkedések és elhatározások kiküzdésére, a kereskedői szellemnek és közjogi méltóságnak szerencsés összetalálkozása, – mindez feltétele a polgármesteri tisztség hibátlan betöltésének. És sokszor a felkészültségen múlik a város élete vagy halála.”³⁰

A Pesti Hírlap 1936. január 12-i számának vezércikkében nem kisebb személyiség, mint Herczeg Ferenc, a Horthy-korszak legnépszerűbb írója is méltatta a kecskeméti barackpálinkát: „A gyümölcskertészet mellékterméke a gyümölcsszesz. A magyar párlatok közül a barack világhírré tett szert és igen jellemző, hogy ez tulajdonképpen a mi tudtunk nélkül történt, sőt maga az immár letagadhatatlan tény idehaza derűs meglepetést is okozott. Ezt a pálinkát Magyarországon a háborús években kapták fel, mikor a holland és francia likőrök behozatala akadályokba ütközött. Ezúttal azonban a hadipótlék különbnek bizonyult a békeárúnál. Ezt mi magunk talán el sem hittük volna, ha időközben meg nem történik az a nevezetes dolog, hogy a nyugati nemzetek ízlése mindjobbán elfordul a vegyi konyhákban kotyvasztott, cukrozott és illatosított likőröktől. Az ízlésváltozás együtt jár a mai nemzedék gondolkodásának és életszokásainak átalakulásával és ezért véglegesnek is vehetjük.”³¹

Az író az elismeréssel egy időben a barackpálinka jogi védelmének szükségessége mellett is szót emelt: „A Barack most tart pályafutása elején, további sorsa attól függ, sikerül-e megvédenünk kialakuló jó hírét. Úgy gondoljuk, állandó állami felügyelet alatt kell tartani a forgalomba kerülő gyümölcspárlatokat.”³²

Vélhetően a kérelmezett miniszteri jogalkotás elmaradása miatt a polgármester – más kínálózó eszköz hiányában – a következő év elején egy szabályrendelet-tervezetet terjesztett a közgyűlés elé: „A kecskeméti barackpálinka kiváló minősége, a forgalomba hozatal ötletessége és hatékony hírszolgálatja minden vonalon nyilvánvalóvá tette ennek a kiváló magyar terméknek nemzeti értékét. Újabban a magyar sajtó igen élénken foglalkozik a barackpálinka kérdésével. Sajnálatos tény, hogy a piacon a kecskeméti barackpálinka olyan tömege és minősége jelent meg, amely kizárja annak kecskeméti barackból való származását. Ez a tömegáru veszélyezteti a kecskeméti barack-

30 A hétről. = KK, 1936. ápr. 5. 3. p.

31 Magyar pálinka. = Pesti Hírlap 1936. jan. 12. 1. p.

32 Uo.

*pálinka értékesíthetőségi lehetőségét és féltő, hogy hírnevét is le fogja rontani.*³³ Az elfogadott szabályrendelet kimondta, hogy kecskeméti barackpálinka elnevezés alatt csak a város területén beszerzett kajszi-, rózsza- vagy sárgabarackból, Kecskemét területén, lepárlás útján, minden idegen anyag hozzáadása nélkül előállított pálinkát lehet forgalomba hozni, amelyet az értékesítés megkezdése előtt a polgármesteri hivatalnak bejelentettek. A város fenntartotta magának a jogot, hogy a silányabb minőségűnek ítélt pálinka esetében a forgalmazás feltételéül szabott zárjegyek kiszolgáltatását megtagadja. A visszautasított termelő az Országos M. Kir. Chémiai Intézet és Központi Vegykísérleti Állomás felülvizsgálatát kérhette jogorvoslat gyanánt.³⁴

A város barackpálinkájának márkázására készült szabályrendeletet a felettes hatóság végül nem hagyta jóvá. A belügyminiszter az elutasítást azzal indokolta, hogy a rendeletben szabályozott kérdés nem önkormányzati hatáskörbe tartozik, mindamelllett elismerte a kecskeméti barackpálinka jogi védelmének szükségességét, ennek megvalósítására a földművelésügyi miniszter által kibocsátandó rendeletet ítélte célravezetőnek.³⁵

Az első „bárack”-per

Csak az érdekeltek tudhatták, hogy amikor a törvényhatósági bizottság ünnepélyes keretek között elfogadta a kecskeméti barackpálinka védelméről szóló szabályrendeletét, annak gyakorlati alkalmazása már folyamatban volt. A Központi Szeszfőzde ugyanis 1936 elején keresetet nyújtott be a Budapesti Királyi Törvényszéknél a Zwack J. és Társai Likőr-, Rum- és Konyakgyár ellen a „valódi kecskeméti barackpálinka” elnevezés jogosulatlan használata miatt.³⁶ A kereset szerint a Zwack-gyár 1935 tavaszán „valódi kecskeméti barackpálinka” névvel gyártmányokat hozott forgalomba, amelyeket nem Kecskeméten termelt gyümölcsből és nem Kecskeméten állítottak elő. A gyár ezzel jogosulatlan előnyhöz jutott, mert kihasználta a kecskeméti márka világhírességét, így közvetlenül jelentősen megkárosította a város szeszfőzdéjét, amely nagy összegeket áldozott a márka bevezetésére, közvetve pedig rendkívüli kárt okozott Kecskemét termelő közönségének. A város beadványában azzal is érvelt, hogy a cég megakadályozta, hogy a városi szeszfőzde olyan árat érhessen el, amely mellett megtérülhetett volna a propagandára fordított összeg. A visszaélés pedig azért váltott ki igen súlyos hatást, mert az 1935. évi elemi csapások következtében az alapanyag-utánpótlást igen magas áron tudta beszerezni a városi szeszfőzde. Kecskemét a keresetben 25 ezer pengő vagyoni és 1 pengő nem vagyoni kár megítélését kérte. Ezenkívül ideiglenes intézkedést, hogy a bíróság a per jogerős befejezéséig tiltsa

33 MNL BKML IV. 1903. a. 1936. január 30-i ülés jegyzőkönyve.

34 Uo. 15–16. p.

35 A kecskeméti barackpálinka védelméért erőteljes akciót indít a város. = KK, 1937. ápr. 30. 5. p.

36 A Budapesti Királyi Törvényszéken 13 P 30614 főljstromszámmon letárgyalt ügy periratai sajnos nem maradtak fenn, arról csupán a segédkönyvi bejegyzések tanúskodnak. L. Budapest Főváros Levéltára Budapesti Királyi Törvényszék. Polgári peres iratok. Mutató 1936 S-ZS.

el a Zwack-céget attól, hogy a „valódi kecskeméti barackpálinka” elnevezés alatt hozzon forgalomba nem kecskeméti termékből előállított pálinkát.³⁷

Válaszként a Zwack-cég is támadásba lendült, és beperelte Kecskemét városát a Kecskeméti Királyi Törvényszék előtt tisztességtelen verseny címén.³⁸ A cég álláspontja ugyanis az volt, hogy a barackpálinka-termelésben a város monopolhelyzetet kíván a maga számára teremteni, amely azonban jogsértő. Követelték, hogy amíg Führer Izidor a városi szeszfőzde üzemeltetője, a barackpálinkás üvegeken ne szerepeljen a „Kecskemét th. város” megjelölés, és kerüljön le a polgármesteri aláírás is. Kérték, hogy tiltsák el a várost a „kizárólag barackból készült” megjelöléstől, mert abba más anyagokat is belevegyítenek. A kereset kikézésítésére és a tárgyalás kitűzésére azonban nem került sor, ugyanis a felperesek táviratban kérték a bíróságtól, hogy egyelőre ne intézkedjen.³⁹

„Kecskeméti vagy pedig Zwack-féle barackpálinkát ivott a velszi herceg Budapesten?” – tette fel a kérdést alig egy hónappal később a *Kecskeméti Közlöny*, ugyanis az 1936. április végén mégis megindított eljárás perfelvételi tárgyalásán a budapesti cég képviselői azt állították, hogy a walesi herceg magyarországi tartózkodása során nem kecskeméti, hanem Zwack-féle barackpálinkát ivott. Ennek az állításnak némileg ugyan ellentmond az a levél, amelyet a Duna Palota vezérigazgatója írt a Kecskeméti Idegenforgalmi Irodának még 1935 februárjában, amelyben arról tájékoztatta a hivatal munkatársait, hogy a hercegnek szánt küldeményt megkapta és azt az érintettnek át is adta, aki ezt köszönettel elfogadta.⁴⁰ Igaz, az üzenetben nevesített formában nem esik szó a kecskeméti barackpálinkáról, de a sajtóhíradások Kecskemét ajándékként a városi szeszfőzde készítményét nevezik meg. Mindezt persze aligha fogadhatjuk el perdöntő bizonyítékként az ügyben, de mindenesetre alkalmas arra, hogy kételyeket ébresszen az emberben. Arról, hogy ebben a napjainkból szemlélve is igen kényes kérdésben és a felek közt fennálló egyéb vitás pontokban végül miként foglaltak állást a jogszolgáltatás képviselői, sajnos, nincs tudomásunk, mivel az ügyek végkimenetelét a levéltári források hiányossága miatt nem ismerjük. A témában addig rendkívül informatív kecskeméti sajtó pedig az eljárásokkal kapcsolatban, a továbbiakban egy sort sem közölt, de ennek okait csak találgatni lehet. Véletlen egybeesés vagy sem, de ettől az időszaktól kezdődően a kecskeméti barackpálinkával kapcsolatos más jellegű híradások is egyre ritkábbá váltak, a harmincas évek végére pedig szinte el is tűntek.

A központi szeszfőzde további története

A harmincas évek végén meginduló, és a magyarországi zsidóságot hátrányosan érintő hazai jogszabály-alkotási dömping negatív hatásai a központi

37 Az első „bárack”-per. = KK, 1936. febr. 2. 2. p.

38 A Kecskeméti Királyi Törvényszék iratai a második világháború során megsemmisültek, így ennek az eljárásnak sem ismerjük valamennyi részletét.

39 Bonyolódik a „barackpör”. = KK, 1936. márc. 25. 1. p.

40 MNL BKML IV. 1910. a. 30/1935.

szeszfőzde esetében is éreztették hatásukat. A kecskeméti városi hatóság ugyanis 1939 őszén megvonta a szeszfőzde iparjogosítványát az üzemben tartó Führer Izidortól, annak zsidó származása miatt. A városvezetés azonban egyúttal kártérítés megfizetését is kilátásba helyezte Führer részére, a következő indoklással: „A város jogügyi és pénzügyi bizottsága elismeri, hogy a kecskeméti barackpálinka európai, sőt mondható világhírre szert tett neve jórészen Führer Izidor propagandamunkájának és ezzel kapcsolatos áldozatkészségének a következménye és tekintettel továbbá arra, hogy az ő költségén újjáépített városi szeszfőzde az ország legmodernebb szeszfőzéjének tekinthető és végül tekintettel arra, hogy az érvényben lévő jogszabály és bírói gyakorlat értelmében szerződés megszűnése esetén a jóhiszemű szerződő féllel szemben az eredeti állapot állítandó helyre és a város az ily szerződő féllel szemben jogtalanul nem gazdagodhatik....”⁴¹

Végül a korban igen tekintélyesnek számító 30 000 pengő összegű végkielégítést szavaztak meg a városatyák Führer Izidornak. Más kérdés, hogy a belügyminiszter és a pénzügyminiszter még két évvel később, 1941 novemberében sem tudott dönteni: kifizetheti-e Kecskemét városa Führer Izidornak a megígért összeget.⁴²

A város vezetése a háború során erősen megrongálódott, és szinte teljesen kiürített üzem igazgatását, a korábbiakhoz hasonló feltételekkel, 1945. március 1-jétől újra Führer Izidorra bízta.⁴³ A közgyűlés a döntést, egy pártközi különbizottsággal történt megállapodás alapján, egyhangúlag jóvá is hagyta. Néhány hónappal később a Kecskeméti Földigénylő Bizottság a 600/1945. M. E. rendelet alapján határozatot hozott a szeszfőzde igénybeviteléről, illetve a Kecskeméti Egységes Munkás és Paraszt Szövetkezet részére történő átadásról. A döntéssel a Pestmegyei Földbirtokrendező Tanács Kecskeméti Tárgyaló Tanácsa mint felettes szerv is egyetértett. Az ügy politikai jellege miatt Führer a Kecskeméti Nemzeti Bizottsághoz fordult segítségért: „Mindkét fórum nyilvánvalóan, de köztudomásúlag, presszióra tehát szándékosan helytelenül alkalmazta az idézett rendelkezést, mely szerint egy ipari üzemet mezőgazdasági »hozzátartozó« üzemnek nyilvánítja (sic!). Mindez csak azért történik, hogy törvényes formát adjanak a kismimmizés lehetőségének, munkám eredményétől megfoszthassanak, vagy kényre-kedvre ki legyenek szolgáltatva. [...] Köztudomású, hogy a Városi Szeszfőzdet – mindenből kifosztva – politikai okoknál fogva kellett itt hagynom, illetve átadnom. Végigszenvedtem a hihetlent, kifosztva mindenből, jelentkeztem munkahelyemen, Kecskeméten és telve munkakészséggel, hozzáfogtam az építéshez. A legmélyebb demokratikus szellemtől áthatva álltam oda és hívtam életre újból az üzemet, melybe évtizedes munkát, szorgalmat, tudást, kiszámíthatatlan pénzt öltem bele. [...] Hát a múlt szelleme bujkál itt? A kultúróvilág megvetését a német fasizmus szemben éppen az váltotta ki, hogy olyan törvényeket hoztak, olyan rendeleteket alkalmaztak, melyek félretoltak dolgozó néprétegeket...”⁴⁴

41 Karsai László: *A magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920–1944.* In. Századok 2004. 6. sz. 1294–1295. p.

42 Uo.

43 MNL BKML IV. 1903. a. 1945. július 31-ei közgyűlés jegyzőkönyve.

44 MNL BKML XVII. 46. A Kecskeméti Nemzeti Bizottság iratai. 177/1945.

Führert végül csak három évvel később, vélhetően egy „koncepció” ügy kapcsán tudták eltávolítani a szeszfőzde éléről. A pénzügyminiszter gazdálkodási szabálytalanságok gyanúja miatt 1948 tavaszán vizsgálatot rendelt el az üzemnél, az igazgatót pedig felmentették vezetői tisztségéből.⁴⁵ A szeszfőzde minden berendezésével, készáruival, göngyölegeivel, fűtőanyagával, valamint a barackpálinka jogaival együtt, több jogutódlást követően, a Budapesti Likőripari Vállalathoz került. A Külső Szabadság úti szeszfőzdet a hatvanas években teljes egészében leszerelték, az épületeket sokáig csak raktározásra használták, később pedig különböző szeszes áruk palackozását végezték itt. A Likőripari Vállalat évente csak igen csekély mennyiségű barackot dolgozott fel Kecskeméten a Vasút utcai szeszfőzdeben. A kecskeméti barackpálinka összeállítása, gyártása, receptúra alapján, a Budapesti Likőripari Vállalat Unicum Likőrgyárában történt.⁴⁶

Az 1970-es évek elején napirendre került, hogy kísérletet tegyenek a barackpálinka egykori renoméjának visszaállítására. A megyei szeszipari vállalat igazgatója ennek szükséges feltételeiről így tájékoztatta a helyi döntéshozókat: *„Vállalatunknak Kecskeméten nincs bor és gyümölcs szeszfőzdeje, amely pedig eleve szükséges volna szerintem a kecskeméti barackpálinka előállításához. Egy Kecskeméten létesítendő modern, az igényeket kielégítő bor és gyümölcsszeszfőzde létesítése előreláthatólag kb. 8–10 millió forintot tenne ki. Ehhez vállalatunk fejlesztési alappal nem rendelkezik. A jelentett szeszfőzde megvalósítása esetén, amennyiben a szükséges fedezet biztosítást nyerne, nélkülözhetetlen a kecskeméti barackpálinka egyedüli forgalmának biztosítása, s kizárólagos jog a címke használatához. A kecskeméti barackpálinka eredeti hírnevének visszaállítása legalább 3-4 évi különböző munkát kívánna meg. A jelentett szeszfőzde feldolgozó kapacitása kb. napi 2 ½–3 vagon gyümölcs feldolgozására volna képes, a szeszfőzdebe befektetett összeg visszatérülése számításom szerint 3-tól 5 év alatt történne meg, megfelelő, költségeket kevésbé kímélő hathatós propaganda mellett. Számításba szükséges venni azt, hogy kifogástalan minőségű barackpálinka zökkenőmentes forgalomba hozásához szükségesnek tartanám azt, hogy az üzem állandóan 2-3 millió forintos barackpálinka készlettel rendelkezzen, minőségi kívánalmak, az egyöntetűség folyamatos biztosítása érdekében.”⁴⁷*

A valódi kecskeméti barackpálinka

Vajon milyen mesterfogásokat, speciális technikákat alkalmaztak a barackpálinka készítése során, amelyeknek ezt a ragyogó pályafutást köszönhetette az ital? Vagy csupán derék mesteremberek lelkiismeretes alkotásáról, egy igazi kézműves termékről van szó? Ilyen és ehhez hasonló kérdések merülhetnek fel az eddig leírtak nyomán az Olvasóban. A levéltári források részben a fenti kételyek eloszlatásában is segítenek, ugyanis az 1936-os vizsgálat során az ellenőri jelentés röviden kitért a barackpálinkával kapcsolatos üzemi folyamatokra is. Ebből kiderül, hogy a vállalat a termék hírnevének megőrzése érdekében a gyümölcs-

45 Fegyelmi vizsgálat indult több szeszgyedárusági vezető ellen. = Népszava, 1948. ápr. 10. 3. p.

46 MNL BKML XXIII. 8. a. 17474/1971.

47 Uo.

beszerzés során alapanyagként csak egészséges barackot vásárolt fel, amelyet még az átvételt követően is szortíroztak. Cefrőzés előtt a barackok egy részéből a magvakat eltávolították, másik részükben viszont bennhagyták a magokat azok zamattartalma miatt. Az ily módon előkészített barackot ezt követően alaposan kitisztított hordókba vagy cementkamrákba helyezték. A gyümölcs erjedésének gyorsítására a vállalat egy külön erre a célra kitenyészített gombafajtát alkalmazott. A megfelelően kierjedt cefrét sárréteggel zárták le légmentesen, amelyet a főzés során rézüstbe helyeztek. A főzés alatt kivált alkoholpára a hűtőhengerbe kerülve csapódott le és vált cseppfolyóssá. Az így létrehozott alszeszt kéziszivattyú segítségével a finomítókészülékbe juttatták, ahol az összes kellemetlen ízű és szagú olaj, illetve melléktermék kiválasztódott. A kész pálinkát először egy tartályba, onnan pedig egy fakádba, vagy közvetlenül a hordókba vezették. A finomítás megismétlésére abban az esetben került csak sor, ha a végtermék szeszfokát növelni kívánták. A barackpálinka a hordóban történt egyéves érlelése során szabadult meg karcos, kesernyős íztől, és nyerte el jellegzetes, közkedvelt, finom zamatát, valamint világossárga színét. Az ellenőrzés során a vizsgálatot végzők rábukkantak a szeszfőzde pincéjében egy magasfeszültségű árammal működő készülékre, amelynek segítségével az üzem az érlelési folyamatok idejét néhány hétre le tudta szorítani. Az így előállított pálinkát azonban csak keverésre használta fel a cég.⁴⁸

Eredetileg a kecskeméti barackpálinka 1, 0,7, 0,5 és 0,35 literes, golyvás nyakú üvegben nyert palackozást, az ismert, tanácsházát ábrázoló főcímkével, nyakcímkével, s a palackot parafadugóval, valamint kupakkal zárták le. A kupak teteje dombornyomással készített kecskét ábrázolt. Töltése, címkézése kizárólag kézi erővel történt, majd minden egyes üveget a palackozási műveletek után szigorúan külön is ellenőriztek. Nagy figyelmet fordítottak a barackpálinka alkoholtartalmára, amely pontosan 44% volt, annak színére, szűrésére, mivel annak úgy a palackban, mint pohárba kiöntve csillognia kellett. A palackozott áru felbontásakor barackillaton kívül mást nem lehetett észlelni, kellemetlen szagot, mellékilletet nem lehetett érezni.⁴⁹

„Kétségtelen tény az – írta Götz Imre szakemberként az 1971-es jelentésében –, hogy az eredeti kecskeméti barackpálinka minősége külön extra klasszist képviselt, és ma ilyen áru nem kerül forgalomba.”⁵⁰ Mindezt nekünk, a ma emberének – akinek nem adatott meg, hogy ezt a történelmi italt megízlelhesse – jóleső érzéssel kell elfogadnunk.

48 MNL BKML IV. 1903. g. Jelentés, 71–73. p.

49 MNL BKML XXIII. 8. a. 17 474/1971.

50 Uo.

Kedves Olvasónk!

Tájékoztatjuk, hogy a *Forrás* teljes archívuma, 1969-től egészen napjainkig elérhető a Hungaricana adatbázisában. Az összes megjelent szám teljes szövege kereshető és kutatható formában mindenki számára ingyenesen hozzáférhető a https://library.hungaricana.hu/hu/collection/irodalmilapok_forras/ címen.

* * *

E számunk vendégszerkesztője Rigó Róbert.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

NYOMDA KETKECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

